

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1992

941/949

119920101,3

COBISS •

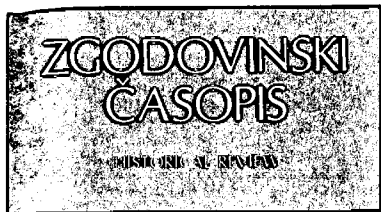
ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1992 **3** letnik 46

ZČ, Ljubljana, 46, 1992, številka 3, strani 295–426 in XI–XIV

UDC 949.712(05)
UDK

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. 9. 1992.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Madita Šetinc in Niko Hudelja (nemščina), Lidija Berden (angleščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 150-001, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 1200 SIT, za društvene člane 900 SIT, za društvene člane-upokojence 675 SIT, za društvene člane-štolente 450 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **320 SIT**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, september 1992

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415- 348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Rajko Bratož, Nekatera nerešena in nerešljiva (?) vprašanja iz zgodovine severnojadranskih dežel v 6. in 7. stoletju	297–307
Some Unsolved and Unsolvable (?) Problems from History of North Adriatic Countries in the 6 th and 7 th Century	
Peter Štih, Goriški grofje in Devinski gospodje	309–321
Counts of Gorica/Gorizia and Lords of Devin/Duino	
Ignacij Voje, Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turškem obdobju (16. do 18. stoletje)	323–333
Migration Processes in the Slovene Area in the Turkish Period (16 th till 18 th Century)	
Janko Kos, Sapfo, Grillparzer in Prešeren	335–342
Sapfo, Grillparzer and Prešeren	
Harald Heppner, Študenti iz slovenskih dežel na univerzi Gradec (Graz) 1884–1914	343–355
Students from Slovene Lands at Graz University 1884–1914	
Vlasta Stavbar, Izjave v podporo Majniške deklaracije	357–381
Declarations in Support of the May Declaration	
Philipp Wambolt, Klobuk nadvojvode Janeza	383–386
The Hat of Archduke Johann	
Vasko Simoniti, O slovenskem zgodovinopisju 1945–1990 ali kako je na zgodovinopisje vplivalo staranje oblasti	387–394
On the Slovene Historiography 1945–1990, or: How the Authorities' Aging Affected Historiography	

ZAPISI – NOTES

Irena Gantar Godina, Dr. Leopold Lenard	395–400
Dr. Leopold Lenard	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Ferdo Gestrin, Prof. Bogomir Stupan – devetdesetletnik	401
Prof. Bogomir Stupan – Nonagenarian	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Simpozij »Katoliška obnova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 (Vinko Rajšp)	403–405
Catholic Revival and Antireformation in Inneraustrian Provinces	
Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1992 (Olga Janša-Zorn)	405–407
International Cultural-Historical Symposium Mogersdorf (Modinci) 1992	
Dnevi praške zgodovine v Münstru (Andrej Studen)	407–408
Days of Prague History in Münster	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Katja Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Korespondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani (Zoran Konstantinović)	409–410
Darko Darovec, Pregled zgodovine Istre (Bojan Balkovec)	410
Annales 1/91 : Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin (Avgust Lešnik)	410–413
Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana (Stane Granda)	413–414
Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni (Stane Granda)	414–415
Acta historico-oeconomica Iugoslaviae (Jože Maček)	415–416
Eric J. Hobsbawm, Nazione e nazionalismo dal 1780 (Boris Gombač)	416–417
James Gow, Legitimacy and the Military. The Yugoslav Crisis (Jože Pirjevec)	418–419

Herwig Weigl, Materialien zur Geschichte des rittermäßigen Adels im südwestlichen Österreich unter der Enns im 13. und 14. Jahrhundert (Dušan Kos)	419-421
»Als der Krieg kam, hatte ich mit Hitler nichts mehr zu tun« (Oto Luthar)	422-424
Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem (Stane Granda)	424-425
Ernst H. Gombrich, Kratka zgodovina za mlade bralce (Bojan Balkovec)	425

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu, 46 1992, 2 in 46, 1992, 3	XI-XIV
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 46, 1992, 2 and 46, 1992, 3	

Rajko Bratož

NEKATERA NEREŠENA IN NEREŠLJIVA (?) VPRAŠANJA IZ ZGODOVINE SEVERNOJADRANSKIH DEŽEL V 6. IN 7. STOLETJU

Lujo Margetič je v umerjeno in korektno napisanem diskusijskem prispevku (ZČ 44, 1990, str. 119–121) nanizal pet vprašanj iz zgodovine severnojadranskih dežel v 6. in 7. stoletju, glede katerih je predlagal rešitve,¹ ki se razlikujejo od naših pogledov na ista vprašanja. Te smo predstavili v oceni Margetičeve knjige (ZČ 41, 1987, 356–364, zlasti 362 ss.) in na nekaj mestih v dveh člankih.²

Namen tega prispevka je, izpostaviti bistvene elemente naše argumentacije, z edinim namenom, da bi prišli pri teh odprtih vprašanjih do vsaj dobrega približka rešitve.

Pri tem se zavedamo, da so pri proučevanju obdobja, ki ga dokumentirajo tako maloštevilni in problematični viri, veliki skoki v znanju nemogoči. Zgodovinar je postavljen pred nalogo, da na podlagi nekaj skopih virov poskuša obnoviti zgodovinske dogodke ali celo procese, oziroma, da uporabi bolj plastično primerjavo iz sorodne znanstvene vede, da na podlagi maloštevilnih mozaičnih kamenčkov poskuša rekonstruirati celotno ikonografsko kompozicijo.

Od petih spornih vprašanj se dve nanašata na obstoj dveh slabo dokumentiranih škofijskih sedežev (Cissa, Pedena), eno na (ne)avtentičnost aktov gradeške sinode, dve pa na historično zelo zanimivi omembi Istre iz prve polovice 7. stoletja, ki sta rimskega izvora, v pismu papeža Gregorija Velikega iz leta 600 in na epitafu papeža Honorija (+ 638).

I

Najprej naj predstavimo svoje poglede na vprašanje škofije v »Cissi«. Izmed dveh oz. pogojno treh omemb tega škofijskega sedeža prva omemba v seznamu udeležencev gradeške sinode³ ni tako sporna kot zadnja v seznamu udeležencev lateranske sinode 680. Margetič ima prav, ko pravi, da Mansi v svoji izdaji vira ne pušča dvomov glede oblike imena (Kénsou⁴) in v tem oziru svoje pridržke do njegovega branja vira umikamo. Vsekakor je branje »Keísou«, kot je sporno ime bral F. Kos, ki smo mu sledili mi in še nekateri sodobni avtorji,⁵ nezanesljivo. Nova tekstnokritična izdaja vira z upoštevanjem devetih grških rokopisov (za naše mesto prideta v poštev dva, Bayerische Staatsbibl. München, Cod. gr. 186 in Bibl. nazionale Torino, Cod. gr. 67) potrjuje pravilnost branja »Kénsou«.⁶ Latinski prevod, ki je nastal v Rimu proti koncu 7. stoletja in je poznan iz 12 rokopisov, prinaša obliko »Censensis« (štirje rokopisi, prvo navedeni iz 9., ostali iz 11. stol., Bibl. Ambros. Milano, Cod. M. 67 sup., Bibl. apostol. Vaticana, Cod. lat. 1326; Bibl. nazionale di s. Marco, Benetke, Cod. lat. 163; British Library,

¹ Zlasti v zbirki razprav: *Histrice et Adriaticae. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Trieste 1983, ter v razpravi: »Histrice« v dvije vijesti iz prve polovice VII stoljeća. *Živa antika* 32, 1982, 171–176.

² Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekršćanske cerkve v Istri (4.–6. stoletje), v: *Antični temelji naše sodobnosti*, Ljubljana 1987, 13–26; Oglejska shizma in vpliv cerkvenozgodovinskih dogodkov na zgodovino alpskih Slovanov do začetka 8. stoletja, v: 23. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1987, 105–120; prim. tudi razpravo: *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 8, Ljubljana 1990, 26 ss. (= ZČ 44, 1990, 354 ss.; 489 ss.)

³ Tako v aktih mantovanske sinode 827 (ed. A. Werminghoff, MGH Leges III, Concil. 2, 1906, 588 v. 16. s.) kot v seznamih v beneških kronikah (R. Cessi, *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille I*, Padova 1942, 12; Isti, *Le origini del ducato veneziano*, Napoli 1951, 142–148; ponatis G. Cuscito, *Antichità Altoadriatiche* 17, 1980, 229) se na petem mestu omenja »Vindemius (. . .) Censensis«. Škofa Vindemija omenja tudi Paulus Diaconus, *Hist. Langob.* 3, 26 ob opisu dramatičnih dogodkov v času sinode v Maranu 590, sicer brez oznake pripadajoče škofije, vendar je očitno, da gre za isto osebnost.

⁴ *Amplissima collectio conciliorum* 11, 312 B; enako tudi *Patrologia Latina* 87, 1242 D.

⁵ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, Ljubljana 1902, št. 186 (str. 231); gl. ZČ 41, 1987, 362; *Nastanek, razvoj in zaton*, 21 sl. op. 43; od neslovenskih avtorjev W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.*, München 1988, 148 in pogojno G. Cuscito, *Alle origini della chiesa di Rovigno fra tradizioni agiografiche e memorie episcopali*, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 17, 1986–87, 19 op. 28.

⁶ *Concilium universale Constantinopolitanum tertium, conc. act. I–XI*, ed. R. Riedinger, *Acta concil. oecumen.*, ser. II, vol. II, 1, Berlin 1990, 154 v. 18.

London, Cotton Claudius B. V., imajo celo obliko »Cessensis« in ne »Cenetensis«, kot stoji v starejših izdajah in kar bi govorilo v prid Margetičevemu lociranju škofije v Cenedo. Sama oblika »Kénso« ne potrjuje teze, da gre za Cenedo na Beneškem. Naj navedemo dva poglobljena argumenta proti Cenedi.

Za seznam 125 podpisnikov lateranske sinode moremo reči, da le sledi v grobem geografski in politični pripadnosti posameznih škofij. Škofije si sledijo okvirno po regijah, ki so deloma v geografskih smiselnih celotah. Za Rimom z bližnjo Ostijo sledi 14 škofij z oznako »provinciae Campaniae« (št. 3–8; 10–13; 23–24), ki niso našteje skupaj, saj jih na 9. mestu prekine ena kalabrijska škofija, dve pa sta našteje za Brutijem in Kalabrijo. Sledi 5 škofij z oznako »provinciae Brittiarum« (št. 14; 18–19; 22), ki so močno pomešane s 6 škofijami z oznako »provinciae Calabriae« (št. 9; 15–17; 20–21). S tem je zaključen južni del polotoka. Sledi 5 škofij v »rimskem dukatu« (št. 25–29), pri katerih se ne omenja pokrajinska pripadnost. Nato sledi centralno apeninsko področje, začenši s Spoletom (skupaj 11 škofij brez oznake provincialne pripadnosti, št. 30–40). Naslednja skupina podpisov gre izven italskega ozemlja: Sicilija z 8 škofijami, s ponovno provincialno oznako (»provinciae Siciliae«, št. 41–47), nato nesistematično trije škofje iz Galije (št. 48; 51–52), eden iz Britanije (št. 49) in eden iz bližine Rima (št. 50). Po tej prekinitvi pride na vrsto langobardska severna Italija začenši z Milanom (Lombardija, Piemont, predalpski prostor, Ligurija, nato severna Toskana, v celoti 35 škofij brez oznake provincialne pripadnosti, št. 53–87). Sledi »vzhodna« skupina severne Italije: 9 škofij »provinciae Istriae« začenši z (Novo) Akvilejo (Gradežem) (št. 88–96), 5 škofij »provinciae Pentapolis« (št. 97–102), 10 škofij »provinciae Tusciae« (št. 103–112) in 13 škofij na področju dan. Emilije začenši z Raveno brez oznake provincialne pripadnosti (št. 113–125). Večina tistih škofij, ki so ležele na bizantinskem ozemlju, nosi oznako province (»eparchia« v grškem originalu oz. »provincia« v le malo mlajšem latinskem prevodu) in je urejena po skupinah, ki odražajo neko sistematiko. Oznako province nosi kar 56 škofijskih sedežev (skoraj polovica). Večina škofij na langobardskem ozemlju pa ne nosi oznake province. Brez provincialne oznake so škofije v Laciju (bizantinska posest), na področju langobardskega območja beneventanskega in spoletskega vojvodstva v centralnem delu polotoške Italije, celotno področje severne Italije kot osrednje področje langobardske države, pa tudi Toskana (v moderni geogr. predstavi) in področje Ravene (v celoti okrog 70 škofij, od tega najmanj 50 na langobardskem ozemlju, vsaj 15 pa na bizantinskem). Že spričo povedanega sama uvrstitev Ursina v seznam istrskih škofov z oznako pokrajinske pripadnosti govori v prid istrski provenienci, saj gre za bizantinsko ozemlje, na katerem se škofije praviloma označujejo na tak način. Ceneda je namreč okrog leta 680 gotovo pripadala langobardski državi.

Nobenega dokaza nimamo, da bi se škofije s shizmatičnega oglejskega območja vključevale v monoteletski spor, tako kot so se katoliške škofije na ostalem langobardskem ozemlju. Ceneda je po svoji legi ob vzhodni Alp med Bellunom na severu in Trevisom na jugu spadala na to področje. Ob odsotnosti drugih škofij z oglejskega shizmatičnega ozemlja pod langobardsko oblastjo v sosedstvu Cenede (Konkordija, Treviso, Vicenza, Verona, Trident, Acelum, Feltria, Bellunum, Iulium Carnicum) in ob navzočnosti le treh škofov iz priobalne Benečije (Altinum, ki je bil vseskozi bizantinski, Padova in Opitergij, ki sta prišla pod Langobarde pozno, ca. 601 oz. 643, in sta vsaj v cerkvenem oziru očitno gravitirala proti bizantinskemu ozemlju) bi bila navzočnost škofa iz Cenede presenetljiva. Domnevamo, da se je 680 glede opredeljevanja posameznih škofij ponovilo stanje s sinode leta 649, ki pomeni začetek monoteletskih sporov na severnoitalskem področju. Tudi tedaj so se sinode udeležili nekateri škofje z langobardskega ozemlja (v celoti le 11 od 106 udeležencev s prvoimenovanim papežem vred)⁷, od teh pa prav nobeden s shizmatičnega oglejskega območja. Zakaj bi se na shizmatičnem področju oglejskega patriarhata ob sporu, ki je zadeval predvsem bizantinsko cerkev,

⁷ O. Bertolini, *Riflessi politici delle controversie religiose con Bisanzio nelle vicende del sec. VII in Italia*. Settimane di studio del centro Italiano di studi sull' alto medioevo 5, 1957, 789 op. 116; V. v. Falkenhäuser, *I Bizantini in Italia*. Milano 1982, 30. Celoten seznam s podpisi vseh 106 udeležencev: Concilium Lateranense a. 649 celebratum, ed. R. Riedinger, *Acta concil. oecumen. ser. II, vol. I*, Berlin 1984, 2 ss.; 31 ss. 111 ss.; 177 ss.; 247 ss. 390 ss.; prim. P. Conte, *Il sinodo lateranense dell' ottobre 649*. La nuova edizione degli atti a cura di Rudolf Riedinger. Rassegna critica di fonti dei secoli VII–XII. Collezione teologica 3, Vaticano 1989.

opredeljavala samo Ceneda? Ne le uvrstitev škofije v geografsko-politično sosledje – ekkl. Kénsou za Puljem, ki se je eksponiral na papeški strani že 649, in za Porečem, pa pred »Celejo« in Trstom, Oderzom in Padovo, tudi cerkvenopolitične razmere v Italiji okrog leta 680 govori v prid domnevi, da gre za sedež v bizantinski Istri in ne v langobardski Benečiji.

Ob nejasnih pisanih virih bi mogle nagniti tehtnico v prid tej ali oni rešitvi vprašanja zgodnjekrščanske arheološke najdbe, ki bi potrjevale obstoj tega ali onega škofijskega sedeža. Medtem ko so le-te na področju antične Cenede (Vittorio Veneto) po našem znanju nepomembne,⁸ pa kažejo najdbe iz zadnjega obdobja v južni Istri, da je obstoj škofijskega sedeža severno od Pulja v tej dobi precej verjeten. M. Suić je v dobro argumentirani študiji pred nekaj leti škofijski sedež v Cisi postavil na Brione.⁹ Njegova argumentacija temelji na skrbni historični in lignivistični interpretaciji sicer skromnih pisanih virov in na predpostavki, da je apsidalna oblika v jugovzhodnem vogalu brionskega kastruma pripadala temkajšnji škofijski cerkvi. Škofijski sedež naj bi obsegal Brionsko otočje, ki naj bi bilo skozi celotno antiko izven puljskega mestnega območja in kot posebna upravna enota v direktni cesarski upravi. Od tod naj bi izhajal izraz »census«, ki ga najdemo v obliki »Kénsou« v zapisniku lateranske sinode 680 kot oznako za Ursinov škofijski sedež.

Najšibkejši člen v sosledju sicer zelo tehtne Suićeve argumentacije je ravno pomanjkljiva arheološka potrditev. Če bi apsidalna oblika v jugovzhodnem vogalu kastruma pripadala škofijski cerkvi, bi ta imela nenavadno usmeritev (jugovzhod-severozahod), poleg tega manjka baptisterij. Več arhitekturnih elementov dokazuje obstoj zgodnjekrščanske cerkve znotraj brionskega kastruma, ki je bila zgrajena okrog leta 500, vendar ta cerkev po dosedanjem poznavanju arheoloških ostankov ni bila škofijska oziroma se tega ne da dokazati.¹⁰

Druga možnost, ki jo je predložil B. Marušič, je lokaliziranje antične Cise na mesto najdb zgodnjekrščanske cerkve v Betiki pri Barbarigi. Tamkaj odkrita cerkev sv. Andreja s trilistno apsidno spominja na škofijsko cerkev v Teurniji v drugi razvojni fazi iz 6. stoletja, tako z ozirom na obliko (trilistna apsida, triladijska konstrukcija) kot na dimenzije (v Betiki ca. 27 krat 13,5 m, v Teurniji 26,85 krat 13,19 m). Cerkev vključuje v svoj sklop tudi krstilnico, zgrajeno v drugi polovici 6. stol.¹¹ Ob tej interpretaciji najdbe se pojavijo novi problemi. Vprašljiva ostaja v tem primeru kronološka disharmonija med arheološkimi viri in pisanimi poročili, prejšljiva ostaja funkcija tega središča od začetka 7. stol. dalje, ko je bila shizma na istrskem področju pod bizantinsko oblastjo odpravljena in se je znova moralo pojaviti vprašanje odnosa do puljske škofije. Medtem ko se škofiji v času istrske shizme v osemdesetih letih 6. stol. opredeljujeta različno, pa nastopata v monoteletskem sporu v istem taboru. Teza B. Marušiča je, da je kesenska škofija obstajala v Betiki do selitve v Rovinj; Betika naj bi bila od začetka 8. stol. dalje samostanski kompleks, po lokalni hagiografski tradiciji pa naj bi bil izveden čudežni prenos relikvij sv. Evfemije v Rovinj leta 800.¹² Marušičeva rešitev vprašanja pušča nekaj nejasnih mest. Avtor dopušča razprostranjenost škofije s središčem v Betiki na bližnje Brionsko otočje, na sever pa vse do Rovinja, kamor naj bi se škofijski sedež enkrat okrog leta 800 preselil. Edina podlaga za tovrstno razlago je nezanesljiva hagiografska tradicija, ki pa ne bi govorila v prid kopenske Betike. »Translatio corporis beate Eufemie« izrecno govori o tem, da je bila sv. Evfemija pokopana v nekem v tekstu neimenovanem »mestu« (omenjajo se »illius civitatis incole«), od koder je bila na čudežen način prenešena na rovinjski otok (»ad quandam insulam in ore montis qui rubeus vocabatur«). Naselje na otoku se označuje z izrazom »castrum«, (ne kot »civitas«, kakor ga označuje Anon. Ravenn., Cosmogr. 4,30), njegovi

⁸ Prim. G. Cuscito, *Il primo cristianesimo nella Venetia et Histria. Indagini e ipotesi*. *Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 259–309.

⁹ Cissa Pullaria-baphium Cissense-episcopus Cessensis, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti. *Arheološki radovi i rasprave* 10, Zagreb 1987, 185–219.

¹⁰ B. Marušič, Še o istrski Kisi (Cissa) in kesenskem škofu (episcopus Cessensis), *Arheološki vestnik* 41, 1990, 403–429, zlasti 405 ss.

¹¹ B. Marušič – J. Šašel, De la cella trichora au complexe monastique de St. André à Betika entre Pula et Rovinj, *Arheološki vestnik* 37, 1986, 307–342; B. Marušič, Še o istrski Kisi, 417 ss. Za Teurnijo gl. nazadnje F. Glaser – R. Pillinger, *Teurnia. Die Metropolis von Noricum. Ein Führer zu den frühchristlichen Stätten*, Wien 1991, 10 ss., z navedbami ostale literature (v pripravi tudi slovenska izdaja).

¹² Prim. R. Bratož, Krščanstvo o Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Ljubljana 1986, 75 sl. op. 160; G. Cuscito, *Alle origini della chiesa di Rovigno fra tradizioni agiografiche e memorie episcopali*, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 17, 1986/87, 23 ss.

prebivalci pa kot »populus« oz. »clerus et populus«; slavja, ki je sledilo prenosu sarkofaga na vrh otoške vzpetine, pa sta se udeležila puljska duhovščina in ljudstvo (»clerus et populus polensis per universam terram longe lateque celeriter advenerunt«), kar je odraz povezanosti s puljsko škofijo ali celo odvisnosti od nje. Te in tudi druge krajevne oznake (»ystriensis provincia« in »insula orationum« v bližini Rovinja, otok, na katerem so živeli menihi, današnja sv. Katarina), ne povedo nič o legi antične Cise, ki se v tekstu nikjer ne omenja. Tekst ne daje nobenih poročil o medsebojnih razdaljah ali kakršnihkoli drugih uporabnih podatkov. Neustrezno je tudi Marušičevo mnenje, da je z novejšimi ugotovitvami o nastanku škofije v Cenedi (med 7. in 8. stol.) postala analiza zapisa o Kisi v aktih lateranske sinode 680 nesmiselna. Te »najnovejše ugotovitve« bazirajo namreč na razlagi že poznanih virov (razsodbi langobardskega kralja Liutpranda leta 743 o nasledovanju ukinjene škofije v Opitergiju, ki je prešla na novoustanovljeno Cenedo) in ne na novih najdbah, zato omogočajo le sklepe relativne zanesljivosti.¹³

Za zaključek našega razmišljanja o Cisi moremo dati nekaj sklepnih misli. Vsekakor je postavitve Cise v Istro bolj upravičena kakor lokacija na Beneško. V Istri se kot edino možno področje lokaliziranja tega kraja kaže jugozahodna obala med Limskim kanalom in Puljem, pri čemer ostaja ozemeljska razprostranjenost škofije neznana. Kot verjetni središči prideta v poštev Brionsko otočje in še verjetneje Betika pri Barbarigi, kjer je potrjen obstoj škofijski cerkvi ekvivalentne sakralne stavbe. Obstoj škofije je dokazan za ca. stoletno obdobje 579–680. Datiranje njenega nastanka v zgodnejšem obdobju (škof Johannes ca. 560)¹⁴ in njene konca ob preselitvi v Rovinj (ca. 800?) ostajata še naprej nezanesljivi. Ob pomanjkanju literarnih in materialnih virov ostaja vprašanje kronologije začetka in konca kisenske škofije še nerešeno. Geografska lega škofije je skoraj zanesljivo fiksirana, gre za upravno območje puljskega mesta oz. puljske škofije, njena prostorska razprostranjenost znotraj te upravne enote (obalni pas od Barbarige do Rovinja ter Brionsko otočje?) pa je bistveno težje ugotovljiva.^{14a}

¹³ Dokument je objavil R. Cessi, *Documenti* (kot v op. 2), 41–44 (št. 27); prim. G. Cuscito, *Alle origini, 19* in nazadnje H. Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region von Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Wien-Köln-Weimar 1992, 45 op. 76; 81 sl. op. 92.

¹⁴ »bonus antistes . . . Iohannes«, ki ga v pesmi v čast ravenskemu škofu Vitalisu kot tesnega sodelavca slavljenca omenja Venantius Fortunatus, *Carmina II* (ed. F. Leo, *MGH Auct. Ant. 4*, Berlin 1881, 8 ss.) naj bi bil po Marušiču (418 s.) prvi cisenski škof. Marušič se opira na tezo, ki jo je predložil G. Cuscito (*Venantio Fortunato e le chiese istriane. Problemi e ipotesi*, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 26 (78), 1978, 207–225; gl. tudi: *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Trieste* 1977, 287 s); po tej naj bi bil Venancijev Vitalis pravoverni istrski škof s sedežem v Puli (torej ne ravenski škof), Johannes pa prav tako pravoverni istrski škof s sedežem v bližini Pulja.

^{14a} S. J. Škunca, *Problem Cisse i njezine biskupije*, *Croatia Christiana periodica* 15 (27) 1991, 1–20, je nazadnje zastopal stališče, da istrska Cissa ni nikdar obstajala. Po njegovem mnenju naj bi se za omembo dveh jadranskih otokov s tem imenom pri Pliniju, enega v Liburniji (*Naturalis hist.* 3, 140), drugega »iuxta Histrorum agrum« (*Nat. hist.* 3, 151), skrival le eden. Vse antične omembe Cise naj bi se nanašale na področje Novalje na otoku Pagu (liburnijsko Ciso). Kot poglavitne argumente za to je navedel zgodnjekršćanske arheološke spomenike iz Novalje (2 relikviarja, ostanke podnih mozaikov zgodnjekršćanske bazilike iz prve polovice 5. stol. itd.), številne najdbe ostankov školjk, ki naj bi jih uporabljali v cesarski barvarnici tekstila (»baphium Cissense Venetiae et Histriae«, *Notit. dignit. occ.* 11.67) in v pisanih virih večkrat izpričano tesno navezanost liburnijskega območja na Istro in Oglej. Po njegovem mnenju naj bi to področje skozi celotno antično dobo vsaj gravitiralo če ne celo pripadalo k 10. italjski regiji oz. provinci Benečiji z Istro. Ob vrsti pravih ugotovitev naj opozorimo na nekatere šibke točke njegove argumentacije.

1. Ni zanesljivega dokaza, da bi območje severne Liburnije že od začetka cesarske dobe, zanesljivo pa v pozni antiki, bilo priključeno Istri (9 ss.). »Ius Italicum« nekaterih liburnijskih skupnosti tega ne dokazuje (prim. F. Vittinghoff, *Zur römischen Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes. Methodische Bemerkungen, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 6, Berlin – New York 1977, 24 ss.), prav tako se ne da dokazati, da bi se Kasiodorova pisma, ki govore o Istri (*Variae* 12, 22, 23, 24; prim. R. Matijašič, *ZČ* 42, 1988, 363–371) nanašala na območje severne Liburnije. Poznoantični viri teh dveh dežel ne zamenjujejo (prim. izbrane tekste v: M. Križman, *Antička svjedočanstva o Istri, Pula-Rijeka* 1979).

2. Nedvomno so že od začetkov obstajale tesne vezi med krščanskimi skupnostmi v Dalmaciji (in posebej v Liburniji) in Oglejem (13 ss.; prim. tudi R. Bratož, *die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen*, *Klio* 72, 1990, 508–550), vendar pa se ne da dokazati, da bi severnoliburnijsko področje v 5. in 6. stol. spadalo pod jurisdikcijo oglejskih metropolitov. Nasprotno, udeležba škofa Ticijana z Raba na saloniških sinodah 530 in 533 govori proti tej tezi. Nobene od domnevnih severnoliburnijskih škofij (Krk, Osor, ki naj bi po Škunci obstajale že v 5. stol.) ne srečamo na gradeški sinodi 579.

3. Cisenskih škofov Vindemija in Ursina ne moremo povezovati z liburnijskim prostorom, temveč le z istrskim. Za Vindemija pravi Pavel Diakon, *Hist. Lang.* 3,26, da je bil tako kot Janez iz Poreča in Sever iz Trsta »ex Histria episcopus«, škof Ursin pa nastopa v seznamu podpisnikov lateranske sinode 680 z oznako »prov. Istriae« za škofoma iz Pulja in Poreča, pa pred škofoma iz »Celeje« in Trsta. Preskok v zaporedju v severnodalmatinsko območje bi bil nenavaden, poleg tega se v sinodalnih aktih dalmatinsko območje nikjer ne omenja in očitno v monoteletskem sporu ni igralo omembe vredne vloge. Sklepamo, da se cerkvenozgodovinske omembe Cise nanašajo na istrsko območje. Vindemij in Ursin sta bila očitno istrska škofa, medtem ko iz liburnijske Cise ni zaenkrat poznan po imenu noben škof. Historičnost potresa leta 754, ki naj bi porušil Ciso in s tem napravil konec škofijskemu sedežu, čigar obstoj pripada Škunca v čas od konca 4. stol. do te katastrofe po sredi 8. stol. (str. 19), je nazadnje upravičeno zavrnil M. Zupančič. Še o propadu Cisse in o »potresu l. 754«, *Croatia Christiana periodica* 15 (28), 1991 (1992), 160–162, ki je opozoril, da se za Dandulovo vsebinsko napačno in narobe datirano notico skriva poročilo vzhodnih piscev o potresu, ki je l. 750 razdeljal vrsto mest v Mezopotamiji.

II

Drugi vprašljivi škofijski sedež je Pedena. Ta se omenja samo enkrat, in sicer v seznamih udeležencev gradeške sinode na zadnjem mestu.¹⁵ Povezovanje škofijskega sedeža, ki ga je zasedal »Martianus Petenatis«, s škofijskim sedežem v Ptujju, se nam iz jezikovnih ozirrov ne zdi ustrezno. V antičnih virih se ob omenbah petovionskih škofov pojavljata obliki »Petavio-nensis«, »Petavione« in »de Petabione«.¹⁶ Očitna razlika med imenoma je vpadljiva. Prav tako je sporno povezovanje s Salzburgom. Ime »Petena« za Salzburg, ki je identično z istrsko Pedeno, se pojavlja v dveh dokumentih različne proveniencie (ena kraljeva in ena papeževa listina) iz dobe 790–798, ki se nanašata na ustanovitev salzburške nadškofije.¹⁷ Povezovanje Pedene iz zapisanika gradeške sinode s Salzburgom je vsebinsko sporno, zlasti v primeru, da bi bil seznam oglejska potvorba iz časa stopnjevanja spora s Salzburgom, kot meni Margetič. V težnji, da bi v sporu s Salzburgom dokazali razširjenost oglejskega patriarhata vse do Donave, gotovo ne bi oglejski patriarhi v falzificiran vir postavili v antiki sicer neobstoječe salzburške škofije, niti na zadnje mesto v seznamu ne, saj bi s tem potrjevali njeno legitimnost. Če bi že to storili, zakaj bi uporabljali nenavaden izraz »Petena« za mesto, ki se je imenovalo Iuvavum in čigar antična oblika imena je bila v zgodnjem srednjem veku splošno poznana in v virih najbolj razširjena, kot nam kaže tudi primer navedenega papeškega pisma in cele vrste drugih virov iz časa okrog leta 800.¹⁸

Zaradi naštetih razlogov se nam zdi povezovanje škofijskega sedeža »Petenatis« s Pedeno v Istri smiselno. Efemerni škofijski sedeži v dobi propadanja antičnega sveta niso bili izjemen pojav, ne oziraje se na dejstvo, da cerkvena zakonodaja tega ni dovoljevala ali pa je to vsaj ovirala.¹⁹ Prav v Istri imamo nekaj takih primerov (poleg Pedene tudi Koper, Novigrad in Cissa). Te tvorbe so okvirno v 7. ali 8. stol. propadle, spomin nanje je zbledel, tako da nas ustanovitev škofijskih sedežev v nekaterih teh mest več stoletij pozneje ne more presenetiti. Pedena je bila v zgodnjem srednjem veku kraj drugorazrednega pomena v vrsti pomembnejših istrskih krajev. V Rižanskem placitu se navaja davčna obremenitev istrskih mest in kastelov (»civitates et castella«) v dobi pod Bizantinci (do 788). Podatki, ki jih navaja dokument, odražajo ekonomsko moč in obljudenost naštetih krajev. Takrat je Pedena oddajala približno trikrat manj davkov kot največja mesta Pulj, Poreč ali Trst, pol manj kot Rovinj, za tretjino manj kot Labin ali Motovun, enako kot Buzet in skoraj dvakrat več kot Novigrad, torej se po davčni obremenitvi pojavlja med naštetimi kraji skupaj z Buzetom na sedmem ali predzadnjem mestu.²⁰ Število petih, očitno istrskih škofov, ki se navajajo v preambuli dokumenta in v seznamu podpisanih na koncu, kaže na to, da je okrog leta 800 obstajalo v Istri več škofijskih sedežev, poleg Trsta, Poreča in Pulja vsaj še dva v manjših krajih, ki v antiki nista imela mestnega statusa. Ob zelo verjetni odsotnosti Kopra in Umaga, ki se v dokumentu sploh ne omenjata, pridejo v poštev lahko le Novigrad, Rovinj in Pedena. Število petih škofov na

¹⁵ »Martianus Petenatis« nastopa na 19. mestu v protokolu mantovanske sinode 827 in na 20. mestu v seznamih iz beneških kronik (gl. navedbe virov v op. 3).

¹⁶ Gl. navedbe virov v R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, ZČ 40, 1986, 382.

¹⁷ V listini iz leta 790, s katero je kralj potrdil posest salzburške cerkve, se salzburški škof označuje kot »Petenensis urbis episcopus, que nunc appellatur Salzburg« (MGH Diplóm. Karolin. I, ed. E. Mühlbacher, Hannover 1906, št. 168). V pismu papeža Leona III. iz leta 798 se omenja »ecclesia Iuvavensium, que et Petena nuncupatur« (MGH Epist. V, Epist. Karolini aevi III, ed. E. Dümmler, München 1978 (1. izd. 1898/99), 58 s. št. 3; gl. tudi F. Kos, Gradivo I, 315; H. Dopsch, Geschichte Salzburgs I, Salzburg 1981, 162, s kritično predstavitevjo dveh razlag: po prvi, ki jo avtor povsem zavrača, naj bi šlo za izpeljanko od rimskega kraja Bedaium (Seebuck ob Chiemskem jezeru), po drugi, ki ji pripisuje večjo verjetnost, naj bi obstajala zveza Salzburga z istrsko Pedeno, škofijskim sedežem, ki naj bi nastal po slovanskem uničenju antične Petovione. Ime naj bi nastalo v 8. stoletju, ko je Salzburg imel posest nad Ptujem in ko naj bi na tej podlagi prevzel njegove škofijske pravice, ki jih je ob koncu antike posedovala istrska Pedena. Dopsch izrecno poudarja, da za tako tezo, ki je možna, ni nobene potrditve v virih. Razmišljanje zaključuje s sklepom, da se za imenom »Pedena« ne skriva le krajevno ime, temveč tudi star pravni naslov, ki ga je Salzburg ob koncu 8. stol. poudarjal, pri čemer je treba upoštevati željo po legitimiranju ob predvidenem dvigu v nadškofijo ali na pomembne naloge v misijonu. Tudi H. Wolfram, Die Geburt Mitteleuropas, Wien 1987, 211 naglašata, da je vprašanje prehoda od škofijskega mesta Petene do nadškofije Salzburg nereseno, da pa gre nedvomno za obuditev starega noriškega pravnega naslova z namenom, da bi legitimirali dvig Salzburga v bavarsko metropolo.

¹⁸ Prim. za čas do razrešitve spora med Oglejem in Salzburgom leta 811 F. Kos, Gradivo I, št. 224; 225; 231; 235; 267; 301; 314; 315; 324; Gradivo II, št. 21; 35; 37. Za kasnejši čas gl. F. Kos, Gradivo II, passim.

¹⁹ Prim. R. Bratož, ZČ 43, 1989, 289.

²⁰ A. Petranović–A. Margetič–R. Bratož v publikaciji: Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989 82 (27 ss.); 87; A. Guillou. Régionalisme et indépendance dans l' Empire byzantin au VIIe siècle. L' exemple de l'exarchat et de Pentapole d' Italie, Roma 1969, 192 s.; 294 ss.; L. Margetič, Quelques aspects du Plaid de Rižana, Revue des Études byzantines 46, 1988, 125–134, zlasti 128 ss.; H. Krahwinkler, Friaul, 229 ss.

rižanskem zboru se ujema s številom škofov iz Istre na lateranski sinodi 680 (poleg treh starih še »Cissa« in »Celeia«). Če že za zadnjega v seznamu (Lavrencij) nimamo nobenega dokaza, da bi izhajal iz Pedene,²¹ pa tega ne moremo izključiti, saj od devetih navzočih »mest in kastelov« na zboru Labin, Motovun in Buzet nikoli niso bili škofijski sedeži. Tako moremo izvor dveh škofov iskati med tremi možnostmi, Rovinjem, Novigradom in Pedeno.²² V tem primeru ni izključen obstoj šibkega škofijskega sedeža v Pedeni v Istri tudi v času, ko je bavarska metropola postala nadškofijski sedež v oznako »ecclesia Iuvavensium que et Petena«.

III

Avtentičnost seznama podpisnikov gradeške sinode 579²³, ki ga posredujejo akti mantovanske sinode leta 827 in v nekoliko drugačni obliki beneške kronike,²⁴ je naslednje zapleteno vprašanje, v katerem se naši pogledi razlikujejo od Margetičevih. Njegova teza, da je seznam nastal ob sporu Ogleja s Salzburgom in da je Oglej s potrjenim seznamom skušal utrditi svoje aspiracije do ozemlja severno od Drave, se nam zdi sporna iz več razlogov. V primeru veljavnosti te teze nas preseneti odsotnost nekaterih škofijskih sedežev severno od Drave. Seznam ne daje vtisa kompilacije, naperjene proti Salzburgu. Od 19 (ali 20) škofij jih je 16 ali 17 s področja Istre in Benečije, južne Recije in Norika južno od Drave, skratka z ozemlja, čigar pripadnost ob cerkvenoorganizacijskem sporu ni bila vprašljiva. Vsekakor bi v primeru oglejske potvorbe iz časa okrog leta 800 pričakovali večje število škofij severno od Drave. Seznam navaja dve obdravski škofiji (Aguntum, Teurnia; Margetič postavlja v to zvezo še škofijo Petena-Poetovio, kar je povsem nezanesljivo), kot škofijo severno od Drave pa navaja samo Skarbartijo. V primeru, da bi šlo za potvorbo iz časa spora Oglej-Salzburg, nas preseneti odsotnost bolj znanih in starejših škofijskih sedežev kot sta bila Lauriacum in Savaria. Ko se je cerkvena organizacija v Panoniji v 5. in 6. stoletju podirala, so se njeni ostanki naslonili na sosednje province, kjer se je ta organizacija obdržala. V 6. stol. je bil tako Sirmij v bizantinski sferi in je postal cerkvenopravna podlaga za dvig Justinijane Prime, Siscija se je naslonila na Dalmacijo,²⁵ severozahodni del panonskega prostora s Scarbartijo pa očitno na Oglej. Dejstvo, da se v seznamu podpisnikov omenja škof Helias šele na četrtem mestu, ni argument proti njegovi avtentičnosti. V preambuli sinodalnega zapisnika, ki se nahaja v aktih mantovanske sinode pred spornim seznamom, nastopa namreč Helias poudarjeno na prvem mestu.²⁶ Kot glavni argument proti tezi o oglejskem falzifikatu iz časa okrog leta 800 naj navedemo dejstvo, da se seznam podpisnikov v aktih mantovanske sinode, na kateri so reševali spor med Oglejem in Gradežem,²⁷ navaja kot gradeški dokument, ki ga je na zboru obenem z drugimi dokumenti (»auctoritates, quas pro sua aecclesia duxerat«) predložil »Tyberius, diaconus et oconomus aecclesiae Gradensis, a Venerio eiusdem castri episcopo missus«. Od predloženih dokumentov ni bil noben potrjen; ko so ga vprašali, ali hrani gradeška cerkev v svojem arhivu izvirnike (»utrum horum exemplorum autentici in archivio suae ecclesiae tenerentur«), je odgovoril, da imajo samo zapisnik sinode, ki jo je oglejski patriarh Helias sklical v Gradežu (»nihil amplius se habere nisi synodum ab Helia, Aquileiensj patriarcha, in castro Gradensi, quod plebs eius erat, actam fuisse«). To govori proti tezi o oglejskem falzifikatu iz časa spora

²¹ Kot je domneval F. Kos, Gradivo II, št. 23, str. 20.

²² Katera dva škofa bi mogla pripadati trem potencialnim škofijskim sedežem, se ne da ugotoviti. Zaporedje škofov v uvodnem seznamu udeležencev (Teodor, Leon, Stavracij, Štefan, Lavrencij) se namreč razlikuje od zaporedja v končnem seznamu podpisnikov (Stavracij, Teodor, Štefan, Leon, Lavrencij). Vzrokov za različni zaporedji se ne da ugotoviti, Prim. H. Krahwinkler, Friaul, 226.

²³ Ob strani puščamo vprašanje datiranja sinode in vprašanje historičnosti dveh sinod; argumente za obstoj ene sinode leta 579 (namesto 572–577) kratko navajamo v razpravi: Vpliv oglejske cerkve (kot v op. 2), 29 (= ZČ 44, 1990, 357).

²⁴ Concilium Mantuanum a. 827, ed. A. Werminghoff, MGH Leges III, Concil II, Hannover 1906, 588, v. 15–20. Popravljen verzijo seznama je na podlagi paleografske analize pripravil H. Berg, Bischöfe und Bischofsitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert, v: Die Bayern und ihre Nachbarn I (Hg. H. Wolfram und A. Schwarz), Wien 1985, 79. Seznam iz beneških kronik posreduje R. Cessi, Documenti I, št. 6 (12 sl.), oz. Le origini, 146 ss., ponatiskuje G. Cuscito, La fede calcedonese e i concili di Grado (579) e di Marano (591), Antichità Altoadriatiche 17, 1980, 229 sl.

²⁵ Prim. kratko R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, ZČ 40, 1986, 378; isti, Zgodnjekršćanska cerkev v Makedoniji in njen odnos do Rima, ZČ 44, 1990, 21 s.

²⁶ »... synodum ab Helia, Aquileiensj patriarcha, ... cuius initium est: «Cum in castro Gradensi ac plebe sua Helias, patriarcha sanctae Aquileiensis aecclesiae, cum Martiano, Leoniano, Petro, Vindemio, Vigulo, Iohanne et reliquis consacerdotibus suis consedisset» et reliqua ... « (Concil. Mant., cit., 588 v. 10 ss.). Omenjenih šest škofov si sledi v istem zaporedju tudi v zaključnem seznamu, pri čemer je Helias umeščen med Petrom iz Altina in Vindemijem iz Cise.

²⁷ O mantovski sinodi gl. nazadnje H. Krahwinkler, Friaul, 172–179.

Oglej-Salzburg, saj v času vrhunca spora med Oglejem in Gradežem ni moglo biti v interesu gradeške cerkve, da bi podpirala oglejske ozemeljske aspiracije proti severu. Ker je dokument na mantovanski sinodi 827 predložila ob sporu Oglej-Salzburg nevtralna gradeška stran, ob izrecnem zatrjevanju, da je to edini izviren dokument, ki ga ima v posesti, je predstava o oglejskem prirejanju oz. prikrojevanju podpisov ob sporu z bavarsko metropolo po našem mnenju neustrezna.

IV

Odlomek iz pisma papeža Gregorija Velikega salonitanskemu škofu Maksimu iz leta 600 postavlja Slovane, Istro in Italijo v naslednjo medsebojno zvezo: »... de Sclavorum gente... et affligor vehementer et conturbor... conturbor, quia per Histriae aditum iam ad Italiam intrare coeperunt.«²⁸ Margetič po pravici meni, da besedna zveza ne pomeni nujno »istrskega vhoda« kot določenega geografskega pojma, in ob tem navaja vsebinsko drugačne prevode oz. interpretacije.²⁹ Slovenski prevod tega stavka bi bil možen v dveh vsebinsko različnih variantah: a) »... ker so Slovani z vstopom v Istro že začeli vdirati v Italijo«; b) »... ker so Slovani skozi istrski vhod že začeli vdirati v Italijo«.³⁰ Vendar pa je Margetičeva razlaga tega mesta, »da so se Slovani s tem, da so prišli v Istro, že začeli širiti po Italiji«, oziroma »da se Slovani nahajajo v Istri« (»Slovani so s tem, da so prišli v Istro, začeli vstopati v Italijo«), le premalo jasna. Stavek namreč označuje začetek gibanja Slovanov v določeni smeri (»ad Italiam intrare coeperunt«), kar je papeža navdajalo s skrbjo, pred tem pa kot vmesno stopnjo omenja premik »per Histriae aditum«. Medsebojno razmerje med Istro in Italijo ostaja spričo dvojne možne razlage nedoločljivo. Ker izraža Gregorijeva misel premik Slovanov v določeni smeri in ne stanja njihove naselitve, se nam zdi Margetičeva razlaga manj verjetna. Dejstvo, da je bila Istra v antiki sestavni del Italije, ne govori nujno kot argument v njen prid. Če so se nahajali Slovani leta 600 v Istri (kot stavek intepretira Margetič), so se nahajali s tem tudi v delu Italije in jim v to deželo ne bi bilo treba šele začeti vdirati (»intrare coeperunt«). Mesto samo po našem mnenju ne dokazuje slovanske trajne navzočnosti na istrskih tleh leta 600, pač pa je odraz slovanskih plenilnih pohodov. Na to bi kazala tudi papeževa reakcija ob teh dogodkih, ki odraža veliko stopnjo vznemirjenosti (»conturbor«, ob slovanskem ogrožanju območja Salone pa močnejši izraz »affligor«), ob namigu, da se utegnejo v prihodnosti zgoditi še dosti hujše stvari.³¹ Slutnja bodoče katastrofe bi se vsekakor bolje ujemala s tem, kar bi pomenila trajna slovanska naselitev. Tako stanje, namreč plenilne pohode, ne pa trajne naselitve, nam za čas okrog 600 potrjujejo tudi analize materialnih virov.³²

Interpretacija tega mesta se še dodatno zapleta ob upoštevanju geografskih danosti in rezultatov dosedanjih analiz pisanih in materialnih virov. »Histriae aditum« kot geografska oznaka za Postojnska vrata ali Vipavsko dolino nima nobene zanesljive paralele in je zaradi tega zelo hipotetična.³³ Ob sorazmeroma natančnih historično geografskih podatkih za severnojadranski prostor pri različnih antičnih avtorjih³⁴ bi bila odsotnost omembe »Istrskega

²⁸ Gregorius I Papa, Registrum epist. 10, 15 (edd. P. Ewald - L. M. Hartmann, MGH Epist. II, Berlin 1957, 249 = ed. D. Norberg, Corpus Christ. Ser. Lat. 140 A, 1982, 842).

²⁹ V razpravi »Histria« o dvije vijesti, 171, navaja ital. prevod H. Grisarija iz leta 1928 (»... gli Slavi, traversando l' Istria, cominciarono già ad irrompere in Italia«); enako prevaja tudi G. Cuscito, Aquileia e la cristianizzazione degli Slavi nei secoli VIII-IX, Atti e Memorie della Soc. Istr. di archeol. e storia patria 88 (36 n.s.), 1988, 41. Od naših zgodovinarjev je tako to mesto razumel F. Kos, Gradivo I, 131 (»ker so Slovani že začeli skozi Istro siliti v Italijo«).

³⁰ V prvem primeru nastopa izraz »aditus« v splošnem pomenu približevanja, prihajanja, vstopanja (tako kot so mesto razumeli avtorji, navedeni v op. 29 in kot mesto razume L. Margetič), v drugem primeru pomeni izraz konkreten prostor, kjer se to dejanje izvršuje (»vhod«). Predlog »per« se v obeh primerih nanaša na prostorski premik in ne pripomore k razjasnitvi vprašanja, katera razlaga je (bolj) pravilna.

³¹ »... quando ubique video, quia nobis peccata nostra respondeant, ut et foris a gentibus... conturbemur? Sed nolite de talibus omnimodo contristari, quia qui post nos vixerint deteriora tempora videbunt, ita ut in comparatione sui temporis felices nos aestiment dies habuisse.« Gl. navedbo vira kot v op. 26.

³² Prim. B. Marušič, Istrien im Frühmittelalter, Pula 1969, 15 ss.; Isti, Materialna kultura Istre od 5. do 9. stoljeća, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/1, 1986 (Pula 1987), 81-105.

³³ Kot objektivno historično danost jo nazadnje navaja P. Stih, Istrski vhod, Enciklopedija Slovenije 4, 1990, 183 z navedbo ostale slovanske literature. Tezo slovenskih zgodovinarjev je sprejel tudi G. Cuscito, Aquileia e la cristianizzazione (kot v op. 29), 41 op. 12. Ob primerjavi s Pavlom Diakonom, Hist. Lang. 2,9 (omenja se »largius patens et planissimus ingressus« v Italijo, očitno Vipavska dolina; gl. komentar B. Grafenauerja v slov. izdaji, Maribor 1988, 88 op. 28) je treba upoštevati dejstvo, da je langobardski zgodovinar, doma iz Cedada, te kraje vsaj posredno poznal, medtem ko papež Gregorij, ki se tod ni nikdar zadrževal, o njih ni mogel imeti preciznejše predstave. Zato je čisto slučajna omemba tega detajla zelo majhne zanesljivosti.

³⁴ Prim. A. Grilli, Il territorio d'Aquileia nei geografi antichi. Antichità Altoadriatiche 15, 1979, 25-55; za Istro gl. vire v: M. Križman, Antička svjedočanstva o Istri, Pula-Rijeka 1979, za zahodno Slovenijo J. Sašel v: Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, zlasti 74 ss.

vhoda« presenetljiva, če bi to ime v antiki obstajalo. Papež Gregor, Rimljan po rodu, o teh krajih ni mogel imeti precizne prostorske predstave. Poleg tega se ta omemba nahaja v pismu le kot ilustracija k omembi slovanske nevarnosti, ki je grozila Saloni (». . . de Sclavorum gente, quae vobis valde imminet . . .«), zato je papežev izražanje zgoščeno, brez vseh detajlov. Ob vpadu skozi Postojnska vrata in Vipavsko dolino bi slovanska nevarnost v prvi vrsti pretela langobardskemu ozemlju v južni Furlaniji, ki je bilo za Bizanc od 568 izgubljeno, za papeža pa zaradi vztrajanja v shizmi po letu 557 prav tako. Slovansko ogrožanje tega področja papeža verjetno ne bi vznemirjalo do take mere,³⁵ gotovo dosti manj kot izguba bizantinskega ozemlja, na katerem je z velikimi napori v glavnem uspel obnoviti katolicizem. Če upoštevamo dejstvo, da bi bila papeževa vznemirjenost gotovo večja ob možnosti vpada v rekatolizirane bizantinske pokrajine kot shizmatične langobardske in če upoštevamo historično geografske danosti (bizantinska Istra je bila povezana z bizantinsko priobalno Benečijo prek ozkega obalnega sektorja vzdolž stare rimske ceste Aquileia-Tergeste, kraška planota južno od Vipavske doline pa je bila prometno izolirana) bi »istrski vhod« kot vpadno območje v Italijo enako upravičeno kot v Vipavski dolini iskali na področju izvira Timava, stare meje med Benečijo in Istro. V vrsti barbarskih vpadov v Italijo čez dan. slovensko ozemlje sta vpadna »vhoda« znana iz virov le v dveh primerih. Medtem ko so Vzhodni Goti leta 489 vpadli očitno skozi Vipavsko dolino in si izbojevali prehod čez Sočo na širšem področju dan. Gorice,³⁶ so si zahodni Goti po pohodu čez osrednji in zahodni Balkan jeseni 401 izbojevali vstop v Italijo z zmago ob izviri Timava.³⁷ Kakor je težko določljiva vsebina izraza »Histriae aditus«, prav tako je v obravnavanem primeru težko določiti vsebino izraza »Italia«. Gregorij uporablja to ime namreč ponekod v pomenu celotne (antične) Italije, ki se je tedaj politično delila na bizantinski in langobardski del, spet na drugih mestih samo za bizantinsko Italijo (zlasti pri oznakah različnih bizantinskih funkcionarjev), nikdar pa ne samo v pomenu langobardskega dela Italije, ki ne nosi nobenega posebnega državnega imena.³⁸

V

Distih »Histrìa testatur possessa hostilibus annis / septies et decies scismate pestifero«, ki se nahaja na enem od dveh napisov v čast papežu Honoriju I (+638), naj bi po večinskem mnenju, ki se mu pridružujemo tudi mi, označeval papežev zasluge za odpravo sedemdesetletne shizme na področju Istre, to je na območju gradeškega patriarhata oz. bizantinske posesti na severnem Jadranu. Margetić meni, da se izraz »septies et decies«, ki lahko označuje samo sedemnajst (in ne sedemdeset) let, nanaša na papežev odstavev shizmatičnega patriarha Fortunata, čigar oblast (v nasprotju z izročilom beneških kronik kot edinega vira) datira v obdobje 611–627.³⁹ Papežev zasluge za odpravo shizme v Istri izpričuje še en distih v drugem epigramu (Histrìa nam dudum saevo sub scismate fessa / ad statuta patrum teque monente redit), ki pa ne pripomore k rešitvi kronološke nejasnosti v prvem distihu.⁴⁰

Po našem mnenju je večja teža argumentov na strani prve (večinske) razlage. Poglavitni argument v literaturi je, da se sedemdesetletno obdobje ujema s časom od preloma Ogleja z Rimom ob Pavlinovi izvolitvi za oglejskega patriarha 557 pa do dramatičnih dogodkov ob koncu 627 in v začetku 628, ko je papežu v drugem poskusu uspelo odstraniti shizmatika

³⁵ Zanimivo je, da po papeževem mnenju požgana prestolnica shizmatičnega patriarha Severa (po sovražnem napadu ali po požaru v mestu?) 592 niti ne zasluži pomoči v obliki milodarov (Registr. epist. 2.38; CCSL 140, 1982, 124 v. 51 ss.; prim. R. Bratož. Vpliv oglejske cerkve, 34 = ZČ 44, 1990, 489). Papežev pismo odraža načelno različno obravnavanje katolikov in shizmatikov (»nobis considerandum fuit quia misericordia prius fidelibus ac post est ecclesiae hostibus faciendā«).

³⁶ Prim. R. Bratož. Povezave med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki, ZČ 42, 1988, 491 op 29 (z navedbami virov). Ta vpadna pot armad z vzhoda v Italijo se omenja v virih za dobo državljanskih vojn 238, 352, 388 in 394, v katerih je bil eden od ključnih strateških ciljev zasedba Akvileje.

³⁷ Claudianus. De bello Gothico 562–563 (ed. M. Platnauer); prim. Y. M. Duval, Aquilée sur la route des invasions (350–452), Antichità Altoadriatiche 9, 1976, 275 ss.; H. Wolfram, Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts, München 1990, 158. Ta vpadna pot v Italijo je prišla v poštev v državljanskih vojnah 310 (Licinijev pohod proti Maksenciju, ki ga dokumentira Čenturska zakladna najdba) 425, ter v času vzhodnogotsko-bizantinske vojne vsaj dvakrat, 539 in 552.

³⁸ Do sklepa smo prišli na podlagi primerjave vseh omemb Italije v Gregorijevih pismih, ki jo omogoča »Index nominum« edicije v CCSL 140–140 A.

³⁹ Margetićeva utemeljitev: Izročilo beneških kronik je v primeru patriarha Fortunata napačno, saj gre za potvorbo z jasnim namenom. Da bi zamenjali oz. minimizirali vlogo v vsch ozirih negativnega Fortunata, so avtorji vnesli v njegov čas patriarha Ciprijana (15 ali po drugi kroniki celo 25 let dolga vlada), ki je izmišljena oseba. Gl. Histrica et Adriatica, 159 ss.; »Histrìa« u dvije vijesti, 174. ss.

⁴⁰ Objave napisov in glavno literaturo navajamo v: Vpliv oglejske cerkve, 35 op. 197 (= ZČ 44, 1990, 490 op. 197).

Fortunata in ga zamenjati s svojim človekom.⁴¹ Ob tem naj navedemo še nekaj svojih misli v prid takšni razlagi.

V primeru sedemnajstletnega vladanja shizmatika Fortunata, ki mu beneške kronike pripisujejo nedoločen krajši čas ali pa ga povsem izpuščajo,⁴² bi se težko predstavljali, da bi bizantinska posvetna oblast tako stanje tolerirala tako dolgo obdobje, čeprav je res, da je imel cesar Herakleios zelo hude probleme v centralnih delih države in zaradi njih malo časa za reševanje manj perečih vprašanj na zahodu. Kljub temu je bila za razliko od razmer v drugi polovici 6. stol. situacija za shizmatike na bizantinskem področju v prvih desetletjih 7. stol. tako rekoč nevzdržna. Upoštevatni moramo namreč neutrudno prizadevanje papeža Gregorija, ki je prineslo trajne rezultate prav na bizantinskem ozemlju. Poleg tega pa velja upoštevati dejstvo, da bi po delitvi patriarhata na katoliškega v Gradežu in shizmatičnega na langobardskem ozemlju leta 607, torej po »uskladitvi« verske in politične ureditve, shizmatik na gradeškem prestolu učinkoval kot izdajalec države (in ne samo katoliške cerkve); v času enotnega patriarhata je bil spričo zanesljive podpore shizmatičnih škofov iz langobardske države njegov položaj le precej bolj trden, kar nam potrjujejo tudi dogodki okrog leta 590. Prav tako je težko predstavljivo, da bi tako dolgo prenašali shizmatičnega patriarha njegovi istrski sufragani, ki so bili najkasneje po letu 607 katoliki. Iz papeževga pisma »vsem beneškim in istrskim škofom« z datumom 18. feb. 628⁴³ je razvidno, da tedaj niso bili na katoliški strani samo gradeškemu patriarhatu pripadajoči škofje, temveč celo gradeški kleriki (»clerici Gradensis ecclesiae«), ki so Fortunata kot odpadnika, roparja cerkvenega premoženja in izdajalca zatožili pri papežu. Vsekakor kažejo te okoliščine bolj na kratkotrajno uzurpirano vladno, ki je sorazmeroma hitro sprožila spore in privedla do papeževe prve in nato ponovne intervencije, kot pa na dolgo dobo sedemnajstih let. Papeževe besede, da je spornega patriarha nekoč že odstavil (»olim sacerdotio exuendum decrevimus«) in da je ta cerkvi dolgo časa povzročal škodo (»diu seviens«), so kronološko premalo jasne, da bi mogli iz njih potegniti zanesljive sklepe.⁴⁴

Izraz »annis septies et decies« res označuje sedemnajstletno obdobje, vendar je treba upoštevati, da beseda »septuagies« iz metričnih razlogov ne bi bila ustrezna; verjetno iz istih razlogov stoji med »septies« in »decies« veznik »et«, brez katerega bi sporni števniki (ob dopustitvi dobi lastne jezikovne ohlapnosti) lahko pomenil sedemdeset in ne izključno sedemnajst. Ker v naslednjem distihu (esset ut impletum Hieremiae voce canentis / ultio captivis tam numerosa fuit) naletimo na primerjavo z babilonskim izgnanstvom Izraelcev, ki je po Jeremiji (25,11–12; 29,10) trajalo sedemdeset let, je upravičena domneva, da je avtor verzov mislil na sedemdesetletno in ne sedemnajstletno obdobje.⁴⁵

Če so beneški kronisti »sfrizirali« vladno Fortunata kot shizmatika s sedemnajstih let na nedoločen minimum (nekaj mesecev ali največ pol leta, kot njegov čas datirajo večinoma zgodovinarji),⁴⁶ se pojavi vprašanje, zakaj niso tega odklonilnega odnosa pokazali tudi do drugih shizmatičnih patriarhov, ki so v posamičnih primerih deležni celo zelo laskavih pridevkov.⁴⁷ Očitno je Fortunat dobil slab sloves v prvi vrsti kot ropar cerkvenega premoženja in izdajalec, prebeg na langobardsko stran (in šele sekundarno kot shizmatik), kar vse kaže na časovno in vsebinsko zgoščeno dogajanje.

V pričujočem prispevku smo poskušali opozoriti na težave, ki se pojavijo pri interpretaciji več ključnih virov za zgodovino severnojadranskega prostora v 6. in 7. stol. Ob tem razmišljanju nismo želeli posredovati celotnega spektra interpretacijskih možnosti, temveč le tiste

⁴¹ Epist. Langob. collectae 3 (ed. W. Gundlach, MHG Epist. III, Berlin 1957, 694 ss. = R. Cessi, Documenti, št. 13).

⁴² L. Margetič, *Histrice et Adriatica*, 159 sl.

⁴³ Gl. navedbo vira v op. 41 in F. Kos, *Gradivo I*, št. 157.

⁴⁴ V drugem distihu z omenbo Istre, ki smo ga prej navedli, naletimo na časovni prislov »dudum« (nedavno). Ta naj bi v nasprotju z »olim« (nekoč) označeval bližnjo preteklost, čeprav gre v tem primeru za dogodke izpred desetih let (papež je odstranil Fortunata 628, napis je nastal po njegovi smrti 638) in bi bila uporaba prislova »olim« ustreznješa. Zdi se, da raba teh dveh časovnih prislovov v 7. stol. ni bila več dosledna.

⁴⁵ Prim. B. M. De Rubeis, *De schismate ecclesiae Aquileiensis dissertatio historica*, Venetiis 1732, 160 in G. Cuscito, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste, 1977, 308.

⁴⁶ Poleg del, ki jih navaja L. Margetič, *Histrice et Adriatica*, 159 ss., gl. tudi E. Stein, *Chronologie des métropolitains schismatiques de Millan et d' Aquilée-Grado*, Opera minora selecta, Amsterdam 1968, 402–412, z datiranjem Fortunatovega nastopa v polnetne mesece 627.

⁴⁷ Na primer »Helias, egregius patriarcha«, »sanctissimus Helias patriarcha« (Chronicon Gradense; G. Monticolo, *Cronache Veneziane antichissime*, Roma 1890, 42; 46); »Severus . . . beatissimus vir« (Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie, Chronicon Gradense; G. Monticolo, *Chronache*, 9; 50).

elemente, v katerih se naša razlaga in razlaga L. Margetića ne ujemata. Različne možnosti, ki se kažejo pri interpretaciji obravnavanih virov, nas navajajo na misel, da ti viri zaslužijo ponoven in ponoven razmislek, saj današnje znanje o teh vprašanih ni niti približno jasno. Ob pomembnih vprašanih, ki jih postavljajo viri za 6. in 7. stol., naj opozorimo še na dve za severnojadransko in posebej istrsko območje malo pojasnjeni vprašanji iz zgodovine 8. stol. Prvič, ali in v kolikšni meri je to območje zajel ikonoklastični spor, ki je razjedal bizantinsko državo od leta 726 dalje,⁴⁸ drugič, vprašanje langobardske okupacije Istre po padcu ravenskega eksarhata 751.⁴⁹ Lujo Margetić, ki s celo vrsto študij po pravici uživa ugled enega najboljših poznavalcev zgodnjerednjeveške zgodovine severnojadranskih dežel, je s svojimi analizami virov napravil v znanstvenem raziskovanju pomemben korak dalje. Njegove študije zaslužijo zaradi svoje pronicljivosti vso pozornost, tudi če se z nekaterimi njegovimi rezultati ne strinjamo. Vsekakor bi istrska zgodovina v tem razdobju spričo zadostnega števila razpoložljivih virov, spričo pomembnih premikov v znanju, zlasti z arheološkimi raziskavami, pa tudi z novimi edicijami že poznanih virov, zaslužila sintetično obravnavo. Bolj zanesljivo sliko posameznih spornih vprašanj si moremo obetati prav s takim metodičnim pristopom. Z že pred leti v oceni Margetićeve knjige (ZČ 41, 1987, 364) izraženo željo, da bi tako delo nastalo, zaključujemo svojo diskusijo o tej zanimivi temi.

⁴⁸ Prim. kratko R. Bratož, Vpliv oglejske cerkve, 41 ss. (= ZČ 44, 1990, 496 ss.); poleg tam navedene literature prim. zlasti P. Schreiner, *Der byzantinische Bilderstreit: Kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute*, *Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull' alto medioevo* 34, Spoleto 1988, 319–407, zlasti 371 ss.; 377.

⁴⁹ Prim. J. Ferluga, *L'Italia bizantina dalla caduta dell' esarcato di Ravenna alla meta del secolo IX*, *Settimane di studio* (kot v op. 42) 34, 1988, 169–193 in diskusija 195 ss.; kratko tudi R. Bratož, Vpliv oglejske cerkve, 47 op. 283 (= ZČ 44, 1990, 502).

Zusammenfassung

EINIGE UNGELÖSTE UND UNLÖSBARE (?) FRAGEN AUS DER GESCHICHTE DER NORDADRIATISCHEN LÄNDER IM 6. UND 7. JAHRHUNDERT

Rajko Bratož

Der Verfasser erläutert seine Ansichten zu fünf strittigen Fragen, für die er andere Lösungen vorschlägt, als sie L. Margetić vertritt (s. ZČ 44, 1990, 119–121), gleichzeitig erweitert und korrigiert er an einigen Stellen seine früheren Ausführungen.

Das Bistum »Kénsou« (und nicht »Keísou«) in den Akten der Lateransynode von 680 bezieht sich auf das istrische Cissa und nicht auf Ceneda in Venetien. Die Nennung der Provinz bei der bischöflichen Unterschrift (»eparchias Istrias«) ist üblich bei den Bistümern des byzantinischen Raums, zu dem Istrien gehörte, nicht aber für das langobardische Gebiet. Während die Bistümer auf byzantinischem Territorium in Istrien in den monoteletischen Streit verwickelt waren, beteiligten sich die schismatischen von Aquileia, die unter den Langobarden standen, an diesen Auseinandersetzungen nicht. Die neueren archäologischen Untersuchungen in Südstrien (vor allem in Betika bei Barbariga) legten einen einer Bischofskirche äquivalenten Sakralbau frei, welcher der Bischofssitz in Cissa gewesen sein kann. Anfänge, Erlöschen und räumliche Ausdehnung dieses Bistums, das für die Jahre 579 und 680 belegt ist, bleiben unbekannt.

Die Verbindungen des Bischofssitzes »Petena« mit Poetovio sind unbeweisbar, seine Beziehungen zu Petena (Salzburg) bleiben weiter unklar und hypothetisch. Trotz einer ganzen Reihe von ungelösten Fragen ist es noch am sinnvollsten, den Bischofssitz »Petena« im istrischen Pedena anzusiedeln.

Das Teilnehmerverzeichnis der Synode zu Grado 579, die in den Akten der Synode zu Mantua 827 erscheint, ist keine aquilejische Fälschung aus der Zeit des Streits mit Salzburg, welche die Position Aquileias im Norden festigen sollte. Das Verzeichnis wurde nämlich auf der Synode zu Mantua, auf welcher der Konflikt Aquileia-Grado behandelt wurde, von Seiten Grados vorgelegt worden als eines der wenigen authentischen Dokumente. Die Kirche von Grado hatte gewiß kein Interesse daran, in einem Territorialstreit die Position Aquileias zu vertreten, dessen Druck sie damals auf das stärkste zu spüren bekam.

Die Mitteilung Papst Gregors des Großen aus dem Jahre 600 darüber, daß die Slawen »per Histriae aditum« nach Italien einzudringen begannen, bedeutet noch nicht unbedingt eine räumlich definierte »Istrische Pforte«, die übrigens auch aus keinen anderen Quellen bekannt wäre. Sicher aber beweist diese Mitteilung keine ständige slawische Präsenz auf istrischem Boden, sondern lediglich Beutezüge in und durch dieses Gebiet.

Die Erwähnung des Schismas, das in Istrien »annis septies et decies« gedauert habe, bevor es durch Papst Honorius (+638) aufgehoben wurde, bezieht sich auf eine Zeitspanne von siebzig (557–627/8), nicht aber siebzehn Jahren. Im darauffolgenden Distichon stößt man nämlich auf einen Vergleich des istrischen Schismas mit der babylonischen Verbannung der Israeliten, die nach Jeremias (25,11–12; 29,10) siebzig Jahre gedauert haben soll. Eine siebzehnjährige Regierungszeit des schismatischen Patriarchen Fortunatus von Grado (nach Margetičs chronologischer Konstruktion 611–628) ist weder beweisbar noch glaubhaft.

SLOVENSKA MATICA, SI-61001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 214-190

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah:

Fran Zwitter
O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed poglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittra.

Izbor Zwitrovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

Ferdo Gestrin
SLOVENSKE DEŽELE IN ZGODNJI KAPITALIZEM

16. stoletje ni le čas reformacije in kmečkih uporov, temveč tudi čas naglega porasta prehodnega in izvoznega trgovanja ne le z nemškim severom, temveč tudi z Italijo. Ob agrarni dejavnosti so nastajale nove zvrsti obrti, napredovalo je rudarstvo ter fužinarstvo, kjer je idrijski rudnik imel v razvoju kapitalizma evropski pomen. V novih oblikah proizvodnje se kažejo elementi kapitalizma, v povezavi s tem je prihajalo tudi do »komercializacije« zemljiškega gospostva. Gestrinovo delo pojasnjuje tudi sočasne kulturne vplive in stike.

Vasko Simoniti
**VOJAŠKA ORGANIZACIJA NA SLOVENSKEM
V 16. STOLETJU**

Knjiga predstavlja vojaško in obrambno organizacijo slovenskih pokrajin v času najintenzivnejših turških vpadov. Ob plemiški konjenici in »črni« kmečki vojski je predstavljen delež najemnikov, obveščevalna in signalna organizacija, orožarna v Ljubljani, tabori, vojaška preskrba in pomen Vojne krajine. Simonitjeva knjiga je »slovenskemu strahu pred Turki« dala realnejši zgodovinski okvir in obogatila sicer skromno vojaško zgodovino slovenskega ozemlja.

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 214-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.**

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

Slovenska matica 1864–1964 (zbornik razprav in člankov)

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864–1964

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964–1983

Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)

Vojeslav Molè: Iz knjige spominov

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Francè Koblar: Moj obračun

Franc Petek – Janko Pleterski: Spomini koroškega politika

Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980

Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja

Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)

Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)

Josip Vošnjak: Spomini uredil in opombe napisal Vasilij Melik

Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)

Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)

Anton Novačan: Jeruzalem–Kairo. Spomini 1942–1945 (uredil Bruno Hartman)

Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih

Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Božo Otorepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt (korespondenca z E. Kocbekom)

James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev (o Žužkovih iz Slivnega oz. Vižovelj pri Devinu)

Janez Strnad: Zgodbe iz fizike (o zgodovini velikih odkritij)

Niccolò Machiavelli: Politika in morala (prevedel in z opombami opremil Niko Košir; knjiga vsebuje tudi znamenito besedilo »Vladar«)

Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju

Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem

Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju

Dragotin Cvetko: Slovenska glasba v evropskem prostoru

Dnevnik cesarja Marka Avrelija

Platon: Poslednji dnevi Sokrata

Dušan Pirjevec: Estetska misel Franceta Vebra

Anton Stres: Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode

Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku

Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in poznem srednjem veku

Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse

Peter Štih

GORIŠKI GROFJE IN DEVINSKI GOSPODJE

1. septembra 1286 je bil na Gosposvetskem polju ustoličen po prastarem običaju dežele za novega koroškega vojvodo tirolsko – goriški grof Majnhard IV. Po pojedini, ki je sledila obredu na knežjem kamnu in maši pri Gospe Sveti, se je novi vojvoda odpravil k vojvodskemu stolu, kjer je podeljeval deželne fevde. Toda goriški grof Albert II., ki je bil koroški palatinski grof, se je branil, da bi pred svojim bratom Majnhardom upognil koleno, mu prisegel vazalno zvestobo in od njega prejel fevd. Zato je predlagal, naj fevd sprejme njegov sin Henrik. Majnhard pa se je čutil užaljenega in bi v tem primeru raje podelil fevd nemu od svojih štirih sinov, ki so bili prisotni. V tem trenutku sta intervenirala Hugo iz Devina v Istri in Julijan iz Seeburga na Koroškem in podučila Alberta, naj ne zavrne te časti (palatina), kajti nekoč je že »cesar« Ludvik podelil Arnulfu, Karlmanovemu sinu v fevd vojvodino Koroško z gradom Možberkom, ki spada vse do danes, skupaj z drugimi gradovi, po jurisdikcijo palatinskega grofa. In res je nato Albert prejel od brata fevd.¹

Ne glede na to, koliko je ta opis Janeza Vetrinjskega resničen,² se vendar postavlja vprašanje, ne toliko, zakaj je Hugo iz Devina prisostvoval ustoličenju, saj bi pri tej ceremoniji pričakovali predvsem koroško plemstvo, Devinec pa je bil iz Istre (po besedah vetrinjskega opata), kolikor, kaj je Huga iz Devina kvalificiralo, da je posredoval pri prepričtvi škandala. V razliko od Julijana iz Seeburga (1267–1291), ki je bil že pod zadnjim Spanheimom in tudi pod Majnhardom koroški vicedom,³ ni imel Hugo iz Devina z deželo Koroško nobenega pravega stičišča. Devinski gospodje, ki se imenujejo po gradu Devin med Trstom in Štivanom na skrajnem severnem robu Jadranskega morja, so namreč v zgodovinisju⁴ poznani predvsem kot najmočnejši vazali oglejskega patriarhata na obsežnem teritoriju med Furlanijo in Kvarnerjem. Od oglejske cerkve so na Krasu imeli v fevdu tri velika gospostva: Devin, po katerem

¹ JOHANNIS VICTORIENSIS, *Liber certarum historiariū*, ed. F. Schneider, MG SS ad usum scholarum, 1909, 1910, 251 sl., 290 sl.; H. WIESFLECKER, *Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten*, Bd. II (= W II), Innsbruck 1952, št. 505.

² Poudariti je treba, da Janez Vetrinjski zagotovo ni bil očividec omenjenim dogodkom in da je svoje delo začel pisati šele 1340 (prva redakcija). V tem pogledu njegovo poročilo ni povsem zanesljivo, niti točno (gl. B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, 92 sl. in 292 sl.). Tako naj bi ob priliki ustoličevanja Majnharda stala vojvodi ob strani goriški grof, ki ga je palatin dežele, in tirolski grof, ki ga je koroški deželni grof. Toda Majnhard, ke je bil tirolski grof in je bil ustoličen za koroškega vojvodo ni mogel stati sam sebi ob strani. Vendar kljub temu in dejstvu, da skoraj do srede 14. stol. ni nobenega sodobnega sporočila o goriških grofih kot palatinskih grofih na Koroškem, obstoj koroškega palatinata pred 1286 ni izključen. Na to je v zadnjem času z nekaj tehtnimi ugotovitvami opozoril zlasti H. DOPSCH, *Gewaltbote un Pfalzgraf in Kärnten*, Carinthia I 165, 1975, 139 sl. Tudi historičnost Julijana iz Seeburga (1267–1291) in Huga iz Devina (1252–1308) govori v prid resničnosti opatovega opisa ustoličevanja 1286. Drugače pa je najstarejši dokument, ki nedvomno govori o koroškem palatinatu, listina z 11. decembra 1339, s katero je vojvoda Albert II. podelil goriškima grofoma Majnhardu in Albertu koroški palatinat v fevd *als di von alter herchomen ist* (H. WIESSNER, *Monumenta historica ducatus Carinthie* (= MDC) X, št. 114). V sporazumu, s katerim so si goriški grofje 13. junija 1342 v Greifenburgu razdelili gorško posest, so nato regularili to vprašanje znotraj dinastije: *Ez ist auch getaidingt, daz der elitst under uns. die wird von der Pfalz haben und tragen sol, die dartzu gehor rent, da man dem herzogen ze Tzol auf dem Stuz^l sezt* (MDC X, št. 161). V njihovi titulaciji pa se naslov koroškega palatina pojavi šele v drugi polovici 14. stol.: 1356, I. 4. Lienz (*Registraturbuch der Grafen von Görz* (= RB), Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien (= HHStAW), sig. W 594, fol. 70); 1364, VI. 6. Dunaj (HHStAW, splošna serija listin (= SSL); 1365, IV. 29. Metlika (E. SCHWIND – A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-geschichte der deutsch-österreichischen Erblände im Mittelalter*, Innsbruck 1915, št. 120); 1365, IV. 30. Metlika (HHStAW, SSL); 1367, VI. 23. Gonca (RB fol. 116^v, 117, tudi kot insert v P. KANDLER, *Codice diplomatico Istriano* (= CDI), 1367, X. 15.) itd. Gl. tudi M. WUTTE, *Zur Geschichte der Edlinger, der Kärntner Pfalzgrafen und des Herzogstuhles*, Carinthia I 139, 1949, 33 sl.

³ A. JAKSCH, *Geschichte Kärntens bis 1335*, Bd. II, Klagenfurt 1929, 69, 103, 113. H. DOPSCH, *Gewaltbote*, 140 op. 67 meni, da sta bila Hugo in Julijan posrednika zaradi svoje visoke starosti. Toda Hugo iz Devina 1286 še ni mogel biti zelo star, saj je verjetno še kot mladoleten prišel 1252 v salzburško ujetništvo (gl. spodaj op. 13, 14) in je živel najmanj do 1308 in ne 1288, kot misli Dopsch.

⁴ C. v. CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradisca (mit Einschluss von Aquileja)*, Wien 1873, 640 sl.; R. PICHLER, *Il Castello di Duino*, Trento 1882, 131 sl. (z genealoško tabelo); F. KOS, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani I, 1923, 91 sl. (z genealoško tabelo); L. HAUPTMANN, *Krain, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer IV*, Wien 1929, 380, 438, 441; H. PIRCHEGGER, *Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens*, prav tam, 494, 510; M. KOS, *Urbarji slovenskega Primorja II. Viri za zgodovino Slovencev*, knj. III, Ljubljana 1954, 46 sl.; ISTI, *Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjinu Devinskih i Walseevaca na Kvarneru*, *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci* 3, 1955/1956, 3 sl.; B. BENUSSI, *Nel medio evo. Pagine di storia Istriana*, 1897, 498 sl.; S. VILFAN, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961, 198; B. GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965², 348, 389.

so se imenovali, Senožeče in Prem⁵; v Istri Momjan⁶; v Kvarnerskem Primorju pa Reko, Kastav, Veprinac, Lovran, Mošćenice in Brseč⁷; bili pa so tudi (v 13. stol.) oglejski ministeriali.⁸ Leta 1366 so se z vsemi svojimi posestmi kot deželski gospodje podvrgli Habsburžanom, ki so tako prvič dosegli morje,⁹ 1399 pa so s smrtjo Huga IX. izumrli v moški liniji in za njimi so dedovali gospodje iz Walseeja.¹⁰

Toda to je le ena, bolje poznana stran zgodovine devinskih gospodov, naše vprašanje pa bo razsvetlila – literaturi tako rekoč neraziskana in le sporadično ter brez pravih zaključkov¹¹ omenjena – tesna povezanost gospodov iz Devina tudi z goriškimi grofi. Ti so v tistem času predstavljali nasproten pol oglejski politiki na Krasu, v Istri in Furlaniji. Velika naklonjenost in radodarnost oglejske cerkve nasproti svojim vazalom iz Devina je zaslepila pogled številnim zgodovinarjem, ki niso videli, da v povračilo Oglej ni dobilo nič, še najmanj pa zvestobo in zaveznitvo. Sadove devinske moči so koristili goriški grofje, katerih politiko so Devinci – dokler je bila goriška dinastija v vzponu – zvesto sledili; tudi (in še zlasti) takrat, ko je bila ta naplerjena proti oglejski cerkvi. In nenazadnje, če pogledamo listine, v katerih se pojavljajo devinski gospodje, vidimo, da gre predvsem za listine goriške provenience, v katerih nastopajo skupaj s številnimi goriškimi ministeriali v spremstvu goriškega grofa, za katerega so opravljali mnoge pomembne naloge: gospodje z Devina so bili goriški ministeriali.

Začnimo prav z našim Hugom II.¹², ki se v virih pojavlja med leti 1252, ko stopi pred nas kot talec, in 1308, ko odide kot spokorjenec. Poleti 1252 je namreč katastrofalno propadel poskus goriškega grofa Majnharda III. in njegovega tasta, tirolskega grofa Alberta II., da bi zavzela salzburški Sachsenbrugg, ki je ob sotočju Mölla v Dravo zapiral pot v zgornjedravsko dolino, in spanheimski Greifenburg, edino vojvodsko posest v zgornji Koroški, s čimer bi se njun dominij tako rekoč nepretrgano raztezal od izvirov Adiže in Inna, preko Pustertala in doline Drave do osrednje Koroške in nato ob Soči in preko Krasa vse do centralne Istre in morja. Toda poskus je spodletel in Filip, sin koroškega vojvode ter izvoljeni salzburški nad-

⁵ J. BIANCHI, *Thesaurus ecclesiae Aquilejensis, opus saeculi XIV (= Thesaurus)*, Utini 1847, št. 1246 (MCCCLXVI. die decima mensis Junii. Venerunt ad presentiam nobilis militis D. Ugonis de Duyno Ambaxatores Reverendissimi d. Patriarche Marquardi . . . et eidem Domino de Duyno exposuerunt pro parte ipsius d. Patriarche, quod ipse debebat facere sicut sui antecessores, videlicet recipere in feudum ab Ecclesia Aquilegensi Castrum Duyni, et Castrum Prem cum omnibus appendentiis eorum, et totum quod habet in Meran, sive in Croatia, prout ibidem coram ipso Domino de Duyno produxerunt quoddam Instrumentum publicum scriptum manu Conradi Notarii de Civitate Austrie sub anno Domini MCLXVI. Inditione XIV. die XII. exeunte Junio); Lucifer Aquilejensis (Appendix k J. BIANCHI, *Thesaurus*), 413 (*Insuper ille Dominus de Duyno deberet, et debet recognoscere, more progenitorum suorum, Castra Duini, Prem, et Solosench cum eorum pertinentiis, juxta antiquarum Scripturarum tenorem, quas ego [=Odoricus de Susannis Civis Utinensis, cancellarius Marquardi Patriarchae Aquilegensis Ecclesiae; nota P. Š.] vidi et legi, jure feudi Aquilegensis Ecclesie prelibate; sed idem de Duyno . . . hoc facere non curavit.*

⁶ G. P. ŠTIH, *K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri*, *Zgodovinski časopis (= ZČ)* 42, 1991.

⁷ HHStAW, SSL, 1374, VI. 24. (oporoka Huga VIII. iz Devina: *vonerst so han ich geschafft meinem lieben pru^o der Jorigen von Waizennek mein vesten Prem, Gu^otnekk, Sandveyt und Chestaw mit laewt und mit gu^ot mit urbar und mit allen den nu^otzen, ern und rechten die darzu^ogehorent, und schaff ouch demselben Jorigen meinem pru^o der die chastell Velprintz und Moschenitz mit aller irer zu^ogehörung, . . . so schaff ich denselben mainen swaegern [hern Ru^odolfen, op. P. Š.] von Waltse mein vest Tybeyn und Sanosetzach mit allen den gu^otern, nu^otzen, ern und rechtern die darzu^ogehorent, und schaff in die Saetz, die ich von meinen herren den hertzogen von O^osterreich innehan, Karlsperch und Wynndischgretz und darzu^o den satz ze Wrownbu^orch) in urbar za kvarnersko posest okrog 1400: M. KOS, *Jedan urbar*, 15 sl.*

⁸ Edina meni poznana in nesporna omemba: V. JOPPI, *Documenti Goriziani (= DG)*, Archeografo Triestino N. S. (= AT N. S.) XI, št. 19 (= F., M. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo)*, št. 685; 1328 I. 13. Vipava), 13. junija 1277 (objava A. DOPSCH, *Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292*, Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung (= MÖG), 22, 1901, 635, z napačno datacijo v leto 1292; takrat je bil namreč Henrik iz Pazina, ki se omenja v listini, že mrtev, glej CDI 1282, XII. 8) se v listini oglejskega patriarha Raimunda med razsodniki v sporu z goriškim grofom Albertom glede vasi Barbana v Istri omenjata med *ministeriales nostros* tudi Henrik iz Pazina in Hugo iz Devina. Po poročilu v *Annales Foroiulenses* (Monumenta Germaniae historica, Scriptores XIX, 200) pa sta bila razsodnika goriškega grofa Alberta. Za Henrika iz Pazina zagotovo vemo, da ni bil oglejski, temveč goriški ministerial (CDI 1274, VIII. 18), kot bomo videli v nadaljevanju, pa to velja tudi za Huga iz Devina.

⁹ 1366, II. 7.: *Wir Albrecht und Lewpold gebru^oder von gots gnadn hertzogen ze O^osterreich, ze Steyr, ze Kernden und ze Kraim . . . tun kund . . . das sy [Hawg von Tybein und Wilhelm und Jo^org pru^oder von Weissenekg, op. P. Š.] . . . sein su^ollen unser landherren und das sy uns gehorsam und dienstlich sein su^ollen als ander unser landherren mit all iren vesten, steten, kastellen un herschefften . . . und su^ollen wir sew auch lassen beleiben bey iren rechten und ffreyhaiten die ir vordern und dew herbracht habend. Sy su^ollen sich auch in kayner landnschrannen gen nymand verantwurten, wenn allain vor unser; kot insert v listini za gospode iz Walseeja iz 1418, I. 27., Wiener Neustadt (HHStAW, SSL); E. M. LICHNOWSKY, *Geschichte des Hauses Habsburg* Bd. VI, Wien 1842, str. X, n. 712b (regest); R. PICHLER, *Il Castello*, 195; L. HAUPTMANN, *Krain*, 438.*

¹⁰ DOBLINGER, *Die Herren von Walsee. Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte*, Archiv für österreichische Geschichte (= AÖG) 95, 1906, 333 sl.

¹¹ C. CZOERNIG, *Das Land*, 639; R. PICHLER, *Il Castello*, 137, 144, 169; F. KOS, *Iz zgodovine*, 91 sl.

¹² Naše razpravljanje se bo izognilo genealoškim raziskavam, saj so bile te doslej že dvakrat opravljene: R. PICHLER, *Il Castello*, Tavola I (str. 471); F. KOS, *Iz zgodovine*, 133; B. MARUŠIČ, *Devinski gospodje*, Enciklopedija Slovenije 2, Ljubljana 1987, 244 (genealoška tabela po F. Kosu). Priložena genealoška tabela je narejena na podlagi Kosove, vendar z mestoma velikimi popravki. Po Kosu je prevzeto tudi štetje istoimenskih pripadnikov devinskega rodu.

škof, je ujel Alberta Tirolskega.¹³ Do pogajanj je prišlo okrog božiča v Gmündu, dokončni mirovni sporazum pa je bil sklenjen 27. decembra 1252 v Lieserhofnu, kraju severno od Spitala, ki ga je imel v posesti briksenski škof. Cena za izpustitev Alberta je bila ogromna. Goriško – tirolska zaveznika sta morala plačati tudi za današnji čas spoštljivih 4900 mark srebra, kar je pomenilo poldrugetne prihodke vseh salzburških posesti. Predati iz zastavitni sta morala več gradov, gospostev in dohodkov na Koroškem ter kot poroštvo predati salzburški nadškofiji za talce sinova goriškega grofa, Majnharda IV. in Alberta II. (tista dva, ki sta se 1286 sprla ob vojvodskem stolu), in sinove več goriških ministerialov, med njimi tudi našega Huga, sina Rudolfa iz Devina.¹⁴ Zelo verjetno je Hugo prebil v salzburškem ujetništvu več let, morda je bil izpuščen šele hkrati z Albertom II., ki je bil do 1261 zaprt na salzburškem gradu Werfen nedaleč od Bischofshofna.¹⁵ Temu mnenju v prid bi govorilo predvsem dejstvo, da se Hugo iz Devina ponovno pojavi v virih šele 1265, ko je 5. junija v Krminu sodeloval v sporazumu med oglejskim patriarhom in goriškima bratoma, kot eden izmed soprisežnikov na goriški strani.¹⁶ Ne gre tudi prezreti, da je njegov oče Rudolf, ki je bil ob priliki pogajanj v Gmündu konec decembra 1252 s še nekaterimi goriškimi ministeriali porok za goriške dolgove in je tudi finančno pomagal svojemu gospodu,¹⁷ v naslednjih letih nastopal sam kot priča v listinah goriške provenience in tudi drugače se ni omenjal skupaj s sinom.¹⁸

Toda to je pravzaprav postransko vprašanje, bolj pomembno je, da lahko nesporno ugotovimo, da je bil Hugo (in z njim devinski gospodje) ministerial goriških grofov. Čeprav sta o tem pisala že Czoernig in Pichler¹⁹, je to spoznanje v historiografiji²⁰ ostalo nekako prezrto, večji vtis so pač naredili oglejski fevdi. Goriško ministerialstvo Devinskih nam dokazuje več stvari. V listinah goriške provenience, pa tudi v tistih drugih izstaviteljev, v katerih nastopa goriški grof, se Hugo konstantno pojavlja v družbi goriških ministerialov in je torej bil v grofovem spremstvu.²¹ Za goriškega grofa Alberta II., katerega vladanje (1261–1304) se skorajda pokriva s časom Hugovega pojavljanja v virih (1251/65–1308), je Hugo očitno bil človek najvišjega zaupanja, saj je za goriško hišo opravljal pomembne naloge. V številnih sporazumih in pogodbah, ki sta jih sklenila oglejski patriarh in goriški grof v drugi polovici 13. stol., je Hugo večkrat nastopil na goriški strani kot soprisežnik (1265, 1269, 1274),²² bil pa je tudi opolnomočeni zastopnik (*nuntius*) goriškega grofa v pogajanjih s patriarhom (1271, 1277), s pravico sam izbrati razsodnike na goriški strani.²³ Srečamo pa ga tudi kot razsodnika. Tako je 1277 skupaj z Henrikom iz Pazina predstavljal goriško stran v razčiščenju spora z oglejskim patriarhom

¹³ A. JAKSCH, *Geschichte* II, 13 sl.; H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich*, MIOG 54, 1948, 339; A. VEIDER, *Die politischen Beziehungen der Grafen von Görz zu den deutschen Herrschern und den Landesfürsten von Österreich*, Prüfungsarbeit des Instituts für österr. Geschichtsforschung an der Universität Wien, 1940, tipkopis, 34 sl. Po A. JAKSCH, *Geschichte* II, 15 naj bi bil med drugimi skupaj z Albertom ujet tudi (Hugo) Devinski, vendar tega po meni poznanih virih ni mogoče potrditi, niti v tem smislu interpretirati diktata iz Lieserhofna.

¹⁴ MDC IV, št. 2529 (= H. WIESFLECKER, *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten* Bd. I (= W I), Innsbruck 1949, št. 591). Kot talci so bili postavljeni tudi sinovi ministerialov iz Rihemberka. Krmina, Fojane in Falkensteina. Gl. tudi H. WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite. Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts*, Schlern Schriften 124, Innsbruck 1955, 28.

¹⁵ Po C. CZORNIG, *Das Land*, 514 šele 1263 (enako A. Veider, *Die Verwaltung der »Vorderen Grafschaft Görz« im Pustertal und Oberkärnten bis zum Ende des 14. Jahrhunderts*, Phil. Diss. Wien 1939, tipkopis, 95) toda Albert je že poleti 1261 listinil skupaj z bratom Majnhardom, ki se je iz salzburškega ujetništva vrnil po očetovi smrti 1258: W I, št. 691, 692.

¹⁷ W I, št. 576, 581 (skupaj z Ulrikom in Hugom iz Rihemberka. Folkerjem iz Flaschberga in grajskim grofom iz Lienza), 586 (skupaj z Ulrikom in Hugom iz Rihemberka in Švarcmanom iz Krmina in sledečo koroboracijo: *quia nos tres Hugo scilicet Rudolffus et Swarzmannus sigilla propria non habuimus ad manus, presentem cartam sigillo domini nostri Goricie comitis et mei Virici fecimus roborari*: F. SCHUMI, *Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain* (= KUB) Bd. II, Laibach 1884/87, št. 197).

¹⁸ 1253, III. 1. Lienz (W I, št. 594); 1254, XI 10. Meran (W I, št. 620, delitev tirolske dediščine med goriške in hirscherške grofe!); 1254, XI. 27. Sterzing (W I, št. 622); 1256, II. 28. Lienz (W I, št. 633); 1257, III. 8. Devin (J. BIANCHI, *Documenta historiae Forojuliensis saeculi XIII. ab anno 1200 ad 1299 summatis regesta* (= DHF), Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen (= AKG) 21, 1859, št. 223); 1260, X. 26 *Monumenta patriae Fori Julii* (= MPF), fol. 46. Ta rokopis je bil nekdam hranjen v HHStAW pod sig. R 80, danes v Državnem arhivu v Trstu, prva serija, rkp. 3. V zapuščini Franca Kosa, hranjeni v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri SAZU, je ohranjen prepis tega vira, ki ga je F. Kos naredil na Dunaju; za uporabo tega prepisa se zahvaljujem Zgodovinskemu inštitutu in še posebej dr. Božu Otorepcu, ki mi je poleg tega širokoročno dovolil uporabo svojih prepisov iz furlanskih arhivov). Gl. še F. KOS, *Iz zgodovine*, 95, 96.

¹⁹ C. CZOERNIG, *Das Land*, 640 sl.; R. PICHLER, *II Castello*, 137, 144, 169.

²⁰ Npr. *Erläuterungen* I/4, Wien 1929, 510–511; M. KOS, *Urbarji* II, 46 sl.; S. VILFAN, *Pravna zgodovina*, 198.

²¹ DG, AT N. S. XII, št. 37 (1265, VI. 5.; skupaj z goriškimi ministeriali iz Rihemberka, Flaschberga, Krmina, Pazina, Cerovega, Gotnika); CDI 1274, VIII. 18.: Rihemberk, Pazin, Rašpor, Vikumberg, Kasperg, Pevma, Vogrsko, Gorica, Flaschberg, Ragonia, Grdo selo, Eberstein, Fojana, Krmin, Dormberk, Goldberg, Višnjevik); MDC V, št. 637 (1285, VI. 23.: Lienz, Gschieß, Rihemberk, Walchenstein); MDC VI, št. 76 (1288, II. 1.: Rihemberk, Gschieß); DG, AT N. S. XII, št. 51 (1286, V. 27.: Rihemberk, Gorica, Vogrsko, Eberstein, Cerovo); DG, AT N. S. XII, št. 55 (1292, XI. 25.: Greifenstein, Eberstein, Rihemberk).

²² DG, AT N. S. XII, št. 37; W I, št. 842; CDI 1274, VIII. 18.

²³ MDC V, št. 75; DHF, AKG 24, št. 413.

glede Barbane v Istri,^{23a} 1289 pa je v Lienzu razsojal v sporu med Ulrikom iz Rihemberka, *consanguineum meum*, in Ello iz Rodanka pri Briksnu, hčerko pokojne Ulrikove žene Matilde (Metza), glede nekaterih posesti in dohodkov.²⁴

V zvezi z gradom v Krminu, ki je bil že precej časa jabolko spora med patriarhatom in goriškimi grofi,²⁵ je bilo 1275 v Čedadu, v sporazumu med obema stranema dogovorjeno, da bosta grad do dokončne razsodbe čuvala Monflorit iz Pule kot predstavnik patriarha in Hugo iz Devina kot grofov zastopnik.²⁶ Nič manj pomembna ni bila njegova vloga pri sklenitvi poročne pogodbe med Klaro Eufemijo, hčerko goriškega grofa Alberta II. in slavonskim vojvodom Andrejem, bodočim madžarskim kraljem Andrejem III., ki sta jo 1286 v Devinu oz. Štivanu (*in ecclesia sancti Johannis de Duyno*) z goriške strani potrdila Hugo iz Devina in Jakob iz Ragonie,²⁷ vendar na koncu do poroke ni prišlo.

Vse to Hugovo pojavljanje ob strani goriškega grofa Alberta II. in njegovo angažiranje v goriški službi že samo po sebi locira Huga iz Devina med goriške ministeriale, dokončno pa to potrjujejo tri omembe v listinah tistega časa. Tako je v mirovnem sporazumu med oglejskim patriarhom in goriškim grofom Albertom leta 1274 izrecno naštet med *ministeriales domini comitis*, ki so bili prisotni ob pogajanjih v Čedadu.²⁸ 1289, ko je bil razsodnik v zgoraj omenjenem sporu med Ulrikom iz Rihemberka in Ello iz Rodanka, ga goriški grof Albert v listini, s katero je potrdil razsodbo, imenuje *ministerialis noster dilectus*.²⁹ Še posebej zanimiva pa je listina goriškega grofa Henrika II., izdana 20. maja 1308 v Podgradu na Krasu, v kateri se Hugo iz Devina zadnjič omenja med živimi. V njej je Hugo imenovan *unser getrewer dienstman* in goriški grof ga ponovno sprejema v milost, katero je bil zaradi neznanih razlogov predtem izgubil.³⁰ Pogoji, na katere je moral Hugo pristati, so bili izredno težki. Tako je moral ponovno priseči zvestobo, goriški grof mu je kot bivališče odredil Prem in okolico, ki je ni smel zapustiti, njegov sin Rudolf pa je bil zadolžen za preskrbo. Vsi njegovi podložniki so morali priseči, da bodo služili le njegovemu sinu Rudolfu. Prav tako Hugo ni smel brez sinovega dovoljenja in grofove vednosti zastaviti ali prodati nobenega gradu ali posestva, vendar tudi Rudolf tega ni smel storiti brez očetovega dovoljenja in njune morebitne spore bo reševal goriški grof. Hugo se je tudi odpovedal svojim alodom in fevdom, ki jih je goriški grof podelil in fevd njegovemu sinu Rudolfu, izvzeto je bilo le tisto, kar je pripadalo otrokom Rudolfovega brata Henrika in njegovi sestri Gerki. Na koncu se je moral odreči še vsem fevdom, ki jih je imel od drugih gospodov, ter le-te prositi, da jih podelijo njegovemu sinu Rudolfu.³¹ Tudi ta dokument dokazuje, da so goriškemu grofu v odnosu do Huga Devinskega pripadale pravice,

^{23a} A. DOPSCH, *Ein antihabsburgischer Fürstenbund*, 635 (gl. tudi op. 8); k temu še JULIANUS, *Annales Foroilienses*, 200 in DHF, AKG 24, št. 413, 415.

²⁴ Tiroler Landesarchiv Innsbruck (= TLA) listina sig. II 302 (1289, VII. 25). Hugo iz Devina lahko imenuje Ulrika iz Rihemberka *consanguineus meus* zato, ker je bila Ulrikova teta Gertruda poročena z Biakvinom iz Momjana, ki je bil bratranec Hugovega očeta Štefana. Ulrik in Kono iz tega zakona, sta bila Hugova bratranca v drugem kolenu. Gl. P. ŠTIH, *K zgodovini*, ter K. TROTTER, *Die Herren von Reinfenberg, Adler* (Monatsblatt der heraldischen gesellschaft Adler), št. 581–586, Bd. X, 1929, 493 in genealoško tabelo, kjer ima Matildo (Meza) napačno za teto Ulrika II. iz Rihemberka, čeprav ima listina iz 1289, VII. 25. jasno: *quondam domina Metza de Reyfenberch uxor dicti domini Wlrici de Reifenberch . . . Wlricus de Reifenberch . . . filius quondam domini Chunradi de Reifenberch . . . nobila domina Eila de Rodnich . . . quondam domina Metza, mater predictae domine Elle*.

²⁵ Sredi 13. stol. je bil krminski grad že v posesti goriških grofov, vendar ga je 1257 patriarh Gregor de Montelongo zavzel in zaupal v varstvo Johannesu Longu iz Čedada (W I, št. 648, 649). Še 1260 prizna Majnhard IV. patriarhu pravico do smrtne zasedbe Krmina (W I, št. 684), vendar ga v letih 1262/63 ponovno zavzame, pri čemer je bil grad vsaj delno porušen. V sporazumu v Buzetu 1264 se je namreč Majnhard obvezal, da za časa življenja patriarha Gregorja ne bo pozidal gradu v Krminu (W I, št. 702, 716). Spor se je nadaljeval še v naslednje desetletje. 1274 je ob sklenitvi miru med patriarhom in goriškim grofom, patriarh Raimund della Torre ponovno zahteval Krmin, nakar naj bi Albert II. zapustil patriarhovo palačo in Čedad, analist pa dodaja: *et facti sunt inimici ut prius* (JULIANUS, *Annales Foroilienses*, 199). Šele 1281 je bil z razsodbo tirolsko-goriškega grofa Majnharda in Girardusa de Camino spor končan: patriarh ne sme nikoli več začeti spora glede Krmina, izročiti pa mora tudi vse listine, ki so nastale v tem sporu (W II, št. 304).

²⁶ CDI 1275, II. 24. (*Qui dominus Monfloritus a proximo mense munitat tenere debeat et facere custodiri unam turrim scilicet illam que est super portam Castri, et dominus Hugo de Duino tenere debeat et facere custodiri aliam turrim dicti Castri [i. e. Cormonis] et postea singulis sequentibus mensibus dicti domini Monfloritus et Hugo turres ipsas inter se permutare debeant, seu cambiare; et in toto dicto Castro stare non debeant alie persone nec habitare, nisi ille que de mandato dictorum dominorum Monfloriti et Hugonis custodierint dictas turres*).

²⁷ V. JOPPI, AT N. S. XIX, št. 7 (1286, VI. 6.).

²⁸ CDI 1274, VIII. 18.

²⁹ TLA, listina sig. II 302 (1289, VII. 25.).

³⁰ R. PICHLER, *Il Castello*, 154 meni, da je Hugo morda padel v nemilost, ker ni hotel priznati goriških grofov za svoje gospode na svojih furlanskih posestih. Vsekakor ostaja to vprašanje odprto. Hugo se v listinah goriške provenience oz. skupaj z goriškim grofom zadnjič omenja leta 1301 (MDC VII, št. 101; DG, AT N. S. XII, št. 3, s. 282; P. S. LEICHT, *Parlamento Friulano I.* (1228–1420), Bologna 1917, št. XLV), nato pa se v bližini goriških nahaja le njegov sin Rudolf (JULIANUS, *Annales Foroilienses* 210, 212; MDC VII, št. 386, 394). To je tudi čas, po katerem je padel v nemilost. Glede na izgubo vsega premoženja bi bilo misliti na izdajo.

³¹ HHSÄW, SSL, 1308, V. 20. Neuhaus (= priloga I.).

ki daleč presega tiste, ki gredo gospodu nad vazalom. Izguba goriških fevdov, lastnih posesti in celo odpoved fevdom drugih gospodov ter sodna podrejenost goriškemu grofu prepričljivo dokazujejo, da je bil Devinec v pravnem smislu osebno odvisen od goriškega grofa. Vsekakor bridek padeč in konec. Po tem času Huga ne srečamo več v virih, pozabljen je verjetno umrl v svojem »hišnem priporu« v Premu.

Devinske gospode pa srečamo v spremstvu goriških grofov že v 12. in prvi polovici 13. stoletja. V generaciji starega očeta Huga II. Devinskega je bilo pet bratov. Med njimi je bil Vošalk (1188–1249), ki se od 1234 imenuje tudi po Momjanu v severni Istri, oglejski ministerial.³² Njegov sin Biakvin se je leta 1249 poročil z Gertrudo, hčerko goriškega ministeriala Ulrika iz Rihemberka.³³ Ne moremo dvomiti, da je ta zveza zrasla iz dolgoletnega poznanstva Ulrika in Vošalka, ko sta skupaj spremljala goriškega grofa na njegovih potovanjih. Med drugim sta bila skupaj z grofom Majnhardom III. v Padovi, ko je ta spremljal cesarja Friderika II.³⁴; oglejsko ministerialstvo očitno Vošalka ni oviralo, da se ne bi pretežno pojavljal v goriški bližini.³⁵ Še toliko bolj, ker je bil njegov brat³⁶ Štefan II. ministerial goriškega grofa v Castelnovu, severno od Spilimberga v Furlaniji. Leta 1240 se je namreč poročil z Ingelrado, hčerko Hermana iz sosednjega oglejskega Pinzana, goriški grof Majnhard III. in oglejski patriarh Bertold pa sta se dogovorila o delitvi otrok iz tega zakona, tako, da bo prvorojenec pripadal goriškemu grofu.³⁷ Gospodje iz Devina so torej bili dvojni ministeriali. Od ostalih treh bratov, ki se tudi pojavljajo v spremstvu goriškega grofa, se je Henrik imenoval po Premu,³⁸ Hugo, ki je verjetno nadaljeval glavno vejo družine, po Devinu³⁹ in Kono po Novem gradu (na Krasu?).⁴⁰

Toda največjo moč in vpliv si je v goriški službi pridobila generacija po strmoglavljenem Hugu II. v prvi polovici 14. stoletja. Že njegov najstarejši sin Rudolf II.⁴¹ se pojavlja izključno

³² DG, AT N. S. XI, št. 19 (= W I, št. 470).

³³ Glej P. ŠTIH, *K zgodovini (objava listine)*.

³⁴ W I, št. 470, 475, 507, 521, 537. Samo Vošalk iz Devina v spremstvu goriškega grofa: W I, št. 275, 305, 543.

³⁵ Gl. F. KOS, *Iz zgodovine*, 92 sl.; R. PICHLER, *Il Castello*, 136 sl.

³⁶ Tako F. KOS kot R. PICHLER imata v svojih genealoških tabelah tega Štefana za Vošalkovega sina oz. nečaka, vendar je nedvomno bil njegov brat. Leta 1260 je v nekem slabo ohranjenem dokumentu *Stephanus de Castronovo* označen kot *patruus* (stric) Biakvina in Kona iz Momjana (CDI 1260 circa), ki sta bila Vošalkova sinova. 1234 pa se omenja d. *Wosalcus de Mimitano pro se... et pro Stefano fratre suo...* (A. S. MINOTTO, *Acta et Diplomata e regio tabulario Veneto usque ad saec. XV. summam regesta*, Vol. I., Sect. I., Sect. I.: *Documenta ad Forum Julii, patriarchatum Aquileiensem, tergestum, Istriam, Goritiam spectantia*, Venetiis 1870, 19).

³⁷ DG, AT N. S. XI, št. 20 (= W I, št. 484); gl. P. ŠTIH, *K zgodovini*.

³⁸ *Hainricus de Prem et frater suus Hugo de Twino* 1217 kot priči v listini goriškega grofa Engelberta III. (M. KOS, *Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku*, ZČ 18/19, 1965/66, 146); *Henricus de Primo* v listini iz 1234, kjer je bil goriški grof Majnhard III. razsojevalec v nekem ozemeljskem sporu v Novem gradu v Istri (Gradivo V, št. 617 – W I, št. 457).

³⁹ *Hugo de Dewino* kot priča skupaj s številnimi goriškimi ministeriali v listini goriškega grofa Majnharda III. s katero je podelil samostanu Sv. Marije v Ogleju neke kmetije (W I, št. 407, 408). Sorodstveno razmerje med to generacijo petih devinskih bratov in Rudolfom, očetom zgoraj omenjenega Huga II., in nadaljevalcem glavne veje Devincev, iz virov ni jasno. Glede na to, da se ime Hugo ponovi v rodu od izumrtja 1399 kar devetkrat, je upravičena misel, da je Hugo I. član glavne devinske veje in oče Rudolfa (to bi tudi pomenilo, da je Hugo II. dobil ime po svojem dedu, kar je bilo takrat zelo običajno; podobno je najstarejši sin Huga II., Rudolf II., ki je 1308 prevzel očetove alode in fevde, nosil ime po svojem dedu).

⁴⁰ *Cono de Duin*, 1194 pri Sv. Petru in Šumi v Istri na placitu med poreškimi škofom Petrom in njegovim odvetnikom goriškim grofom Engelbertom III. naštet med *de Foro-Julio milites comitis* (CDI 1194, X. 5.). *Chvno de Dewin*, skupaj z goriškimi ministeriali priča v listini goriškega grofa Engelberta III. izdani v Strassburgu pri Št. Vidu na Koroškem 1206 (W I, št. 330). 1224 se v listini patriarha Bertolda, s katero predaja samostanu Sv. Marije v Ogleju kmetije, ki jih je samostanu podaril goriški grof Majnhard III. omenja poleg Huga (I.) iz Devina tudi neki *Kono von Neuhaus* (W I, št. 408). Leto poprej (1223) pa se v listini Majnharda II. in Majnharda III. med pričami omenjata *Cono de Castronovo*, *Hugo frater eius* (W I, št. 404). Skoraj gotovo moramo pri Hugu misliti na starega Devinceva tega imena, ki se kot Konov brat omenja že 1188 (Gradivo IV, št. 754). To bi tudi pomenilo, da se je Kono v prejšnjih letih začel imenovati po Novem gradu (podobno kot Vošalk po Momjanu), pri katerem najprej pomislimo na Novi grad pri Podgradu v Brkinih, ki je bil goriška posest in je bil tako rekoč južni sosed devinskemu Premu. Toda Novi grad naj bi bil zgrajen šele okrog 1270 namesto Karsperga pri Golcu v Čičariji (DG, AT N. S. XII, št. 46; 1281, III. 24: *Castrum novum apud Cerolach constructum sit loco Carsberch*; gl. S. RUTAR, *Newhaus-Castelnuovo am Karste*, Mittheilungen des Musealvereins für Krain 3, 1890, 192 sl.; M. KOS, *Urbarji II*, 40); morda je mišljen Castelnuovo v Furlaniji, kjer je kasneje izpričan njegov brat Štefan.

⁴¹ Dejstvo, da so bili njemu leta 1308 predani očetovi fevdi, govori o tem, da je bil najstarejši sin Huga II. F. KOS, *Iz zgodovine*, 102 sl. in genealoška tabela, meni, da se ta Rudolf omenja do 1359. Vendar gre verjetno za dve osebi, Rudolfa II. in Rudolfa III. Rudolfa II. lahko sledimo od 1296 dalje. Že 1314 je kot *miles* napravil oporoko (CDI 1314, I.), kar bi kazalo na to da ni bil več mlad. 1319 se omenja *dominus Ugo miles, filius dicti domini Rudolphi de Duyno* (HHStAW, SSL, 1319, II. 8. Gorica), nato sledi dvajsetletna praznina in šele 1339 se v dveh goriških dokumentih zopet omenja nek Rudolf iz Devina (F. KOS, *Iz zgodovine*, 104; DG, AT N. S. XIV, št. 149). ki je bil 1343 kot *Rodulphus quondam domini Ugonis de Duyno* investiran v fevde *que domus de Duyno habebat ab ecclesia Aquileiensi* (MPF fol. 47^r). Bilo bi nekoliko nenavadno, da bi Oglej šele 1343 investiral Rudolfa II. v fevde, čeprav se je Hugo II. že 1308 obvezal, da bo izposloval investituro za svojega sina (gl. op. 31). Bolj verjetno gre tu za Rudolfa III., ki bi bil tako sin Huga III., goriškega glavarja in nečak Rudolfa II. Da je Rudolf II. umrl pred 1323 govori tudi to, da je bil njegov mlajši brat Hugo III. (in ne on, ki je bil po listini iz 1308 očitno glava rodu) postavljen za goriškega glavarja. Temu Rudolfu III. in njegovemu bratu Juriju ter sorodniku Hugolinu je 1342 oglejski patriarh podelil v fevd grad Kožljak v Istri (HHStAW, SSL, 1342, VI. 25, Čedad), 1351 pa se je obvezal goriškima grofoma Majnhardu in Henriku *ze vnderenigem dienst* (M. KOS, *Jedan urbar*, lista št. 1). Zadnjič se omenja 1359 (DG, AT N. S. XIV, št. 244)

v listinah goriške provenience (in v lastnih zadevah).⁴² Ta »pripadnost« goriški hiši pa je dosegla svoj vrh z Rudolfovim bratom Hugom III., ki je bil po smrti goriškega grofa Henrika II. (1323), v času skrbništva nad mladoletnim Ivanom Henrikom glavar goriške grofije ter mesta in distrikta Trevisa. Poleg tega je bil njun brat Ulrik II. iz Devina že leta 1300 kot odposlanec in zastopnik goriškega grofa Henrika II. v Saloni pri Splitu, ko je skupaj s Pankracijem iz Vipave v imenu goriškega grofa sklenil poročno pogodbo s hrvaškim banom Pavlom Šubašičem in njegovim bratom in sinom, po kateri naj bi v prihodnosti s poroko prišlo do povezave med obema rodbinama.⁴³

Hugo III., sin goriškega ministeriala Huga II. iz Devina se prvič omenja 1297, ko je prodal Viljemu s Črnelega vas Vir pri Domžalah.⁴⁴ Nato ga srečujemo kot prič in soprisežnika v goriških listinah, v katerih se omenja kot *nobilis dominus (vir)* in od 1321, ko je v poročni pogodbi goriškega grofa Henrika II. z Beatriks, hčerko bavarskega vojvode Štefana von Wittelsbach, označen kot *unser erber Dienstman und Ritter*,⁴⁵ tudi kot *miles*.⁴⁶ 1320 je sodeloval z velikim kontingentom (50 težkih konjenikov (čeladarjev), 50 lahkkih konjenikov, 100 pešakov) v vojski, ki jo je goriški grof Henrik II. zbral v Trevisu proti Cangrandu.⁴⁷ Spomladi 1323 je bil v spremstvu goriškega grofa Henrika II. v Trevisu, kjer je bil slednji 1319 postavljen s strani kralja Friderika (Lepega) za državnega namestnika (Reichsvikar). Še 21. aprila 1323 je Henrik II. normalno opravljal svoje posle in med drugim prodal tri vasi v Furlaniji, med pričami pa sta našeta tudi Hugo in njegov sin Hugo *juvenis de Duyno*.⁴⁸ Toda 23. aprila je Henrik nenadoma in nepričakovano, na višku svoje politične moči, umrl. Da bi preprečil politično krizo in si še naprej zagotovil goriško vojaško zaščito, je trevisanski mestni svet takoj po Henrikovi smrti sprejel njegovega dvomesečnega sina Ivana Henrika za naslednika v vikariatu, kot njegov namestnik (*vicarius*) pa je bil postavljen Hugo III. iz Devina.⁴⁹ Dejansko je to pomenilo, da je bil imenovan za generalnega glavarja mesta in distrikta Treviso, postavljen pa je moral biti tudi za glavarja goriške grofije.⁵⁰ V virih se Hugo iz Devina namreč začne označevati kot *comitatus Goritiensis et terre Tarvisii capitaneus generalis*, pa tudi *capitaneus super totum comitatum Goricie etc. civitatis Tervisii et districtus capitaneus generalis*.⁵¹ Goriško in trevisansko glavarstvo sta bila dva ločena urada, ki ju je Hugo združeval v svoji osebi. To je

⁴² Gl. op. 30. K temu še 1309, VI. 20. (RB fol. 105, 105^v); 1311, VIII. 12. (DG AT N. S. XIII./št. 44); 1312, IX. 10. Čedad (HHStAW, SSL: kot *fidelis goriškega grofa*); 1313, V. 10. (B. OTOREPEC, *Izpiski iz furlanskih arhivov*, tipkopis, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri SAZU; 1313, V. 14. (CDI).

⁴³ T. SMČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VII, Zagrabiae 1909*, št. 349, Gl. M. KOS, *Odnosji medu goriškim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku*, *Vjesnik hrv. -slav. -dalm. zemaljskoga arkiva* 18, 1916, 1 sl.

⁴⁴ Arhiv Slovenije, Ljubljana (= AS), listina 1297, I. 5.

⁴⁵ HHStAW, SSL, 1321, XI. 29. Beljak. V množini: *unser erber Dienstleut und Ritter*, med katerimi je na prvem mestu Hugo iz Devina, nato Colo iz Flaschberga, Konrad grajski grof v Lienzu, Henrik grajski grof v Gorici, Friderik [iz Ebersteina op. P. Š.] maršal, Rauch iz Ebersteina dvorni mojster, Erhard iz Ebersteina, Ditmar iz St. Lamprechtsberga, Jakob iz St. Michaelsburga, Nikolaj iz Welsberga, Friderik iz Gschissa in Pilgrim [iz Dürensteina op. P. Š.] komornik; vsi goriški ministrali oz. vitezi.

⁴⁶ 1314, IV. 9. Gorica (DG, AT N. S. XIII, št. 58); 1319, VI. 13. Conegliano (G. BIANCHI, *Documenti per la Storia del Friuli*, vol. I. (dal 1317 al 1325), Udine 1844 (= BIANCHI I), 148; 1323, IV. 4. Gorica (HHStAW, SSL); 1323, IV. 21. Treviso (DG, AT N. S. XIII, št. 83); 1323, IV. 23. Treviso (DG, AT N. S. XIII, št. 84); 1323 X. 26. Rožac (BIANCHI I/358); 1328, VII. 24. Trst (CDI).

⁴⁷ DEGLI AZONI AVOGARI RAMBALDO, *Memorie del beato Enrico morto in Trivigi l'anno MCCXV*, Venezia 1760, *Liberalis de Levada*, 198 (*Dom. Ugo de Duyno de Slavonia cum quinquaginta equitibus galeatis, et quinquaginta balesterriis, et cum centum peditibus*). Podobno je 1324 sodeloval s kontingentom 50 težkih konjenikov v 20 lokostrelcev v vojski majnhardina Henrika proti istemu nasprotniku pred Padovo; gl. J. RIEDMANN, *Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335*, ÖAW, phil.-hist. Kl., Sitzungsberichte Bd. 307, Wien 1977, 356 sl. in priloga št. 5, 6.

⁴⁸ DG, AT N. S. XIII, št. 83.

⁴⁹ DG, AT N. S. XIII, št. 84 (*In MCCXXXIII indiet. sexta die dominice vigesimo tercio aprilis obiit nobilliss comes dominus dominus Henricus Comes Goriciae et civitatis Tarvisi et districtus capitaneus generalis pro Regia majestate quasi post nonam. inter campanelam et nonam. et hora nona erat sanus, illeris et jocundus. ... et alia vero die sequenti confirmatus fuit eius filius parvulus duorum mensium et pro eo dominus Vgo miles de Duino eius Vicarius*). O rojstvu in starosti mladega Ivana Henrika tudi G. BIANCHI, *Indice dei documenti per la Storia del Friuli dal 1200 al 1400*, Udine 1877, št. 1669 (1323, II. 9.). Udine: *Mancia data a chi porto l'annunzio della nascita del figlio del conte di Gorizia*, Gl. C. CZOERNIG, *Das Land*, 537; J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 382 sl.

⁵⁰ Izraz *Comitatus Goritiensis* oz. *Go'rcz deu grafschaft* se začne redno pojavljati v začetku 14. stol. (npr. MDC VII, št. 438; BIANCHI I/358, 379, 405), prvič pa že v delilni pogodbi iz 1271: *Comitatus et dominium Goricie ac Tyrolis* (W. I., št. 868). Omemba iz 1217 *versus comitatum Goritiensem* (F. SCHÜM, KUB II, št. 33), ki jo je L. HAUPTMANN, *Krain*, 351, imel za resnično, je izpod peresa prepisovalca iz začetka 18. stoletja (gl. M. KOS, *Doneski*, 146 sl.). Vsebinska tega izraza ni bila vedno ista. V našem primeru je pomenil goriško posest južno od Plöckenpassa: *super totum comitatum Goricie, in contratis Forjulli, super Charstis et Istria* (HHStAW, SSL, 1328, V. 18. Gries). Gl. H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung*, 346.

⁵¹ G. VERCİ, *Storia della Marca Trivignana e Veronese IX*, Venezia 1788, doc. 969 (= G. BIANCHI I/358), 1010, 1012; HHStAW, SSL, 1328, V. 18. GRIES; CDI 1328, VII. 24.; MDC IX, št. 71, 215. J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 387 ima, da je bil Hugo Devinski *vicarius generalis civitatis Tervisii et districtus* kar je pomota. To je bil mladoletni goriški grof Ivan Henrik in v njegovem imenu kot njegov skrbnik titularni češki kralj in koroski vojvoda Henrik: *tutor patruelis (nostri) dilecti Iohannis Heinrichi spectabilis comitis Goricie pro regia majestate civitatis Tervisii et districtus vicari generalis* (J. RIEDMANN, prav tam).

razvidno zlasti iz tega, da je konec 1326 izgubil svoj urad v Trevisu, goriškega pa je obdržal. Januarja 1327 namreč naroča skrbnik mladoletnega goriškega grofa, naslovni češki kralj, koroški vojvoda in sin na začetku omenjenega Majnharda, Henrik, kastelanu Henriku v Gorici, da izplača Arthesiusu de Rubeis iz Firenc, vojvodovem natesnejšemu sodelavcu v finančnih zadevah, *ze den zeiten, do der Deweiner hauptmann ze Terveis waz*, 100 veronskih mark za plačo, ki mu jo dolguje, in škodo, ki mu je bila povzročena.⁵² Kot goriški glavar pa se Hugo nasprotno omenja do novembra 1328.⁵³ Izgleda, da je k izgubi glavarstva v Trevisu pripomogla tudi krvava fajda med dvema trevisanskima družinama, v katero je bil z goriškimi vitezi vpleten tudi Hugo Devinski.⁵⁴ Na vsak način pa je bil tudi interes majnhardinca Henrika, da si v svojem imenu in ne kot skrbnik mladoletnega goriškega grofa Ivana Henrika zagotovi oblast nad Trevisom. To mu je 1327 tudi uspelo in Treviso s svojim velikim distriktom je bil za goriško hišo izgubljen.⁵⁵

Hugo Devinski se pojavlja kot prvi glavar za goriško posest južno od Karavank in Plöck-enpassa in očitno je bil ta urad formiran prav zaradi situacije, ki je nastopila z obdobjem skrbništva nad mladoletnim goriškim grofom. Ni bil pa to prvi goriški urad te vrste. Že 1294 se omenja glavarstvo v Pazinu⁵⁶ in 1308 v Lienzu,⁵⁷ urad glavarja, ki je bil zastopnik goriškega grofa, v vseh pomembnih zadevah,⁵⁸ pa so praviloma zasedali goriški ministeriali.⁵⁹ Pravica, postavljanje glavarja, je seveda šla goriškemu grofu, v času mladoletnosti Ivana Henrika pa njegovemu skrbniku. Vprašanje skrbništva je bilo v Gorici dokončno regulirano šele 1325. Takrat je goriška grofica Beatriks zase in v imenu svojega mladoletnega sina prepustila majnhardincu Henriku vso oblast nad goriškimi gospodstvi za dobo osmih let, s pravico postavljanje glavarje in kastelane.⁶⁰ Uporabo te pravice imamo kar dvakrat potrjeno. Tako je 1328 (ponovno ?) postavil za glavarja Huga iz Devina,⁶¹ naslednje leto pa goriškega grofa Alberta IV., bratranca mladoletnega Ivana Henrika,⁶² katerega oče Albert III. je v začetku, takoj po smrti svojega brata Henrika II., prevzel skrbništvo nad nečakom Ivanom Henrikom.⁶³

Glede pravic, ki so pripadale Hugu Devinskemu kot goriškemu glavarju, nimamo natančnih informacij. Čeprav je za goriško posest v Istri obstajal poseben glavar v Pazinu, se zdi, da je moral biti podrejen Hugu, katerega oblast se je raztezala tudi čez Istro,⁶¹ najvišjo pomembnost goriškega glavarstva pa dokazuje tudi to, da je Hugu kot glavar sledil goriški grof Albert IV. Kaj vse pomeni in *omnibus plenam habeat potestatem*, je težko reči. Kot kaže listina za Henrika iz 1325,⁶⁰ mu pravica postavljanje kastelane na goriške gradove npr. ni pripadala. V prvi vrsti je moral biti zadolžen za vojaške zadeve in skrbeti za varnost. Na to kaže že določba

⁵² MDC IX, št. 74 in R. DAVIDSOHN, *Beiträge zur Geschichte des Reiches und Oberitaliens aus der Tiroler Rechnungsbücher des Münchner Reichsarchivs* (1311/12 – 1341), *MIÖG* 37, 1917, 396. Očitno kot *lapsus calami* je treba razumeti op. 2 na isti strani, po kateri naj bi Devince izgubil svoj urad v Trevisu že pred 1326; glede Arthesiusa de Rubeis gl. J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 487 sl. (in registerr).

⁵³ MDC IX, št. 215

⁵⁴ R. DAVIDSON, *Beiträge*, 396; G. VERCI, *Storia IX*, doc. 1019.

⁵⁵ J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 386 sl. 28. marca 1327 je Henrik že pisal svetu in komuni mesta Trevisa, da *mittimus ad vos fidelem nostrum dilectum Henricum de Rotemburch, magistrum curie nostre, quem vobis in capitaneum constituimus* (G. VERCI, *Storia IX*, doc. 1041).

⁵⁶ CDI 1294, I. 11. 1321 se omenja tudi poseben goriški kapitan v Završju v Istri, verjetno za goriško posest severno od Mirne (CDI 1321, die 14. ex. Julii).

⁵⁷ A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 87.

⁵⁸ A. VEIDER, *O. C.*, 86.

⁵⁹ V Pazinu istoimenski ministeriali, v Završju Hartvik iz St. Michaelsburga na Tirolskem, v Lienzu tamkajšnji grajski grofje in nato ministeriali iz Flaschberga, v Gorici v tem času Hugo Devinski.

⁶⁰ HHStAW, SSL, 1325, IV. 3.. Tirol: *vns [= Henriku] vollen ganzcen und freyen gewalt geben hat uber alle die herschaft cze Go'rtz vnd ze Tereuys uber land vnd u'ber laeute, stete, pu'rgc vnd veste . . . cze besetzen vnd cze entsetzen, cze tu'onne vnd cze lätzen vnd cze niezen nach vnser trewen vnd willen an aller geuaerd . . . u'ber acht jar . . . Wir wellen auch, swelhe die sein oder werdent, den wir ze hauptmane oder ze purchgrauen oder cze phleger uber die herschaft setzen, daz die swern, ob wir nicht enwaezen, daz si danne dem vorgananten chinde die herschaft widerantwurten . . . Wir gehaizen auch, daz wir alle die, die zu' der herschaft geho'rent, bei den rechten beleiben lätzen wellen, die si mit recht her pracht haben bei weilend vnserm vettern grauen Heinrich von Go'rtz. Pred tem je v pravnih poslih nastopala Beatriks, ki je npr. oktobra 1323 kot *administratrix Comitatus Goritie et bonorum magnifici viri domini Johannis Henrici Comititis* potrdila Fridericu iz Savorgiana prodajo treh kmetij, ki mu jih je malo pred svojo smrtjo prodal goriški grof Henrik (DG. AT N. S. XIII, št. 83), vendar z dodatkom, da mora to njeno odločitev *laudabit, ratificabit et approbabit* zgoraj imenovani Henrik, oz. *quicunque fiet tutor, vel administrator dicti filii* (G. VERCI, *Storia IX*, doc. 969). 6. junija 1324 se je to tudi zgodilo (DG. AT N. S. XIII, št. 86). Beatriks je tudi po predaji oblasti Henriku aprila 1325 imela v svoji titulaciji *mater tutrix et legitima administratrix dilecti filii nostri* (DG. AT N. S. XIII, št. 89).*

⁶¹ HHStAW, SSL, 1328, V. 18.. Gries (= priloga II).

⁶² HHStAW, SSL, 1329, VII. 4., Zenerberg: *Wir Heinrich . . . den edeln graf Albrechten von Go'rtz ze haubtmane gesetzt vnd bestetigt haben ze Go'rtz, in Friaul, ze Isterreich vnd uf dem Charste mit vollem gewalte, als ein haubtman haben sol, als lange ez vnser wille ist, mit sogetanem gedinge, daz man im ze dem jare zway tausent phunt perner geben sol. Z istega dne je tudi reverz grofa Alberta (HHStAW, SSL, 1329, VII. 4., Zenerberg).*

⁶³ J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 382.

listine iz 1328, s katero mu bodo vsi stroški in škoda, ki bi jo kot glavar goriške grofije imel v vojni, povrnjeni. Tako mu je npr. goriška grofica Beatriks januarja 1325 med drugim tudi *fur schaden den er an rossen in vnserem dienst genomen hat* zastavila grad Kožljak v Istri in vas Tomaj na Krasu,⁶⁴ avgusta istega leta pa mu je *umb sein Chost und Schadn, den er an Stuchkn vnd an der Pferdn vor Cordiuad in unserm dienst enphangen hat*, zastavila vasi Rodik in Lokve na Krasu.⁶⁵ 1328 mu je koroški vojvoda nakazal za sodelovanje v pohodu nad Este in škodo, ki jo je pri tem utrpel, 1200 mark dohodkov iz sodišč in uradov na Kranjskem.⁶⁶ V okvir vojaške oblasti je spadalo tudi varovanje ceste med Pušjo Vesjo in Latisano in trgovcev na njej.⁶⁷ Od drugih pristojnosti vemo samo to, da je leta 1326 kot trevisanski glavar dovolil v imenu Henrika, skrbnika mladoletnega goriškega grofa, ki je bil državni namestnik v Trevisu, podestaju v Trevisu izvrševati višje oz. krvno sodstv.⁶⁸ Pripadala pa mu je tudi pravica, da je *vice et nomine hominum et districtualium tocius Comitatus (Goricie)* sklepal premirja, zaveznitstva in sporazume.⁶⁹ Vemo tudi, da je bila služba glavarja posebej plačana iz dohodkov goriške grofije.⁶¹ Urad glavarja goriške grofije je torej vsekakor bila služba z najvišjimi pooblastili v strukturi goriške uprave in glavarju so bili z ukazom goriškega grofa, oziroma njegovega skrbnika, dolžni izkazovati poslušnost *nobiles, cives atque singulis homines dicti comitatus*.⁷⁰ S to službo v svojih rokah je Hugo III. iz Devina stal po oblasti, ugledu in verjetno tudi finančno⁷¹ na prvem mestu med goriškimi ljudmi.

Kot glavar se zadnjič omenja novembra 1328,⁶⁷ julija 1329 pa je Henrik imenoval za novega glavarja že goriškega grofa Alberta IV. Tukaj ne bomo ugibali, zakaj je bilo temu tako. Dejstvo pa je, da je 1334 neka Stilihija iz Devina dobila od goriške grofice Beatriks v zastavo vasi Rodik in Lokve na Krasu.⁷² Prav tako je znano, da je natančno isto posest imel predtem v zastavi iz istega naslova Hugo III. iz Devina (gl. zgoraj). Tudi drugi viri nam potrjujejo domnevo, da je bila ta Stilihinja Hugova žena in da je to posest dobila po njegovi smrti.⁷³ Kot *capitaneus comitatus Goritiae* se 1336 omenja sin Huga III., Jurij iz Devina, ki se v virih prvič pojavi leto poprej.⁷⁴ Kljub temu, da je v uradu sledil sin, pa ne kakšne dedne pravice Devinskih do goriškega glavarstva ni misliti. Ne samo, da proti temu govorijo določbe sporazuma iz 1325, s katerim je Beatriks prepustila koroškemu vojvodi Henriku oblast nad vso goriško posestjo,⁶⁰ ampak sta v času med obema Devincema službo glavarja goriške grofije opravljala goriški grof Albert IV. in nato Grajf (Grifo) iz Čreteža v Slovenski marki.⁷⁵

⁶⁴ C. de FRANCESCHI, *I Castelli della val d'Arsa (Ricerche storice con documenti e alberi genealogici)*, Parenzo 1900, 208, št. 2.

⁶⁵ *Diplomatar der Grafen von Görz (= Diplomatar)*, HHSStAW, sig. 139 (fotokopija, original danes v Archivio di Stato di Trieste) fol. 22' (1325, VIII. 3.). Gl. s tem v zvezi tudi poročilo, ki sta ga o tem vojaškem pohodu proti Cordevadu Beatriks poslala Hugo iz Devina in Henrik iz Pevme (*nos omnes de partibus istis vestri fideles et subditi hodierna die hospitabimus in Fara juxta Isoncium cum decenti sociorum equitum comitiva et crastina vesrus Cordevadum juxta Porutum Gruarii intendimus equitare*): G. VERCI, *Storia IX*, doc. 985 = BIANCHI II/405. Vasi Rodik in Lokve sta mu bili prvič zastavljeni že leta 1323 (*Diplomatar fol 21, 21'*).

⁶⁶ B. OTOREPEC, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I*, Ljubljana 1956, št. 34. Že leta 1324 je Hugo sodeloval s kontingentom 50 težkih konjenikov in 20 lokostrelcev v vojski koroškega vojvode Henrika pred Padovo. Vendar je to moral biti njegov osebni kontingent in ne goriške grofije. V seznamu stroškov za ta pohod so namreč posebej navedeni *Isti sunt de Goric: J. RIEDMANN, Die Beziehungen*, priloga št. 5, 6.

⁶⁷ MDC IX, št. 215.

⁶⁸ G. VERCI, *Storia IX*, doc. 1012, (*dercevit et oridnavit, atque mandavit ex certa scientia . . . quod . . . Pot(esta) Ter(visii) habeat . . . purum, merum et liberum arbitrum et potestatem inquirendi et procedendi super maleficio, rixa, excessu, seu delicto*). Regest v MDC IX, št. 41 ima povsem napačno, da je bil Hugo iz Devina takrat imenovan za generalnega glavarja v Trevisu in da je njemu pripadlo višje sodstvo.

⁶⁹ CDI 1328, VII. 24. Pogajanja o mirovnem sporazumu s tržaško komuno.

⁷⁰ Gl. op. 61 in J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 387 in op. 280 za poslušnost kastelanon trevisanskega distrikta.

⁷¹ Poleg oglejskih fevdov je 1324 dobil od goriške grofice Beatriks v zastavo Barbano (*Chastell ze Barban . . . mit Gericht, mit Stewr, mit Czins, mit Herschaft und mit allen den Rechten die darzu geho'rent*: RB fol. 53) in 1325 Kožljak v Istri (gl. op. 64).

⁷² HHSStAW, SSL, 1334, IX. 21., Gorica.

⁷³ 1346 so bratje Nemškega viteškega reda v Ljubljani sklenili, da bodo vsako leto obhajali obletnico za Rudolfa in Huga iz Devina in *Staele die dybeinerin* v zahvalo za letnih deset tovorov soli, ki so jim bili obljubljeni (Notizenblatt I, 1851, str. 343, št. 111). Stilihija in njen sin Rudolf sta nam znana še iz tega dokumenta iz okrog 1340 (DG, AT N. S. XV, št. 160). 1342 sta ta Rudolf in njegov brat Jurij označena kot sinova pokojnega Huga iz Devina (HHSStAW, SSL, 1342, VI. 25., Čedad), Jurij sam pa se že 1335 in 1336 označuje kot sin pokojnega Huga iz Devina (V. JOPPI, *Nuovi documenti sull'Istria (MCCLXXXIII—MCCCXXIX)*, *Auspaciatissime Nozze Candussi Giardo* — Del Bello, Udine, 1878, IV.; DG, AT N. S. XIV, št. 128, 129). Gl. tudi F. KOS, *Iz zgodovine*, 108, 109.

⁷⁴ HHSStAW, Familien Urkunden No. 99, 1335, VI. 18., Ljubljana (kot soprisežnik v poročni pogodbi med goriškim grofom Ivanom Henrikom in Ano, hčerko pokojnega nemškega kralja Friderika (Lepega); V. JOPPI, *Nuovi documenti*, IV. (1335, VIII. 5., Videm).

⁷⁵ Grof Albert: HHSStAW, SSL, 1329, VII. 4., Zenoberg; G. BIANCHI II/593; DG, AT N. S. XIII, št. 91; HHSStAW, SSL, 1331, IV. 2., Lienz; Grajf iz Čreteža: DG, AT N. S. XIII, št. 94; G. BIANCHI II/624, 631, 639; HHSStAW, SSL, 1330 VIII. 16., Videm.

Februarja 1335 je koroški vojvoda Henrik prodal goriški hiši Pušjo Ves z okoliškimi kasteli, ki jo je oglejski patriarh podelil v fevd njegovemu očetu Majnhardu tirolsko-goriškemu.⁷⁶ To je pomenilo vojno napoved patriarhu, saj je ta menil, da mu po Henrikovi smrti 2. aprila 1335 pripada ta pomembni fevd nazaj. Pušja Ves, kjer je bila tudi mitnica, je namreč kontrolirala obe pomembni trgovski poti, ki sta iz Koroške vodila v Furlanijo – tisto preko Plöckenpassa in ono preko Pontebbe. Patriarh je zato poleti 1336 s svojo vojsko prodril pred mesto, kateremu je iz Gorice hitela na pomoč vojska pod vodstvom goriškega glavarja Jurija iz Devina. Patriarhu je uspelo, da je pod Braulinsom, južno od Pušje Vesi na desnem bregu Tagliamenta, premagal goriško vojsko, katere del se je zatekel v tamkajšnji grad, ki ga je od 1321 imel v svojih rokah rod goriških militov in ministerialov iz Oberdraurburga na Koroškem.⁷⁷ Po obleganju so se grad in njegovi branitelji, med katerimi so bili oglejski ministeriali iz Rihemberka, Gorice, Vikumberga, Novega gradu na Krasu, Sovinjaka, Pazina, Krmina in seveda njihov poveljnik Jurij iz Devina, 27. avgusta 1336 predali.⁷⁸ Še istega dne je bil *in exercitu d. Patriarche iuxta Braulinum* dosežen sporazum, da se nekateri goriški vitezi izpuščijo. Med njimi je bil tudi Jurij iz Devina in prisegli so, da se bodo, v kolikor v štirih mesecih ne pride do mirovnega sporazuma med sprtima stranema, vrnili v oglejsko ujetništvo.⁷⁹ Izgleda, da je zaradi tega ponesrečenega pohoda Jurij izgubil tako urad goriškega glavarja kot tudi zaupanje v Gorici. To ga je približalo patriarhu, kateremu je konec leta 1337 obljubil, tudi v imenu svojih bratov, zvestobo.⁸⁰ Kasneje ga sicer še parkrat srečamo kot pričó v goriških listinah,⁸¹ toda v začetku 1340 je prišlo celo do vojaškega napada goriškega grofa na Jurija in šele po posredovanju patriarha je bil sklenjen mir.⁸²

To je nekako tudi že čas, ko so se začele goriške in devinske poti razhajati.⁸³ Goriška moč je začela upadati in njihova politika je bila vedno bolj odvisna od Habsburžanov, h katerim so se začeli obračati tudi gospodje iz Devina. Kot je splošno znano, so se Devinci 1366 kot deželski gospodje podvrgli Habsburžanom, poleg oglejskih fevdov pa so s seboj odnesli tudi goriški Gotnik ob izviru notranjske Reke.⁸⁴ 1374 je s smrtjo Alberta IV. izumrla istrska veja goriških grofov in vso goriško posest v Istri, Slovenski marki in Beli krajini so dedovali Habsburžani, ki so nato konec leta 1379 zastavili Hugu VIII, *unserm hauptman in Isterreich . . . das ege-nante land ze Isterreich mit der grafschafft ze Mitterburg*.⁸⁵ To je prva omenba Pazinske grofije s tem imenom, ki je seveda produkt več kot stopetdesetletnega razvoja goriških istrskih posesti v smeri posebne samostojne ustavno – upravne enote,⁸⁶ v katerem so vidno sodelovali tudi gospodje iz Devina.

⁷⁶ Glej W II, št. 567, 571, 681, 682; A. JAKSCH, *Geschichte II*, 117 sl.

⁷⁷ DG, AT N. S. XIII, št. 75.

⁷⁸ Gl. P. PASCHINI, *Storia del Friuli* vol. II, Udine 1935, 250 sl.; C. CZOERNIG, *Das Land*, 322, 545.

⁷⁹ DG, AT N. S. XIV, št. 128, 129.

⁸⁰ R. PICHLER, *Il Castello*, 181.

⁸¹ DG, AT N. S. XIV, št. 147 in F. KOS, *Iz zgodovine*, 111.

⁸² B. M. de RUBEIS, *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis, Argentinae 1769, 874, (Comes Goritiae . . . aggressus est de guerra fidelem nostrum et Ecclesiae Aquilejensis, Georium de Duino et finaliter factis treguis inter eos)*. To se je zgodilo po podelitvi oglejskih fevdov goriškemu grofom, ki je bila, kot vemo iz DG, AT N. S. XIV, št. 147, 25. februarja 1339. Očitno s temi sovražnostimi v zvezi je tudi določba v listini goriškega grofa Alberta iz 10. februarja 1340, s katero je zastavil bratoma Frideriku in Hermanu grad in gospostvo Švarcenek, da morata omenjena brata v primeru vojne med goriškimi grofi in Devinci predati Švarcenek goriškemu vitezom (HHStAW, SSL, 1340, II. 10., Gorica).

⁸³ Gl. C. CZOERNIG, *Das Land*, 642.

⁸⁴ Tako je v zaznamku goriških fevdov, ki je v rjetno nastal okrog 1368 tudi notica *das Dybeiner meinem Herrn von Görz vor hat Gu'tnekk dy Vest vnd alles das darczu gehört* (RB fol. 126, 126').

⁸⁵ Listina iz 1379, XII. 30., Gradec: C. de FRANCESCHI, *Storia documentata della Contea di Pisino*, Venezia 1964, str. 391, doc. 8.

⁸⁶ Gl. G. de VERGOTTINI, *La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo medio evo*, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria 39, 1927, 31 sl.

PRILOGA I

1308, maj 20., Podgrad

Goriško-tirolski grof Henrik je pod določenimi pogoji ponovno sprejel v milost svojega ministeriala Huga iz Devina.

Po A. Orig. HHStAW, pergament, 34,0 × 21,5, trije viseči pečati (A); Diplomatar der Grafen von Görz, Archivio di Stato di Trieste (fotokopija HHStAW, Cod. B 139), fol. 3, 3' (B); fol. 8, 8' (C); fol. 16', 17 (D); fol 28', 29 (E); Repertorium über das Archiv der alten Grafen von Görz, HHStAW, Archivbehelf 331, fol. 28' (regest) (F).

Lit.: R. PICHLER, Il Castello, 155; F. KOS, Iz zgodovine, 101, 102.

Wi^r graf Hainrich von Go^rcz unt von Tirol, vogt der gotsheuser von Aglay, Trienden unt ze Brischen, verichen an disem brief unt tuⁿ chunt allen den, die nu sint oder noch chumftich werdent, swie so unt von welichn schulden her Hauch von Dewein unser getrewer dienstman in unser ungenade gevallen waz also zv unseren hulden chomen ist unt im die genczlichen geben haben, daz er wider uns nimmer mer nicht tuⁿ noch trachten sol mit rede noch mit werchen, daz uns zeschaden chomen mochte oder unsern erben, unt hat uns sein-trewe geben an aides stat, unt bei dem aide, als er uns emaln geswaren ha^tt ze laisten unsern gebote unt behaltn festichlichn, daz er ze Prem seinen sol unt in ainer raste da auz nicht cho^men schol, in dem selben pimerch paizzen, jagen, reuten, chu^rzweiln sol nach seinem gelust, und sol Rudolf sein sun im die choste gebn unt schaffen gewant, pherde unt swes er zu seinem leib bedarf mit so vil chnechten, daz zeutlich unt fueglich sei, unt schol daz sein laidenthalben an geverde. Auch ensol mit den andern festen, chastelln, merchten unt mit den leuten, die da zu geho^rent, der vorgenant her Hauch nocht zeschaffen haben vil noch wenich an unser vrlabt uncz auf unser genade, unt dar uber habent gelobt alle sein aigen leut unt sein diener bei i^ren trewen an aides stat zedinen unt zewarten Rudolfen seinem sun, als si im getan habent. Wer auer des got enwelle, daz ieman an disen sachen diseu gelubde under in zebreche oder brechn wolte, der ist trewe los unt ist uns gevalln leibes unt gu^tes mit allem rechte. So ensol noch enmach der vorgenant her Hauch vresezen noch verchafften dehaime fest, leut oder gu^t weder vremen ane seins sunes willen des vorgenanten Rudolfes oder an sein wizen unt an unser hant. Dar uber unt da wider ensol Rudolf nicht verchummeren noch verchafften des selbn gu^tes an sienes vater rat unt willen, ez wer denne mit i^r beder willn umb i^r gult oder daz in unserm dienst geschehe, dar umb si uns dienten. Unt wurden si dar ubm ze chrige wider ain ander, den sulln si uns ane bringen unt schulln der zwischn in beschaiden unt zerfuern richtichlichen unt schulln si daz baidenthalbn stet habn. Dar uber hat uns der vorgenant her Hauch in unser hende unt auf unser genade vreilich vnt ledichlich mit verdachtem willigm mu^t an alln twanchsail auf gegeben aigen unt lehen, leute unt gu^t, swie so ez genant ist gesu^cht unt ungesucht, gepawen unt ungepawen, swa so ez gelegen ist, unt durch seiner bete willn haben wi^r die vogenante leute unt gu^t Rudolfen seinen sun und seinem erben gelihn zu rechtem lehn mit vollen recht, behaltent Heinreichs sienes pru^der chinde recht, daz die da mit nicht enterbt schulln sein, swenne si zu ieren tagen cho^ment, behalten auch vrowen Gerken recht seiner zwester, daz si berichte werde, als ez i^r emalen gelobt ist. So sol der vorgenant her Hauch auf geben unde senden mit seinen briefen den ander herren, swaz er von in zelehn hat, unde pitten daz selbe gu^t zeleichn ze rechtem lehn Rudolfen dem oftgenanten mit vollen recht. Auch schullen uns her Haug und Rudolf dienen unt warten mit leib unt mit gu^te getreulich unt festichlih als dienstman durch recht i^rem herren tuⁿ sulln. Dar uber daz diser gelubde gancz unt stete beleibn, so ist diseu hantfeste gevestent unt gestetigt mit unserm unt hern Haugen und Rudolfes von Dewin hangendn insigefn, zu uchunde der warhait, des sint gezuge Wulfinch, Gotfrid von Gu^tnek, Volker von Vlasperch, Gerolt unser hofmaister, Heinrich von Go^rcz die retter, Mainzil von Hophenbach, Nyclawe von Trevin, Friczl von Prem, Remcz, Swerczil, Lienhart der Schilcher, Doym hern Haugen chnecht des vorgenanten unt ander biderb leute. Der brief ist geben unt ist geschn in dem dorf zem Neunhauz, du nach Christes gepurde ergangen waren tausent iar dreuhundert iar unt in dem achtedem iar dar nach des zwelften tages auz gendes Mayen.

PRILOGA II

1328, maj 18., Gries

Henrik, češki in poljski kralj, koroški vojvoda, tirolsko – goriški grof in skrbnik mladoletnega goriškega grofa Ivana Henrika je postavil Huga iz Devina za glavarja goriške grofije, za kar bo ta letno prejemal 200 mark denarjev.

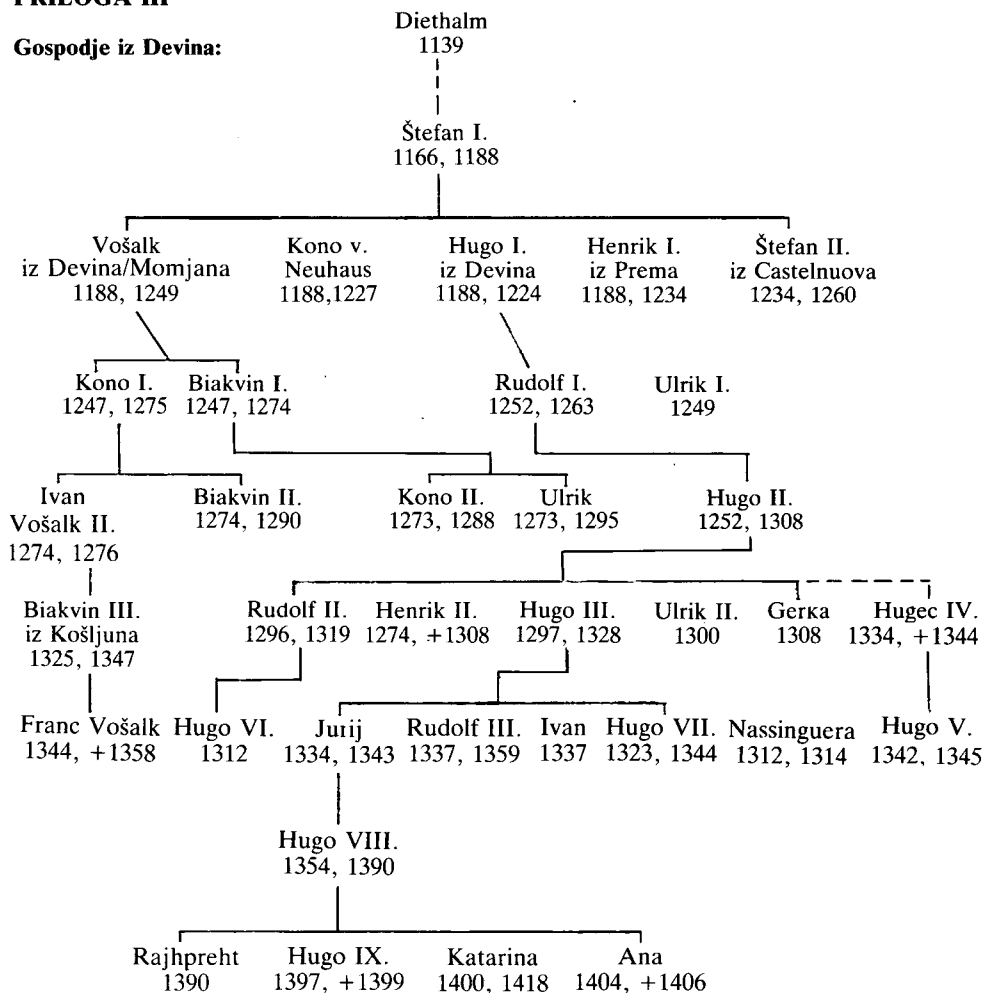
Po A. Orig. HHStAW, pergament, 35,0 × 24,0 en viseč pečat (A); Registraturbuch der Grafen von Görz, HHStAW, cod. W 594, fol. 53' (B); Rptorium über das Archiv der alten Grafen von Görz, HHStAW, Archivbehelf 331, fol. 155' (regest) (C). Tisk P. KANDLER, CDI 1328, Maggio 18; regest MDC IX, št. 180.

Lit.: F. KOS, Iz zgodovine, 108.

Nos Heinricus dei gratia Boheimie et Polonie rex, Karinthie dux, Tirolis et Goricie comes, Aquileiensis, Tridentinensis et Brixinensis ecclesiarum aduocatus, tenore presencium profitehur, quod nos tamquam tutor patruelis nostri dilecti Johannis Heinrici, spectabilis comitis Goricie, nobilem virum, fidelem nostrum Hugonem de Duyno fecimus et constituimus capitaneum super totum comitatum Goricie, in contratis Forijulii, super Charstis et Istria ita, quod ipse tamquam verus capitaneus in omnibus plenam habeat potestatem. Et huius officii causa sibi annis singulis ducentas marcas solidorum Aquiligensis monete dare et soluere tenebimur de bonis comitatus predicti, mandantes universis nobilibus, civibus atque singulis hominibus dicti comitatus firmiter et districte, quaetnus eidem Hugoni tamquam eorum captaneo omnimodam debeant obedientiam exhibere. Dampna etiam et expensas, quas dictus Hugo causa alicuius gwerre vel questionis dicti comitatus sustineret, sibi tenebimur resarcire de bonis comitatus predicti, sub harum testimonio litterarum nostri sigilli roborare signaturum. Datum in Griez anno domini M^o. CCC^o. vicesimo octauo, die XVIII°. maii, indictione XI°.

PRILOGA III

Gospodje iz Devina:

Zusammenfassung

DIE GRAFEN VON GÖRZ UND DIE HERREN VON DUINO

Peter Štih

Die Herren von Duino, die sich nach der Burg Duino zwischen Triest und S. Giovanni am äußersten nördlichen Rand der Adria nennen, sind in der Geschichtsschreibung vor allem bekannt als die mächtigsten Lehensmänner des Patriarchats von Aquileia auf dem ausgedehnten Territorium zwischen Friaul und dem Quarner. Sie hatten auf dem Karst drei Grundherrschaften von Aquileia zum Lehen, nämlich Duino, Senožeče und Prem, in Istrien Momiano, im Küstenland des Quarner Rijeka, Kastav, Veprinac, Lovran, Mošćenice und Brseč^{5,7} (Die Zahlen beziehen sich auf die Anmerkungen unter dem Text der Abhandlung). 1366 unterwarfen sie sich als Landherren den Habsburgern,⁹ 1399 starben sie aus und ihre Verwandten, die Herren von Walsee wurden ihre Erben. Andererseits waren die Duineser auch eng mit den Grafen von Görz verbunden, die zu jener Zeit den Gegenpol zur aquilejischen Politik bildeten. Das große Wohlwollen, das die aquilejische Kirche ihren Duineser Vasallen entgegenbrachte, trug keine rechten Früchte. Ihre Macht wurde von den Grafen von Görz genutzt, deren Politik von den Duineser Herren (so lange die Macht der Görzer im Wachsen war) treu befolgt wurde, auch wenn sich diese gegen die aquilejische Kirche richtete. Dieses Bild wird auch durch verschiedene Quellen unterstützt. Urkunden, in denen die Duineser Herren auftreten, sind fast ausschließlich Görzler Provenienz – sie verrichteten für die Görzler Grafen viele wichtige Aufgaben oder es geht aus den Urkunden (Zeugenreihen), hervor daß sie zusammen mit zahlreichen anderen Görzler Ministerialen zum gräflichen Gefolge gehörten: die Herren von Duino waren Ministerialen der Görzler Grafen.

Aus der dritten Generation der Duineser Herren, die Ende des 12. und Anfang des 13. Jahrhunderts lebte, sind fünf Brüder bekannt. Hugo nannte sich nach Duino,³⁹ Heinrich nach Prem,³⁸ Kono nach Neuhaus⁴⁰ (welchem?), Woschalk zunächst nach Duino und dann nach Momiano in Istrien³³ und Stefan nach Castelnovo in Friaul.³⁶ Woschalk war Ministerial von Aquileia³² und sein Sohn Biaquin vermählte sich 1249 mit Gertrud, der Tochter des Görzler Ministerialen Ulrich von Reifenberg (Rihemberk). Der aquilejische Dienst bildete kein Hindernis dafür, daß sich Ulrich vorwiegend im Gefolge des Görzler Grafen zeigte,³⁴ noch weniger, da sein Bruder Stefan von Castelnovo Ministeriale von Görz war.³⁷ Die Herren von Duino waren also in der ersten Hälfte des dreizehnten Jahrhunderts zweifache Ministerialen. Ausdrücklich als Ministeriale des Görzler Grafen Albrecht II. (+ 1304) wurde der Enkel des oben erwähnten Hugo (I.), Hugo II. (1252–1308) erwähnt. So wird er 1274 bei den *ministeriales domini comitis*²⁸ aufgezählt; 1289 wird er vom Görzler Grafen Albrecht II. *ministerialis noster dilectus*,²⁹ genannt, sein Sohn Henrich II. spricht 1308 von ihm *als unser getrewer dienstman*.³¹ Für die Görzler Grafen versah er folgende Aufgaben: bei zahlreichen Verträgen zwischen den Patriarchen von Aquileia und den Grafen von Görz trat er auf der Görzler Seite als Eideshelfer auf (1265, 1269, 1274),²² er war *nuntius* des Görzler Grafen bei Verhandlungen mit dem Patriarchen, mit dem Recht, selbst Schiedsrichter auf der Görzler Seite zu bestimmen (1271, 1277),^{23,26} er vermittelte beim Abschluß des Heiratsvertrags zwischen Klara Eufemia, Tochter des Görzler Grafen Albrecht II., und des slawonischen Herzogs Andreas (des spätern ungarischen Königs Andreas III.) 1286²⁷ usw.

Größte Macht und Einfluß im Dienst des Görzler Grafen erwarb sich der Sohn Hugos II., Hugo III. (1297–1328). In den Görzler Urkunden ist er mehrfach als *unser erber dienstman* und *ritter* oder als *miles*^{45, 46} bezeichnet. Mit einem großen Kontingent (200 Mann) beteiligte er sich 1320 an einem Feldzug Heinrichs II. gegen Cangrande.⁴⁷ Als 1323 der Görzler Graf Heinrich II. unerwartet verstarb und seinen kaum zwei Monate alten Sohn Johann Heinrich zurückließ, wurde Hugo III. zum Hauptmann von Stadt und Distrikt Treviso und zum Hauptmann der Grafschaft Görz ernannt.⁵¹ Als Hauptmann in Treviso wird er bis 1326 erwähnt⁵² und als Hauptmann von Görz bis 1328⁵³. Hugo von Duino war der erste Hauptmann für die Görzler Herrschaft südlich des Plöckenpasses und der Karawanken (*capitaneus super totum comitatum Goricie, in contratis Forjului, super Charstis et Istria*)⁶¹ und dieses Amt wurde gerade infolge der Situation gegründet, die mit der Zeit der Vormundschaft über den minderjährigen Görzler Grafen entstanden war. Als dem Vertreter des Görzler Grafen in allen wichtigen Angelegenheiten war ihm auch der Hauptmann in Pazin für den Görzler Besitz in Istrien unterstellt. In erster Linie war er für militärische Angelegenheiten zuständig und mußte für die Sicherheit sorgen.^{61, 64, 65, 67} Als Vertreter der Grafschaft Görz aber schloß er auch Waffenstillstände, Bündnisse und Verträge ab.⁶⁹ Mit diesem Amt in seinen Händen stand Hugo III. von Duino in Macht, Ansehen und auch finanziell (neben den oben aufgezählten Lehen (außer Momiano, das 1312 in Görzler Hand kam), verpfändete ihm die Görzler

Gräfin Beatrix 1324 die Herrschaft Barbana und 1325 die Herrschaft Kožljak in Istrien⁷¹⁾ an erster Stelle unter den Görzer Herren.

Als Hauptmann der Görzer Grafen wird 1336 auch sein Sohn Georg erwähnt,⁷⁹ aber es scheint, daß er dieses Amt infolge der Niederlage bei Venzzone gegen den Patriarchen einbüßte.⁷⁸ Bald darauf begannen sich die Wege von Görz und Duino zu trennen. Die Görzer Macht begann zu schwinden, und ihre Politik wurde immer stärker abhängig von den Habsburgern, denen sich auch die Herren von Duino zuwandten.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, tel.: (061) 218-876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepjene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi štiri zborniki (št. 13, 14/15 in 20/26). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, njen soizdajatelj je Društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

Situla: razprave Narodnega muzeja

2. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Ljubljana 1957
10. I. Pirkovič, Crucium: rimska poštna postaja med Emono in Neviodunumom, Ljubljana 1968
13. Kmečki punti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov, 1973
- 14./15. Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, 1974
16. M. Slabe, Dravlje: grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, 1975
17. D. Svoljšak – T. Knific, Vipavska dolina: zgodnjeresnednjevska najdišča, 1976
18. P. Kos, Keltski novci Slovenije, 1977
19. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, 1978
- 20./21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, 1980
- 22/1–2. D. Breščak – L. Plesničar, Antične bronaste posode Slovenije, 1982
23. A. Jeločnik – P. Kos, Zakladna najdba Čentur – C: folisi Maksencija in tetrahije, 1993
25. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, 1986
26. Studia numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata, 1988
27. M. Žvanut, Knjige iz 16. stoletja v knjižnici Narodnega muzeja, 1988
28. P. Kos – A. Šemrov, Rimski republikanski novci, 1990
29. P. Kos, Ig: najdba antoninijanov tretjega stoletja, 1991

Katalogi in monografije

9. J. Klemenc – V. Kolšek – P. Petru, Antične grobnice v Šempetru, 1972
10. V. Stare, Prazgodovina Šmarjete, 1973
11. M. Urleb, Križna gora pri Ložu, 1974
13. I. Mikl Curk, Poetovio I, 1976
14. V. Kolšek, Vzhodni del antične nekropole v Šempetru, 1977
15. S. Petru – P. Petru, Neviodunum: Drnovo pri Krškem, 1978
16. J. Dular, Podzemelj: katalog najdb, 1978
17. M. Guštin, Notranjska: k začetkom železne dobe na severnem Jadranu, 1979
18. V. Stare, Kranj: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, 1980
19. L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče, 1981
20. Z. Kujundžič, Poetovijske nekropole, 1982
21. L. Plesničar-Gec in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, 1983
22. S. Gabrovec – D. Svoljšak, Most na Soči: zgodovina raziskovanj in topografija, 1983
23. B. Teržan – F. Lo Sciavo – N. Trampuž Orel, Most na Soči II: Szombathyjeva izkopavanja, 1985
24. M. Sagadin, Kranj križišče Iskra: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja, 1988
25. B. Teržan, Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem, 1990
26. A. Dular, Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo, 1991
27. M. Guštin, Posočje: Posočje in der Jüngern Eisenzeit, 1991

Argo

- 20–21. številka je posvečena stoletnici Pokrajinskega muzeja v Celju (1982–1982); 22. številka je posvečena 70-letnici delovanja Pokrajinskega muzeja v Kopru (1911–1933); 23–24/1984–1985; 25/1986; 26/1987; 27/1988; 28/1989, 29–30/1990; 31–32/1991

Razstavni katalogi

- V. Šribar – V. Stare, Karantansko-ketlaški kulturni krog, 1974
 Promet na Slovenskem, 17.–19. stoletja, 1975
 Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848, 1978
 V. Šribar – V. Stare, Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi, 1981
 M. Žargi, Kositer na Slovenskem: obrt in izdelki, 1981
 H. Štular, Tapiserija v Sloveniji, 1982
 Secesija na Slovenskem, uporabna umetnost, umetna obrt in njej sorodni pojavi v obrtni in industrijski proizvodnji, 1984
 V. Bučič, Meščanska skrinja v Sloveniji, 1984
 M. Žvanut, Slovenci v 16. stoletju I-II, 1986
 P. Kos, Denarništvo v antiki na Slovenskem, 1990
 V. Bučič, Ure skozi stoletja, 1990
 T. Knific – M. Sagadin: Pismo brez pisave: arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem, 1991
 Gradovi minevajo, fabrike nastajajo: industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem, 1991

Ignacij Voje

MIGRACIJSKI PROCESI V SLOVENSLEM PROSTORU V TURŠKEM OBDOBJU (16. do 18. stoletje)

Referat na 25. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti, 1. oktobra 1990

Prisotnost in širjenje osmanske oblasti na Balkanu v 15. stoletju je vplivalo tudi na razmere v slovenskih deželah. Turški napadalci so skoraj 200 let uničevali slovenskega človeka, ropali njegove domačije, njega samega pa odvajali v sužnost. Pretežna homogenost slovenskega etničnega ozemlja, ki se je oblikovala v 15. stoletju, se je od začetka 16. stoletja začela rahljati zaradi migracijskih tokov, ki so prihajali s teritorija, zasedenega od Turkov. Slovensko zgodovino pisje je tem naselitvenim tokovom z Balkana posvečalo precejšnjo pozornost, vendar celovite obravnave teh procesov še nimamo. V referatu bom skušal predstaviti rezultate dosedanjih raziskav migracijskih procesov z balkanskega prostora v slovenske dežele.

Čeprav slovenske dežele (Kranjska, Koroška, Štajerska in Goriška) niso bile v sestavi Osmanskega cesarstva, so turški vpadi od začetka 15. stoletja, oziroma intenzivneje od srede 15. pa do konca 16. stoletja razširili vplive osmanske države do skrajnih etničnih meja slovenskega naroda. Slovenske in hrvaške dežele so zaradi obmejne lega in permaentnega vojnega stanja v tem obdobju občutile daljnosežne posledice osmanske prisotnosti na Balkanskem polotoku. Turški vpadi v slovenske dežele v obdobju me 1469 in 1483 so slovenske dežele gospodarsko in demografsko zelo izčrpale. To je čas najtežjih in najsilovitejših turških vpadov.¹ Iz tega časa so tudi prvi pohodi in vdori Turkov prek Krasa do Soče in v Furlanijo. Ti vpadi niso imeli samo plenilnega značaja, ampak so bili v tesni povezavi s širše zasnovanim turškim vojskovanjem z Beneško republiko v Albaniji. V zvezi z vpadi na beneško ozemlje v Furlaniji so povezane najhujše plenitve na slovenskih tleh.² Po zavzetju Beograda 1521 in katastrofi na Mohačkem polju 1526 ter nekako do 1532 so se pojavljali Turki na naših tleh skoraj vsakodnevno. V drugi polovici 16. stoletja so bili obnovljeni napadi redkejši,³ dokler niso z utrditvijo obrambne organizacije⁴ in izgradnjo Vojne Krajine⁵ povsem prenehali.

Posledice turških vpadov na slovensko ozemlje so bile težke. Cilj turški vpadov je bil, nagrabiti čim več plena in odvesti v sužnost ujetnike. Znano je poročilo iz Celja iz leta 1471, v katerem je navedeno, da je na Štajerskem požganih 7 mest in okrog 200 vasi, 3000 ljudi pa je bilo pobitih ali odpeljanih v sužnost.⁶ Po Unrestovem poročilu naj bi Turki v osemdesetih letih 15. stoletja v enem samem napadu odpeljali iz Savinjske doline 10.000 ljudi. Po oceni kranjskih, štajerskih in koroških stanov so Turki do leta 1508 ubili ali odpeljali v sužnost do

¹ Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Kronologija, obseg in vpadna pota, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo (GMS) XXIV, Ljubljana 1943, str. 1–60; isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), Zgodovinski časopis (ZČ), Ljubljana 1955, str. 26–62; Ignacij Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju (problemi, stanje historiografije), ZČ XXX, 1976, str. 3–21; Vasko Simoniti, Turki so v deželi že (Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju), Celje MD 1990 (z bibliografijo).

² F. Cusin, Le vie d'invasioni dei Turchi in Italia nel secolo XV. Archeografo Triestino, N.S. 1934; Jacopo Valvasone di Maniago, Incursione dei Turchi in Friuli, Udine 1860; Paolo Zanetti, Il probleme turcho in Friuli, Università di Trieste, anno 1968–1969; Arduino Cremonesi, La sfida turca contro gli Asburgo e Venezia, Udine 1976; Paolo Preto, Venezia e i Turchi, Firenze 1975; Vincenzo Joppi, I Turchi in Friuli nel 1499, Pagine friulane, anno 1888, n.9.; A Cremonesi, Zadnji turški vpad v Furlanijo (1499), Goriški letnik 4, Nova Gorica 1976, str. 124–129.

³ V. Simoniti, Prispevek k poznavanju turških vpadov v letih 1570 do 1575, ZČ XXXI, 1977, str. 491–505; isti, Prispevek k poznavanju turških vpadov od leta 1576, do začetka gradnje Karlovca leta 1579, ZČ XXXVI, 1980, str. 87–100.

⁴ V. Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, Ljubljana SM 1991 (z obširnimi prikazom zgodovinskih del o vojski, turških vpadih in obrambi pred njimi – str. 5–23).

⁵ Vojna krajina (zbornik razprav – uredil D. Pavičić), Zagreb 1985; Vojne krajine u jugoslavenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira (zbornik razprav – uredil V. Čubrilović), Beograd 1989.

⁶ Zgodovina narodov Jugoslavije, knj. II, Ljubljana 1959, str. 276; Nekaj konkretnih podatkov o odvajanju slovenskih sužnjev: pri vpadu leta 1469 naj bi Turki odpeljali s seboj okrog 8.600 ljudi, Jug. GMS XXIV, str. 11 (sklicuje se na Valvasorja in Unresta); pri napadu leta 1471 naj bi Turki prvič odpeljali v sužnost 20.000 ljudi, drugič pa 30.000, Jug. GMS XXIV, str. 12, 13; pri napadu leta 1516 na Kranjsko naj bi Turki odpeljali 1.500 ljudi in nagrabili plena v vrednosti 20.000 dukatov, Jug. GMS XXIV, str. 38; pri napadu 11. junija 1528 na področje Kočevske naj bi ugrabili okrog 1.100 ljudi, Jug. GMS XXIV, str. 47; leta 1536 so iz Kranjske odpeljali v sužnost okrog 670 ljudi kljub izboljšanju obrambe, Jug. ZČ IX, str. 28.

200.000 ljudi.⁷ Kranjski stanovni so v instrukcijah poslancev na skupnem zboru notranjeavstrijskih dežel leta 1525 navedli, koliko so Turki v poslednjih šestdesetih, sedemdesetih letih napredovali in kako so v štiriinštridesetih in petdesetih letih tridesetkrat pustošili po Kranjski in ubili ali odvedli v sužnost 200.000 ljudi.⁸ Brez dvoma so ti podatki pretirani, če upoštevamo približno cenitev števila prebivalcev v tem času na slovenskem ozemlju.⁹

Zanima nas usoda odpeljanih sužnjev s slovenskega ozemlja, saj gre tudi pri tem za neko obliko migracijskih tokov. Petina skupnega števila vojnih ujetnikov je postala sultanova last. Bistri in dobro raščeni fantje so bili poslani v janičarske šole, lepo razvita dekleta pa v sultanov harem. Ostali del plena in ujetnikov je bil razdeljen tako, da je en del pripadal vojaškimi komandantom, en del pa sandžakbegom, ki so sodelovali pri vojaških akcijah. Velik del sužnjev je bil potem poslan na tržišča s sužnji. Sužnje so izkoriščali kot delovno silo v poljedelstvu, živinoreji, obrti in kot hišno služinčad. Popisi Sarajeva iz 16. stoletja kažejo, da je med pribivalstvom Sarajeva bilo znatno število sužnjev, večinoma osvobojenih, po poreklu iz Hrvaške, Slovenije in Madžarske. Kot vojni ujetniki so predstavljali pomemben delež v formiranju metnega prebivalstva Bosne.¹⁰ Iz dveh ohranjenih sarajevskih sidžilov (sodnih protokolov) iz sredine 16. stoletja je razvidno, da so sužnji masovno prestopali v islam. S tem so si olajšali položaj in pridobili svobodo. Doslej je ugotovljeno 5 primerov slovenskih sužnjev, ki so bili osvobojeni. To so Mustafa sin Abdullaha (dobesedno Božji suženj, kar kaže na krščansko poreklo), Nefisa hčerka Abdullaha, Ana hčerka Andreja, Fatima hčerka Abdullaha in Dora hčerka Abdullaha. Večina si je pridobila svobodo s prestopom v islam, dve sužnji pa sta imeli otroka z gospodarjem muslimanom. Osvoboditev sužnja se je po kurānu smatrala za dobro delo in takšno dejanje je islamska vera priporočala.¹¹

Vrhunec opustelosti slovenskega agrarnega področja je bil dosežen v času najtežjih turških vpadov, to je konec 15. in v prvi polovici 16. stoletja. Zdi se, da poročila kronistov in uradna poročila dajejo dokaj realno sliko opustelosti slovenskih dežel. Cele vasi so bile zapuščene in polja neobdelana.¹² Zaradi turških vpadov so posebno trpela obsežna področja na Dolenjskem, v Beli krajini, na Notranjskem, na Krasu, v delih Štajerske in v Prekmurju. V Ptujskem gospostvu je bilo v zadnjih letih 15. stoletja okrog 30%, v ormoškem okrog 45% pustih vasi.¹³ V začetku 16. stoletja je bilo v Posavju okrog Sevnice okrog 50% opustelih kmetij in kajž. Tudi urbarji za okolico Slovenj Gradca kažejo v drugi polovici 15. stoletja postopno večanje števila opustelih kmetij.¹⁴ V gospostvih Devin, Senožče, Prem, Postojna in Vipava je bilo okrog 30% nenaseljenih kmetij.¹⁵ Ko so se v marcu 1528 zbrali na zasedanju kranjski

⁷ Jug, GMS XXIV, str. 37.

⁸ Ibid. str. 44.

⁹ Vse demografske ocene za širša območja za čas pred začetkom uradne statistike prebivalstva (1753–54) morejo veljati le kot zelo približne; le za posamezne manjše okoliše ali posamezne kraje dovoljujejo izjemni viri že poprej zanesljivejše rezultate. Za Kranjsko, Koroško in Primorsko neposrednih podatkov za 15. stoletje ni, za Štajersko pa so precej tvegani. Pricheggejev sklep da bi južni del Štajerske štel sredi 15. stoletja okrog 220.000 prebivalcev, je hipotetičen. Prichegger je prišel namreč do svojega rezultata na podlagi fragmentarno ohranjenih seznamov kmečkih ognjišč. M. Straka pa je na podlagi drugih virov ocenil število prebivalcev na istem ozemlju za približno isti čas komaj na 81.000. Po Strakovih izračunih naj bi slovenska Štajerska štela leta 1528 okrog 94.000, 1617 okrog 138.000 in 1680 okrog 189.725 prebivalcev. Sredi 18. stoletja naj bi štela Štajerska 696.606 prebivalcev, Kranjska pa 344.544. F. Zwitter (1936) računa na slovensko ozemlje, za ta čas – brez Prekmurja in beneških delov – okrog 725.000 prebivalcev. Gospodarski in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek – Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, str. 98, 99 (z ustrezno literaturo).

¹⁰ Adem Handžić, O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI. stoljeću, Prilozi za orijentalnu filologiju (POF), sv. 28–29, Sarajevo 1980, str. 247–256. Nedim Filipović, Pogled na osmanski feudalizam, Godišnjak društva istoričara BiH, g. IV, Sarajevo 1952, str. 59 – navaja naslednje konkretne podatke o odpeljanih sužnjih iz Hrvaške: v času od 1462 do 1520 je bilo iz Hrvaške odpeljanih 70.000 ujetnikov; samo pri enem vpadu na Hrvaško 7. julija 1469 so Turki odpeljali 12.000 ljudi; v pohodu 1566 so iz Hrvaške odpeljali 70.000 ljudi.

¹¹ Vančo Boškov – Jasmina Šamić, Turki dokumenti o slovenačkom roblju u Sarajevu, ZČ, 33, 1979, str. 5–12; Behija Zlatar, O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI. stoljeću, POF, 40, 1991, str. 259–266; Gazi Husrev begova biblioteka v Sarajevu, Sidžil br. 129, str. 292, 317, 366, 409.

¹² Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, knj. I, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, str. 88–89; Jovan Radonić, Beatrice Aragonska, Letopis Matice Srpske, zv. 339, Novi Sad 1934, str. 219 – »Posle oproštaja sa sestrom Eleonorom... uputila se mlada kraljica Beatrice preko mletačkog teritorija prema Kranjskoj i Štajerskoj. Put je bio veoma opasan, jer su turske neregularne čete (akindži) pljačkajući po tim krajevima, izvestene bile da će tuda proći kraljeva svadba, pa su po svaku cenu hteli da učine prepad na ugarsku gospodu. S brigom u duši posmatrala je Beatrice popaljena selu in naselja, da se, najzad posle mnogih tegoba i napora nije stigla u Petau na štajersko-slavonskoj granici.«

¹³ Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 344.

¹⁴ Zgodovina Slovencev, Ljubljana, CZ 1979, str. 238.

¹⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 344; isti, Pivka v srednjem veku, Kronika, 24, 1976, str. 10 (tudi v izbranih razpravah istega avtorja »Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev«, Ljubljana SM 1985, str. 330–337). Tu navaja Kos naslednje podatke: »Številke izračunane iz podatkov v urbarjih nam povedo, kako velika je bila opustelost kraških kmetij na prelomu iz 15. v 16. stoletje. Na ozemlju postojnskega gospostva je bilo leta 1459 od skupno 359 kmečkih obdelovalnih enot (cele kmetije, polkmetije in četrtinske kmetije) pustih 136, v odstotkih povedano skoraj 38%.«

deželni stanovi, da bi razpravljali o obrambi, so v dokaz grozljivemu uničenju dežele navedli naslednji podatek: zemljiško gospostvo Kostel je imelo pred letom dni še 300 naseljenih kmetij, medtem ko jih sedaj ni niti sedem.¹⁶ Popisa prerbivalstva gospostva Gradac v Beli krajini za leto 1523 in 1527 kaže, da je padlo število gospodarstev v komaj štirih letih od 170 na 106¹⁷ Toda izpraznjene kmetije gospodarsko niso bile tako oslABLJENE, da jih ne bi razmeroma hitro obnovili z novim dotokom odraslih otrok s kmetij iz najbližje okolice.¹⁸

Medtem ko je bila od začetka 17. stoletja avstrijsko-turška meja v splošnem zaprta proti turškim vpadom in so se slovenske dežele rešile turške nevarnosti, sô turška pustošenja v Prekmurju, posebno v njegovem vzhodnem delu, še v 17. stoletju zelo razredčila prebivalstvo. Turško zasedbeno področje se je v letih 1664 do 1683 razširilo tod celo do reke Mure.¹⁹ Neka listina prinaša poimenske podatke po vaseh, da so Turki v letih 1626, 1630 in 1631 odpeljali in sužnost s področja turniške župnije okrog 230 večinoma mladih fantov in deklet.²⁰

Že v času turških vpadov na področje slovenskih dežel v drugi polovici 15. stoletja, še v večji meri pa v prvi polovici 16. stoletja, je prišlo do prvih prebegov beguncev s turškega teritorija. Kljub temu, da se krepil in izpopolnjuje obrambna organizacija v notranjeavstrijskih deželah ter utrdil obrambna organizacija v Vojni krajini, migracije s turškega ozemlja ne pojnjujejo vse do začetka 17. stoletja. Te migracije iz določenih vzrokov podpirajo deželni stanovi in deželni knez. Migracije s turškega teritorija so povzročile tudi spremenjene razmere v osmanski državi. Položaj krščanskega prebivalstva se je poslabšal. Na novo koloniziranemu vlaško-živinorejskemu prebivalstvu so bili odvzeti privilegiji. Habsburžani so nudili beguncem uskokom privilegije, podobne onim, ki so jih imeli pod Turki. Šlo je za status svobodnega človeka, oprostitev od dajatev in svobodo veroizpovedi (pravoslavje).²¹

V začetku 16. stoletja je prevladalo pri oblasti prepričanje, da bi bilo smotrno pri obrambi izkoristiti begunce s turškega teritorija. Deželni knez in stanovi so se zavedali, da bi bilo treba v neorganizirano begunsko množico vnesti določen sistem in ji postaviti konkreten cilj. Prav tako je bilo jasno, da je treba dati beguncem zemljo, s katero bi mogli z družinami preživeti. Begunci bi se morali obvezati, da bodo branili mejo pred turškimi napadi, kjerkoli bi bilo potrebno. Prvi uskoki naj bi se na slovenskih tleh pojavili na Štajerskem že konec 15. stoletja. V ljudskem izročilu, ki je ohranjeno v »Pismi o banu Ivanu Šimuniću«, je opevana selitev večje skupine ljudi iz Sinjske krajine po Krbavski bitki leta 1493. Naselili naj bi se med Borlom, Ormožem in Jeruzalemom, torej na Ptujskem polju.²²

Na področje **Kranjske** so prišli prvi uskoki leta 1526 po turški zmagi na Mohačkem polju. Še za časa priprav za vojno leta 1526 je prepustil nadvojvoda Ferdinand nekaterim krščanskim rodbinam iz Bosne in Srbije posestva v okolici Žumberka ter jih oprostil vseh davkov, tridesetine, mitnine in colnine za blago, ki so ga nabavljali za svoje potrebe. Zato pa so morali iti na stražo in v boj proti Turkom na lastne stroške. S tem je bila ustanovljena enotna in stabilna organizacija obrambe proti turškim vpadom.²³ Temu prvemu valu je sledilo še več zaporednih selitev uskokov na to področje. Vrhovni poveljnik Ivan Kacijaner je z veliko pozornostjo spremljal usodo priseljencev s turškega teritorija. Leta 1531 se je okrog 1000 oseb v dalmatinski Cetinski krajini odločilo, da prestopijo na avstrijsko stran. Med njimi je bilo prav gotovo

¹⁶ Jug, GMS XXIV, str. 47.

¹⁷ Sergij Vilfan, Davčni privolitvi Kranjske za leti 1523 in 1527 in popis prebivalstva gospostva Gradac iz teh let, ZČ, 19–20, 1965–66, str. 219–233.

¹⁸ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, knj. I, str. 92.

¹⁹ Franjo Gumilar, Prvi turški vpadi v Prekmurje, Mladi Prekmurec, št. 3–4, letnik 1937–38, str. 45–47, 153–155; Ivan Zelko, Turški napadi in ropanja v Gornjem Prekmurju, Stopinje 1986, str. 76–79.

²⁰ I. Zelko, Turška oblast v Prekmurju, Stopinje 1983, str. 133–137.

²¹ Fedor Močanin, Društveni razvoj v Vojnoj Krajini, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do 20. stoljeća, Zagreb 1981, str. 83–85.

²² Mate Šimundić, Zgodovinski pomen nepoznane ljudske pesmi iz Sinja, Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN), 61, Maribor 1990, str. 46–56. Šimundić opozarja, da ne bi bilo odveč poiskati podatke nekdanjih doseljencev med današnjimi Slovenci. Tu in tam na Ptujskem polju ljudje še danes omenjajo, da so njihovi predniki prišli z juga, iz Dalmacije in Like. Dokaz za to so tudi priimki, oziroma ostanki priimkov, zapisanih v pesmi: to so Bareza, Bračić, Dukarić, Kačić, Kolaraić, Mitun, Murat, Petrović, Pravdić, Predikaka, Rode, Šimunić, Škopinić, Štampar, Tetičković, Topalović, Zemljarić. V severovzhodni Sloveniji in na širšem območju najdemo te priimke. Ugotavlja pa, da večine priimkov, zapisanih v »Pismi o banu Ivanu Šimundiću« danes ni več v Sinjski krajini, nekaterih pa ni več niti na Hrvaškem.

²³ Josip Mal, Uskoške naselbine in žumberško vprašanje, Slovenec, letn. XXXIX, št. 66, Ljubljana 21. III. 1911, str. 1, 2; H. J. Bidermann, Zur Ansiedlungs- und Verwaltungs- Geschichte der kraner Uskokon in XVI. Jahrhunderts, Archiv für Heimatkunde, Hf. 1, 1882, str. 129–154; isti, Zur Geschichte der Uskokon in Krain, Archiv für Heimatkunde, Hf. 2, 1884, 1887, str. 174–207.

700 za orožje sposobnih moških. Kacijaner je svetoval, naj bi te uskoke naselili na zemljišču deželno knežje posesti Kostel ali pri Poljanah na Kočevskem, ker so bili ti kraji zaradi turških vpadov v letih 1522, 1528 in 1530 večji del nenaseljeni. Po Kacijanerjevi oceni bi lahko naselili okrog 2000 uskokov.²⁴

Uskoki, ki so v tem prvem valu prišli na Kranjsko, so zadali oblastem precej skrbi in težav. Ker niso bili stalno naseljeni, so stanovi skušali pomagati tem bednim ljudem brez strehe nad glavo. Pozimi so jih oskrbovali z žitom in oblačili. Kot nomadi so se uskoki potikali okrog nenaseljenih zemljišč in po gozdovih okrog Žumberka, Metlike, Črnomlja, Poljan, Kostela pa vse do Loža in naprej po Krasu.²⁵ Zaradi nevdržnega stanja so si uskoki pomagali na ta način, da so začeli ropati. Nasilno ponašanje uskokov proti domorodnemu prebivalstvu je oblast prisililo, da se je začela ukvarjati z mislijo, kako bi uskoke na nek način ukrotili. Nov naselitveni val uskokov leta 1538 in tisti pozimi 1542–43, ko se je v Vinico v Beli krajini preselilo 70 uskoških družin, je razmere še zaostрил. Ker se je število uskokov na kranjsko-hrvaški meji izredno pomnožilo, so se kmetje dvignili priti uskokom in jim odvzeli živino. Napeti odnosi med uskoki in domorodnim prebivalstvom so dosegli nevarne dimenzije, zato je morala posredovati oblast. Leta 1542 se je več uskokov, verjetno zaradi bede, morda tudi izdaje, vrnilo na turško stran. To je belokranjsko prebivalstvo tako razjarilo, da se uskoki sploh niso smeli prikazati.²⁶

Zaradi pomanjkanja primerne zemlje za naselitev uskokov je bil na decembrskem zasedanju 1546 kranjskim deželnim stanovam predložen načrt, da se za naselitev uskokov odkupi mehovsko gospostvo, ki je bilo tedaj v zakupu vdove Hansa Püchlerja. Ker je bila posest mehovskega gospostva zelo prostrana, so sklenili naseliti poleg uskokov tudi tiste kmete, ki so pomešani z uskoki živeli na področju Žumberka in se niso hoteli umakniti.²⁷ Število uskokov pa se je še naprej povečevalo. Njihov poveljnik Ivan Lenković je leta 1551 trdil, da je okrog Žumberka in Metlike preko 800 uskokov. Smatral je, da gre za veliko število, saj naj bi bili to le za vojno sposobni moški.²⁸ Siromašne cele ali polovične kmetije bi bile sicer zadostne za preživljanje navadne kmečke družine, bila pa so seveda daleč premajhne za prehranjevanje številnih uskoških zadržnih družin. Že iz leta 1534 je ohranjeno poročilo, da je v mnogih žumberških uskoških družinah živelo skupaj 4 do 5 poročenih bratov.²⁹ Če jim je bila zemlja že v začetku skromno odmerjena, so se razmere zaradi prirodnega prirastka uskoškega prebivalstva zelo poslabšale. Tudi zadnja razdelitev mehovske posesti ni prispevala k rešitvi uskoške nastanitve.

Naselitvena in etnična struktura skupinske naselitve pastirskega vojaškega sloja uskokov se je trajno vtisnila v **Žumberku** in nekaj belokranjskih vaseh ob Kolpi. Te uskoke so povezovala vojaške naloge in pridobljene posebne pravice sredi 16. stoletja, ker je bilo to ozemlje po teritorializaciji Vojne krajine po letu 1600 vključeno v to novo vojnoupravno enoto. Do tega časa je Žumberak kljub svoji privilegiranosti sodil v jurisdikcijo kranjske dežele. Od 17. stoletja naprej so kranjski stanovi izgubljali izvršilno oblast na račun karlovskega generala in prihajalo je do sporov zaradi pristojnosti. Ta dvojnost v vladanju je trajala do srede 18. stoletja, ko so preurejali Vojno krajino in so Žumberak in Marindol priključili Karloškemu generalatu. Ob odpravi Vojne krajine leta 1881 je bilo to področje priključeno Hrvaški.³⁰

Po bitki pri Sisku leta 1593, ko so krščanske sile vpadle na turški teritorij, je prišlo do novega močnega vala uskoških selitev v slovenski prostor. Begunci so prihajali iz tistih predelov Balkana, ki so bili v vojni zelo opustošeni. Ivan Vajkart Valvasor omenja, da je že meseca septembra 1579 po padcu trdnjave Slatina prišlo 1700 uskokov z ženami in otroki, ter

²⁴ Josip Mal, *Uskočke seobe i slovenske pokrajine. Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 18, Ljubljana 1924, str. 15–21.

²⁵ *Ibid.*, str. 22–23.

²⁶ *Ibid.*, str. 35–39.

²⁷ *Ibid.*, str. 43–44.

²⁸ E. Laszowsky, *Monumenta habsburgica*, III, str. 297.

²⁹ Aleksa Ivić, *Dolazak uskoka u Žumberak*, *Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva*, letn. IX, Zagreb 1907, str. 121.

³⁰ F. Močanin, *Društveni razvoj u Vojnoj Krajini*, str. 83–84; Dušan Kos, *Bela krajina v poznem srednjem veku*, Ljubljana 1987, str. 18; B. Grafenauer, *Problemi migracij v zgodovini Slovencev*, ZČ 45, 1991, str. 195; J. Mal, *Žumberk in Marindol*, *Dom in Svet*, letn. 24, Ljubljana 1911, str. 266–268, 313–315; Zarko Štrumbelj, *Uskoki na Slovenskem in v Žumberku*, *Arhivist* XIV, 1–2, Ljubljana 1991, str. 42–50.

da so jih naselili na Kranjskem.³¹ Naslednje leto po osvojitvi Cernika je spet pribežalo 500 uskoških družin. Prvi so našli bivališča v Marindolu in Bojancih ter na sosednjih hrvaških posestvih v Gomirju in Vrbovskem.³²

Področje **Bele krajine**, kjer so se v 16. stoletju naselili uskoki, je s stališča proučevanja migracij v slovenski prostor še posebej zanimivo. Skozi Belo krajino so šle glavne vpadne poti turških napadalcev. Zato je bila Bela krajina od vseh naših dežel med najbolj opustošenimi. Toda najnovejše raziskave so pokazale, da to opustošenje le ni bilo tako vsestransko in popolno. Bela krajina je bila kot obmejni predel zelo redko naseljena že v srednjem veku. Večjo kolonizacijsko aktivnost je doživela od 13. stoletja dalje, ko so se posamezne fevdalne rodbine iz Kranjske zanimale za to področje. Toda, ko se je od 15 stoletja znašala Bela krajina pod udarom turških napadalcev, so kranjski fevdalci zapuščali svoja zemljiška gospodarstva. Izjemo predstavlja Nemški viteški red, ki je v tem obdobju prevzel vlogo organizatorja kolonizacije. Zanimiva je tudi ugotovitev, da opustelost na tem zelo ogroženem področju ni bila dosti večja (okrog 20%) kot v ostalih slovenskih pokrajinah. Prav tako lahko na podlagi podatkov v urbarjih ugotovimo, da se domorodno prebivalstvo ni skrčilo do takšne mere, kot je to zapisano v raznih poročilih. Fluktuacija prebivalstva je bila sicer izredno velika, če jo primerjamo z drugimi slovenskimi področji, toda regeneracija prebivalstva dokaj hitra. Kmetije so bile na tem področju puste le nek določen čas, oziroma začasno. Otroci moškega spola, ki so bili sposobni orati – celo z 12 leti starosti – so zelo zgodaj prevzeli takšne puste kmetije.³³ Kljub temu se je v Beli krajini etnična slika prebivalstva v 16. stoletju menjala bolj intenzivno kot v drugih slovenskih deželah. Begunci iz Bosne in Hrvaške na določenih področjih Bele krajine povsem menjajo etnično strukturo, ker so turški vpadi preprečili kolonizacijo iz ostalih predelov Kranjske.

V Beli krajini se je naselilo precejšnje število prebeglih Srbov, posebno na področje okoli Metlike in Vinice. Zapustili so sledove v imenih naselij (npr. Vukobrati, Bosanci) ter v priimkih danes povsem slovenskih rodbin (npr. Cvitkoviči, Vlašiči, Jankoviči, Husiči, Vranešiči itd.). Kljub hitri asimilaciji s strani preostalega slovenskega prebivalstva se je do danes ohranila majhna oaza Srbov v nekaterih vaseh na podnožju planine Bukovje v okljuku reke Kolpe. Danes so srbske vasi Bojanci, Marindol, Milič-selo in Paunovići. V teh naseljih živi še okrog 400 do 450 Srbov pravoslavne vere.³⁴ Najstarejše pisne vesti o prisotnosti Srbov v Bojancih in Marindolu so iz leta 1530, čeprav so bili na tem področju verjetno že prej. Po nekaterih vesteh naj bi bila naselitev Srbov v Bojancih in Marindolu v ozki povezavi z njihovim naseljevanjem v Žumberku. V tem času sta predstavljalta Žumberak in Bela krajina enotno področje, ki je bila baza za organiziranje borbe proti Turkom. Aleksa Ivič trdi, da je uskoke v Marindolu naselil kapetan Ivan Lenković leta 1549.³⁵ Verjetno pa so se Srbi na to področje naseljevali v več etapah.³⁶

Izročila o poreklu posameznih rodov bojansko-marindolskih Srbov so zelo pomankljiva. Pisni viri pa pričajo, da so predniki belokranjskih Srbov prišli iz bosenskih predelov Srba, Unca in Glamoča in iz doline reke Cetine v Dalmaciji. Obstaja tudi ustno izročilo, naj bi prebivalci Bojanec bili po poreklu iz krajev ob reki Bojani v Črni gori,³⁷ kar pa strokovno ni potrjeno. Verjetneje je neko drugo izročilo, ki pravi, da so prebivalci Bojanec prišli iz Bosne in da jih je v Bojancih iz opustelega krajiškega naselja Bojne v drugi polovici 16. stoletja naselil Jurij Lenković, gospodar gradu Pobrežje pri Adlešičih.³⁸ Zelo je med bojansko-marindolskimi Srbi razširjeno izročilo, da so prišli v Marindol iz Žumberka, da bi se izognili uniji, torej šele v 17. stoletju. To nas sili tudi k razmišljanju, zakaj se ta mala oaza Srbov v Beli krajini, obkoljena od Slovencev in Hrvatov, ni asimilirala, pač pa je ohranila svojo nacionalnost in pravos-

³¹ J. V. Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, knj. XII, str. 76, 128.

³² R. Lopašič, *Žumberk, crte mjestopisne i povjesne*, Zagreb 1881, str. 36.

³³ D. Kos, *Bela krajina*, str. 32–33, 51, 63–70.

³⁴ Milenko Filipović, *Srpska naselja u Beloj krajini*, Radovi Akademije nauka i umjetnosti BiH, knj. XXXV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Sarajevo 1970, str. 150.

³⁵ Aleksa Ivič, *Seoba Srba u Kranjsku – istorijska studija iz sredine XVI veka*, Srpski književni glasnik, XXI/3, str. 184.

³⁶ Prisotnos Srbov v Marindolu se omenja tudi leta 1589. Sicer pa so se Srbi iz turškega ozemlja naseljevali v Žumberak celo 16. stoletje, pri čemer so posamezni tokovi dosegli Marindol in Bojanec. J. Mal, *Uskočke seobe*, str. 38–39, 63, 199.

³⁷ M. Filipović, n. d., str. 161–162, 233.

³⁸ Jože Rus, *Geološko-geografski oris; Karlovac–Novo mesto–Ljubljana*. V knjigi P. Ujevića, *Opis puta III kongresa slovenskih geografa i etnografa u Kraljevini Jugoslaviji*, 1930, II, Beograd 1930, str. 135.

lavno vero. Dejstvo je, da sta do najnovejšega časa katoliška in pravoslavna cerkev na tem področju prepovedovali mešane zakone.³⁹

Podobno kot drugod v slovenskih deželah je bila kritična situacija tudi na Štajerskem, posebno v jugovzhodnih predelih te pokrajine. Zaradi turških vpadov je bilo veliko vasi opuščene. Ugotovljeno je, da begunci s turškega teritorija v 16. stoletju niso naselili tako obsežno in celovito zemljišče kot ob kranjsko hrvaški meji. Drugačen odnos kot na Kranjskem so imeli do uskokov štajerski stanovi in vojaški poveljniki varaždinskega okrožja. Niso jim nudili nobene pomoči, ker so jih obravnavali kot turške pristaše. Šele v drugi polovici 16. stoletja se je njihov odnos do uskokov spremenil in so celo začeli podpirati njihove naselitve.⁴⁰ Značilno je, da so bile naselbine, v katerih so uskoki uživali določene urbarialne olajšave, raztresene po celi deželi. Zato ni čudno, da niso mogle te egzotične oaze priseljenega prebivalstva, kot jih imenuje srbski etnograf Jovan Cvijić, obdržati etničnih posebnosti v drugačni narodnostni sestavi.

Uskoki, ki so prišli na Štajersko, so ustanovili več naselij. V veržaju ob Muri se je leta 1552 naselil neki Ivan Margetić in nakupil več zemljišč. Majhnih prask ob meji se je na čelu svoje čete redno udeleževal. Več uskokov je dobilo od štajerskih stanov Strelski dvorec pri Ptujju (Schützenhof, kasneje Aichhof). Stanovi so mnogo srbskih prebegov naselili tudi v Skokah in Dobrovcih pri Mariboru.⁴¹ Prve družine, ki so tam dobile zemljišče, se v listinah imenujejo: Aleksić, Doičin, Vukmir. Kasneje je bilo v Skokah šest zadrug. V teku stoletij se je uskoška naselbina popolnoma poslovenila, vendar se sledovi prvotnih prebivalcev niso popolnoma zbrisali. Pesnik in pisatelj Davorin Trstenjak, ki je bil leta 1844 kaplan v Slivnici, je opazil, da se prebivalci vasi Skoke in Dobrovci precej razlikujejo od drugih domačinov. Telo je sloko, lasje črni, poteze obraza drugačne od ostalih Pohorcev. Napisal je: »Družinska imena Radolič, Markolič, Milovčič so kazala na njihovo srbsko-hrvatsko pokolenje in ime Dobrovci me je spominjalo na jugoslovanske zadruge. Ime Skoki in Skokljani pa me je že takrat nagibalo na misel, da morajo biti ti ljudje uskoki.«⁴²

Ko je naselbina v Skokah precej narasla, se je nekaj srbskih uskokov naselilo v bližnji Ragosi, kjer so imeli sedem zemljišč. Štajerski glavar Ivan Ungnad je nekatere uskokom leta 1557 nakazal zemljišča na posestvih nekdanje kartuzije, Žičkega samostana pri Konjicah. Tam so ustanovili vas Šeršovica.⁴³

Razen uskokov, ki so dobili zatočišče v Žumberku in majhnem delu Bele krajine in ki so zaradi dobljenih privilegijev in sprejetja vojaških obveznosti ostali kolonizacijski element posebne vrste, se uskoki na južnem Štajerskem in na drugih področjih slovenskih dežel hitro asimilirajo z domorodnimi Slovenci. Ker niso bili naseljeni kompaktno, so postopoma izgubili privilegije. Spomin na te naseljence iz turškega obdobja se je ohranil v rodbinskih imenih – patronimiki, ki pogosto označujejo od kod so prišli predniki. Poleg pristnih srbsko-hrvatskih priimkov: Kristofič, Markovič, Milošević so na celotnem jugovzhodnem Štajerskem razširjena naslednja rodbinska imena: Hrovat, Horvat, Hrovatin⁴⁴, nadalje Skok, Šmigovec (= Uskok), Smuk, Ulah, Lah, Vlašić, Lašić (po velarizaciji: Vašić), Serbak, Srbik in Bezjak, Bizjak, Vizjak.⁴⁵ Ime Bezjak (Wosiakh = Božjak) pomeni isto kot Hrvat, Dalmatinec, Bošnjak, štajerskim Slovincem pa še posebej prebivalce hrvatskega Zagorja.⁴⁶

³⁹ Ivo Ivačić, Ali Slovenija res ogroža belokranjske Srbe?, 7 D, leto XVIII, Maribor, 11. oktobra 1989, str. 41.

⁴⁰ J. Mal, Uskočke seobe, str. 82; H. J. Bidermann, Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generale, MHVSt. XXXI, 1883, 5, 29–30.

⁴¹ J. Mal, n. d.

⁴² Viktor Pirnat, Potomci uskokov v Sloveniji, Jadranska straža, letn. XVII, 1939, str. 416.

⁴³ H. J. Bidermann, Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark, str. 29–30; Jak. Max. Stepischnegg, Das Kathäuser-Kloster Seiz, Marburg 1884, str. 69, 70.

⁴⁴ J. Mal, Uskočke seobe, str. 16–17 – »Sto se tiče patronimike »Hrvat« vidi se iz izvora, da su Slovenci ove bjeGUNCE nazivali Hrvati, jer su govorili hrvatski jezik i jer su došli iz, ili bolje rekuć, preko Hrvatske. Dakle prezimena Hrvat imaju svoju genezu u Bosni, iako ide za pravoslavne Srbe.« V. Dumbović, Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske od 15. do kraja 19. stoljeća (s dodatnim historijskim refleksijama), Marulić br. 3, Zagreb 1989, str. 393 – »Ovaj dio Bosne (Bosanska krajina) na početku osmanlijskog perioda nazivao se Croatia turcica (Turska Hrvatska). U Bosni nalazimo Hrvat (kod muslimana). Naša prezimena Horvat, Horvatić isl. u Mađarskoj Horvath, u Sloveniji Hrvat imaju svoju genezu u Bosni.«

⁴⁵ J. Mal Uskočke seobe, str. 83 – V 16. stoletju, v času, ko se je novo prebeglo prebivalstvo naseljevalo v pokrajine s slovenskim narečjem, so imenovali Bežajčino tedanjo Slavonijo med Dravo in Savo, posebej še področje okrog Varaždina. – R. Grujić, Srpsko-hrvatsko naseljevanje po Štajerskoj, Glasnik geografskog društva, sv. 7 i 8, Beograd 1922, str. 113–125 – Grujić navaja nekatere toponime na Štajerskem »kjoji imaju svoje duplikate u Bosni i Srbiji (stanovnici pomenutih krajeva u Bosni i Srbiji preselili bi se u Štajersku): Livanjci i Vareš na području Ptujja; Banja Loka i Modrič na području Celja; Bunčari, Ključarovi i Kokorići na području Ljutomera; Doborić i Jajce na području Slovenj Gradca. U sjeveroistočnom području Štajerske često naila-

V vzhodnoštajerskem narečju so se ohranile nekatere jezikovne posebnosti, ki so se razvile pod vplivom uskoških naseljencev. V Hajdinski župniji na Ptujskem polju se prebivalstvo po zunanjem videzu vidno razlikuje od ostalih prebivalcev tega področja. Gre za poseben tip prebivalstva s temno poltjo in ogljeno-črnimi lasmi. Podroben študij etnografskih značilnosti bi odkril mnoge posebnosti v ljudskih šegah in običajih, ki naj bi jih posredovali priseljeni uskoki.

Medtem ko se je v drugi polovici 16. stoletja položaj v Kranjski, na Štajerskem in na Krasu umirjal, se je **Prekmurje**, najsevernejša slovenska dežela, znašlo pod hudim udarcem turških napadov. Do srede 17. stoletja ni bilo točno določeno, katere vasi pripadajo turški, katere pa habsburški strani. Med črto, ki veže Blatensko jezero z ustjem reke Mure na vzhodu, ter med štajersko mejo in Rabo na zahodu je bilo ozemlje, na katerem sta obe strani, turška in habsburška, po svojih močeh uveljavljali svojo oblast. Pri obravnavanju turške oblasti v Prekmurju se je resnici še najbolj približal Fran Zwitter z ugotovitvijo, da je »ta pokrajina v 17. stoletju ozemlje turških vpadov in bojev, ponekod pa so Turki morali izvrševati celo neke funkcije oblasti.«⁴⁷ Turki sicer priznavajo pravice domačih fevdalcev, torej tujega oblastnega aparata. Spričo tega so bili prekmurski kmetje izpostavljeni dvostranskemu izkoriščanju, v kolikor so seveda Turki mogli uveljaviti svoje zahteve.⁴⁸ Kolikor se je prebivalstvo pred turškimi vpadi in vojnimi vihrami samo umaknilo, se je po prenehanju nevarnosti spet hitro vračalo na svoje domove, kot nazorno prikazuje naslednji primer na prekmurskih tleh. Turniška prazupnija je štela po župnikovem štetju leta 1669 le 3405 prebivalcev. Ko so Turki zapustili svoj sedež v Kaniži, se je število prebivalcev po danih podatkih do leta 1698 dvignilo na 5675.⁴⁹

Selitve beguncev s turškega ozemlja so zajele tudi **Notranjsko in Kras**, vendar se tu srečamo z določenimi specifičnostmi. Vzrokov za opustelost ne smemo iskati le v turških vpadih, temveč tudi v habsburško-beneški vojni (1509–1522), epidemijah, slabih letinah in begu vaškega prebivalstva s Krasa v primorska mesta. Opustelost je bila torej posledica splošne gospodarske krize zaradi specifičnih lastnosti skope kraške zemlje. Turki so z vpadi to krizo samo pospešili in poglobili.⁵⁰ Poleg pravih »pustot« (ganz ödt), ki se nikdar niso regenerirale, so se pojavile tim. »travniške kmetije« (herbadiaweis, grasweis, arwadiaweis) ali, kot pravijo viri, da so »kot puste« (ödtweis). Čeprav te travniške kmetije krajše ali daljše obdobje niso bile naseljene, so jih sosedje ali celotna vaška skupnost izkoriščali za pašo ali na njih kosili seno. Prav te travniške kmetije naj bi bile ugodne za naselitev uskokov. V urbarju gospostva Prem je podatek, da je v vasi Gornji Zemon prejel nek Hrvat 14 kmetij za travo in pašo.⁵¹ Prav tako se je v Vipavski dolini in na obronkih kraških goličav naselilo več uskoških družin. Na to nas opozarjajo priimki: Vičiči, Matijašiči, Lukežiči, Arčoni itd. V imenu kraja Merljak, se v današnji pokvarjeni obliki verjetno skriva prvotna beseda Morlak, ki je posebno v dalmatinskem primorju običajno označevala turške begunce.⁵²

Rekolonizacija, ki se je na kraškem področju poskušala izvajati s pomočjo uskokov, je v bistvu propadla. Ker je bilo še konec 16. stoletja na Krasu in na Primorskem veliko nenaseljene zemlje, je deželna oblast, ki ni imela zaupanja do uskokov, ki so se nastanili ob hrvaško-turški meji in v Žumberku, razmišljala, da bi uskoke preselila na Kras in celo v Furlanijo. Ker so se nesoglasja zgladila, do te preselitve ni prišlo. V času prvih uskoških naselitev ob kranjsko-hrvaški meji so le posamezne uskoške rodbine poiskale zavetišče na Krasu in v Istri.

zimo na imena sela i zaselka čije osnova je reč Ratz, Ratze – dođe od Rašanin = Srbini, npr. Ratzenberg ili Racka vrh kod Radgone. – Jože Koropec, Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu glavarine leta 1527, ČZN 59, n.v. 24, št. 2, 1988, str. 216–253 – V popisu glavarine leta 1527 je vpisanih 775 krajev. Poleg domorodcev Slovencev se ob meji z ogrsko-hrvaško državo, na Dravskem polju in v Savinjski dolini pojavljajo prvi Hrabati, Turki, Ungri, Vežjaki, Vogrini in Vošnjaki. Nad Šalekom je vpisan položnik kosez Edman, Frasa so poznali v Kutincih.

⁴⁶ Vjekoslav Klaić, Topografske sitnice, Vjesnik hrv. arheološkog društva, IX, Zagreb, 1906/7, str. 192.

⁴⁷ B. Grafenauer, O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju, Prekmurski Slovenci v zgodovini – zbornik, Murska Sobota 1961, str. 79–90;

⁴⁸ I. Zelko, Turška oblast v Prekmurju, Stopinje 1983, str. 132–137; I. Zelko, Madžarska in turška oblast v Prekmurju, Stopinje 1985, str. 179–182.

⁴⁹ I. Zelko, Statistika prebivalstva v Prekmurju leta 1691, Kronika, letn. 6, 1958, str. 85–93.

⁵⁰ Janez Šumrada, Gospodarske posledice turških vpadov na Kras do tridesetih let 16. stoletja, Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, Ljubljana SAZU, 1986, str. 18–24.

⁵¹ M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Zvezek tretji, Urbarji Slovenskega primorja, Drugi del, Ljubljana SAZU, str. 97–98; isti, Pivka v srednjem veku – »Niso redki primeri, da ima kmet poleg svojega grunta še dve ali tri puste kmetije, če ne za kaj drugega vsaj za odškodnino »za travo«, ki jo je na pustotah nakosil. Le delno so ogromno opustelost mogli omiliti razni ukrepi zameljskih gospodov in jo popraviti s priseljenci in begunci, ki so pod Turki pribežali iz Bosne, Dalmacije in Hrvaške.«

⁵² J. Mal, Uskočke seobe, str. 101.

Zaradi neugodnih razmer so mnogi kasneje zapuščali svoja nova prebivališča in se v nadi, da bodo v Beli krajini dobili plodnejšo zemljo, vrnili nazaj.⁵³

Ideji premestitve uskokov s kranjsko-hrvaške meje na Kras okrog Loža in Postojne so se uprli deželni stanovi tudi zaradi tega, ker bi bile glavne prometne poti proti Trstu, Reki in Benetkam zaradi uskokov preveč ogrožene.⁵⁴ Število uskoških priseljencev je ostalo na Krasu in na Notranjskem v 16. stoletju omejeno na relativno majhne skupine okoli Prema, Postojne in Senožeč. Pretežen del populacijske obnove izhaja iz domorodnega prebivalstva, ki se je v času najtežjih turških vpadov izselilo v varnejše predele. Ko je bilo nevarnosti konec so se spet vračali v rodno vas. Za podkrepitev te teze so zanimivi podatki in primerjava med priimki podložnikov komornega gospostva Lož leta 1528 in seznamom podložnikov istega gospostva, nastalim sedem let kasneje. Po urbarju iz leta 1528 je imelo 70% tedanjih loških podložnikov priimke ali stalne vzdevke. Če jih primerjamo s stanjem leta 1536, ugotovimo, da je v tem najbolj opustelem gospostvu preživelo turško nevarnost leta 1528 kar dve tretjini (63,4%) vseh priimkov. Ne le hribovske in zakotne vasi, ampak tudi naselja v dolini blizu cest so ohranili večino starega prebivalstva.⁵⁵

Poskusi naselitve beguncev s turškega ozemlja v **Furlanijo** so bili tudi v 17. stoletju. Leta 1642 so nameravali izseliti uskoke, ki so bili naseljeni na posesti grofa Nikole Frankopana. Odšli naj bi v okolico Ogleja. Prav v zvezi s tem je zanimiv pojav, da se mnogi prebivalci okrog Tržiča-Monfalcona ter prebivalci občin Marosin, Belvedera in Gradeža imenujejo Bejjaci.

Uskoke srečamo tudi po večjih in manjših obmorskih mestih. Tja jih je gnala želja za lahkim zaslužkom kot tudi trgovska žilica. V **Trstu** je prebivalo večje število uskokov, ki so jih mestni očetje zaradi kraje in ropov izgnali z mestnega teritorija. Raztepli so se po bližnji okolici in imeli v kraških jamah svoja zaklonišča, kamor so skrivali naropano blago. Posebno veliko se jih je nastanilo na Opčinah, od koder so napadali Tržačane in se jim na ta našin maščevali za izgon. Ohranjeno je tudi poročilo iz leta 1601, da so uskoki napadli Milje in plenili prebivalce. Od tržaške okolice so plenili vse do Gorice ter naropano blago in živino prodajali v furlanske trdnjave. Uskoški napadalci so se zadrževali ob važnih poteh na Krasu, v Pivki in Istri. Ko so se leta 1603 tržaški trgovci pritožili, da so jih blizu Postojne napadli uskoki in jim odvzeli vse žito, ki so ga tovorili za Trst, je kranjski vicedom ukazal vsem gospostvom med Postojno in morjem, naj strogo pazijo, da bodo poti zavarovane.⁵⁶

Kolonizacijski element, ki so ga posamično naseljevali na nenaseljena področja ali na dominikalno posest, so predstavljali **ujeti turški vojaki** oziroma **zajeto prebivalstvo** na turškem ozemlju. Del turških ujetnikov je postal lastnina kranjskih fevdalcev, ki so sodelovali v turških vojnah. Običajno so jih uporabljali kot delovno silo na pretežno dominikalnem delu posestva. V zapuščinskih inventarjih kranjskih fevdalcev so se ohranili zanimivi podatki o turških ujetnikih.⁵⁷ Tu najdemo spiske z njihovimi imeni. Grof Wolf Engelbert Auersperg je zapustil po smrti leta 1558 v gradu Žužemberk večje število turških ujetnikov. Navedeni so naslednji ujetniki: Mustafa-aga, Elles iz Travnika, Mehmed-aga, Vilina Muratović, Glus Ura, Vavaiko, Jusuf Alban, Memija in Jakob Jud.⁵⁸ Stotnik haramija Gašper Križanič je vodil register turških ujetnikov, ki jih je imel na svojem posestvu v Pustem Gradcu pri Vinici. Na žalost se ta register ni ohranil.⁵⁹ Turške ujetnike je imel na posestvu v Podbrežju ob Kolpi Jurij Lenković, kranjski deželni glavar in vrhovni poveljnik Vojne Krajine.⁶⁰ V spisku turških ujetnikov žumberškega uskoškega glavarja grofa Rudolfa Paradajserja iz leta 1647 naletimo na naslednja imena: Ivan Jordan, Mile Mileusić, Mileta Mumisović, Memia N., Durak Ulauević von »Wunitsch«, Pehlivan Urepović, Jurij Mumilović von »Klähkot«, Jusuf von »Petsch«. Nastanjeni so bili na posestvu Poganice pri Novem mestu.⁶¹ Grof Jurij Sigismund Paradajser je vodil

⁵³ Ibid. str. 100, 102.

⁵⁴ J. Mal, Uskoške naselbine, str. 1, 2.

⁵⁵ J. Šumrada, n.d. str. 22.

⁵⁶ J. Mal, Uskoške seobe, str. 104, 105.

⁵⁷ I. Voje, Naseljevanje turskih zarobljenika u slovenačkim zemljama u XVI i XVII veku, Jugoslavenski istorijski časopis, br. 4, Beograd 1969, str. 38–43; isti, O usodi turških ujetnikov v slovenski deželah v XVI. in XVII. stoletju, ČZN, letn. 43, n.v. 8, št. 2, Maribor 1972, str. 254–262.

⁵⁸ Arhiv Slovenije, Zapuščinski inventarji, fasc. I, zv. 2, str. 31.

⁵⁹ Ibid. fasc. IX, zv. 1, str. 42.

⁶⁰ Ibid. fasc. XXIX, zv. 8/2, str. 3.

⁶¹ Ibid. fasc. XXXIV, zv. 28, str. 273.

poseben zvezek, v katerega je zapisoval vse izdatke za vzdrževanje turških ujetnikov, ki so bili nastanjeni na njegovem posestvu Ruperč vrh. Ker ni mogel nositi stroškov za njihovo vzdrževanje, jih je prodal.⁶²

Na podlagi nekaterih tipičnih islamskih patronimik, ki so se ohranili na področju južne Štajerske, v Prekmurju in drugod po Sloveniji, lahko sklepamo, da so bili nosilci teh imen islamizirani turški ujetniki, kolonizirani v slovenskih deželah. Možno je, da priimki Hasan, Hasannali (od Hasan-Ali ali mali Hasan), Beg, Mustafa, Murat, Turk, Oman, Stupan, Jančar, Šalamun (od Sulejman ?) označujejo versko – islamsko ali pa državljansko pripadnost nosilca priimka.⁶³

Podoben način vojskovanja, kot so ga prinesli na Balkan Turki, so sprejemali tudi krščanski vojaki na svojih pohodih in vpadih skozi kraje, ki so bili pod turško oblastjo. Seveda so pri tem trpeli predvsem domačini, muslimansko in krščansko prebivalstvo. Tako so postopali senjski uskoki na svojih pohodih v Liko, Bosno in Hercegovino v 16. in 17. stoletju. Prav tako so ravnali Benečani v vojnah v 17. in 18. stoletju na istih področjih. Enako so se obnašali pri vpadih na bosenski teritorij kranjski fevdalci, ki so služili v Vojni krajini. Na teh pohodih so lovili kot sužnje najraje otroke, predvsem pa žene in dekleta. Za njih so pri trgovanju dosegli boljše cenitev.⁶⁴

Ľastniki kupljenih »duš« so se pobrigali, da jih pokristjanijo. V reških matičnih knjigah (16. in 17. stoletje) je zabeleženih več primerov krstov turških otrok.⁶⁵ Ta pojav lahko zasledimo tudi v matičnih knjigah škofijske cerkve sv. Nikolaja v Ljubljani od konca 16. do konca 17. stoletja, torej v času protireformacije. Od leta 1594 do 1692 je zabeleženo v matičnih knjigah 25 takšnih primerov.⁶⁶ Obred krsta turških ujetnikov je bil v škofijski cerkvi opravljen zelo slovesno. V matrikah se običajno navaja novo krščansko ime turškega ujetnika, ime krstitelja in botra. Le pri nekaterih ujetnikih se omenjajo podatki o poreklu, prejšnjem muslimanskem imenu in strarših.

Prav tako imamo tudi več dokazov, da so se turški ujetniki, predvsem žene in otroci, po opravljenem krstu normalno vključili v novo družbo, dosegli so vse pravice in status meščana. To dokazuje naslednji primer. Decembra 1651 je poslal grof Engelbert Auersperg nekega sedemnajstletnega turškega dečka v jezuitski kolegij v Ljubljani v tim. »parvam sholam«. Tega dečka je krstil na novega leta dan 1652 sam škof in mu dal ime Wolfgang Leopold.⁶⁷

Na splošno so se imenovali begunci s turškega teritorija kot Vlahi ali Morlaki, pa tudi Uskoki ali Pribegi – Prebegi, ker so uskočili Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem. Po narodnosti so bili pretežno Srbi iz Bosne ali Srbije ter pravoslavne vere. Med njimi so bili tudi katoliški Hrvati iz Dalmacije, Hercegovine in Slavonije. Ti so se navadno imenovali Predavci ali Pridavci (adiuncti). Tu in tam naletimo med uskoki na prave Vlahe-Romane, ostanke staroselcev iz obdobja naseljevanja Slovanov na Balkanski polotok.⁶⁸

Dosedanje raziskave migracij z balkanskega polotoka in njihovega vpliva na etnične spremembe v slovenskem prostoru v času turških vpadov so dale le delne rezultate. Mnogo vprašanj je ostalo še neobdelanih ali odprtih. Šele na podlagi novega arhivskega gradiva ali poglobljenih mikroanaliz bo možno dobiti popolnejšo sliko.

⁶² Ibid. fasc. XXXV. zv. 45, str. 3.

⁶³ J. Mal, Uskoče seobe, str. 83; M. Šimundič, Zgodovinski pomen nepoznane ljudske pesmi iz Sinja, str. 54. Priimek Murat tolmači M. Šimundič takole: na prvi pogled je videti kot muslimansko osebno ime orientalnega izvora. Toda na koncu 15. stoletja v Sinjski krajini še ni bilo Turkov, zato tudi ne njihovih imen in priimkov. Meni, da ta priimek izhaja od italijansko-beneškega imena Muratti–Murat.

⁶⁴ Charles Verlinden, Le relazioni economiche tra le due sponde Adriatiche nel basso Medioevo alla luce tratta degli schiavi Recenti e antichi rapporti fra le due sponde dell'Adriatico, Fasano di Puglia 1972, str. 23 sl.

⁶⁵ Danilo Klen, Pokrštačenje »turske« djece u Rijeci u XVI. i XII. stoljeću, Historijski zbornik – Šidakov zbornik, g. XXIX–XXX, Zagreb 1977, str. 203–207.

⁶⁶ Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Matrikule: V, str. 27, 1627; IX, 253, 1660; X, 5, 1664, 139, 1668; XII, 370, 1684; XIII, 64, 1688, 85, 87, 1689, 104, 113, 1690, 150, 151, 153, 162, 1691, 173, 176, 1692. Anton Kobler, Krst Turkov v Ljubljani, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, letn. VIII, Ljubljana 1898, str. 140, 141; letn. IX, 1899, str. 138–140.

⁶⁷ Peter Radics, Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben (geb. 1618 – gest. 1681). Mittheilungen des Musealvereines für Krain, Jhr. VII, Laibach 1894, str. 15.

⁶⁸ V. Pirnat, Potomci uskokov v Sloveniji, str. 415.

Zusammenfassung

MIGRATIONSPROZESSE IN DER TÜRKENZEIT (16. BIS 18. JAHRHUNDERT) IM SLOWENISCHEN RAUM

Ignacij Voje

Präsenz und Ausbreitung der Osmanenherrschaft im 15. Jahrhundert auf dem Balkan wirkten sich auf die Verhältnisse in den slowenischen Ländern aus. Durch die Türkeneinfälle wurde vom Beginn des 15. bzw. intensiver von der Mitte des 15. bis zum Ende des 16. Jahrhunderts der Einfluß des Osmanenstaates bis an die äußersten ethnischen Grenzen des slowenischen Volkes herangetragen. Seit dem Beginn des 16. Jahrhunderts begann das slowenische ethnische Gebiet seine Homogenität, die im Laufe des 15. Jahrhunderts einen hohen Grad erreicht hatte, durch Migrationsflüsse, die in dem von der Türken besetzten Territorium ihren Ursprung hatten, einzubüßen.

Das Referat stellt die Folgen der Türkeneinfälle auf das slowenische Gebiet dar. Es werden konkrete Angaben zur Zahl der in die türkische Sklaverei Verschleppten sowie Andeutungen über deren weiteres Schicksal vorgelegt. Auch dabei handelt es sich um eine Art Migration. Eine andere Folge der Türkeneinfälle ist in der Verödung des slowenischen Agrarbodens zu sehen, die jedoch nicht überall gleich stark war.

Die ersten Flüchtlingswellen aus der Türkengebieten nach Krain setzten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (vornehmlich nach der Schlacht bei Mohács 1528) ein. Einwanderungen aus dem türkischen Territorium wurden gefördert durch die veränderten Verhältnisse im Osmanenstaat, weil der neu kolonisierten, Viehzucht treibenden walachischen Bevölkerung Privilegien entzogen wurden. Allerdings wird die Migration aus dem türkischen Territorium aus bestimmten Gründen von den Landständen und dem Landesfürsten unterstützt. Den Flüchtlingen den sog. Uskokten, werden ähnliche Privilegien angeboten, wie sie sie unter den Türken genossen haben. Sie behielten die persönliche Freiheit, mußten sich jedoch für den Schutzdienst an der Grenze verpflichten. Es war nicht leicht, die nichtorganisierte Flüchtlingsmasse in ein bestimmtes System einzugliedern, noch schwieriger war es, ein entsprechendes Stück Land für sie zu finden. Den ersten Migrationswellen der Uskokten folgten noch mehrere von größerem oder kleinerem Umfang. Da ihre Versorgung unregelmäßig war, und sie wie Nomaden mit großen Viehherden im Land umhertrieben, kam es zu Spannungen zwischen den Uskokten und der einheimischen Bevölkerung. Da sich die Lage sehr zuspitzte, mußten die Behörden einschreiten. Die Uskokten, die im Žumberak (Sichelberg) und in einem kleinem Teil von Bela krajina (in vier Dörfern: Marindol, Bojanci, Miličselo und Paunovići) Zuflucht fanden, blieben sie wegen der ihnen erteilten Privilegien und der Übernahme der Wehrpflicht ein Kolonisationselement besonderer Art. Da der Žumberak nach 1600 der Grenzmark angeschlossen wurde, begann er sich langsam von Krain zu lösen.

In der Steiermark, besonders in den südöstlichen Landstrichen, wurde von den Flüchtlingen aus dem türkischen Territorium kein Stück Land in solchem Ausmaß und so geschlossen besiedelt wie an der krainisch-kroatischen Grenze. Die steirischen Stände hatten gegenüber den Uskokten ein anderes Verhältnis als die in Krain. Erst in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts veränderte sich dieses und man begann sogar die Uskokten-Wanderungen zu unterstützen. Da die Uskokten im ganzen Land herum verstreut lebten, assimilierten sie sich bald mit den ansässigen Slowenen. Da sie keine geschlossenen Siedlungsgebiete bewohnten, verloren sie nach und nach ihre Privilegien. An diese Einwanderer aus der Türkenzeit erinnern noch zahlreiche Familiennamen.

Von den Flüchtlingszügen aus den Türkengebieten wurden auch Innerkrain und der Karst erfaßt. Die Verödung soll auf diesem Gebiet auf die allgemeine Wirtschaftskrise und verschiedene Landplagen zurückzuführen sein, die Türkeneinfälle hätten die Krise nur noch vertieft. Wenn auch die Verödung dieses Gebiets groß war, und die sog. »Herbadiaweis« oder »Grasweis« anzutreffen waren, verödete Ländereien, die von den Nachbarn als Weiden oder zur Gewinnung von Heu genutzt wurden, sollen sich gerade diese als günstig für die Ansiedlung von Uskokten erwiesen haben. Doch die Rekolonisation, die man im Karstgebiet mit Hilfe von Uskokten durchzuführen versuchte, blieb im Grunde erfolglos.

Als Einzelkolonisten auf unbesiedeltem Gebiet oder auf dominikalem Besitz wurden gefangene türkische Soldaten bzw. die auf dem türkischen Territorium festgenommene Bevölkerung angesiedelt. In den Nachlaßinventaren der Krainer Feudalherren haben sich interessante Angaben über türkische Gefangene bzw. deren Schicksal erhalten. Im 16. und 17. Jahrhundert fingen die Senjer Uskokten und Krainer Feudalherren, die in der Grenzmark dienten, auf ihren Feldzügen auf das türkische Gebiet mit Vorliebe Kinder, vor allem aber Frauen und Mädchen als Sklaven. Meistens wurden sie später umgetauft. In den Registern der Domkirche des hl. Nikolai in Ljubljana sind in der Zeit von 1594 bis 1692 25 Fälle von Taufen türkischer, meist muslimischer Sklaven verzeichnet. Viele von ihnen fandern Anschluß an ein neues Leben an und erreichten die Erteilung aller Bürgerrechte.

Im allgemeinen wurden die Flüchtlinge vom türkischen Territorium Vlahi (Walachen), Morlaci, aber auch Uskoki oder Prebegi (Flüchtlinge, Überläufer) genannt, weil sie den Türken entflohen und zu den Kroaten oder Slowenen übergelaufen waren. Der Nationalität nach waren es vorwiegend Serben aus Bosnien oder Serbien und orthodoxen Glaubens, doch hat es unter ihnen auch katholische Kroaten aus Dalmatien, der Herzegowina und aus Slowenien gegeben. Unter den Uskokern trifft man auch auf echte Walacho-Rumänen.

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
tel.: (061) 214-190

Božo Otorepec
**SREDNJEVEŠKI PEČATI IN GRBI MEST IN TRGOV
NA SLOVENSKEM**

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskih in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM **po posebnih članskih cenah**, ki sicer veljajo samo za člane Matice.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Janek Musek: Narava in determinanta zavestnega odločanja

Štefan Kociančič – Dragi Stefanija: Glosarij zbornika bratov Miladinovih

Nataša Golob: Dvanajstero mesecev: Povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse

1986

Jelka Pirkovič: Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki

Tone Pretnar – Božena Ostromecka: Slovensko-poljski slovar – poskusni snopič Slovinci v evropski reformaciji

Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah

Stane Bernik: Črnomelj, urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris

Lokev skozi čas

Ivan Stopar: Karolinška arhitektura na Slovenskem

Iva Mikl-Curk: Rimska lončena posoda

1988

Etnološka stičišča, 1

Gregor Kocijan: Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918, Bibliografija Irene Mislej: Janez Benigar

1989

Slovenski jezik v znanosti, 2

Milena Horvat: Ajdovska jama

Boris Paternu: Modeli slovenske literarne kritike. (Od začetkov do 20. stoletja)

1990

Janek Musek: Simboli, kultura, ljudje

Andrej Ule: Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od traktata do filozofskih raziskav)

Krešimir Nemeč: Med literarno teorijo in zgodovino (razprave in eseji)

Jože Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo

Paola Korošec: Alpski Slovani – Die Alpenlawen

Ivan Stopar: Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Silesius

1991

Ivan Stopar: Joseph Leopold Wiser pl. Berg, Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturnist

Janez Sagadin: Razprave iz pedagoške metodologije

Zoran Stančič, Vincent Gaffney: Napovedovanje preteklosti – uporaba GIS v arheološki študiji otoka Hvara – GIS approaches to regional analysis: A case study of the Island of Hvar

Etnološka stičišča 3 – Ethnological Contacts 3 – Zbieznosci etnologiczne 3

Dragi Stefanija: Osnovni frekvenčni slovar Nove Makedonije: Osnoven čestoten rečnik na Nova Makedonija

Jože Koruza: Slovstvene študije

1992

Cvetko Butkovič: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem, 1

Franc Križnar: Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. 061/150-001, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

Janko Kos

SAPFO, GRILLPARZER IN PREŠEREN

Referat na znanstvenem posvetovanju Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne oktobra 1990 v Ljubljani.

Prešeren je v ljubljanskem nemškem listu Carniolia za leto 1844 objavil sonet, napisan v nemščini, z naslovom *An eine junge Dichterin*.¹ Glasi se:

*Fühlst du Begeist' rung dir den Busen schwellen,
Vom inner'n Gott zum Dichten dich getrieben,
Dann ist dir wahrlich keine Wahl geblieben,
Du musst dich Sapphos Gilde zugesellen.*

*Musst wandeln ihn, des Ruhmes Pfad, den hellen;
Mag bleiben unerhört des Mädchens Lieben,
Mag auch darob dein Lebensglück zerstieben,
Der Tod auch deiner harren in den Wellen.*

*Doch fühlst du dich frei von solchem Drange,
Dann greife du nach glücklicheren Loosen,
So lang das Jugendroth umfließt die Wange.*

*Dir winkt der Liebe Pfad, bestreut mit Rosen,
Der Myrtenkranz, der harret deiner, lange
Nicht nach dem Lorbeerreis, dem freudenlosen!*

Iz ohranjenih sporočil vemo z gotovostjo, da je sonet nastal v konkretnem položaju, kot pesnikov odziv na pesniška besedila v nemščini, s katerimi se je poskušala šestnajstletna Luiza Crobathova, hčerka Prešernovega advokatskega šefa Blaža Crobatha, poznejša ne ravno pomembna slovenska pesnica, pripovednica in libretistka.² S te strani v njem ni mogoče videti kaj več kot Prešernov ljubeznivo mišljen nasvet mladi začetnici, naj se ne loteva pesniških nalog, če v sebi ne čuti prave poklicanosti, navdiha in talenta; in v tem smislu je sonet res samo tipična prigodniška pesem, ki je ne bi mogli šteti k Prešernovim osrednjim pesmim.

Vendar je iz soneta mogoče že na prvi pogled razbrati, da je Prešeren naključno priložnost uporabil za tematizacijo nečesa, kar je bilo zanj samega zelo bistveno, če ne celo temeljno. To je téma pesnikovega poklica, njegove tragične usode in eksistence.³ S te strani spada sonet *An eine junge Dichterin* gotovo med Prešernova poglobljena besedila na takšno temo, med pesmi, kot so bile v tridesetih letih predvsem *Glosa in Pevcu*, deloma tudi *Sonetni venec*. Ker je sonet za Luizo Crobath po svojem nastanku precej poznejši, ga smemo imeti za Prešernovo zadnjo pesniško formulacijo problema, ki mu je posvetil že nekatere prejšnje pesmi, a mu je zdaj lahko dal zaključno, stopnjevano in radikalnejšo podobo. Prav zato terja sonet *An eine junge Dichterin* posebno pozornost.

Zdi se, da natančnejša interpretacija pesmi, pa tudi vanjo zajetega problema in téme, ni mogoča brez upoštevanja sestavin, ki jo povezujejo z Grillparzerjevo dramo *Sappho*, uprizorjeno prvič leta 1818 v dunajskem Burgtheatru, objavljeno na Dunaju leto dni pozneje.⁴ Prešeren je seveda vedel za Sappfina pesniške tekste in življenjsko usodo iz latinsko-grških šolskih branj, verjetno je poznal Ovidovo zbirko *Heroides* in v nji prebral poetično pismo *Sappho Phaoni*, v katerem Ovid poetizira zgodbo o Sappfina ljubezni do lepega brodnika, o njegovi nezvestobi in pesničini odločitvi, da se bo iz ljubezenskega obupa vrgla z levkadijske pečine v morje. Pesem *An eine junge Dichterin* evocira Sappfina ljubezensko zgodbo v prvem delu kot prisposodbo za splošno idejo o pesnikovi usodi, to idejo razvijeta zatem v miselni formi obe tercini. Vendar pa že posamezni detajli, s katerimi Prešeren povzema zgodbo o Sappfinem

¹ Carniolia, 1. julija 1844, št. 53, str. 211. – Sonet se tu citira po objavi v Zbranem delu (2. knj., Ljubljana, 1966, str. 106).

² Prim.: F. Kidrič: Novi dokazi za sodbo, da je Prešernova »Eine junge Dichterin« iz leta 1844. – Luiza Crobath. LZ 1934, str. 54–57.

³ Tematsko interpretacijo soneta je mogoče najti v delih: J. Kos, Prešernov pesniški razvoj (Ljubljana, 1966, str. 202–203); B. Paternu, France Prešeren in njegovo pesniško delo II. (Ljubljana, 1977, str. 235–236).

⁴ Prvi je opozoril na zvezo med Grillparzerjevo *Sappho* in Prešernom I. D. (Ivan Dolenc) v članku Grillparzerjeva *Sappho* in Prešeren (Jezik in slovstvo, 1958–1959, str. 84–87), natančnejšo analizo te zveze je najti v knjigi J. Kos, Prešeren in evropska romantika (Ljubljana, 1970, str. 98–99). Pričujoči prispevek nadaljuje to analizo v smeri primerjalnozgodovinske interpretacije, ki naj odkrije globlje razsežnosti problema.

samomoru, opozarjajo na to, da je prevzel motiv prek Grillparzerjeve tragedije, 'ne pa iz Ovida ali kakega drugega, manj znanega ali pomembnega vira.⁵ Da bi imel v rokah knjižno izdajo Grillparzerjeve drame, ni dokazov, toda res je, da je bila v letih 1821–1828, ko je Prešeren s presledki študiral na Dunaju pravo, *Sapho* bolj ali manj stalno na sporedu dunajskega Burgtheatra, vsekakor pa v letu 1823 in 1827;⁶ ker je bil Grillparzer v tem času deležen velikega priznanja in popularnosti, je skoraj nemogoče, da se mladi Prešeren zanj ne bi zanimal. O kakem življenjskem stiku med njima seveda ni sledu; edini posredni stik je bil ta, da sta oba poslušala predavanja o rimski in grški literaturi – seveda v različnih letih – na dunajski »filozofiji« pri profesorju Josefu Antonu Steinu. Toda bolj od teh zunanjih dejstev so za razmerje med Prešernovim sonetom in Grillparzerjevo tragedijo pomembne zveze, ki jih je mogoče odkrivati v samih besedilih.

Grillparzer je v svoji tragediji dal apokrifni zgodbi o Sapfi in Faonu čisto nov pomen s tem, da je vanjo vgradil témo nasprotja med umetnostjo in življenjem, témo njune apriorne nezdružljivosti in pa témo tragične krivde, ki si jo nakoplje umetnik, ko hoče to nasprotje samovoljno obiti in preseči v sintezo umetnosti in življenjske sreče. Novost Grillparzerjeve preinterpretacije prvotnega motiva je bila prav ta, da v Ovidovi elegijski obdelavi Sappfine ljubezenske nesreče ni bilo še nobenega sledu konflikta med poezijo in življenjem, kar je seveda naravna posledica dejstva, da je postala takšna tematizacija mogoča šele od evropske predromantike naprej. Za Prešernov prevzem Sappfinega življenjsko-ljubezenskega motiva je odločilna prav takšna tematizacija, to pa je očitno znamenje, da ga ni prevzel iz Ovida ali kakega drugega tradicionalnega vira, ampak neposredno iz Grillparzerjeve tragedije. Motiv in téma njegovega soneta se torej gibljeta na ravni, kamor ju je postavila domišljija romantične dobe.

V sonetu *An eine junge Dichterin* je sicer na prvi pogled opaziti tudi čisto konkretne motivne, stilne in besedne podrobnosti, ki razločno kažejo na zvezo z Grillparzerjevo tragedijo. V sonetu se dvakrat pojavi pojem »poti« – najprej v zvezi »des Ruhmes Pfad« in zatem še »der Liebe Pfad«. Pri Grillparzerju se značilna metafora za življenje glasi »Pfad des Lebens« ali tudi »dieses Lebens rauhe Pfade«. ⁷Toda najznačilnejši motivni drobci, ki prihaja Prešernu iz Grillparzerjeve tragedije, sta oba simbola za umetnost in življenje – »Lorbeerreis« in pa »Myrtenkranz«. V drugem prizoru prvega dejanja Grillparzerjeve igre si Sapfo svoje prihodnje življenje ob Faonu predstavlja takole:

An seiner Seite werd' ich unter euch
Ein einfach, stilles Hirtenleben führen,
Den Lorbeer mit der Myrte gern vertauschend . . . ⁸

Medtem ko se podoba mirte kot simbol za življenje in zlasti za ljubezen pojavi samo na tem mestu, pa je lovorov venec Grillparzerju skoz celo tragedijo na mnogih mestih simbol poezije in posebne pesnikove vrednosti. Prešeren uporabi oba pojma v isti funkciji in s posebej poudarjenim pomenom v zadnji kitici svojega soneta, ko pravi:

Dir winkt der Liebe Pfad, bestreut mit Rosen,
Der Myrtenkranz, der harret deiner, lange
Nicht nach dem Lorbeerreis, dem freudenlosen!

Seveda so v Prešernovem sonetu še drugi elementi, ki bi jim lahko iskali vzporednice v Grillparzerjevi *Sappho*. Prva kitica govori o pesnikovi posebni odvisnosti od bogov, češ da ga v pesnjenje žene posebna božja sila – »vom innern Gott getrieben«; tudi Grillparzer na več mestih, najjasneje v Sappfini poslovilni pesmi s konca petega dejanja poudarja, da so ji pesniški talent in slavo poklonili bogovi; podobno je z motivom Sappfinega samomora – tako kot se njena usoda v Grillparzerjevi tragediji sklene s samomorom, tako vidi tudi Prešeren v drugi kitici soneta nujen sklep pesnikove obsojenosti na življenjsko nesrečo v samomoru.

Vendar je že iz teh podobnosti mogoče razbrati ne le Prešernovo odvisnost od Grillparzerja, ampak tudi drugačnost njegovih stališč, ob kateri je mogoče govoriti že kar o bistveni

⁵ Za usodo Sappfinega motiva v svetovni literaturi prim. E. Frenzel, *Stoffe der Weltliteratur*, Stuttgart, 1976.⁴

⁶ Prim. podatke o repertoarjih Burgtheatra v delu *175 Jahre Burgtheater, 1776–1951*, Wien, b. 1.

⁷ Franz Grillparzer: *Sappho*. Stuttgart, 1900. Str. 37, 78.

⁸ N. d., str. 31.

preinterpretaciji Grillparzerjevih nastavkov. Zveza med pesniškim poklicem in »bogom« je pri Prešernu razumljena kot notranji gon, se pravi kot nekaj neogibnega, od posameznikove svobodne volje neodvisnega, medtem ko je pri Grillparzerju iz mnogih formulacij mogoče razbrati, da so bogovi naklonili Sapfi pesniški talent, inspiracijo, zmožnost izpovedovanja in ji kot nagrado za vse to zagotovili slavo, da pa je bil njen pesniški razmah odvisen tudi od nje same, njene vneme za urjenje v pesniški veščini, se pravi od volje in zavestnega hotenja biti pesnik. Že v tej razliki se razodeva na videz sicer majhna, dejansko pa odločilna posebnost Prešernovega razumevanja ne le pesniškega poklica, ampak življenja in sveta nasploh. Podoben premik je mogoče opaziti v njegovi osmislitvi Sappinega samomora. V zadnjem dejanju Grillparzerjeve tragedije se Sappino strmoglavljenje s pečine v morje prikazuje kot zmagoslavna odpoved življenju, kot očiščenje in povelicanje, saj se s tem vrača k bogovom, v višji svet, iz katerega je izšla in ki mu še zmeraj pripada. V osmem verzu Prešernovega soneta »(mag) Der Tod auch deiner harren in den Wellen«, kjer se na kratko omenja Sappina smrt, o vsem tem ni več nobenega sledu. Samomor je tu prisposoda za pesnikovo življenjsko katastrofo, razumljen je kot nujen sklep njegove tragične eksistence, ne pa kot triumf nad življenjem, kot manifestacija zavesti o višji pesnikovi poklicanosti, o avtonomnosti in vrednosti, ki se potrdira ravno s svobodno odločitvijo za smrt.

Že teh nekaj razlik opozarja na to, da pri Prešernovem prevzemu Sappinega motiva prek Grillparzerjeve tragedije zares ni šlo za preprosto adaptacijo, ampak za transformacijo, ki nosi s sabo širše, globlje in daljnosežne posledice. Upoštevanja vredno je že dejstvo, da je Prešeren motiv prenesel iz dramskega medija v liriko in mu prav s tem dal splošno veljaven, eksemplaričen in že kar paraboličen pomen, tako da je Sappina usoda postala veljavna prisposoda za pesnika nasploh, ne samo za individualni Sapfin ali Prešernov lastni primer. V Grillparzerjevi tragediji je problem nasprotja med umetnostjo in življenjem, ki tematizira Sappino usodo, sicer sam na sebi splošen, vendar je način, kako se v dramskem dogajanju ta problem odpre, zaplete in razreši, umerjen predvsem po Sappini konkretni osebi, saj sicer ne bi mogla postati individualna junakinja tragedije. Vendar gre v tej različnosti šele za razliko med lirsko in dramsko vrsto literature, ne pa za razliko, ki bi bila zares bistvena; ta se odpre šele ob primerjavi, kako pojmuje problem pesnikove usode Grillparzer in kako ga razume Prešeren.

Prešernovo pojmovanje je seveda nadaljevanje formulacij, ki jih je zapisal že leta 1834 v *Glosi* in ponovno v zaostreni obliki leta 1838 v pesmi *Pevcu*. V obeh tekstih je razglasil pesnika za apriori nesrečno eksistenco. Kljub pesniški slavi ali pa ravno zaradi nje ga spremljajo stalna življenjska prikrajšanost, ogroženost, obup in resignacija; vse to je nujen atribut njegovega pesniškega poklica. Vendar tega pojmovanja v *Glosi* in *Pevcu* še ni docela izdelal, pač pa je ravno pesem *Ad eine junge Dichterin* njegova končna, jasna in v mnogih pogledih radikalna dopolnitev. V ta namen se mu je kot iztočnica ponudila Grillparzerjeva tragično-dramska obdelava Sappinega motiva, sprejel jo je z namenom, da jo priredi svoji posebni ideji o pesniku in jo v tej smeri posploši, pa tudi zaostri.

Primerjava Grillparzerjeve *Sapfo* in Prešernovega soneta pokaže iz te perspektive vrsto bistvenih razlik, ki iz ideje pesnika segajo v njeno moralno, duhovno in metafizično utemeljenost; ta pa se zdi v Prešernovem sonetu bistveno premaknjena v drugačno vizijo človeškega, morda celo življenja in sveta kot celote. Grillparzer je Sapfin motiv interpretiral s pomočjo ideje o dveh različnih svetovih – svetu umetnosti in svetu življenja. Prvi je idealen, utemeljuje se v nadempiričnih idejah, spada v območje duha, njegovo bistvo je lepota; drugi je realen, zasnovan v empiriji, ki je stvarno konkretna in po svoji posebni konstituciji čutna. Gre za dualizem, ki ga seveda zgodovinsko-razvojno moramo izvajati iz Schillerjevega zarisa življenjsko-estetskega sveta, oziroma iz Kantove filozofije, ki je takšnemu dualizmu dala metafizično-ontološko podlago. Med obema svetovoma je pri Kantu in Schillerju seveda možnost mediacije ali celo možnost presežne sinteze; pri Grillparzerju se njegova antinomičnost zaostruje v nasprotje, znotraj katerega sicer lahko koeksistirata, ne moreta se pa združiti v višjo celoto. Sappina usoda se prevesi v tragičnost prav zato, ker je poskusila svojo umetnost dopolniti z življenjsko srečo, a jo je ta poskus obremenil s tragično krivdo pred drugimi ljudmi; kot rešitev iz tragične dileme, v kateri se je znašla, se ji je ponudila odpoved realnemu svetu živ-

ljenja, vendar pa tudi to še ni bilo zadostno za ponovno uveljavitev dostojanstva in vrednosti idealnega sveta, ki mu je po svoji pesniški ideji pripadala. Od tod je v Grillparzerjevi tragediji potekla nujnost, da se Sapfin samomor spremeni v heroično dejanje, v povečanje pesniške osebe in ideje, kar seveda pomeni, da mora pesnik vztrajati v višjem svetu umetnosti in s tem uveljavljati nadmočnost duha nad vsem empiričnim. Odpoved življenja je pogoj, da se lahko uveljavi umetnostni ideal.

V Prešernovi interpretaciji Sapfinega problema je poleg motivnih detajlov, ki so vidni na prvi pogled, opaziti globljo strukturno razliko. V sonetu *An eine junge Dichterin* celota ni zgrajena na dualizmu, kakršnega je v svoji tragediji uveljavil Grillparzer, kot dvojnost življenja in umetnosti, empirične eksistence in intelegibilnega sveta nadčutne idealnosti, ki pro-seva skozi medij umetnosti. Namesto takšne dvojnosti Prešeren uvaja drugačno dualistično delitev človeškega sveta. Pesnik, ki ga tudi Prešernu pooseblja Sapfo s svojo pesniško slavo in hkratno ljubezensko nesrečo, ni postavljen v nasprotje z življenjem kot takim, ampak v nasprotje z življenjem običajnih, nepesniških ljudi. Prešernov svet ni razcepljen na nezdržljivi sferi umetnosti in življenja samih na sebi, kot da je pesnik pridvignjen v svet čiste umetnostne idealnosti, običajni človek pa potopljen v sfero nečiste empirije, ki sili posameznika v interesne spore in s tem v nemoralnost, kar se zgodi Grillparzerjevi Sapfi, ki se v idealni svet lahko vrne šele z očiščenjem tragične krivde, in za ceno življenja. Pesnik v Prešernovem sonetu ni več bitje, ki mora živeti onstran življenja samo za umetnost in iz umetnosti, ampak je prav tako postavljen v samo življenje, vendar v življenje, ki je posebno, izjemno, predvsem pa vnaprej določeno, tj. predestinirano. Pesnik je po svojem bistvu določen za nesrečno življenje, zlasti za nesrečo v ljubezni, kar pomeni, da ni izločen iz življenja po zakonih Grillparzerjevega dualizma, ampak obsojen na življenje posebno nesrečne in tragične vrste. Takšno življenje je sestavni del njegove pesniške eksistence, kar si smemo razlagati verjetno tako, kot da je ravno zaradi svoje posebne pesniške občutljivosti, razvnetosti in obdarjenosti nesposoben v običajnih življenjskih položajih reagirati drugače, kot da s svojim obnašanjem, ravnanjem, ljubezensko strastjo neogibno kliče nadse »nesrečo«; kar je mogoče seveda razumeti tudi tako, kot da mu takšna »nesreča« povratno postaja nepogrešljiv navdih za pesniško ustvarjalnost. Pesnikovo nesrečno življenje torej ni nasprotje njegovi pesniški umetnosti, ampak je prav narobe pogoj, pravzaprav element in medij, v katerem pesnik kot pesnik edino lahko eksistira. To seveda ne pomeni, da se pesnik s svojo »condition humaine« mora in more sprijazniti; prav narobe, čuti jo kot svoje usodno breme, kot življenjsko tragedijo in katastrofo, ki se ji ne dá ubežati v svet čiste umetnosti. Celotno samomor bi mu ne mogel dati odrešitve, saj bi bil samo dopolnitev življenjskega obupa, ne pa heroično dejanje očiščenja, dvig v svet božanskega, kot ga zmore Sapfo v Grillparzerjevi tragediji. Pesnik, kot ga razume Prešeren, se docela zaveda svoje drugačnosti od sveta običajnih ljudi, ki živijo svobodno, ker se jim življenje ne ravna po apriorni določenosti pesnikove eksistence, ampak zgolj v skladu z večjo ali manjšo življenjsko sposobnostjo. Čeprav torej sonet *Am eine junge Dichterin* izhaja iz Grillparzerjeve obdelave Sapfine usode, se Prešernovo razumevanje temeljnega pesnikovega problema bistveno razlikuje od Grillparzerjevega.

Razlika med enim in drugim je mogoče zvesti na nasprotje med svobodo in determinizmom. Grillparzer koncipira v svoji tragediji pesnika kot bitje, ki iz svobodne volje določa svoje razmerje do življenja, nosi pa tudi odgovornost za posledice, ki jih te odločitve prizadevajo njegovi pesniško-duhovni identiteti in integriteti. V Prešernovi koncepciji pesnik takšne svobode nima; s tem da je pesnik, je že tudi določen za čisto določen tip življenja; pa tudi o tem, da je pesnik, ne odloča sam, ampak ga je v to izvolila usoda. Namesto svobode je torej poglobljeno načelo njegove eksistence determinacija ali celo fatalizem. To, da je v življenju nesrečen, ni zunanje naključje, ampak notranji zakon, določilo, nujnost njegove posebne konstitucije, apriorno bistvo njegove narave. V njegovem obstoju deluje torej kavzalna zveza – ker je pesnik; mora biti življenjsko nesrečen, ne pa morda narobe.

Opisane razlike so takšne, da v njih ni mogoče videti samo nebstvene odmike od modela, ki ga je ob Sapfini pesniški usodi formuliral Grillparzer. V Prešernovem primeru gre za posebno koncepcijo pesnikovega razmerja do življenja oziroma razmerja med umetnostjo in realnostjo. Ta problem je bil seveda na začetku 19. stoletja splošno evropski in je po svoji

historični vsebini romantičen, kar pomeni, da je bil mogoč šele z novo postavitvijo novoveške subjektivitete od predromantike naprej, zlasti s formulacijami, ki jih je dobila v Goethejevem *Wertherju* in *Torquatu Tassu*. Grillparzerjeva *Sapfo* je ena od mogočih interpretacij splošnega evropskega problema, medtem ko je Prešernova tematizacija v sonetu *An eine junge Dichterin* spet nekoliko drugačna transformacija evropskega modela romantične pesniške subjektivitete. Od tod se pa že odpira tudi možnost interpretacije razlik, ki jih je Sapfin motiv doživel pri Grillparzerju in Prešernu.

Najenostavnejša razlaga njune različnosti se ponuja na ravni individualnopsiholoških razlik, kar pomeni, da bi morali posebnosti Grillparzerjevega in Prešernovega pesniškega modela pojasnjevati genetično iz njune biografije oziroma psihologije, upoštevajoč tako tisto, kar je njunima osebnostma skupno, kot tudi tisto, kar jima je posebno. Problematičnost te razlage je dvojna. Na empirični ravni je težava v tem, da je podobnosti med biografijama in psihološko-socialnimi lastnostmi obeh pesnikov – od njune pravne izobrazbe in težav s cenzuro prek melanholično-depresivnih stanj in erotičnih frustracij do samomorilskih nagnjenj – precej, tako da se zdijo razlike manj tehtne, vsekakor pa premajhne, da bi lahko pojasnile bistveno različnost njunih koncepcij pesniške usode. Načelno bi pa bila takšna biografsko-psihološka interpretacija problematična, ker bi razlike, ki obstajajo v literarno-fiktivnem svetu poezije, zvajala na različnost realno-empiričnih oseb, kar se zdi nedopusten preskok iz nečesa empirično posebnega v splošno, intelegibilno in bistveno.

Zato se je iz individualne psihologije potrebno obrniti k drugačnim interpretacijskim modelom, ki posamezno lahko subsumirajo pod teoretično podprte, izoblikovane in sistematizirane pojme. V tej smeri se ponuja najprej tipološki pristop, na primer v obliki, kot ga je s svojo tipologijo svetovnih nazorov leta 1911 formuliral W. Dilthey.⁹ Po njegovi tipološki sistematiki bi bilo mogoče razvrstiti Grillparzerjevo in Prešernovo pojmovanje pesnikovega razmerja do umetnosti in življenja v dvoje različnih tipov svetovnega, metafizičnega in tudi umetniškega videnja sveta. Grillparzerjevo razmerje do človeškega v umetniškem in umetniškega v človeškem bi nedvomno sodilo v območje t.i. »idealizma svobode«, zasnovanega na dualizmu duha in narave, ki omogoča posamezniku svobodno odločitev in dvig nad golo čutnost empirične stvarnosti. Nasprotno bi bilo Prešernovo razumevanje pesnikove hkratne predestiniranosti za poezijo in pa njegove podvrženosti naključnostim čutnega sveta potrebno postaviti v območje t.i. »objektivnega idealizma«, kot ga določa Dilthey, ali celo skrajnega »naturalizma«, ki zaseda v Diltheyevi tipologiji tretje mesto, morda pa kar na prehod med obema. S tem bi se izkazalo, da sta Grillparzer in Prešeren oba enako izšla iz romantično postavljene vprašanja o pesniku kot nosilcu razkola med stvarnostjo in idealnostjo, da pa sta ga izoblikovala različno zaradi svoje pripadnosti dvema nasprotnima, konstantnima tipoma človekove duhovne eksistence. Ta interpretacija ima prednost, da zajame različnost Grillparzerjevih in Prešernovih koncepcij v strogo razmejene in shematično jasne pojme, vendar pa zaradi abstraktne splošnosti ne more pojasniti njune različnosti, saj ta nastaja in se konstituira vendarle znotraj psihološko, socialno ali historično konkretnega sveta. Treba jo je torej razložiti tako, da Diltheyevo tipološko razčlenitev prevedemo v jezik drugih ved, njeno abstraktno shematiko pa nadomestimo z mrežo sodobnejših kategorij.

Prvi način takšne konkretnejše interpretacije bi lahko bil psihoanalitičen, to pa tako, da se v horizont problematike, kot jo na ozadju romantičnega pojma pesnika vidita Grillparzer in Prešeren, uvede kategorialni aparat treh osebnostnih instanc, ki jih Freud imenuje Ono, Jaz in Nadjaz. S tega stališča se v Grillparzerjevem razumevanju pesnika, ki si z vstopom v življenje nakoplje tragično krivdo, ta pa je posledica apriorne nezdružljivosti pesnikove normativne ideje in potreb čutnega življenja, pokaže predvsem konflikt med sfero nezavednega in normativno instanco Nadjaza; v Sapfinem primeru je problem v tem, da je Jaz kot kontrolna funkcija osebnostne celote dopustil nekontrolirano uveljavitev impulza, ki je s stališča norme neadekvaten in ogroža veljavo Nadjaza; iz takšnega položaja izhaja občutek krivde, ki mu je mogoče odpomoči samo tako, da se Jaz dvigne nad nezavedno in se uskladi z normativnostjo Nadjaza, pa čeprav za ceno posameznikove eksistence. Prešernova interpretacija

⁹ W. Dilthey: Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systemen. V: Gesammelte Schriften. VIII. Stuttgart-Göttingen, 1960.

istega problema je nekoliko drugačna: iz njegovega prepričanja, da je pesnikova usoda neogibno povezana z življenjsko nesrečo, je mogoče razbrati, da se pesnikov Jaz sicer podreja normi, tj. apriorni veljavnosti pesniškega poklica, centriranega v Nadjazu, vendar se takšno priznavanje norme povezuje z muko nezavednega, tj. s trpljenjem Jaza, ki nezavednih impulzov ne more niti potlačiti niti prevladati, ampak jih ohranja v latentnem stanju, ki je stanje »nesrečnega«, na neprestano trpljenje obsojenega Jaza, ujetega v razpetost med enako veljavne nujnosti in norme. Subjekt je v tem primeru enako odvisen od norme in svoje lastne nagonosti, zato je brez možnosti, da bi se odločil za eno ali drugo in s tem premagal svojo apriorno determiniranost.

Čeprav se zdi psihoanalitična razlaga Sapfinega motiva v Grillparzerjevi in Prešernovi tematizaciji povsem mogoča, je pa njen rezultat vendarle preveč abstrakten, brez povezave s psihosocialnim in zlasti historičnim modelom stvarnosti, da bi lahko veljal za zares adekvatnega. S tega stališča se pokaže za nujno, da temelje Grillparzerjeve in Prešernove različnosti, ko tematizirata nasprotje med pesnikom in empiričnim življenjem, razumemo tudi iz duhovnih, metafizičnih, filozofskih, teoloških in še drugih temeljnih kulturnih zasnov njunega historičnega časa. Grillparzerjeva varianta, ki priznava pesniku utemeljenost v idealnem svetu poezije in od tod izvaja možnost, da se dvigne nad empirično čutnost, izhaja nedvomno iz Kantovega razločevanja intelegibilnega sveta apriornih postulatov uma in empirično kavzalnega sveta, kar pomeni, da v takšnem dualističnem zarisu resničnosti obstaja tudi možnost svobode, dviga nad golo čutnost in s tem premage njenih determinizmov. Dejstvo je, da je Grillparzer v tragediji *Sappho* vsebinsko in formalno izhajal iz weimarske klasične dramatike, zlasti iz Goethejevega *Torquata Tassa* in *Ifigenije na Tavridi*, pa tudi iz Schillerjeve *Devic Orleanske*, v teh pa je kot bistven ferment delovala misel Kantovega transcendentalnega idealizma oziroma njegovih odsevov v kulturi nemškega klasičnega idealizma.¹⁰ V Grillparzerjevem primeru se je ta kultura očitno spajala s tradicijo jožefinskega racionalizma in s tem dobivala specifično avstrijske poteze. Prešernovega pojmovanja, ki poudarja determiniranost pesnikove usode v empirični čutnosti, hkrati pa tudi pesniku naloženo poslanstvo razume kot predestiniranost, ki ji ni mogoče uiti, se seveda ne da izvajati iz kantovske misli ali njenega širšega kulturnega konteksta. Namesto svobode kot regulativne ideje pripade v Prešernovem pojmovanju osrednje mesto ideji determinacije ali še bolje predestinacije; namesto aktivne izbire se kot modus človeške eksistence uveljavlja pasivna podrejenost silam, ki so izven posameznikove svobodne odločitve, bodisi da ga določajo od zunaj ali od znotraj. Pravzaprav gre v Prešernovem pogledu na pesnika za dvojno predestinacijo – najprej za to, da je pesnik predestiniran za pesniško eksistenco, in zatem še tako, da je ravno kot pesnik predestiniran za življenjsko nesrečo.

To pojmovanje je v primerjavi z Grillparzerjevo koncepcijo težje izvesti iz širšega duhovnozgodovinskega, filozofskega ali teološkega koncepta, ker pač v Prešernovem času na Slovenskem – vsaj tako se zdi na prvi pogled – ni mogoče zaslediti nobenega zares pomembnega, širšega gibanja takšne vrste, da bi se ga dalo spraviti v zvezo s poglobitnimi karakteristikami Prešernove deterministične zamisli pesniškega obstoja. Seveda bi utegnili pomisliti na odmeve francoske senzualistične in materialistične filozofije 18. stoletja z njenim determinizmom, vendar je problem v tem, da na Slovenskem v Prešernovem času takšna filozofija ni bila več aktualna, pa tudi ne popularna, poleg tega bi pa determiniranost, ki jo vsebuje Prešernov pogled na pesnikovo usodo, le težko spravili v zvezo z mehanističnim materializmom, saj gre pri Prešernu za izrazito duhovno obliko determinacije, za bistvo pesniške eksistence, ki se po apriorni usojenosti uveljavlja v pesnikovem življenju kot višja sila, neodvisna od njegove volje in hkrati drugačna od preprostega materialnega mehanizma. Edina kulturno-duhovna struja, ki je v tem času obstajala v slovenskih deželah in bi jo na tej ravni lahko vsaj hipotetično spravili v zvezo s Prešernom, je janzenizem.¹¹ Ta je bil v času Prešernove mladosti – od 1800 do 1820 – poglobitna sila verskega, moralnega in celó kulturnega življenja na teda-

¹⁰ Prim.: J. Nadler, Franz Grillparzer, Wien, 1952; J. Müller, Franz Grillparzer, Stuttgart, 1963; G. Baumann, Franz Grillparzer, Dichtung und österreichische Geistesverfassung, Frankfurt am Main-Bonn, 1966; W. Naumann, Franz Grillparzer, Das dichterische Werk, Stuttgart etc., 1956, 1967²; G. Schäble, Franz Grillparzer, Velber bei Hannover, 1972².

¹¹ Prim. razpravi J. Grudna. Pričetki našega janzenizma in Janzenizem v našem kulturnem življenju, objavljeni v Času, 1916, str. 121–137, 177–194.

njem Kranjskem. Znano je, da je bil Prešeren po letu 1830 s Čopom vred nasproten janzenističnim napadom na posvetno slovensko kulturo, literaturo in poezijo. Pri tem pa ni mogoče izključiti možnosti, da je usedlina janzenistične religioznosti, v svojih belgijskih in francoskih izviri povezane z Avguštinovim naukom o izvirnem grehu in milosti, vendarle obstajala v Prešernovem duhovnem življenju bolj ali manj prikrito, pa vendar latentno od zgodnje mladosti naprej, tako kot se je v Grillparzerju kot dediščina po očetu ohranjala miselnost razsvetljenstva, racionalizma in jožefinizma.

Janzenistični pojem kristjana je temeljil na predstavi o globlji odvisnosti človekove narave od prvotne grešnosti človeškega rodu in na ideji o vnaprejšnjem človekovem zveličanju ali pogubljenju, tj. o predestinaciji.¹²

Prešernovo vero v vnaprejšnjo posameznikovo določenost za pesnika, s tem pa tudi za nesrečno eksistenco, smemo imeti za sublimirano in sekularizirano obliko avguštinškega nauka o predestinaciji. Takšno hipotezo je mogoče podpreti s historičnimi dejstvi. Janzenistično nagibanje k nauku o predestinaciji sicer na Slovenskem dogmatično ni bilo uveljavljeno, ker je janzenizem v vseh deželah takratne Avstrije ostajal doktrinalno neizrazit, vendar je bilo implicite navzoče v moralni praksi, strogosti in disciplini tudi slovenskih janzenistov. Zveza s Prešernovo predstavo o pesnikovi predestiniranosti je mogoča, če v tej predstavi prepoznamo sekularizirano sublimacijo v otroštvu doživete janzenistične moralno-duhovne atmosfere. Prešernova strica in stari stric po očetu so bili duhovniki, vsaj dva sta bila janzenistično usmerjena, pri enem je Prešeren preživel svoja prva šolska leta, zvezo z njim je ohranjal še v dijaških in študentskih letih; toda tudi v materinem sorodstvu je bilo več duhovnikov, od teh je bil vsaj eden izobrazen janzenist, bralec spisov sv. Avguščina.¹³ Od tod pa do domneve, da je bila Prešernova družina pobožna v janzenističnem duhu, ni daleč, vendar ta moment doslej ni zbujal posebnega interesa prešernoslovcev. Upoštevanja vredna je še možnost, da je bil tudi domači župnik Franc Christianus janzenist, poleg tega precej izobrazen. Od tod se zdi verjetna teza, da lahko prvine predestiniranosti v Prešernovem razumevanju Sapfinega pesniško-življenjskega problema izvajamo duhovnozgodovinsko iz skrivnih, samemu Prešernu nezavednih zvez z janzenističnimi usedlinami mladostnega verskega okolja.

S tem se različnost Grillparzerjevega in Prešernovega interpretiranja iste motivne podlage premakne v konkretnjšo historično perspektivo, ki pa ohranja v sebi tudi možnost psihoanalitičnih nastavkov. V oporo ji je navsezadnje potrebno dodati še sociološko razsežnost, ki naj historično diahronemu pogledu prida še sinhron prerez skozi socialne strukture, iz katerih je rasla takratna kultura v osrčju slovenskih dežel oziroma na cesarskem Dunaju; mednje je seveda treba šteti tudi različnost nacionalnih skupnosti, njihovih form in funkcij. Na takšni sociološki ravni je na prvi pogled opazno, da je bila v Grillparzerjevem in Prešernovem primeru socialna situacija tako zelo različna, da je tudi iz te razlike mogoče pojasnjevati različnost njunih življenjskih, duhovnih in pesniških idej. Grillparzer je izšel iz etabliranega dunajskega meščanstva, trdno vključenega v socialni, politični, ideološki red jožefinskega in post-jožefinskega cesarstva z njegovo civilno-družbeno stabilnostjo in državno-pravno hierarhijo. Po študijah je bil podobno kot Prešeren pravnik, toda za razliko od Prešerna je postal državni uradnik z razmeroma zagotovljeno socialno pozicijo, zaradi svojih dramskih tekstov sicer v sporih s cenzuro, nazadnje tudi s publiko, vendar pa v svoji najuspešnejši fazi, kamor spada ravno tragedija *Sapfo*, deležen naklonjene pozornosti plemiških krogov, cesarske hiše in celo Metternicha.¹⁴ V tej življenjski situaciji se ne glede na Grillparzerjeve individualnopsihološke poteze, naravnane v depresivnost, melanholijo in samoizolacijo, kažejo različne poteze urbanega življenjskega sveta, z izoblikovano meščansko pozicijo, ki omogoča posamezniku jasno življenjsko odločanje, izbiro, samostojnost, distanco do sebe, pa tudi do socialnega okolja. Takšna socialna stvarnost se sklada s Kantovo idejo samostojne etične osebe, ki naj izbira med idealno normativnostjo in življenjsko empirijo; na tej podlagi terja od človeka moralno avtonomnost v izbiranju med možnostmi, ki so mu v življenjskem svetu na razpo-

¹² Prim.: Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, III. Band (geslo Jansenismus), IV. Band (geslo Prädestination), Tübingen, 1929–1930.

¹³ F. Kidrič: Prešeren 1800–1838. Ljubljana, 1938, str. 18 do 19; A. Gspan: Prešeren (družine). Slovenski biografski leksikon. 2. knj. Ljubljana, 1932–1952.

¹⁴ Za presojo socialnih karakteristik Grillparzerjeve osebnosti je poleg del, naštetih v opombi št. 10, potrebno upoštevati še zlasti delo H. Politzer, Grillparzer oder das abgründige Biedermeier (Wien–München–Zürich, 1972).

Iago. Duhovna racionalnost se potrjuje z organizacijo življenjskega sveta, v katerem naj se ta racionalnost udejanja.

Nasprotno temu je bila Prešernova življenjska usoda ob rojstvu postavljena v sredo kmečkega, ruralnega, po svojih socialnih in ideoloških stalnicah še močno arhaičnega sveta. Prešernov študij in poznejši poklic – vendar ne v državni službi, ampak v položaju nesamostojnega advokatskega uslužbenca, in šele tik pred smrtjo samostojnega advokata – sta ga sicer iztrgala iz tega mladostnega sveta, vendar ga nista mogla bistveno premakniti v novo in trdno socialno okolje, kajti v takratni slovenski življenjski sferi še ni bila razvita prava meščanska družba s profiliranimi socialnimi, političnimi in kulturnimi segmenti, ampak je bilo vse to še tako zelo rudimentarno, da razen Cerkve praktično ni bilo nobene zares postavljene institucije, ki bi omogočala posamezniku avtonomno socialno, duhovno in moralno eksistenco. Slovenska družba – če je ta naziv bil zanjo sploh že primeren – v kateri je Prešeren eksistirал kot človek in pesnik, je bila ne le prednacionalna, ampak tudi še predmeščanska, kar seveda pomeni, da je ostajal v nji temeljni eksistencialen vzorec še zmeraj ruralen, arhaičen in predracionalen, kot ga je poznal kmečki življenjski svet, iz katerega je s Prešernom vred prihajala večina nosilcev komaj nastajajoče slovenske družbenosti. Takšno stanje stvari je lahko argument za tezo, da je bil tudi posameznikov položaj v takšni družbi še predracionalen, nerefektiran in zato usodnostno določen. Takšna socialna konstelacija je bila vsekakor primerna podlaga za posebno koncepcijo pesniške eksistence, ki si ne lasti racionalne avtonomnosti v obvladovanju sebe in svojega predmetnega sveta, ampak oboje vidi še v neločljivi povezavi z višjimi silami Fatuma, Fortune, narodenosti; te posegajo v vse predele pesnikovega življenja, tako v njegovo pesniško funkcijo kot v empirično individualnost. Oboje je v tej koncepciji podložno skupni determinaciji, ki nosi na sebi mnoga znamenja arhaične predestiniranosti.

S tem se razlika med Grillparzerjevo tematizacijo Sapphinega problema in pa Prešernovo preinterpretacijo te teme izkaže kot različnost dveh raznorodnih duhovnozgodovinskih, socialnih in nacionalnih konstitucij, ki sta se srečali ob skupnem romantičnem problemu pesniške eksistence, a sta to srečanje fiksirali vsaka na svoji posebni ravni.

Zusammenfassung

SAPPHO, GRILLPARZER UND PREŠEREN

Janko Kos

Die Abhandlung geht aus von der Tatsache, daß sich Prešeren in seinem Sonett **An eine junge Dichterin** auf Grillparzers Bearbeitung des Sappho-Motivs in der Tragödie **Sappho** stützt. Durch Vergleich der beiden Texte wird festgestellt, daß beide anhand dieses Motivs das Problem des romantischen Dichters als Trägers des Gegensatzes von Kunst und Leben thematisiert haben, jedoch mit einem wesentlichen Unterschied: Grillparzer betont die autonome Stellung des Dichters gegenüber dem Leben, während Prešeren die dichterische Existenz als determiniert und prädestiniert für das Unglück im Leben versteht. Da sich diese Unterschiede individualpsychologisch nicht interpretieren lassen, werden sie in der Abhandlung in mehreren Ebenen gedeutet – typologisch und psychoanalytisch, geistesgeschichtlich und soziologisch. Diese Erklärungen schließen sich gegenseitig nicht aus, ermöglichen jedoch die Schlußfolgerung, daß die Verschiedenheit der Vorstellung Grillparzers und Prešerens über den Dichter auf der soziokulturellen Verschiedenheit der Lebenswelt beruht, aus der die beiden Dichter ihr Werk schöpften.

Harald Heppner

ŠTUDENTI IZ SLOVENSКИH DEŽEL NA UNIVERZI GRADEC (Graz) 1884–1914

1. del: Geografsko poreklo

Med številna vprašanja zgodovine univerze sodi tudi vprašanje o pomenu visokih šol za družbeni razvoj. Toda tudi ta ožja tematika se deli v veliko število podvprašanj, kot na primer poreklo študentske populacije, trajanje in uspešnost študija. V okvir »porekla« sodi med drugim vprašanje geografskega porekla študentov in sicer v dvojnem smislu: po eni strani za profil univerze ni vseeno, iz katerega območja so prihajali študenti, po drugi strani pa raziskava o geografskem poreklu študentov omogoča vpogled v tiste regije, od koder so ti študenti prišli.

Kot »študente« bomo v študiji obravnavali celotno število tistih, ki so prišli študirat na univerzo Gradec, ne glede na to, ali je šlo za redne ali izredne slušatelje, ne glede na fakultete ali spol, in sicer zato, ker moramo vse študente obravnavati kot izraz potrebe po izobraževanju.

Ker na univerzo prihajajo številni študenti iz vseh mogočih smeri, je smiselno, da zaradi preglednosti in ekonomičnosti dela omejimo našo raziskavo. Prvo izhodišče za tematsko omejitvev je poreklo. V pričujočo študijo smo vključili »slovenske dežele«, prvič zato, ker ležijo v bližini graške univerze in lahko pričakujemo večje frekvence kot pri oddaljenih področjih, drugič pa zato, ker se je v zadnjem času povečal interes za pojasnitev tega vprašanja.¹ Pojem »slovenske dežele« je seveda pomožna beseda, saj pred letom 1918 ni bilo ozemljsko enotne Slovenije in v naši študiji ne obravnavamo vseh področij, kjer so živeli Slovenci. Vključili smo slovensko Štajersko po razmejitvi leta 1918/19,² nadalje deželo Kranjsko, Goriško Gradiščansko in Trst. Ostalih s Slovenci naseljenih področij nismo upoštevali, ker so po številu študentov veliko manj zastopana in ker naletimo na težave pri natančni teritorialni razmejitvi. Vendarle se nam zdi takšen pristop vmesten, saj ne gre za vprašanja, ki bi zajemala narode, temveč za čisto regionalno-zgodovinski problem.

Drugo izhodišče za tematsko omejitvev je čas. Odločilnega pomena za to raziskavo o geografskem poreklu študentov je bila hkratna vključitev nacionalne strukture, ki jo bomo prikazali na drugem mestu.

Ker pa lahko najdemo odgovor na to vprašanje le v vpisnih listinah (Nationale) Univerze v Gradcu, ki pa so na voljo šele od leta 1884 dalje, se študija ukvarja s temi dejstvi šele od tega leta dalje pa vse do trenutka, ko so prenehale vladati normalne razmere in sicer leta 1914 z izbruhom 1. svetovne vojne.³ Vseeno pa gre pri tem za tridesetletno obdobje, ki približno ustreza času ene generacije, obdobju, ki predstavlja važno fazo v razvoju »slovenskih dežel«: povečal se je promet, razvijalo se je gospodarstvo, šolstvo, naraščale pa so tudi nacionalne napetosti.⁴

Če hočemo ugotoviti geografsko poreklo študentov, moramo raziskati vpliv prostorskih razmer. K prostorskim pogojem spada najprej ozemlje z lokalno pogojenimi gospodarskimi okoliščinami. K temu moramo prišteti prometne povezave in različne možnosti za komunika-

¹ Na tem mestu opozarjam na besede Franca Rozmana v uvodu članka Socialna demokracija na slovenskem Štajerskem in problem nacionalne razdelitve (ZČ 40, 1986, str. 291), v nemščini »Die Sozialdemokratie in der Untersteiermark und das Problem der nationalen Aufteilung« (v: Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien (1848–1941). Wien–München 1988, str. 120).

² To je pomožni okvir. Ob zanemarjanju etničnega principa smo se zatekli k upravni strukturi (sodnim okrajem) kot delovni osnovi (glej tabele!)

³ Vpisne listine (die Nationale) se nahajajo v arhivu graške univerze. Glede splošnih značilnosti tega vira glej: Harald Heppner: Die Nationale der Universität Graz als Quelle zur steirischen Geschichte (Blätter für Heimatkunde, 64, 1990 – v tisku).

⁴ Iz obširne literature navajamo Ferdo Gestrin–Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, zlasti str. 231 ss. in Janko Pleterški: Die Slowenen (Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. III/2, Wien 1980, str. 811 ss).

cijo, ki je omogočala stike, spoznanja in spodbude. Seveda pa tudi gostota prebivalstva ni nepomembna, kar se posebej odraža v razlikah med mestom in deželo. Slednjič je treba upoštevati tudi šolsko mrežo, ki je, odvisno od situacije, otežila ali olajšala pot do visokega šolstva.

Možnost za ugotavljanje vpliva geografskega prostora na študij nudijo v glavnem podatki o rojstnem kraju študenta in podatki o prebivališču očeta oziroma skrbnika. Ti predstavljajo del podatkov v vpisnih listinah in matrikah. Seveda vsebujejo ti podatki tudi napake, ki sliko strogo statistično gledano popačijo. Te napake izvirajo bodisi iz pomanjkljivega izpolnjevanja formularjev ali iz dejstva, da mnoge družine v času študija niso več živele v rojstnem kraju študenta, ker so se preselile. Ker večina obstoječih podatkov vendarle kaže, da gre za stalnost bivališč, se v njih v glavnem zrcali zgodovinska resničnost.

Prvi korak za pojasnitev geografskega izvora študentov predstavlja razporeditev krajev porekla v okviru posamezne dežele. Pri tem vprašanju gre za ugotovitev, ali so kraji stalnega bivališča enakomerno porazdeljeni, ali pa obstaja regionalna oziroma lokalna koncentracija. Ker je vsaka dežela sestavljena iz manjših geografskih prostorov z lokalnimi značilnostmi, se nam zdi potrebno, da zaradi preglednosti v okviru kategorije »dežela« oziroma »del dežele« uvedemo manjše prostorske enote. Najbolj enostavno, čeprav ne edino rešitev, predstavljajo sodni okraji. Četudi je potrebno le-te smatrati pretežno kot administrativne enote, so se vendarle v določeni meri naslanjali na naravne geografske danosti in na njih temelječe lokalne organizme.

Razporeditev krajev porekla po sodnih okrajih Štajerske

Sodni okraj	Število oseb	%	Sodni okraj	Število oseb	%
Maribor	278	20,69	Sv. Lenart	38	2,82
Celje	251	18,68	Vransko	34	2,53
Ptuj	156	11,61	Šoštanj	33	2,45
Ormož	64	4,76	Šmarje pri Jelšah	32	2,38
(Slovenske) Konjice	62	4,61	Kozje	27	2,01
Ljutomer	48	3,57	Marenberg (Radlje)	25	1,86
Laško	47	3,49	Gornja Radgona	22	1,63
Brežice	41	3,05	Sevnica	20	1,48
Gornji Grad	40	2,97	Rogatec	14	1,04
Slovenj Gradec	39	2,90	Vprašljivo ⁵	33	2,45
Slovenska Bistrica	39	2,90	Skupno število	1343	100,00

Rezultat razporeditve krajev porekla po sodnih okrajih na področju slovenske Štajerske jasno kaže izrazito prevlado velikih mest: Maribora, Celja in Ptuja z njihovo neposredno okolico. Pri skupnem številu odpade okoli 50% vseh študentov samo na ta področja. V sredi statistične tabele se – zelo odmaknjena od začetka stolpca – nahajajo območja, na jugozahodu in vzhodu dežele. Preostali del lahko označimo kot slabo zastopano periferijo.

Razporeditev krajev porekla po sodnih okrajih Kranjske

Sodni okraj	Število oseb	%	Sodni okraj	Število oseb	%
Ljubljana	296	37,09	Vrhnika	13	1,62
Kočevje	61	7,64	Žužemberk	12	1,50
Kranj	33	4,13	Kranjska gora	9	1,12
Postojna	32	4,01	Lož	9	1,12
Litija	32	4,01	Ribnica	9	1,12
Novo mesto	32	4,01	Ilirska Bistrica	8	1,00
Škofja Loka	24	3,00	Kostanjevica	8	1,00
Radovljica	20	2,50	Višnja gora	8	1,00
Vipava	16	2,00	Trebnje	8	1,00
Krško	15	1,87	Logatec	7	0,87
Idrija	15	1,87	Senožeče	6	0,75
Brdo	15	1,87	Mokronog	6	0,75
Metlika	15	1,87	Radeče	6	0,75
Tržič	14	1,75	Cerknica	5	0,62
Črnomelj	14	1,75	Velike Lašče	4	0,50
Kamnik	13	1,62	Vprašljivo ⁶	33	4,13
			Skupno število	798	100,00

Prevladujoča vloga velikega mesta se kaže tudi na Kranjskem: iz Ljubljane in okolice je prišlo 296 študentov, kar pomeni več kot tretjina vseh študentov Kranjske, vsi ostali sodni okraji po številu jasno zaostajajo. Relativno več je le študentov iz kočevskega okraja.

Razporeditev krajev porekla po sodnih okrožjih – Goriško-Gradiščanske

Sodni okraj	Število oseb	%	Sodni okraj	Število oseb	%
Gorica	203	51,00	Sežana	7	1,75
Cervignano	39	9,79	Kobarid	6	1,50
Gradišca	33	8,29	Bovec	5	1,25
Cormons (Krmin)	33	8,29	Kanal	5	1,25
Monfalcone (Trzič)	22	5,52	Cerkno	1	0,25
Komen	16	4,02	Vprašljivo ⁷	1	0,25
Ajdovščina	14	3,51			
Tolmin	13	3,26	Skupno število	398	100,00

Rezultat za Goriško kaže isto kot Štajerska in Kranjska: na glavno mesto je odpadlo največje število študentov. Sledil mu je furlanski ravninski del dežele, nato Kras, medtem ko je hribovito področje na severu močno zaostajalo. Kako veliko vlogo je imelo veliko mesto gléde možnosti in želje za študij, ponazarja tudi in predvsem primer Trsta. Samo iz tega mesta (z okolico) je prišlo med leti 1884 in 1914 783 študentov na univerzo v Gradec.

Dosedanji rezultat glede vprašanja geografskega porekla kaže površinsko neuravnoteženost, saj je relativna ali absolutna večina študentov prihajala s področja velikih mest. Lahko bi domnevali, da to ustreza procentualnemu deležu prebivalstva. Temu pa ni tako, kar dokazuje primer Štajerske. Kot oporna točka za povprečno število prebivalstva med leti 1884 in 1914 so nam služili rezultati štetja prebivalstva iz leta 1900.⁸ Pri tem se je pokazalo, da je področje Celja dalo procentualno več študentov kot Ptuj in da so se pred Brežice uvrstili sodni okraji Ormož, Konjice, Ljutomer in Laško.⁹ To zagotovo ni le gol slučaj. Kot odgovor na celotno vprašanje o okvirnih geografskih pogojih naj zaenkrat velja ugotovitev, da konkretnih okoliščin v časovnem razdobju tridesetih let v posameznih deželah in delih dežel z doseženim rezultatom ne moremo osvetliti v zadovoljivi meri. Zato bomo morali v raziskavi narediti še nadaljnje korake.

Naslednje vprašanje zadeva odnos med mestom in podeželjem. Pri tem velja predvsem približno osvetliti vlogo mesta z vsemi njegovimi danostmi: večjo gostoto prebivalstva, urbanim življenjem, gospodarsko koncentracijo, prometom, oblastnimi organi, kulturnimi ustanovami. To vprašanje seveda avtomatično vključuje tudi vlogo podeželja oziroma vasi. Da bi zajeli bistvo »mesta« in »podeželja«, morajo priti do izraza kvantitativno in kvalitativno usmerjeni aspekti.

V prvem primeru gre za kriterij števila prebivalstva, torej za dejstvo, da se »mesto« loči od »podeželja« po gostoti prebivalstva. V skladu z razmerji v časovnem obdobju 1884–1914 smo izvedli trojno delitev krajev porekla. Kot »mesto« – ne glede na to, ali je imelo lasten statut ali ne – velja naselje z več kot 2500 prebivalci (po podatkih iz leta 1900). Seveda velika mesta kot Trst in Ljubljana nimajo dosti skupnega z manjšimi mesti nad 2500 prebivalci, toda zaradi preglednosti so tukaj uvrščena v enotno kategorijo. Poleg »mesta« nastopa kot prehodna oblika k podeželskemu načinu življenja »manjše mesto« s 1000–2500 prebivalci. Ta polurbana kategorija ustreza bolj ali manj lokalnim centrom v okrožnih glavarstvih in sodnih

⁵ Vprašljivi so kraji istega imena v več okrajih, ki ne dopuščajo jasne prostorske uvrstitve.

⁶ Glej obombo št. 5!

⁷ Glej opombo št. 5!

⁸ Primerjaj rezultate štetja prebivalstva 1900 v: Österreichische Statistik, Bd 63, Wien 1902, str. 58–63

⁹ Procentualni delež prebivalstva je bil l. 1900 naslednji: Maribor 77.264 (15,88%), Ptuj 52.215 (10,73%), Brežice 47.967 (9,86%), Celje 46.480 (9,55%), Laško 27.381 (5,62%), Konjice 22.208 (4,56%), Ormož 20.067 (4,12%), Slovenska Bistrica 19.463 (4,00%), Šmarje 18.170 (3,73%), Kozeje 17.786 (3,65%), Sv. Lenart 17.592 (3,60%), Gornji Grad 15.717 (3,23%), Marenberg (Radlje) 15.590 (3,20%), Slovenj Gradec 14.244 (2,92%), Šoštanj 14.177 (2,90%), Ljutomer 14.155 (2,90%), Gornja Radgona 12.637 (2,50%), Rogatec 11.683 (2,40%), Vranksko 10.837 (2,22%), Sevnica 10.779 (2,21%).

okrajih. Po velikosti sledi kategorija »vas« (manj kot 1000 prebivalcev), ki jo prav tako razumemo kot skupen pojem.¹⁰

Razčlenitev krajev porekla po kategorijah »mesto«, »manjše mesto« in »vas«, s številom oseb Štajerske

Sodni okraj	Mesto	Št. oseb	Manjše mesto	Št. oseb	Vas	Št. oseb
Celje	1	160	3	9	32	82
Vransko	–	–	1	3	9	31
Konjice	–	–	–	–	18	62
Šmarje	–	–	–	–	5	32
Gornji Grad	–	–	–	–	10	40
Laško	–	–	–	–	17	47
Ljutomer	–	–	1	20	20	28
Gornja Radgona	–	–	–	–	15	22
Sv. Lenart	–	–	–	–	13	38
Maribor	1	221	5	12	29	45
Slovenska Bistrica	–	–	1	14	12	25
Ormož	–	–	1	10	27	54
Ptuj	1	97	2	2	35	57
Rogatec	–	–	–	–	6	14
Kozje	–	–	1	3	15	24
Sevnica	–	–	–	–	4	20
Brežice	–	–	1	24	10	17
Marenberg (Radlje)	–	–	3	22	3	3
Šoštanj	–	–	1	9	12	24
Slovenj Gradec	–	–	2	26	7	13
Skupno število	3	478	22	154	299	678

Iz te razpredelnice lahko razberemo več važnih ugotovitev. Najprej nas preseneča, da celotni delež mest in manjših mest ne predstavlja niti polovico študentov (632 = 48,24%). To pomeni da delež vasi rahlo prevladuje. V okviru mest in manjših mest prekaša – kot je bilo pričakovati iz razdelitve na okraje – »mestni« delež za približno trikrat delež manjših mest. Tako je imelo »manjše mesto« bolj podrejeno vlogo. Slednja je bila še toliko manj pomembna, če pomislimo, da od 22 »manjših mest« sedmim ta kategorija ne pritiče. Število 7 se namreč nanaša na podatke v vpisnih listinah, v katerih je bila kot kraj porekla navedena le večja občina, ne pa manjši kraj. Tako se kaže delež »manjšega mesta« na račun deleža vasi večji, kot je dejansko bil. Druga značilnost rezultatov v slovenski Štajerski je, da je bil delež vasi posebno velik in mnogostranski v bližini urbanih centrov (Celje, Maribor, Ptuj, Radgona). Samoumevno je da je bil delež vasi večji v tistih sodnih okrajih, kjer je bila konkurenca mesta majhna.

Razčlenitev krajev porekla po kategorijah »mesto«, »manjše mesto« in »vas«, s številom oseb Kranjske

Sodni okraj	Mesto	Št. oseb	Manjše mesto	Št. oseb	Vas	Št. oseb
Postojna	–	–	1	26	4	6
Ilirska Bistrica	–	–	–	–	4	8
Senožeče	–	–	–	–	3	6
Vipava	–	–	1	8	7	8
Kočevje	–	–	1	14	31	47
Velike Lašče	–	–	–	–	2	4
Ribnica	–	–	1	4	5	5
Krško	–	–	–	–	7	15
Kostanjevica	–	–	–	–	5	8
Mokronog	–	–	–	–	3	6
Radeče	–	–	–	–	1	6
Škofja Loka	–	–	2	17	5	7
Kranj	–	–	1	22	8	11
Tržič	1	14	–	–	–	–
Ljubljana	2	280	–	–	14	16

¹⁰ Številke temeljijo na Gemcendeleksikon-ih/Leksikonih občin kraljestev zastopanih v Državnem zboru in dežel po rezultatih popisa ljudstva z dne 31. grudnia 1900, Dunaj 1904–6. O tem glej: Vasilij Melik: Demographische und ethnische Entwicklung der Städte in Slowenien im 19. Jahrhundert A pannon térség városainak és mezővárosainak fejlődése és jelentősége 16–19. században. Szombathely 1974. str. 237 ss.

Sodni okraj	Mesto	Št. oseb	Manjše mesto	Št. oseb	Vas	Št. oseb
Vrhnika	—	—	1	6	3	7
Litija	—	—	—	—	10	32
Višnja gora	—	—	—	—	3	8
Idrija	1	14	—	—	1	1
Lož	—	—	—	—	4	7
Logatec	—	—	1	4	5	5
Cerknica	—	—	1	2	3	3
Kranjska gora	—	—	1	2	2	7
Radovljica	—	—	—	—	7	20
Novo mesto	—	—	1	22	7	10
Žužemberk	—	—	—	—	3	12
Trebnje	—	—	—	—	7	8
Brdo	—	—	—	—	6	15
Kamnik	—	—	1	9	4	4
Črnomelj	—	—	1	13	1	1
Metlika	—	—	1	8	6	7
Skupno število	4	308	15	157	171	300

V primerjavi s Štajersko se kažejo pri Kranjski očitne razlike. Celotni delež mest in manjših mest doseže tudi že 60,78% vseh študentov, tako da podeželsko področje ne igra tako važne vloge kot na Štajerskem. V odnosu »mesto« – »manjše mesto« zavzema »manjše mesto« nekoliko večji obseg (20,52%, torej približno tretjino obeh). Fenomen večjega deleža vasi v bližini mesta prihaja do izraza tudi tu, kot to kažejo rezultati sodnih okrajev Litija, Ljubljana in Brdo. Izjema je sodni okraj Kočevje, od koder je prišlo relativno največje število študentov iz vasi. To je povezano s krajevno narodnostno in socialno strukturo prebivalstva. Nadalje je značilno, da je bil odstotek kmečkega porekla v povprečju toliko manjši, kolikor odročnejše so bile vasi. Na to še posebej jasno kažejo številke sodnih okrajev Velike Lašče, Radeče, Trzič, Idrija, Črnomelj, Kamnik, Logatec, Cerknica in Ribnica.

Razčlenitev krajev porekla po kategorijah »mesto«, »manjše mesto« in »vas«, s številom oseb – Goriško-Gradišćanske

Sodni okraj	Mesto	Št. oseb	Manjše mesto	Št. oseb	Vas	Št. oseb
Kanal	—	—	—	—	3	5
Gorizia/Gorica	1	164	8	20	15	19
Ajdovščina	—	—	1	3	4	11
Cervignano	2	11	4	13	11	15
Cormons (Krmin)	1	16	3	6	9	11
Gradisca	—	—	5	30	2	3
Monfalcone (Trzič)	1	8	3	4	5	10
Komen	—	—	1	6	8	10
Sežana	—	—	1	3	4	4
Bovec	—	—	1	2	3	3
Kobarid	—	—	—	—	5	6
Cerkno	—	—	—	—	1	1
Tolmin	—	—	—	—	5	13
Skupno število	5	199	27	87	75	111

Že primerjava med slovensko Štajersko in Kranjsko je pokazala, da skupni delež mest in manjših mest narašča proti zahodu. Ta pojav je še bolj očitni, če pogledamo rezultat še bolj zahodno ležeče kronovine Goriške. Če tu seštejemo delež »mest« in »manjših mest«, znaša 72,03%. Ta visoki odstotek (skoraj tri četrtine vseh krajev) prekaša le Trst, pri čemer pa je imelo to veliko mesto že sicer malo podeželske okolice (Trst-mesto 765 študentov, Trst-predmestja 8, okolica 10). Na področju Goriške pa je bilo dovolj podeželja, pa vendarle je bilo to v celoti zastopano le z malo več kot tretjino vseh krajev porekla. Tu ima delež manjših mest večjo vlogo kot na Kranjskem in Štajerskem, ker je bilo poleg glavnega mesta Gorice še nekaj naselij, ki so zaradi gostote prebivalstva (nad 2500 oseb) spadala v to rubriko. Sicer pa je tudi tu močnejše zastopan delež vasi tam, kjer so bila v bližini mesta (Cormons, Mon-

falcone, Cervignano). Kot čisto podeželska področja že močno odstopata sodna okraja Ajdovščina in Tolmin. Vsa ostala področja so zaradi svoje odmaknjenosti močno v ozadju.

Primerjava med posameznimi deželami kaže, da je bil procentualni delež »vasi« kot poreklo študentov največji na Štajerskem. Iz tega izhajajoči sklep, da je bil mestni element na Štajerskem slabši kot v ostalih deželah, pa številke zanikajo. Bilo je ravno nasprotno: Štajerska najbolj jasno kaže, da so tu študirali **tudi** številni otroci s podeželja, kar je bilo pri drugih deželah, proti zahodu vse manj prisotno, očitno težje ali manj zanimivo. Sam rezultat kvantitativne analize, pri katerem je število prebivalstva veljalo kot kriterij za dotok študentov, ne zadostuje, da bi lahko pojasnili vprašanje prostorskih pogojev. Potrebna je tudi kvalitativna analiza krajev porekla, da bi lahko prišli do nadaljnjih spoznanj.

Vrednostna ocena vsakega posameznega kraja se nam ne zdi smiselna, kajti po eni strani se je vedno težko odločiti, na kakšnih kriterijih naj temelji ocena, po drugi strani pa je prisotnost tega ali onega kraja odvisna prav tako od subjektivnih elementov študentov, končno pa bi zaradi velikega števila nad 600 krajev izgubili pregled. Kljub temu obstajajo možnosti za ugotavljanje kvalitativnih aspektov. Pri tem so nam na voljo naslednje poti:

Prva možnost se nanaša na vprašanje o vlogi lokalnega centra za okolico, ali z drugimi besedami: velja ugotoviti, kakšno vlogo je-ne glede na število prebivalcev-imel urbani center v najširšem pomenu besede za študenta. To vprašanje je povezano z veliko pogostostjo tistih krajev porekla, ki so bili – ne glede na velikost – sedež sodnega okraja ali okrožnega glavarstva.

Kraji porekla, ki so bili (ali ne) sedež sodnega okraja na Štajerskem

Sodni okraj	Sedež sodnega okraja	%	Ostali kraji	%
Celje	160	63,74	91	36,25
Vransko	10	29,41	24	70,58
Konjice	25	40,32	37	59,67
Šmarje	22	68,75	10	31,25
Gornji Grad	22	55,00	18	45,00
Laško	14	29,78	33	70,21
Ljutomer	20	41,66	28	58,33
Gornja Radgona	1	4,54	21	95,45
Sv. Lenart	23	60,52	15	39,47
Maribor	221	79,49	57	20,50
Slovenska Bistrica	14	35,89	25	64,10
Ormož	17	26,56	47	73,43
Ptuj	97	62,17	59	37,82
Rogatec	6	42,85	8	57,14
Kozje	5	18,51	22	81,48
Sevnica	14	70,00	6	30,00
Brežice	24	58,53	17	41,46
Marenberg (Radlje)	10	40,00	15	60,00
Šoštanj	9	27,27	24	72,72
Slovenj Gradec	24	61,53	15	38,46
Skupno število	738	56,33	572	43,66

Ta razporednica kaže zelo različna razmerja med posameznimi sodnimi okraji. Očitna je prevlada velikih mest. V sodnih okrajih Šmarje, Sevnica, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica in Sv. Lenart so imeli lokalni centri v primerjavi z okolico očitno določen pomen, ki je mogel biti povezan tudi z narodnostnimi odnosi med prebivalstvom (nemške manjšine).

O nasprotni situaciji, pri kateri sedeži okrajnih sodišč niso imeli posebne vloge, pričajo številke o sodnih okrajih Šoštanj, Laško, Vransko, Kozje, Gornja Radgona in Ormož. Pri ostalih delih slovenske Štajerske je razmerje približno uravnoteženo. V celoti gledano prevladuje sicer število študentov iz krajev z okrožnimi sodišči, toda tudi delež ostalih krajev ni bistveno manjši (56,33 nasproti 43,66%).

Kraji porekla, ki so bili (ali ne) sedež sodnega okraja na Kranjskem

Sodni okraj	Sedež okrajnega sodišča	%	Ostali kraji	%
Postojna	26	81,25	6	18,75
Ilirska Bistrica	4	50,00	4	50,00
Senožeče	4	66,66	2	33,33
Vipava	8	50,00	8	50,00
Kočevje	14	22,95	47	77,04
Velike Lašče	3	75,00	1	25,00
Ribnica	4	44,44	5	55,55
Krško	9	60,00	6	40,00
Kostanjevica	3	37,50	5	62,50
Mokronog	4	66,66	2	33,33
Radeče	6	100,00	—	—
Škofja Loka	14	58,33	10	41,66
Kranj	22	66,66	11	33,33
Trzič	14	100,00	—	—
Ljubljana	276	93,24	20	6,75
Vrhnika	6	46,15	7	53,84
Litija	11	34,37	21	65,62
Višnja gora	—	—	8	100,00
Idrija	14	93,33	1	6,66
Lož	4	44,44	5	55,55
Cerknica	2	40,00	3	60,00
Logatec	4	57,14	3	42,85
Kranjska gora	3	33,33	6	66,66
Radovljica	10	50,00	10	50,00
Novo mesto	22	68,75	10	31,25
Žužemberk	9	75,00	3	25,00
Trebnje	2	25,00	6	75,00
Brdo	9	60,00	6	40,00
Kamnik	9	69,23	4	30,76
Metlika	8	53,33	7	46,66
Črnomelj	13	92,85	1	7,14
Skupno število	537	70,19	228	29,80

Rezultat razpredelnice za Kranjsko govori v prid zgoraj navedenemu podatku, da je bil odstotek mest v primerjavi s Štajersko večji. Posebej izrazito se to kaže pri glavnem mestu Ljubljani, pri Postojni, Senožečah, Velikih Laščah, Mokronogu, Radečah, Kranju itd. Okolica je močno preseгла kraje z okrajnimi sodišči pri študentih, ki so prišli iz Kočevja, Ribnice, Kostanjevice, Vrhnike, Litije, Višnje gore, Loža, Cerknice, Kranjske gore in Trebnjega.

Kraji porekla, ki so bili (ali ne) sedež sodnega okraja na Goriškem

Sodni okraj	Sedež okrajnega sodišča	%	Ostali kraji	%
Kanal	—	—	5	100,00
Gorica	164	80,78	39	19,21
Ajdovščina	8	57,14	6	42,85
Cervignano	9	23,07	30	76,92
Cormons (Krmin)	16	48,48	17	51,51
Gradisca	23	69,69	10	30,30
Monfalcone (Trzič)	8	36,36	14	63,63
Komen	3	18,75	13	81,25
Sežana	3	42,85	4	57,14
Bovec	2	40,00	3	60,00
Kobarid	1	16,66	5	83,83
Cerkno	1	100,00	—	—
Tolmin	5	38,46	8	61,53
Skupno število	243	61,20	154	38,79

Skupni rezultat za Goriško postavlja deželo proporcionalno v sredino med Štajersko in Kranjsko, kajti delež študentov s sedežev sodnih okrajev je tukaj znašal 61,20%. Če na mesto Gorico ne bi odpadlo tako veliko realno število, bi slika verjetno bolj ustrezala štajerski kot kranjski.

Primerjava posameznih rezultatov omogoča naslednje sklepe: pri poreklu študentov v celoti prevladujejo sedeži okrajnih sodišč. To ustreza relativno visokem mestnem deležu nasploh. Na vprašanje, zakaj so v nekaterih sodnih okrajih prevladovali lokalni centri, v drugih pa ne, ni možno odgovoriti sumarično. Mnogi faktorji govorijo za to, da so poleg slučajja igrale določeno vlogo krajevna gostota prebivalstva, manjkajoča kvaliteta sedeža okrajnega sodišča, pa tudi prometna povezava.

Vprašanje prometne povezave¹¹ predstavlja naslednji korak raziskave kvalitativnih kriterijev krajev porekla. Pri tem velja ugotoviti, kakšno vlogo je imela pri frekvenci študentov prometna povezava. V ta namen je potrebno vse kraje porekla vnesti v zemljevid in ugotoviti, ali je kraje uvrstiti med »odmaknjene« ali »neodmaknjene«. Seveda je oznaka »odmaknjen« v 30-letnem razvoju relativen pojem. Kljub temu bomo predstavili rezultat raziskave v najbolj značilnih potezah.

V goriški deželi so bila ravninska področja ob Soči, nizko gričevje in kraška planota prometno zelo dobro povezani. Temu ustreza bolj gosta naselitev. Zato nastopa v tem delu poleg kriterijev gostote prebivalstva, administrativne funkcije mest, koncentracije gospodarskih obratov in kulturnih ustanov, tudi kriterij lažje komunikacije. V zgornjem delu dežele pa so bili kraji skorajda brez izjeme omejeni na dolino Soče, torej vzdolž tranzitne ceste od severa proti jugu. To v glavnem ustreza naselitvenim razmerjem, saj gorsko področje skorajda ni prišlo v poštev.

Delež kraškega področja Kranjske kaže frekvenco, ki je v skladu z lokalnimi razmerami. Poleg manjše koncentracije okoli Vipave se kraji porekla zgoščajo vzdolž tranzitnih cest – ob povezavah med Planino in Ilirsko Bistrico in od tod zahodno proti Trstu. Tudi sosednje področje na vzhodu ustreza tej sliki. Težišče krajev porekla leži vzdolž ceste Ljubljana-Kočevje. V sodnem okraju Kočevje samem pa se kaže netipična razvrstitev, ki izhaja iz socialne in narodnostne sestave prebivalstva. Na področju okrajnega glavarstva Novo mesto so prihajali študenti predvsem iz krajev z okrajnimi sodišči kot tudi iz krajev vzdolž zgornjega toka reke Krke. Nekoliko močnejša koncentracija je bila na področju Metlike in Črnomlja. Tudi v ostalih področjih Dolenjske (okrajno glavarstvo Krško, Litija) položaj ni bil bistveno drugačen. Gostota študentov iz spodnjega toka reke Krke je sicer presenetljivo majhna, poveča se le okrog Krškega, sicer pa se kraji vrstijo vzdolž Save pod Litijo in vzdolž prometne črte Višnja gora–Trebnje–Sevnica. V večini primerov, kjer so doline in tranzitne ceste igrale odločilno vlogo, so potekale tudi železniške proge, ki so na nek način očitno vplivale na interese ali možnost za študij.

Gorenjska kaže drugačno sliko. Tu tranzitne poti niso imele tako velike vloge kot sam teren s svojo relativno položnostjo in s tem prijaznejšim življenjskim okoljem. Medtem ko so bili zahodno od Save na Gorenjskem zastopana le mestna naselja (Idrija, Škofja Loka, Železniki), so bili ostali kraji porekla razporejeni večinoma ob lokalnih centrih (Radovljica, Kranj in Domžale). Značilno je tudi, da je obmestno in primestno območje Ljubljane relativno slabo zastopano.

Precej drugačno sliko kaže stanje na Štajerskem. Medtem ko sta na Kranjskem in Goriškem tranzitna pot in lokalno središče bolj ali manj določala razporeditev krajev porekla, pa je imela tukaj odločilno vlogo prijaznejša pokrajina, na splošno gosteje naseljeno podeželje in s tem tesnejši stik med mestom in podeželjem, pa tudi med vasmimi. To je razvidno iz tega, da kaže karta na Štajerskem širok pas, ki sega od sodnih okrajev Vransko, Šoštanj na zahodu vzhodno preko Laškega, Celja, Konjic do Dravskega polja, pas, ki se v Slovenskih goricah še razširi. Slika krajev porekla na tem gričevnatem področju kaže lok, ki se od Sv. Lenarta izboči vzhodno do Ormoža. Manjša zgoščenost krajev porekla se kaže na področju Brežic kot pendanta Krškega na drugi strani Save in na področju okoli Kozjega. Dokaj šibko je zasto-

¹¹ Pregled nudi Jože Curk: Razvoj prometnih zvez v severovzhodni Sloveniji (Razvoj prometnih zvez v Panonskem prostoru do 1918 leta, Maribor 1977, str. 199–224).

pano področje Pohorja, kjer so kraji porekla omejeni na tranzitno pot Celje–Dravograd in na Dravsko dolino ter na obmejno področje proti Hrvaški med Rogatcem in Ormožem. Če se vprašamo po vzroku za drugačno sliko na Štajerskem (v primerjavi s Kranjsko in Goriško), ki kaže večji odstotek študentov s podeželja, potem ga je treba iskati predvsem v boljšem stiku z zunanjim svetom in v relativni bližini Gradca.

Da je mesto že po svojem značaju ugodno vplivalo na število študentov, ni potrebno posebej dokazovati, saj se to odraža v skupnem visokem vpisu študentov iz mest. Za podrobnejšo proučitev kvalitete podeželskega področja je potrebno osvetliti časovne spremembe deleža vasi v obdobju 1884–1914. S tem naj bi ugotovili, ali je bila vas v 30-letnem obdobju enakomerno zastopana, ali pa je bilo podeželski mladini omogočeno študirati šele postopoma in se tako izenačiti z mestno mladino.

Ta načrt zahteva, da se podatki o začetku študija razdelijo v časovna obdobja. V našem primeru smo izbrali 5-letne kategorije, saj v zadostni meri ponazarjajo časovni potek, medtem ko letne tabele ne bi pokazale nobenih tendenc. Verodostojnost tendenc je tesno povezana z istovrstnostjo podatkov, torej z vprašanjem, ali je pri vseh primerih možno razbrati začetek študija iz vpisnih listin. Temu pa ni tako, saj o času pred začetkom študija v Gradcu obstaja le podatek o tem, kaj je študent delal v zadnjem semestru pred Gradcem. Tisti, ki je začel študirati na drugih visokih šolah oz. šele kasneje in ne takoj po končani gimnaziji, predstavlja statističen problem, ki ga s pomočjo ostalih podatkov o osebi ni mogoče vedno rešiti. V mnogih primerih obstajajo le domneve. Ti primeri pa niso tako številni, da se ne bi splačalo vprašanja statistično obdelati. Ker pa lahko tendence pokažejo le približno sliko, v shemo časovnih obdobji nismo zajeli vseh graških študentov, temveč smo izbrali lokalne vzorčne primere.

Glede Štajerske smo izbrali tri regije. Prva zadeva mesto Ptuj kot enega urbanih centrov dežele z okolico in sodni okraj Ormož, da bi lahko osvetlili razmere v številnih vaseh v Slovenskih goricah, ki ležijo v bližini mest.

Sodni okraj	1884–89	1890–94	1895–99	1900–04	1905–09	1910–14
Mesto Ptuj	14	10	16	18	25	14
Ptuj–okolica	10	4	13	12	17	3
Ormož	7	5	11	12	20	9

Ostali dve regiji sta izrazito podeželski, bolj odmaknjeni področji s šibko frekvenco, ena na jugu, druga pa na severozahodu slovenske Štajerske.

Sodni okraj	1884–89	1890–94	1895–99	1900–04	1905–09	1910–14
Sevnica	4	—	—	4	4	8
Kozje	5	4	3	3	9	3
Šmarje	6	4	5	7	6	4
Brežice	9	5	6	9	7	5
Slovenj Gradec	7	2	5	8	15	2
Šoštanj	5	6	2	7	8	5

Slika povprečja treh vzorčnih primerov na Štajerskem kaže, da se je frekvenca v prvi polovici devetdesetih let sprva zmanjševala, potem pa postopoma znova povečevala in v letih 1905–1909 dosegla izrazit višek, potem pa se znova zmanjševala. Posamezne vsote so mestoma premajhne in zato morebiti preveč slučajne, da bi lahko potegnili konkretne sklepe. Kljub temu je razvidno, da je določen delež študentov s podeželja obstajal od začetka obravnavanega obdobja in se ni pojavil šele kasneje.

V primeru Kranjske, kjer je bil, kot smo zgoraj omenili, delež mest v celoti višji kot na Štajerskem, smo številke vele-mesta Ljubljane primerjali z dvema bolj podeželskima področjema: po eni strani z okolico metropole, po drugi strani pa z okrajnima glavarstvom Novo mesto in Črnomelj kot primeroma odročnih, številčno pa vendarle ne preveč slabo zastopanih področij.

Sodni okraj	1884–89	1890–94	1895–99	1900–04	1905–09	1910–14
Ljubljana-mesto	53	42	44	47	43	47
Ljubljana-okolica	1	3	1	4	6	5
Vrhnika	1	3	1	1	4	3
Črnomelj	3	3	4	1	2	1
Metlika	2	2	3	2	5	1
Žužemberk	2	1	3	4	1	1
Novo mesto	7	6	5	4	4	6
Trebnje	2	–	–	2	2	2

Majhne frekvence v primeru Kranjske pravzaprav ne dopuščajo konkretnjših sklepov o časovni prisotnosti vasi. Številke o razdelitvi po časovnih obdobjih kažejo v primeru študentov iz Ljubljane nekoliko drugačen potek kot številke o Štajerski. Na prvo časovno obdobje 1884–1889 jih odpade največ. Ponovno naraščanje se je začelo po 1900, delež glavnega mesta Kranjske pa je ostal v celoti gledano precej enakomeren.

Pri Goriški smo primerjali podatke o glavnem mestu in okolici s podatki odročnejših sodnih okrajev na vzhodu in severu dežele.

Sodni okraj	1884–89	1890–94	1895–99	1900–04	1905–09	1910–14
Gorica-mesto	37	18	25	29	28	27
Gorica-okolica	4	8	7	4	10	6
Ajdovščina	6	1	1	4	1	1
Cerkno	–	–	–	–	1	–
Kanal	1	1	1	–	2	–
Tolmin	1	3	4	1	3	1
Kobarid	–	–	–	1	1	4
Bovec	1	–	–	1	3	–

Podobno kot pri Kranjski nizke številke podeželskega področja niso primerne za ponazarjanje tendence. Frekvence mesta Gorice kažejo sliko, ki nekako ustreza primeru Ljubljane, pri kateri je najmočnejše zastopano prvo časovno obdobje 1884–1889, frekvenčna nihanja pa prav tako ne prihajajo tako jasno do izraza kot na Štajerskem.

Odgovor na vprašanje o časovni vlogi vasi ostaja torej nezadostno pojasnjen, ker z izjemo Štajerske, kjer je bil prisoten enakomeren delež vaške mladine, frekvence vzorčnih primerov po petletjih ne omogočajo zadostne podlage za dokončne sklepe. Vtis, ki sicer temelji na nizkih številkah, omogoča tudi tu domnevo, da je bila »vas«, ne glede na majhno vlogo, ki jo je imela pri Kranjski in Goriški, od vsega začetka obravnavanega razdobja prisotna in ni prišla šele kasneje do izraza.

Če gledamo frekvence študentov po posameznih krajih, se v okviru kategorije »vas« kažejo velike razlike. Postavlja se vprašanje o vzrokih teh razlik. Nedvomno temelji to številčno nesorazmerje v precejšnji meri na slučaju, katerega korenine je iskati pri posameznih študentih in njihovih družinah. Kljub temu pa razmerja med frekvencami posameznih krajev dajejo vtis, da igrajo tu določeno vlogo tudi objektivne okoliščine in sicer ne le večja gostota prebivalstva, mestni ali podeželski karakter okolice in prometne povezave. Upravičeno lahko domnevamo, da je tudi delovno okolje prispevalo k privlačnosti in možnosti študija. Pri tem pa ne mislimo na poklic kmeta, temveč delavca v najširšem smislu besede. Dejansko so morale tehnično-industrijske gospodarske panoge igrati določeno, čeprav skromno vlogo kot to kaže primerjava frekvenc pri »vaških« naseljih. Podatki o poklicnem okolju očeta ali varuha v vpisnih listinah govorijo v prid te domneve. S tega zornega kota dajejo podatki naslednjo sliko: v okviru podeželskih območij, ki niso nujno ležale v bližini mest, je bila odločilnega pomena za večjo frekvenco študentov med drugim južna železnica od Gradca preko Maribora, Celja, Ljubljane in Postojne do Trsta, saj je iz krajev vzdolž te prometne poti prihajalo izrazito več študentov kot iz krajev, odmaknjenih od le-te. Deloma je to razvidno iz podatkov o poklicu očeta (železniški uslužbenci, delavnice). Drugo delavsko področje, ki je ne glede na mestno okolje dajalo večji delež študentov, predstavljajo kraji z industrijskimi obrati.¹² To dokazujejo številke pri Trbovljah, Hrastniku, Zagorju, Jesenicah in Idriji.

¹² Primerjaj W. Zorn in S. Schneider: Zur frühen Industrialisierung in Jugoslawien, München 1974, passim.

Končno je bila prednost določenih krajev pri pospeševanju študija odvisna od obstoja ustreznih pripravljalnih šol. Glede na to so bili mladi iz šolskih središč in primestnih področij v prednosti pred tistimi, ki so živeli v odročnejših področjih, kajti šole so jim bile lažje dostopne. Ta prednost je sicer lahko vplivala na frekvenco študentov, ni pa tega možno konkretno razbrati iz vpisnih listin. Da bi ponazorili, zakaj je bil mestni delež študentov graške univerze v celoti večji kot podeželski, se nam zdi koristno predstaviti geografsko razporeditev šolske mreže. Pri tem pridejo v poštev le tiste šole, ki so služile kot neposredne pripravljavnice za študij in so bile v vpisnih listinah tudi večkrat omenjene.¹³

Sedeži šol na Štajerskem (pomembni za slovensko Štajersko) so bili v Gradcu, Mariboru, Celju in Ptuj. Naslednja razpredelnica kaže vrsto šol in njihovo število.

Vrsta šole	1884–89	1890–94	1895–99	1900–04	1905–09	1910–14
Gimnazija/						
Realna gimnazija	5	7	8	9	9	9
Realka	3	3	3	3	5	5
Učiteljišče	3	3	3	3	4	4
Dekliški licej	1	1	1	1	1	1

Sedeži šol na Kranjskem so bili v Ljubljani, Novem mestu, Kočevju, Idriji in Kranju.

Vrsta šole	1884–89	1890–94	1895–99	1900–04	1905–09	1910–14
Gimnazija/						
Realna gimnazija	4	4	5	5	6	6
Realka	1	1	1	2	2	2
Učiteljišče	2	2	2	2	2	5
Dekliški licej	–	–	–	–	–	1

Na Goriškem so bile razen ene v Gradiški vse šole v glavnem mestu.

Vrsta šole	1884–89	1890–94	1895–99	1900–04	1905–09	1910–14
Gimnazija/						
Realna gimnazija	1	1	1	1	1	3
Realka	1	1	1	1	1	1
Učiteljišče	1	1	1	1	1	4
Dekliški licej	–	–	–	–	–	1

Semkaj sodi tudi razpredelnica šol v pristaniškem mestu Trst.

Sodni okraj	1884–89	1890–94	1895–99	1900–04	1905–09	1910–14
Gimnazija/						
Realna gimnazija	2	2	2	2	2	3
Realka	2	2	2	2	2	3
Učiteljišče	–	–	–	–	–	–
Dekliški licej	–	–	–	1	1	2

Poleg teh civilnih šol kot pripravljalnic za študij je potrebno upoštevati tudi teološke šolske zavode in vojaške šole. Iz razvoja šolske mreže je razvidno, da se geografska razporeditev sedežev šol v obravnavanem obdobju ni bistveno spremenila. Tako šole, ki je pripravljala za nadaljnji študij, niso približali podeželskemu prebivalstvu. To po drugi strani ponazarja tudi usmerjenost k mestu v tem obdobju. Iz zgornjih razpredelnic pa lahko razberemo, da se je v prvih dveh desetletjih možnost za šolanje komajda spremenila. Šele v zadnjih letih pred 1914 je prišlo do skokovitega naraščanja števila srednješolskih ustanov. To naraščanje je ustrezalo naraščajoči potrebi družbe po narodnostnem razlikovanju. Posledica tega je bila, da je več otrok kot prej obiskovala srednje šole. Večje število pa še ni moglo priti do izraza na univerzi, ker je izbruh 1. svetovne vojne naglo prekinil ta razvoj.

¹³ Glede podatkov glej: Hof- und Staatshandbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien 1884–1914. Pregled nudi Jože Ciperle: Mittelschulen und höhere Studien im slowenischen Gebiet unter besonderer Berücksichtigung des nordöstlichen Teiles bis zum Jahr 1918 (Nemzetközokultúrtörténeti szimpozion Mogyersdorf 1976 Kőszegen, Szombathely 1978, str. 259 ss).

Kot smo že uvodoma povedali, je bil smoter te raziskave v tem, da bi na konkretnem primeru slovenskih dežel raziskali prostorske vplive in ob tem ugotovili, katere determinante so obstajale v letih okoli 1900. Številke, ki smo jih pri tem povzeli po vpisnih listinah, se sicer nanašajo le na študente, ki so prišli na graško univerzo. Kljub temu lahko domnevamo, da smo prišli do tipične slike, saj je graška univerza nedvomno zavzemala posebno mesto pri slovenskih deželah. Dobljeni rezultat kaže naslednje:

1. Mestna družba je dajala veliko več študentov kot podeželska. Pri tem se je pokazalo, da je bil delež mestnih študentov toliko večji, kolikor zahodnejše so bila mesta in obratno: delež podeželja je bil relativno in absolutno največji na slovenskem Štajerskem.

2. Število študentov iz mest ni bilo odvisno le od velikosti mesta, temveč tudi od njegove kvalitete. Semkaj sodijo urbane institucije in prometna povezava.

3. Študenti s podeželja so imeli ne glede na bolj skromen odstotek vsaj od osemdesetih let 19. stoletja dalje stalen delež med študentsko populacijo.

4. Zdi se, da oddaljenost kraja porekla od Gradca ni imela odločilnega pomena.

Čprav smo na podlagi poznavanja takratnih socioekonomskih, demografskih in geografskih danosti lahko predvidevali dosežen rezultat, pa konkretne številke omogočajo jasnejšo sliko. Ta je še toliko bolj nazorna, če geografske aspekte dopolnimo z družbenimi in nacionalnimi. To pa bomo storili v drugem delu.

(Se nadaljuje)

Prevedel Niko Hudelja

Zusammenfassung

DIE STUDENTEN AUS DEN SLOWENISCHEN LÄNDERN AN DER UNIVERSITÄT GRAZ 1884–1914. 1. TEIL: DIE GEOGRAPHISCHE HERKUNFT

Harald Heppner

Zu den zahllosen Fragen der Universitätsgeschichte gehört auch jene nach der Bedeutung der Hochschulen für die Entwicklung der Gesellschaft. Selbst diese engere Thematik unterteilt sich in eine Fülle noch kleinerer Fragen wie z.B. die Herkunft des studentischen Publikums, die Zeit des Lernens oder die Wirkung der Studien. Zu dem Feld »Herkunft« gehört unter anderem die Frage nach geographischen Herkunft der Studenten.

Unter »Studenten« wird im folgenden die Summe der an die Universität Graz gekommenen Hochschüler verstanden und nicht unterschieden zwischen ordentlichen und außerordentlichen Hörern oder zwischen verschiedenen Fakultäten oder zwischen den Geschlechtern, und zwar deshalb, weil alle Studenten als Ausdruck des Bedarfs nach Ausbildung gewertet werden müssen.

Da eine Universität im allgemeinen zahllose Studenten aus allen möglichen Richtungen anzieht, ist es aus Gründen der Überschaubarkeit und der Arbeitsökonomie sinnvoll, das Blickfeld einzuschränken.

Der Begriff »slowenische Länder« ist allerdings ein Hilfsvokabel, da es vor 1918 kein territorial einheitliches Slowenien gab und weil hier auch nicht sämtliche, von Slowenen besiedelte Gebiete zur Sprache kommen. Einbezogen wurde die slowenische Steiermark nach der nach 1918/19 getroffenen Abgrenzung, weiters die Kronländer Krain, Görz-Gradisca und Triest.

Wie schon eigangs gesagt, bestand das Ziel dieser Untersuchung darin, an einem konkreten Beispiel, den slowenischen Ländern, die räumlichen Einflüsse zu erforschen, um daran zu ersehen, welche Determinanten es in den Jahren um 1900 gegeben hat. Die dabei verwendeten Zahlen, die aus den »Nationale«-Akten erarbeitet wurden, beziehen sich zwar nur auf die an die Universität Graz gekommenen Studenten; dennoch wird man annehmen können, daß damit ein typisches Bild erfaßt ist, besaß Graz für slowenischen Länder doch zweifellos eine bevorzugte Stellung. Das gewonnene Resultat zeigt, daß

1. Die städtische Gesellschaft weit mehr Studenten als die ländliche entsandte. Dabei zeigte sich, daß der Anteil der aus dem städtischen Bereich kommenden Studenten umso höher war, je mehr sich die Herkunftsorte im Westen der slowenischen Länder befanden, und umgekehrt, daß der ländliche Anteil relativ und absolut in der slowenischen Steiermark am stärksten war.

2. Die Rolle der städtische Siedlung für das Entsenden von Studenten nicht allein von deren Größe, sondern auch von deren Qualität abhing. Hiezu gehörten urbane Einrichtungen und Verkehrsanschluß.

3. Die Studenten aus ländlichen Gebieten ungeachtet ihres insgesamt eher schwachen Anteils zumindest seit den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts einen fixen Bestandteil der Hochschüler darstellten.

4. Die Entfernung zwischen Herkunftsort und Graz keine primäre Rolle gespielt zu haben scheint.

So sehr die Kenntnis der damaligen sozio-ökonomischen, demographischen und geographischen Gegebenheiten das gewonnene Resultat ahnen ließen, gestatten die konkreten Zahlen nun ein klareres Bild. Dieses gewinnt noch an Schärfe, wenn man zu den geographischen Aspekten die gesellschaftlichen und nationalen Aspekte hinzuzieht; dies soll in einem zweiten Teil geschehen.

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, tel. 061/156-152

Inštitut od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki se je leta 1986 preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino (PNZ)**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Mladika, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1
 PZDG 1960/2
 PZDG 1961/1-2
 PZDG 1963/1-2
 PZDG 1965/1-2
 PZDG 1966/1-2
 PZDG 1967/1-2
 PZDG 1968/69, 1-2
 PZDG 1970/1-2
 PZDG 1971/72
 PZDG 1975/76
 PZDG 1977
 PZDG 1978/79
 PZDG 1980

PZDG 1981
 PZDG 1982
 PZDG 1983
 PZDG 1984
 PZDG 1985
 PNZ 1986
 PNZ 1987
 PNZ 1988
 PNZ 1989/1 – Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. – Biobibliografije.
 PNZ 1989/2
 PNZ 1990
 PNZ 1991

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

»Prvi člen Henrikovega privilegija določa: Načeloma je vsak hišni lastnik v mestu dolžan plačevati davek ter prispevati k drugim mestnim bremenom v prid mestnemu gospodu in mestu. Tudi če kdo (mišljene so zlasti privilegirane osebe) kupi v mestu hišo, bremeni praviloma davčna obveznost še naprej na nepremičnini kot realno breme. Če je kdo s posebnim privilegijem oproščen mestnega davka, pa ta oprostitev ne velja tudi za druga mestna bremena: straženje, popraviljanje obzidja, jarkov in mostov.«

(Sergij Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, ZČ 6/1952, str. 418)

. . . pred tremi desetletji?

»Leta 1754 je bilo izvedeno v slovenskih deželah prvo štetje prebivalstva. Bilo je v zvezi z davčnimi in socialnimi reformami, ki jih je tedaj v avstrijski državi pripravljala Marija Terezija. Podlago zanj je dal najvišji reskript od 13. oktobra 1753, ki je določal, naj se v ta namen izvede ljudsko štetje. Ugotovilo naj bi se število oseb vsakega posameznega kraja po gospodstvih in izkazalo v treh skupinah, komunikantih, to je osebah, ki so sprejemale zakramente, spoved in obhajilo, mladini, sposobni za verski pouk, ter nedoletnih otrocih.«

(Vlado Valenčič, Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati, ZČ 16/1962, str. 27)

. . . pred dvema desetletjema?

»Iz obširne problematike nastanka srednjeveških mest na Slovenskem bom v naslednjih razmotrivanjih obravnaval predvsem eno vprašanje, vprašanje nastanka naslova »mesto« – civitas. Govoril bom o terminih, ki so jih uporabljali viri za meščanske naselbine, časovno pa predvsem o dvanajstem in trinajstem stoletju. Izhodišče mojega obravnavanja je razprava K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, ki jo je pred nekako dvajstemi leti napisal Fran Zwitter in je še danes naša najbolj temeljita študija o tej problematiki.«

(Vasilj Melik, Mesto (Civitas) na Slovenskem, ZČ 26/1972, št. 3–4, str. 299)

. . . pred desetletjem?

»Za ljubljansko (nad)škofijo žal še vedno nimamo poglobljene obsežnejše študije, ki bi nas zadovoljivo informirala o tej osrednji cerkveni instituciji v središču slovenskega narodnostnega prostora in njenem vplivu na slovenski narodni razvoj. Zadovoljiti se moramo le s krajšimi orisi, ki seveda še zdaleč ne morejo dati celostne zgodovinske podobe tako kompleksnega vprašanja, kot je nastanek, razvoj in delovanje take ustanove, kot je škofija v čisto določenem kulturnem prostoru in čisto določenih življenjskih pogojih. Celo o vseh ljubljanskih škofih še nimamo solidnih življenjepisov, čeprav so bile med njimi celo izredne osebnosti, ki so odločilno posegle v cerkveno in politično življenje svojega časa.«

(France Martin Dolinar, Letopisi ljubljanske (nad)škofije kot zgodovinski vir, ZČ 36/1982, št. 3, str. 231)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Vlasta Stavbar

IZJAVE V PODPORO MAJNIŠKE DEKLARACIJE

Deklaracijsko gibanje kot izraz spontanega izjavljanja Slovencev za majniško deklaracijo je bilo doslej v slovenski historiografski literaturi že veliko omenjano in ovrednoteno, saj mimo njega ni mogel noben raziskovalec tega obdobja naše zgodovine.¹ Dejstvo pa vendar ostaja, da nobeden še ni sistematično pregledal vseh deklaracijskih izjav in primerjal posamezne tekste izjav, za katere se je vedelo, da se med seboj razlikujejo. Odločila sem se, da to storim, in sicer na primeru fonda Acta declarationi faventia v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, ne upoštevač tiste izjave, ki so v arhivu Jugoslovanskega kluba v Arhivu Slovenije.²

V Pokrajinskem arhivu v fondu Acta declarationi faventia 30. V. 1917 hranijo pet kartonov deklaracijskih izjav. 445 pol³ je izjav iz Štajerske v kartonu I. in II.; za Kranjsko 252 pol v kartonu III., v IV. kartonu pa sta dve poli z deklaracijskimi izjavami iz Koroške, 50 pol iz Goriške in 27 iz Istre. V V. kartonu so deklaracijske izjave iz Hrvaške (46 izjav), dve iz Bosne in 30 pol iz Dalmacije. V zadnjem kartonu je pod razno priložen tekst, ki govori o Podonavski uniji ali Habsburški uniji ter seznam dekani, ki so se izjavile za majniško deklaracijo, potem izjave iz begunskih taborišč, s front ter seznam železniškega osebja za deklaracijo. Zbrani so tudi primeri nekaterih krajev, kjer je državna oblast ovirala podpisno akcijo.

V mnogih polah je hkrati več izjav. Gre za izjave občinskih odborov; take zlasti prevladujejo na Kranjskem in zanje je značilno tudi, da so nekatere že vnaprej tiskani obrazci, kjer se je vpisala samo občina in datum – gre za izjave osebnih podpisnikov; v veliki večini so to podpisi žena in deklet, manj moških, saj jih je bilo veliko število pri vojakih. Potem so tu izjave raznih društev (gasilsko, katoliško, izobraževalno, bralno...), šolskih svetov, hranilnic in posojilnic, duhovščine, železniškega osebja, beguncev z Goriškega ter slovenskih fantov s front.

Izjave so v času deklaracijskega gibanja in s shodov pošiljali osebno dr. Antonu Korošču in Jugoslovanskemu klubu ali pa na uredništvo Slovenca, Slovenskega gospodarja, Slovenskega naroda in Straže.

Pri pregledu teh izjav me je zanimalo, kdo pošilja ali se izjavlja, število podpisov, ali se je za deklaracijo izjavljalo prebivalstvo, koliko je od tega moških, koliko žensk. Pozornost sem posvetila tudi datumu, da bi ugotovila, kdaj je bil višek deklaracijskega gibanja in do kdaj je izjavljanje in pobiranje podpisov potekalo. Žal nekatere izjave niso datirane. (Glej tabelo!) S posebnim zanimanjem sem pregledovala vsebino izjav, saj iz tega lahko razberemo občutke množic, ki so podpisovale izjave. Za veliko večino izjav lahko trdim, da je poleg osnovne izjave in podpore majniški deklaraciji ter politiki Jugoslovanskega kluba še posebej poudarjena ideja o ohranitvi monarhije, pripadnosti Avstriji in zvestobi cesarju Karlu. Za primer bom navedla nekatere izjave:

Slovenski fantje in možje 18. stotnije v Mariboru so se 1. 3. 1918 z 29 podpisi izrekli za majniško deklaracijo takole: »In ker hočemo biti samostojni, za to moramo biti! Dobiti moramo svoje lastno državno telo – svobodno Jugoslavijo v okviru avstro-ogrske monarhije, kateri naj se priklonijo vse one pokrajine, koder prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi. Živel naš Presvitli cesar Karl I., naš jugoslovanski cesar. Živela avstro-habsburška Jugoslavija.«⁴

¹ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971; Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje, Beograd 1973; Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor, 1972.

² Te izjave je pregledoval Fran Kovačič in o tem napisal razpravo: Odmevi majske deklaracije na Štajerskem v Času 1926/27, str. 267–282. V svoji razpravi je objavil podatke o številu občin, ki so se izjavile za deklaracijo po političnih okrajih, navaja tudi število podpisov in citira nekaj izjav, vendar ne popolno.

³ Pola lahko predstavlja samo eno izjavo, lahko pa je na eni poli hkrati več izjav (na primer občinski odbor, prebivalstvo, društvo) enega kraja ali pa več manjših vasi združeno na eni poli.

⁴ Pokrajinski arhiv Maribor, Acta declarationi faventia, karton II, št. 442. (Odslej PAM, ADF, kart., št.)

Slovenske žene iz Selnice so poleg izjave za Jugoslavijo zapisale tudi: » . . . ki nam naj pod žezlom Habsburžanov donese jasnejših dni . . . ter želimo uspeha pod geslom: vse za vero, dom, cesarja!«⁵

Odborniki iz Gornje Ložnice pri Slovenski Bistrici so 2. 2. 1918 izjavili zvestobo habsburški monarhiji: na ta način: »Svojo državniško zmernost in staro zvestobo pa kažejo Jugoslovani s tem, da hočejo v svoji državi živeti le pod žezlom preslavnih Habsburžanov.«⁶

Mnogi so v jugoslovanski državi pod habsburškim žezlom videli obstoj in napredek slovenskega naroda! Občinski odbor Buče v okrajnem glavarstvu Brežice 9. junija 1918: »zahteva ustanovitev lastne jugoslovanske države, proste vsakega narodnega gospostva tujcev pod žezlom habsburško-lorenške dinastije, da nam bo zasiguran verski in narodni obstoj in gospodarski napredek.«⁷ To ni edina izjava tako poznega datuma in še s posebej poudarjeno jugoslovansko državo v okviru Habsburžanov. Vidimo, da so deklaracijske izjave še v pozni pomladi 1918 omenjale habsburško klavzulo, kar pa je v literaturi zanikano.⁸

Ljudje so izkoristili priložnost in so ob izjavljanju za deklaracijo tudi potožili o svojih težavah in bremenih v gospodarstvu in političnem življenju. Odbor občine Blanca (okrajno glavarstvo Brežice) ob izjavljanju za deklaracijo 2. 1. 1918 protestira proti vinskemu davku in revkiziciji.⁹

Mnogi so videli v novi jugoslovanski državi pod habsburškim okriljem rešitev slovenskega naroda v gospodarskem in družbenem smislu. Takih izjav je kar precej. Kot primer navajam izjavo žena in mož občine Bohova v župniji Hoče: » . . . zahtevajo, da se prejkoslej združijo vsi Jugoslovani v samostojno jugoslovansko državo v smislu deklaracije Jugoslovanskega kluba z dne 30. V. 1917 pod žezlom slavne habsburške vladarske hiše, ker vidi edino v tem rešitev slovenskega naroda.«¹⁰

V večini izjav hvaležno pozdravljajo prizadevanja papeža Benedikta XV. in cesarja Karla za čimprejšnjo sklenitev miru za vse narode. Občinski odbor Črnega vrha 16. 12. 1917 poleg vzklikov: »Živi jugoslovanska država pod žezlom preslavne habsburško-lorenške vladarske hiše«, pravi tudi » . . . resnično in hvaležno pozdravljamo Nj. Svetost sv. Očeta papeža Benedikta XV. in Nj. veličastvo ljubljene cesarja Karla I. za skorajšnji mir.«¹¹

Navedla sem nekaj primerov izjav, ki pa niso osamljeni. To bo razvidno iz nadaljnje podrobne analize po historičnih deželah.

Priložene so tudi tabele, ki so narejene po sodnih okrajih, ker to še najbolj ustreza mejam današnjih občin.

I. ŠTAJERSKA

Za spodnjo Štajersko je v Pokrajinskem arhivu v dveh kartonih 445 pol. Od približno 380 občin slovenske Štajerske je poslalo izjavo za majniško deklaracijo in s tem zaupnico Jugoslovanskemu klubu več kot 270 občinskih odborov¹² iz 23 sodnih okrajev. Hkrati so dodane izjave društev (Katoliško slovensko izobraževalno društvo, Bralno društvo, Katoliško kmetijsko bralno društvo, Prostovoljno gasilsko društvo) v nekaterih krajih, razne izjave družb in zvez (na primer izjava deklet Marijine družbe iz Ločice pri Polzeli, članov mladeniške družbe iz Sv. Trojice v Slovenskih goricah), izjave nekaterih posojilnic in hranilnic ter njihovih podružnic, izjave krajevnih šolskih svetov, podpisi učiteljev in duhovnikov.

V drugo skupino bi lahko uvrstila izjave s podpisi prebivalstva, v večini gre za podpise žensk in deklet. Pri tem je potrebno omeniti, da so poleg podpisov prebivalcev Štajerske tudi podpisi in izjave primorskih beguncev. Izjavo in 205 podpisov so dali primorski begunci na Ptuj 15. 2. 1918, 17 podpisov goriških beguncev s Ptujске gore, 27 iz Hoč, 52 iz Ljutomera in nekaj 100 iz kolonije goriških beguncev v Mozirju, 27 iz Polzele in 43 iz Dobove. Skupaj okrog 500 podpisov goriških beguncev na Štajerskem.

⁵ PAM, ADF, kart. I. št. 107/2.

⁶ PAM, ADF, kart. I, št. 192.

⁷ PAM, ADF, kart. I, št. 33.

⁸ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Lj. 1971, str. 176.

⁹ PAM, ADF, kart. I, št. 21.

¹⁰ PAM, ADF, kart. I, št. 23.

¹¹ PAM, ADF, kart. III, št. 475.

¹² Ude navaja podatek 215 občin. (Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 102)

Izjavam iz slovenske Štajerske pa so priložene še: izjava Slovencev iz Diemlacha pri Brucku na Muri 19. 3. 1918, izjava 170 slovenskih in hrvaških rudarjev iz Fohnsdorfa pri Judenburgu, ki jo je objavil Slovenski gospodar¹³ in ki se z navdušenjem pridružuje majniški deklaraciji: »Vsi kot en mož smo za ujedinenje Slovencev, Hrvatov in Srbov v samostojno državo pod habsburškim žezlom ter izrekamo jugoslovanskim poslancem popolno zaupanje, in zaključuje z vzklikom: »Živela Jugoslavija, Živijo naš cesar Karel«,¹⁴ izjava s 75 podpisov slovenskih služkinj v Gradcu ter podpisi Slovencev iz Galicije in z drugih bojnih polj.

Časovno lahko sledimo izjavam od novembra 1917, ko so se na Štajerskem pojavile prve, pa vse do pozne pomladi 1918. Še avgusta 1918 se je občinski odbor s prebivalstvom Sladke gore pri Šmarju (25. 8. 1918) izjavil za deklaracijo, prav tako občinski urad Žabjek (1. 8. 1918).

Višek deklaracijskega gibanja se pričinja v decembru 1917 ter v prvih dveh mesecih naslednjega leta. Precej je tudi nedatiranih izjav.

Ena izmed oblik podpore majniški deklaraciji in politiki Jugoslovanskega odbora so bili tudi shodi, tabori, zborovanja, ki so jih organizirali v nekaterih krajih in na katerih se je zbralo veliko ljudi. Na teh zborih so govorili poslanci in pomembni slovenski politiki in ljudem predstavljali politiko in načrte Jugoslovanskega kluba in delo poslancev. Ljudje pa so izražali svoje navdušenje in sprejemali resolucijo za podporo deklaraciji. Mnogi shodi so bili prepovedani ali pa moteni s strani nemčurjev.

Na Štajerskem so zbrali 75.313 podpisov za majniško deklaracijo. Prišteti pa je potrebno še 294 podpisov Štajercev, ki so zaradi različnih opravil v času deklaracijskega gibanja bivali v tujini in sem jih označila že prej.

Kot sem že poudarila, ima velik del izjav občinskih odborov, v večji meri pa izjave in podpisi prebivalcev in raznih društev in družb, poleg osnovnega pridruževanja k majniški deklaraciji, ki že sama v svoji vsebini nosi habsburško klavzulo, še posebej poudarjen avstrijski okvir in si bodočo državo in gospodarski razvoj slovenskega naroda predstavlja edino pod vladno »slavnih Habsburžanov«, kot jih imenujejo. Citiram nekaj odlomkov: župnija Sv. Barbara (danes Cirkulane) je nabrala 128 podpisov za podporo majniški deklaraciji, vendar brez datuma; »Izjavimo se za svobodno avstrijsko, Jugoslovansko državo pod habsburškim vladarjem. Pridružujemo se želji sv. Očeta Benedikta XV. in našemu cesarju Karlu I., da bi sklenil mir, za vse avstrijske narode pravičen. Mir na podlagi samoodločbe vseh avstrijskih narodov. Spodaj podpisani že sedaj glasujemo in podpisujemo za našo Jugoslavijo. Moči ne dovolimo, da bi nas pri mirovnih pogodbah naša vlada prodala tuji državi, ki steza po naši zemlji roke. Mi nočemo priti pod Srbskega kralja ali pod Italijanskega, ne pod Nemčijo in ne pod Ogre. Mi smo bili, smo in ostanemo Avstrijski Jugoslovani in pod Avstrijskim vladarjem hočemo ostati.«¹⁵

Mnogi so izrazili veliko navdušenje: podpisane Slovenke petrovške občine s 385 podpisi: »Živela ljubljena habsburška dinastija in pod njenim slavnim žezlom srečna Jugoslavija!«,¹⁶ možje in fantje iz Nove Štifte pri Gornjem Gradu 27. 1. 1918: »Naprej zastave Slave! Živela svobodna Jugoslavija na veke pod habsburško dinastijo«,¹⁷ občina Pameče 9. 12. 1917 »Pod žezlom slavnih Habsburžanov naj se razvija in procvita jugoslovanska država, to je geslo nas vseh.«¹⁸

Mnoge izjave še posebej poudarjajo vdanost in zvestobo Avstriji ter cesarju Karlu I.: žene in dekleta iz Sv. Martina na Pohorju se s 124 podpisi izjavljajo za novo Jugoslavijo in hkrati poudarjajo svojo zvestobo Avstriji: »Kot patriotične Avstrijanke ter zveste in vdane hčerke katoliške cerkve«,¹⁹ Župnija Studenice pri Poljčanah se 15. 1. 1918 pridružuje deklaraciji in hkrati izraža vdanost in zvestobo Avstriji in upanje na čimprejšnji mir: »Z najglobljo vdanostjo in otroškimi zaupanjem zremo k visokemu pravičnemu prestolu Njih Velič. presvitlega

¹³ PAM, ADF, kart. I, št. 75.

¹⁴ Slovenski gospodar 52, 1918, 17, 25. 4., str. 4.

¹⁵ PAM, ADF, kart. I, št. 10/2.

¹⁶ PAM, ADF, kart. II, št. 249.

¹⁷ PAM, ADF, kart. II, št. 232.

¹⁸ PAM, ADF, kart. II, št. 243/1.

¹⁹ PAM, ADF, kart. I, št. 210.

deželnega Očeta in ljubljenelega vladarja cesarja Karola I., ki je prvi med vladarji dvignil zastavo miru . . . Slovenec je bil vsikdar zvest avstrijski vojak in oratar.«²⁰

Odbor občine Dramlje izreka svojo vdanost in zvestobo Avstriji in cesarju Karlu 26. 12. 1917: »1. Zastop občine Dramlje izreka svojo najglobljo vdanost in neomajno zvestobo svojemu s tolikimi zmagami ovenčanemu cesarju Karlu I. . . . 2. Kar najostreje protestira proti vsakemu denunciranju, proti vsakemu sumničnemu Slovencev ter kliče vsem svojim klevetničkom: Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovenca – nikdar!«²¹ Žene in dekleta iz Dobrne so se 22. 1. 1918 s 520 podpisi izrekle za deklaracijo in svojega vladarja si predstavljajo le iz habsburške rodbine: »Pod Habsburžani hočemo večno živeti.«²²

Številne so izjave, ki slavijo cesarja Karla I. kot dobrega in ljubljenelega cesarja, z željo, da hočejo le pod njegovo vladavino živeti: možje in fantje iz Brezja in Dogoš z 80 podpisi: »Blago in kri so vsikdar pripravljene darovati za svojega ljubljenelega cesarja Karola.«²³ Občina Slome se je 18. 1. 1918 izjavila za deklaracijo in obrazložila takole: »S tem hvaležno pozdravljamo sv. Očeta Benedikta njih prošnjo za mir med narodi in se kot vsikdar zvest narod slovenski odločno potegujemo za svojega vladarja svitlega cesarja Karola, da hočemo pod njegovim žezlom kot samostojen narod jugoslovanski zvesti ostati hiši Habsburžanov.«²⁴ 197 prebivalcev Turskega vrha pa je iz navdušenja nad deklaracijo in novo državo spesnilo pesem:

»Jugoslavija prihaja
Zdaj pred te naš svitli car!
Roko in srce podaja
S prošnjo srčno tebi v dar.«²⁵

Odločna je tudi izjava žena in deklet iz mejne občine Št. Ilj v Sl. goricah. Tukaj se je že desetletja bil zagrizen vsestranski boj za občinsko zastopstvo, jezikovno pripadnost pri ljudskih štetjih, gospodarsko, saj so Nemci z nakupovanjem zemlje hoteli to občino osvojiti; potekal je tudi kulturni boj za šolo. Slovenske žene in dekleta »stražnice naše obmejne zemlje«, kot se imenujejo v izjavi, so videle v novi državi lepšo bodočnost: »ki nam pod žezlom Habsburžanov donese jasnejših dni. Svobodno, spoštovano in edino hočemo domovino zlasti me, ki trpimo že 4 leta pod krutim nasilstvom, me, ki ne poznamo vojske le zadnja 4 leta, temveč ves čas svojega zavedanja. Naj ne bodo razvaline naših domov, naša prodana polja in gorice žalostni pomniki potomcev. Nikdar! Iz sleherne duše, orošene z našim znojem in našimi solzami, vstani nova moč, nova vera, novo upanje, iz teh treh pa nova, preizkušena in postoterjena ljubezen, ki naj bo zvesta stražnica Jugoslavije.«²⁶

Ude navaja to izjavo brez prvega stavka.²⁷ Ude citira tudi izjavo iz Ruš (navaja vir PAM, ADF, kart. II, št. 317/II)²⁸ ene najzavednejših in bojevitih slovenskih občin Dravske doline, ki so jo Nemci zaradi tega in zleta sokolske župe na dan sarajevskega atentata imenovali »Mali Beograd«. Te izjave ob mojem pregledovanju fonda Acta declarationi faventia v Pokrajinskem arhivu Maribor ni bilo.

Označila sem bistvene značilnosti in posebnosti deklaracijskih izjav iz Štajerske. V nadaljevanju podrobneje predstavljam in analiziram izjave po sodnih okrajih. Pri analizi me zanimajo naslednji kriteriji: število izjav občinskih odborov za deklaracijo, deklaracijsko gibanje in podpisovanje ter število podpisov, vsebina izjave, posebnosti, deklaracijski shodi oziroma tabori, datum.

²⁰ PAM, ADF, kart. II, št. 350/I.

²¹ PAM, ADF, kart. I, št. 65/1.

²² PAM, ADF, kart. I, št. 58.

²³ PAM, ADF, kart. I, št. 61/2.

²⁴ PAM, ADF, kart. II, št. 331.

²⁵ PAM, ADF, kart. II, št. 391.

²⁶ PAM, ADF, kart. I, št. 107/1.

²⁷ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 101.

²⁸ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 101–102.

Pregled po sodnih in političnih okrajih Štajerske

Politični okraj Celje*

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
CELJE	Škofja vas	občinski zastop žene in dekleta	1269		1269	14. 3. 1918	
	Dobova	ženstvo	377		377	14. 3. 1918	A
	Gaberje	goriške begunke	43		43		A
	Okolica Celja	podpisani	35	37	72	20. 1. 1918	
		odborniki				10. 2. 1918	
		ženske	209		209	10. 2. 1918	
	Dobrava	žene	126		126	10. 2. 1918	
	Gr. Hajdina	žene	70		70	10. 2. 1918	
	Lokrovec	žene	73		73	10. 2. 1918	
	Medlog, Lopata	žene	164		164	10. 2. 1918	
	Celje-Ostrožno	podpisani	1	1	2	5. 4. 1918	
	Dobrna	žene in dekleta	520		520	22. 1. - 1918	A
	Loka	podpisani			579		
	Velika Pirešica	občinski urad				15. 2. 1918	
		občinski odbor				24. 3. 1918	
	Gotovlje	prebivalstvo			379	14. 1. 1918	
	Vojnik	podpisani	175	85	260		
	Kalobje	odborniki				20. 1. 1918	
		župnik				2. 2. 1918	
	Nova cerkev	občinski urad				2. 3. 1918	A
	Petrovče	občinski odbor				11. 1. 1918	
		Slovenke	385		385	11. 1. 1918	A
	Sv. Jur ob j. železnici	občinski odbor				25. 12. 1917	A
		Hranilnica				17. 3. 1918	
	Sv. Pavel pri Preboldu	žene in dekleta	1118		1118	24. 12. 1917	
		županstvo					
		žene in dekleta	575		575	24. 12. 1917	
	Dekliška zveza						
	zbor cerk. pevč				17. 2. 1918		
	Katol. izob. druš.				20. 1. 1918		
	krajni šol. svet				8. 2. 1918		
Sv. Lovrenc	odbor občine				10. 12. 1917	A	
Žalec	občinski zastop				10. 12. 1917		
	žene in dekleta	444		444	10. 12. 1917		
Grize	županstvo				2. 2. 1918		
	občani			105			
	žene in dekleta	109		109			
vas Grize	podpisani	32	65	97			
Lahnokovca	žene in dekleta	183		183			
Pongraška okolica	žene in dekleta	104		104			
Zavodno	žene in dekleta	205		205			
Frankolovo	odbor občine				9. 12. 1917	A	
	Posojilnica				3. 3. 1918	A	
Svetina	občina				17. 3. 1918		
Dramlje	odbor občine				26. 12. 1917	A	
	žene	289		289			
Razbor	podpisani	105	46	151			
Teharje	žene	834		834			
Višnja vas	občinski zastop				24. 12. 1917		
Celje	sl. dijaki			68			
	duhovniki			20	2. 2. 1918		
	dekleta	93		93	14. 4. 1918		
Sv. Jakob	žene in dekleta	766		766		A	
Sv. Martin v Rož. d.	okrajni zastop				10. 12. 1917		
VRANSKO	občina				19. 12. 1917		
Braslovče	občinski odbor				23. 12. 1917		
Gomilsko	duhovščina				22. 11. 1917		
	žene in dekleta	481		481			
Polzela	občinski odbor				14. 1. 1918		

* (A na koncu podatkov v tabelah, za datumom, pomeni, da je v izjavi posebej poudarjena pripadnost Avstriji)

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
GORNJI GRAD	Rova vas, Breg Podvin	žene in dekleta	485		485	24. 1. 1918	
		žene in dekleta	147		147	15. 1. 1918	
		žene in dekleta	71		71	15. 1. 1918	
		žene in dekleta	44		44	15. 1. 1918	
	Založe Ločica	žene in dekleta	54	27	81		
		žene in dekleta	49		49	15. 1. 1918	
	Marija Reka Prekopa Sv. Jurij ob Taboru	žene in dekleta	53		53	15. 1. 1918	
		odbor Hranilnice				10. 3. 1918	
		dekleta Marijine dr.	89		89	13. 1. 1918	
		županstvo				12. 2. 1918	
	Grajaska vas	občinski odbor				7. 4. 1918	
		žene in dekleta	673		673	2. 12. 1917	A
		zborovalci na shodu katol. d.				25. 12. 1917	A
	Kokarje	občinski odbor				23. 12. 1917	A
		podpisane	452		452	26. 12. 1917	
	Ljubno	županstvo				26. 12. 1917	
		žene in dekleta	475		475	27. 12. 1917	
	Planina Luče	žene in dekleta	164		164	21. 1. 1918	
		občinski odbor				21. 1. 1918	A
	Nova Štifta	županstvo				19. 11. 1917	
možje in fantje			148	148	7. 12. 1917		
Gornji Grad	žene in dekleta	338		338	27. 1. 1918	A	
	občinski odbor				23. 1. 1918	A	
Mozirje	duhovščina				1. 12. 1917		
	županstvo				3. 12. 1917		
Mozirje-Okolica	žene in dekleta				21. 12. 1917		
	žene in dekleta				25. 1. 1918		
	goriški begunci				10. 1. 1918		
Loke, Šmihel, Ljubija	žene + begunke					A	
	županstvo	334		334		A	
Rečica	žene in dekleta	705		705	2. 2. 1918		
	žene in dekleta				31. 1. 1918		
Solčava	krajev. šol. svet				29. 1. 1918	A	
	Prost. pož. obram.				13. 12. 1917		
Bočna Delce	občinski odbor	153		153	20. 1. 1918		
	žene in dekleta				28. 1. 1918		
Sv. Fr. Ksaverij na Stražah	županstvo	51		51		A	
	dekleta in žene						
Radmirje	Kat. bralno druš.	258		258	21. 1. 1918		
	žene in dekleta		117	117	21. 1. 1918		
ŠMARJE PRIJELŠAH	fantje in možje				312		
	podpisani						
	Nezbiše	občinski zastop				9. 12. 1918	
		občinski odbor				6. 1. 1918	
	Ponikva	župljani				31. 1. 1918	A
		G. Ponikva				10. 12. 1918	
	Roginska gorca	občinski zastop				11. 3. 1918	
		žene in dekleta	277		277	10. 2. 1918	
	Zibika	občinski zastop				20. 1. 1918	
		Sv. Ema				21. 1. 1918	
Sv. Vid pri Grobel.	občinski odbor				27. 11. 1917		
	duhovniki				21. 1. 1918		
Šmarje p. Jelšah	občina				2. 2. 1918		
	krajni šolski svet				4. 1. 1918		
Šmarje Okolica	okrajni zastop				9. 12. 1917		
	občinski zastop						
Sv. Peter na Medvedovem selu	občina				25. 11. 1917		
	krajni šol. svet				7. 4. 1918	A	
Hranil. in posoj.					7. 4. 1918	A	

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
LAŠKO	Sv. Štefan	dekleta in žene	325		325	7. 4. 1918	A
		odbor kmet. podr.				7. 4. 1918	A
		Katol. sl. iz. druš.				7. 4. 1918	A
		K. škof. žup. urad				8. 2. 1918	
	Slivnica Sv. Jernej Sladka gora	občinski odbor	100		100	23. 1. 1918	
		žene in dekleta				8. 12. 1917	
		občinski odbor				25. 8. 1918	A
		občinski odbor				25. 8. 1918	
	Dol Dol + Hrastnik Dol	žene in dekleta	147		147	25. 8. 1918	
		možje	140	160	160	25. 8. 1918	
		duhov., učitelj.		2	142	23. 1. 1918	
		občinski odbor	890		890	6. 1. 1918	
	Turje Hrastnik Jurklošter	ženske				29. 3. 1918	A
		učiteljski zbor				4. 2. 1918	
		Hranil. in posoj.			11	6. 2. 1918	
		Sl. kat. izob. druš.				15. 2. 1918	
	Loka pri Zid. mostu Zidani most Marija Gradec	krajni šol. svet				14. 4. 1918	
Narod. čitalnica					14. 4. 1918		
občani					14. 1. 1918		
občinski odbor			54	54	24. 1. 1918	A	
Lakomno, Tevče, Stopce, Kozje, Bukovje Sv. Krištof	občinski odbor				4. 2. 1918		
	železničarji	356	260	616	4. 2. 1918		
	občinski odbor				28. 2. 1918	A	
	krajni šol. svet	50		50	5. 5. 1918	A	
S. Jedert nad Laškim	dekleta in žene				6. 2. 1918		
	podpisani			1103	15. 5. 1918		
	čitalnica				15. 5. 1918		
	odbor občine				1. 11. 1917		
Sv. Lenart nad L. Sv. Rupert nad L. Trbovlje	odbor občine				15. 2. 1918		
	rudarji		2283	2283		A	
	železničarji		52	52	5. 1. 1918		
	posestniki	116	85	201			
Laško	podpisani						
	Bral. druš. Orel						
	Jug. strok. zveza						
	Dekliška zveza	120		120	23. 12. 1917		
Sv. Miklavž nad L. G. Ponikva Sv. Marjeta pri Rimskih toplicah	vs a katol. druš.				6. 1. 1918		
	dekliška org.				27. 12. 1917		
	duhovščina	414		68	27. 1. 1918		
	goriški begunci		270	270	29. 1. 1918		
Sv. Marjeta pri Rimskih toplicah	žene in dekleta						
	možje in fantje	164	79	243	27. 2. 1918	A	
		podpisani			27. 1. 1918	A	
		krajni šol. svet					

V sodnem okraju Celje je izjavo za deklaracijo poslalo 16 občinskih odborov. Potem so tu izjave prebivalstva, v večini podpisi žensk, izjave Hranilnice iz Sv. Jurija (danes Šentjur pri Celju) ob južni železnici, Katoliškega izobraževalnega društva iz Sv. Pavla pri Preboldu (zdaj Prebold) ter krajevnega šolskega sveta iz tega kraja. Izjavo in podporo deklaraciji je dala poleg občinskega odbora tudi Posojilnica na Frankolovem. Člani načelstva posojilnice so ostro izjavili 3. 3. 1918: »najodločnejše ugovarjamo proti neizmerni in neznosni nadutosti Nemcev, ki odrekajo vsem narodom, razen sebe, pravico do svobode in življenja. . .«²⁹

Celjski slovenski dijaki so dali izjavo z 68 podpisi: »Celjski slovenski dijaki se pridružujemo jugoslovanski deklaraciji z dne 30. V. 1917 v njenem polnem obsegu. Prisegamo ji zvestobo do smrti. Navdušeno pozdravljamo jugoslovanski pokret, vse, kar je proti njemu, pa preklinjamo. Jugoslavija je naše življenje, izven nje je tema in smrt. Kličemo ji ob tej slovesni priliki naš viharni »Živijo«, naši veliki nepremagljivi Jugoslaviji! – Slava velezaslužnemu voditelju naše velike ideje

²⁹ PAM, ADF, kart. I, št. 80/2.

dr. Korošču in vsem poslancem JK! Vemo, da ne bodo ugasnili v njih srcih zlati cilji, vemo, da bo sledila zarji prava luč svobode. Odobravamo odločen nastop knezoškofa dr. Jegliča. Našim češkim sobojevnikom bratski Na zdar! – Preklinjamo dr. Šušteršiča in njegove privržence, izdajce, kojih delo je smrt, kojih pristaš pomeni duševni samomor. – Z največjim poudarkom zahtevamo mir s samoodločbo narodov, ki naj nam prinese prostost in ki naj napravi konec brezsmiselni, živinski moritvi. – Jugoslaviji pa kličemo še enkrat: Mi smo tvoji otroci, zvesti in srečni, mi smo tvoja bodočnost, zavedamo se naše dolžnosti, o majka naša Jugoslavija!³⁰ To je primer izjave, kjer se sicer izjavljajo za deklaracijo Jugoslovanskega kluba, in s tem za Jugoslavijo pod habsburškim okvirjem, vendar tega posebej ne poudarjajo, poudarjajo le svobodno Jugoslavijo. Takih izjav je le nekaj v celotnem fondu, ki ga hrani mariborski arhiv. Ude tudi citira to izjavo in jo označuje kot zelo zanimiv dokument.³¹

Iz celjskega okraja je poleg izjave slovenskega ženstva iz Dobove s 377 podpisi priložena tudi izjava 43 goriških begunc, živečih v tem kraju: »... Zveste habsburški cesarski hiši in polne hrepenenja po narodni svobodi zahtevamo ujedinjenje...«³²

V sodnem okraju Celje je bilo zbranih 9669 podpisov, od tega kar 8304 ženskih. Prva izjava je bila tod napisana 9. 12. 1917, in sicer izjava občinskega odbora Frankolovo. Deklaracijsko gibanje in z njim podpisovanje je potekalo še v aprilu 1918. Celjski sodni okraj so zajeli tudi deklaracijski shodi. V Celju je občni zbor slovenske Kmetijske zveze v februarju prerastel v pravi deklaracijski shod, ki pa je bil prepovedan. Slovenski gospodar je poročal, kako je hotelo ljudstvo zborovati, celjski Nemci pa so to hoteli preprečiti. Poslanec Pišek, ki je nameraval na zboru govoriti, je dejal: »Ljudstvo slovensko! Prišel bo kmalu čas, ko nam nihče v slovenskem Celju ne bo prepovedal shodov!« Zborovalci so peli »Hej Slovani«. Časopis pa svoje poročilo končuje z besedami: »celjski Nemci in nemškutarji niso dosegli svojega namena.«³³

17. 3. 1918 je bil še en shod, in sicer v Žalcu. Navzočih je bilo 7000 ljudi, po poročilu Slovenskega gospodarja. Govorila sta Anton Korošec in poslanec Ravnihar, navzoča pa sta bila tudi zastopnika hrvaškega in srbskega naroda Ivan Peršič in Srđan Budisavljević. Govorili so o krivicah slovenskega in sploh jugoslovanskega naroda. Korošec pa je predstavil načrt nove lepše jugoslovanske bodočnosti. Časopis poroča, da se je povsod slišal en sam klic: »Mi hočemo proč od tujcev, mi hočemo biti svobodni v veliki habsburški Jugoslaviji.«³⁴

V sodnem okraju Vrnsko je 8 občinskih odborov podpisalo deklaracijo. Skupaj je bilo zbranih 2173 podpisov, od tega le 27 moških.

Žene in dekleta iz župnije Gomilsko so skupaj s 481 podpisi v izjavi opisale tudi akcijo pobiranja podpisov in nasprotnike agitacije: »Nasprotniki se pritožujejo o »strastni« agitaciji naših voditeljev, zlasti duhovnikov, za deklaracijo. A taka agitacija ni potrebna, oskrbujejo jo nasprotniki sami. Zakaj, čim bolj oni dvigajo in rjujejo, tem bolj se vzbujajo in zavedajo naš narod... v tej združeni vidijo edino rešitev za Slovence in najboljši pogoj za uspešen razvoj Avstrije.«³⁵

Za deklaracijo se je izreklo tudi 81 goriških beguncev, živečih v Podvinu pri Polzeli. Prva podpora deklaracije pa je že z dne 22. novembra 1917, in sicer izjava duhovščine v Gomilskem.

Iz sodnega okraja Gornji Grad hrani Pokrajinski arhiv 7 izjav občinskih odborov, sicer pa so številnejše izjave prebivalstva in društev. Skupaj je bilo zbranih 3670 podpisov za deklaracijo. Kar 661 podpisov so zbrali 25. 1. 1918 goriški begunci iz kolonije v Mozirju. V Mozirju je 24. 3. 1918 potekal deklaracijski shod, na katerem je govoril Karel Verstovšek, vračajoč se z velenjskega tabora. Poročal je o sedanjem položaju in o gospodarskih vprašanjih. Govorili so tudi drugi. Ob koncu so sprejeli resolucijo, s katero so se izrekli za majniško deklaracijo in politiko Jugoslovanskega kluba.³⁶

Županstvo Ljubnega je 27. 12. 1917 poslalo svojo izjavo za deklaracijo Jugoslovanskemu klubu na Dunaj, medtem ko so žene in dekleta Ljubnega zbrale 445 podpisov in jih 21. 1. 1918 poslale na uredništvo »Straže« in »Slovenskega gospodarja« v Maribor. To je Slovenski gospodar 31. 1. 1918 objavil, vendar podatek ni identičen.³⁷

V sodnem okraju Šmarje pri Jelšah se je 10 občinskih zastopov izjavilo za deklaracijo. V deklaracijskem gibanju, ki je potekalo tod od novembra 1917 pa vse do avgusta 1918, ko imamo izjavo občinskega odbora in podpise prebivalstva, duhovščine in učiteljstva Šladke gore (25. 8. 1918), je bilo zbranih 1586 podpisov.

Za 14. 4. 1918 je bil napovedan deklaracijski shod pri Sv. Emi, vendar je bil prepovedan. Toda kljub prepovedi se je zbralo precej ljudi, zborovanje je potekalo v dvorani. Govoril je poslanec Jančkovič, zborovanje pa so motili štajercijanci, ko pa so jih zborovalci pretepli, so morali odnehati, poroča Slovenski gospodar. Sprejeli so tudi resolucijo, s katero so izrekli podporo Jugoslovanskemu

³⁰ PAM, ADF, kart. 1, št. 38.

³¹ Ude, str. 102.

³² PAM, ADF, kart. 1, št. 57.

³³ Slovenski gospodar 52, 1918, 6, 7. 2., str. 3.

³⁴ Slovenski gospodar 52, 1918, 12, 21. 3., str. 1.

³⁵ PAM, ADF, kart. 1, št. 89/2.

³⁶ Slovenski gospodar 52, 1918, 13, 28. 3., str. 4.

³⁷ Slovenski gospodar 52, 1918, 14, 31. 3., str. 3.

klubu. Zbor se je končal s klici »Živio« in pozdravom cesarju.³⁸ Omenila bi izjave iz Sv. Petra na Medvedovem selu (zdaj Kristan Vrh), saj so kar številne in imajo zanimivo vsebino: občina je že 25. 11. 1917 poslala Jugoslovanskemu klubu svojo izjavo za deklaracijo in hkrati naznanila, da zaupa poslancem kluba in pozdravlja mirovna prizadevanja. V aprilu 1918 pa so se občini pridružili s svojo izjavo tudi drugi: krajevni šolski svet, ki je izrazil svoje navdušenje in upanje na razvoj slovenskega šolstva v novi državi: »navdušeno odobrava majniško deklaracijo, ker upravičeno upa, da se bo v naši bodoči Jugoslaviji vsestransko povzdignilo naše šolstvo na edino pametni podlagi našega jezika in bo dobil naš narod ne samo vsepovsod slovenske ljudske in srednje šole, temveč tudi svojo toliko željeno slovensko sveučilišče kot najvišje ognjišče novega kulturnega razvoja.«³⁹

V Sv. Petru na Medvedovem selu je v aprilu potekala tudi akcija pobiranja podpisov za deklaracijo. Ženske so zbrale 325 podpisov in jih skupaj z izrazom navdušenja poslale Jugoslovanskemu klubu na Dunaj: »Veselimo se lepše naše bodočnosti in smo pripravljene na največje žrtve, samo, da doživimo svobodno Jugoslavijo pod našim bodočim jugoslovanskim kraljem Karolom I. Ob enem pozivamo vse žene in dekleta onih župnij, ki se še niso s podpis izjavile za Jugoslavijo, da to nemudoma store sebi in narodu v čast, sovražnikom pa v dokaz, da je svobodna Jugoslavija enodušna želja celega jugoslovanskega naroda . . . Za jugoslovansko državo pod našim svitlim cesarjem Karolom I.«⁴⁰ Iz tega kraja so izjave 7. 4. 1918 poslali še Hranilnica in posojilnica z željo: »da postane prejkoslej jugoslovanski narod pod žezlom slavne habsburške dinastije na zemlji svoj gospod.«⁴¹ Potem odbor kmetijske podružnice, ki je v izvršitvi majniške deklaracije pričakoval »novo dobo gospodarskega razvoja«, Katoliško slovensko izobraževalno društvo, ki je menilo, da je prišel »čas razodetja kulturnih sil jugoslovanskega naroda« ter župnijski urad, ki v izjavi meni, da bo izvršitev deklaracije Jugoslovanskega kluba prinesla enakopraven položaj tudi Jugoslovanom. Citiram: »da njena izvršitev prejkoslej prinese Jugoslovanom avstroogrške monarhije novo stališče v državi, kakšnega uživajo Nemci in Madžari in s tem lepšo in srečnejšo prihodnost v verskem, političnem, kulturnem in gospodarskem oziru ter svobodo od tisočletnega žalostnega robovanja.«⁴²

V sodnem okraju Laško je podporo politiki Jugoslovanskega kluba izrazilo 6 občinskih odborov in 6391 prebivalcev. Pri tem je potrebno omeniti izjave železničarjev iz Zidanega mosta s 54 podpisi, vendar brez datuma, in železničarjev iz Trbovelj, ki so se z 52 podpisi 5. 1. 1918 izjavili za deklaracijo. Železničarji iz Zidanega mosta so v združitvi Slovencev, Hrvatov in Srbov v Jugoslavijo pod Habsburžani v okviru Avstrije videli rešitev in boljšo bodočnost. Citiram: »zahtevamo ujediničenje Slovencev, Hrvatov in Srbov v Jugoslavijo pod Habsburžani v okviru Avstrije! Le v ujedinjenju leži naš spas in boljša bodočnost nas, naših otrok in njih potomcev . . .«⁴³

Iz Trbovelj imamo tudi podpise deklaracije rudarjev trboveljskega rudnika; izjava ni datirana. Trbovlje so bile v deklaracijskem gibanju pomembno središče, kjer so ljudje v velikem številu izrazili navdušenje in podporo deklaraciji. Tako je bil za 19. 5. napovedan velik deklaracijski shod v Trbovljah, vendar je bil prepovedan. Toda kljub temu se je zbralo 10.000 ljudi, zlasti veliko delavcev in rudarjev. Govorili so jim poslanci Ivan Benkovič, socialdemokratski vodja Melhior Čobal in župnik Časl. Slovenski gospodar, ki je 23. 5. poročal o prepovedanem shodu, je svoje poročilo končal takole: »Shod je vlada prepovedala, ni pa mogla v srcih tisočernih zatreti navdušenja za svobodo Jugoslovanov.«⁴⁴

V celotnem političnem okraju Celje je bilo zbranih 23.489 podpisov.⁴⁵

Politični okraj Konjice

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
KONJICE	Konjice	duhovniki dek.				5. 3. 1918	A
	Konjiška okolica	občinski odbor				9. 12. 1917	
	Grušovje	občinski odbor	348		348	13. 1. 1918	
	Prihova	žene in dekleta		6. 3. 1918			
	Kot	občinski odbor		13. 12. 1917			
Laže	občinski odbor			27. 11. 1917			
Ljubnica	občinski odbor			19. 2. 1918	A		
Stranice	podpisani		95	36	131		

³⁸ Slovenski gospodar 52, 1918, 17, 25. 4., str. 5.

³⁹ PAM, ADF, kart. II, št. 246/2.

⁴⁰ PAM, ADF, kart. II, št. 247/1.

⁴¹ PAM, ADF, kart. II, št. 246/3.

⁴² PAM, ADF, kart. II, št. 247/4.

⁴³ PAM, ADF, kart. II, št. 430.

⁴⁴ Slovenski gospodar 52, 1918, 21, 23. 5., str. 2.

⁴⁵ Ude navaja podatek 29.768 (Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 102)

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
	Zreče	občinski odbor				19. 3. 1918	A
	Tepanje	občinski odbor				25. 3. 1918	
	Paka	občinski odbor				12. 2. 1918	
	Brezen	občinski odbor				6. 12. 1917	
	Dolgoš in Brezje	možje in fantje		80	80		
	Nazaret	žene in dekleta	263		263		
	Sv. Kunigunda na Pohorju	občinski odbor				3. 3. 1918	

V političnem in sodnem okraju Konjice je deset občin podalo izjavo, zbranih pa je bilo 822 podpisov. Podpisani iz Stranic, 36 moških in 95 žensk, izražajo željo po ohranitvi monarhije, 19. 2. 1918: »Prepričani smo, da se bo na ta način naša mogočna Avstrija pod presvitlim cesarjem Karlom I. oziroma pod Habsburžani le okrepila in osvežila.«⁴⁶ Enako željo izražajo tudi duhovniki dekanije Konjice 5. 3. 1918 z 21 podpisi.

Ena izmed oblik podpore majniški deklaraciji in politiki Jugoslovanskega kluba so bili shodi. Tak shod je bil 19. 3. tudi v Konjicah in o njem je poročal Slovenski gospodar 21. marca 1918, da se je zbralo 500 mož. Na shodu so govorniki, med njimi posestnik Napotnik, trgovec Ogoreuc, poslanec Pišek in urednik Franjo Žebot, opisali delovanje slovenskih poslancev in govorili o ciljnih jugoslovanske deklaracije. Napotnik je zaključil zborovanje s klicem: »Živela Jugoslavija! Živel cesar Karel!« Zborovalci pa so zapeli cesarsko pesem.⁴⁷

Politični okraj Ljutomer

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
LJUTOMER	Stara Nova vas	žene in dekleta	160		160	12. 1. 1918	A
		možje		82	82	12. 1. 1918	
	Gerlova	občina				26. 12. 1917	
	Iljaševci	mладenke in žene	129		129		
	Mala Nedelja	podpisani			76	12. 5. 1918	
		župljani			544	28. 2. 1918	
	Križevci	občina				25. 1. 1918	
		Posojilnica				6. 1. 1918	
	Križtanovci	občinski odbor				24. 12. 1917	
	Slamnjak	občina				23. 12. 1917	
	Ljutomer	žene in dekleta	116		116		
	Cezanjevci	žene in dekleta	77		77	18. 1. 1918	
	Sp. Kamenščak	žene in dekleta	118		118		
	Noršinci	dekleta in žene	93		93		
	Slamnjak	dekleta in žene	45		45		
	Stara Cesta	podpisani			266		
	Ljutomer	zveza p. gasil. d. goriški begunci			52	2. 2. 1918	
	Moravci	žene, možje	286	78	364	jan. 1918	
		udje kmet. podr. krajni šol. svet				21. 2. 1918	
		občinski odbor				19. 2. 1918	
Presika	občinski odbor				17. 2. 1918		
Radoslavci	občinski odbor				29. 12. 1917		
Ključarovci	žene in možje			178	28. 1. 1918		
Kamenščak	občina						
Bunčani	občinski odbor				20. 1. 1918		
Veržej	občina				29. 12. 1917		
Vučja vas	podpisani	195	80	275	31. 12. 1917		
Boreci	občinski odbor				5. 2. 1918		
	žene in dekleta	38		38	1. 1. 1918		
Bučječovci	Slovenke	120		120	10. 1. 1918		
Cven	občinski odbor				2. 1. 1918		
Pristava	občina				8. 12. 1917		
					16. 12. 1917	A	

⁴⁶ PAM, ADF, kart. II, št. 349.

⁴⁷ Slovenski gospodar 52. 1918, 12. 21. 3., str. 2.

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
GORNJA RADGONA	Ivanjševci	občinski odbor žene in dekleta	256		256	30. 12. 1917	A
	Hrastje - Mota Ivanjci	žene in dekleta občina	109		109	30. 12. 1917 15. 1. 1918	
		Kapela	Kmet. bralno dr. občina				20. 1. 1918 22. 1. 1918
	žene in dekleta Slovinci		151		151	2. 2. 1918	
	Črešnjevci Okoslavci	učiteljski zbor	13	22	35	20. 1. 1918	A
		žene in dekleta občinski odbor	152		152	18. 1. 1918 16. 12. 1917	
	Murski vrh-Zasad	občinski odbor				10. 2. 1918	A
		žene in dekleta občinski odbor	250		250	10. 2. 1918 27. 1. 1918	
	Negova	žene in dekleta občinski odbor	123		123	25. 1. 1918	A
		Kralovci Norički Vrh	žene in dekleta občina	30		30	
	Šratovci Gornja Radgona	okrajni zastop				27. 1. 1918	A
		žene in dekleta občina	93		93	3. 3. 1918 22. 1. 1918	
	Police Radenci	žene in dekleta občinski odbor	92		92	17. 2. 1918	A
		občinski odbor				2. 2. 1918	
	Rihtarovci	žene in dekleta	33		33		A
žene in dekleta		1666		1666			
Sv. Jurij ob Ščav. Ščavnica	žene in dekleta	84		84	1. 2. 1918	A	
	žene, moške	108	43	151			
Zbigovci Boračeva	podpisani	67	49	116		A	
	občinski odbor podpisani	85	15	100	3. 2. 1918		

V sodnem okraju Ljutomer je 12 občinskih odborov poslalo izjavo za deklaracije, zbrali pa so 2991 podpisov. Potem so tu še izjave beguncev in begunk z Goriškegag, živeč v Ljutomeru (52 podpisov januarja 1918). Izjavo je poslala tudi zveza prostovoljnih gasilskih društev iz Ljutomera, 2. 2. 1918: »Vsi skupaj čutimo doma in na bojišču, da se prej ko mogoče uresniči misel, da postanemo svoji gospodarji na lastni zemlji in v naši Avstriji pod ljudomilim habsburškim cesarjem Karlom in njegovo blago družico Cito.«⁴⁸

Občina pristava je v imenu občanov protestirala proti grdim izrazom in dopisom »ptujskega Štajerca«, ki so bili naperjeni nasploh proti Slovencem. K temu protestu so dodali: »Bog živi deklaracijo z dne 30. V. 1917. Stojimo za našimi poštenimi jugoslovanskimi poslanci trdno kot zid, vdani presvitemu cesarju Karolu F. Jožefu, ter se ne damo ločiti nikdar od naših pravic.«⁴⁹ Takih izjav, kjer protestirajo proti onemogočanju deklaracijskega gibanja, je kar precej. Kot bo razvidno kasneje, je »Štajerc« deloval najmočneje zlasti v ptujski okolici.

Prvi razmah deklaracijskega gibanja se je pravzaprav začel šele s tako imenovano ljubljansko izjavo, ki je bila objavljena v slovenskih časnikih, podpisal pa jo je na prvem mestu ljubljanski škof Jeglič in predstavniki slovenskih političnih strank. Tako so se nekateri občinski zastopi pridruževali ljubljanski izjavi in pozdravljali delo škofa Jegliča. Citiram primer občine Gerlova v ljutomerskem okraju, 26. 12. 1917: »Veselo pritrjujemo ljubljanski izjavi zastopnikov vseh naših političnih strank, ki so se pod vodstvom presvitelega knezoškofa Jegliča dne 15. 9. 1917 izrekli za skupno delo.«⁵⁰

Prيرهanje deklaracijskih shodov je zajelo tudi Mursko polje. Tako je bil 3. februarja 1918 velik tabor slovenskih kmetov na Murskem polju, in sicer se je v Borecih pri Sv. Križu zbralo 1500 zavednih Slovencev in Slovenk iz celega ljutomerskega okraja, navzoči so bili tudi župani. Shod je otvoril Joško Rajh, nastopil pa je poslanec Ivan Roškar, ki je opisal delovanje slovenskih poslancev za kmeta in narod nasploh. Deželni poslanec Ozmeč je govoril o gospodarskih potrebah in zahtevah slovenskega kmeta, urednik Franjo Žebot pa o jugoslovanski deklaraciji. Sprejeli so tudi resolucijo, s katero: »muropoljski kmetje pozdravljamo Jugoslovanski klub, izražamo klubu popolno zapanje.« Pridružujejo se tudi deklaraciji Jugoslovanskega kluba, protestirajo proti poostreni rekviziciji, proti znižanju prehranjevalne množine in da se pusti odprte vse mline, oprosti naj se oddaja

⁴⁸ PAM, ADF, kart. I, št. 181.

⁴⁹ PAM, ADF, kart. II, št. 284.

⁵⁰ PAM, ADF, kart. I, št. 84.

sena in slame. Moški, ki vodi gospodarstvo, pa bi moral biti brezpogojno oproščen vojaške službe, je bilo zapisano v resoluciji, ki so jo z navdušenjem sprejeli. Peli so tudi pesmi »Lepa naša domovina« in »Hej Slovani«, poroča Slovenski gospodar.⁵¹

Za politiko Jugoslovanskega kluba se je izreklo tudi mnogo občin Slovenskih goric. 12 občinskih odborov in 3441 prebivalcev ter nekatera društva in zveze iz sodnega okraja Gornja Radgona se je v času od decembra 1917 do konca maja 1918 izreklo za podporo deklaraciji. Okrajni zastop Gornja Radgona je 3. 3. 1918 poleg izjave za deklaracijo potožil o dozdajšnjem krivičnem davčnem sistemu v okraju in nadvladi tujcev. Citiram: »Uvidevaajoč, da nikjer v naši državi ni tako krivičnega sistema, kakor je pri okrajnem zastopu G. Radgona, kjer ima 23 slovenskih občin, ki plača velepesevstvo 53.000 K direktnega davka (skupni davek okraja znaša 79.000 K), le 8 mandatov, dočim ima trg G. Radgona, ki plača le 50.000 K direktnega davka, tudi enako število zastopnikov, samo da se je pripomoglo tujcem do nadvlade, stremimo in zahtevamo v imenu slovenskih občin, da se ta ustavna krivica odpravi, kar je edino mogoče, ako se uresniči jugoslovanska deklaracija.«⁵²

V mnogih izjavah iz sodnega okraja G. Radgona so opisane tudi zahteve in želje, kod naj potekajo meje nove države. Žene in dekleta iz Črešnjevcev pri Radgoni pišejo 18. 1. 1918, da »mora obsegati vso zemljo naše monarhije, kjer prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, od najsevernejšega Prekmurja do zadnje točke Dalmacije, od madžarskih ravan do tirolskih gora, in v kateri bodo zadovoljni in srečni bratje Slovenec, Hrvat in Srb.«⁵³ Enake so zahteve občine Ivanjci, žena in deklet iz Ščavnice.

Potrebno je omeniti izjavo žena in deklet iz Sv. Jurija ob Ščavnici s 1666 podpisi, kar je mnogo več, kot je bilo v občini ljudi (506). Toda občine Galušak (453 prebivalcev), Grabonoš (336), Staretinci (573) in Trbegovci (719) nimajo podpisov. V takem primeru je očitno, da so prebivalci, ki so spadali v župnijo Sv. Jurij, tu tudi skupaj podpisovali. Torej gre za izjavo in podpise župnije.

V celotnem ljutomerskem političnem okraju je bilo v deklaracijskem gibanju zbranih 6458 podpisov.

Politični okraj Radgona

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum
			ženske	moški	skupaj	
RADGONA	Radgona	žene in dekleta sestaneke bratce Slov. i Hrvata Posojilnica	213		213	13. 1. 1918
					26	28. 5. 1918
	Dedonci Plitvički Vrh	žene in dekleta	75		75	28. 1. 1918
		žene in dekleta Kmet. bral. druš.	46		46	28. 1. 1918
Žetinci		žene in dekleta	100		100	31. 1. 1918
						20. 1. 1918

V političnem in sodnem okraju Radgona je bilo le okrog 10% slovenskega prebivalstva. Za majniško deklaracijo se je izreklo 460 prebivalcev, Kmetijsko bralno društvo iz občine Plitvički Vrh v januarju 1918, v maju 1918 pa je svojo izjavo poslala tudi Posojilnica iz Radgone. V velikem številu so se oglasile žene in dekleta iz mesta Radgone; 13. 1. 1918 je bilo poslanih 213 podpisov. Tej izjavi je priložena zanimiva dopisnica, ki so jo poslali s sestanka »bratce Slovenaca i Hrvata«, naslovljena na Jugoslovanski klub na Dunaj s 26 podpisi. K izjavi Posojilnice 28. 5. 1918, naslovljene na Jugoslovanski klub na Dunaju, je priložen tudi tekst, kjer so opisali, kako je potekalo pobiranje podpisov po teh krajih.

Za izjave iz sodnega okraja Radgona je zanimivo, da je poleg osnovne izjave podpore majniški deklaraciji, opisane meje, v katerih bi bila nova država: »... katera mora obsegati vso zemljo naše monarhije, kjer prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, od najsevernejšega Prekmurja do zadnje točke Dalmacije, od madžarskih ravan do tirolskih gora...«. Tudi dekleta in žene Plitviškega Vrha so zapisala enako željo po obsegu nove države,⁵⁴ kakor smo jo opisali za Črešnjevce v sodnem okraju Gornje Radgone.

Politični okraj Maribor

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum
			ženske	moški	skupaj	
MARIBOR	Bezena Fram Fram	občinski odbor				16. 12. 1917
		občinski odbor				26. 1. 1918
			83		83	

⁵¹ Slovenski gospodar 52, 1918, 6, 7, 2., str. 3.

⁵² PAM, ADF, kart. II, št. 295.

⁵³ PAM, ADF, kart. I, št. 52.

⁵⁴ PAM, ADF, kart. II, št. 256.

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
MARIBOR	Ješenca	žene in dekleta	57		57		
	Rače		123		123		
	Požeg		88		88		
	Kamnica	žene in dekleta	665		665		A
	Gorica	občinski odbor				17. 2. 1918	
	Grušova	občinski odbor				26. 5. 1918	
	Sv. Križ	podpisani	41	38	79		A
		žene in dekleta	16		16		
	Zerkovce	občinski odbor				29. 12. 1917	A
		možje in mladeni.		38	38	29. 12. 1917	
		žene in dekleta	62		62	29. 12. 1917	
	Jarenina	podpisani	2	13	15		
		duhovščina			13	10. 1. 1918	A
	Dolgoše	občinski odbor				1. 1. 1918	A
	Lehen	občinski urad				31. 12. 1917	
	Loka pri Planici	občinski odbor				10. 2. 1918	A
	Morje	dekleta in žene	118		118		
	Orehova vas	občinski odbor				11. 12. 1917	
	Zg. Jakobski dol	občina				7. 1. 1918	
	Maribor	slov. fantje in					
		možje stot. 18		29	29	1. 3. 1918	A
	Pohorje	žene in dekleta	152		152		
		možje		141	141		
	Plodržnica	občina				18. 12. 1917	
	Podova	občinski odbor					
	Rogoza	žene in dekleta	30		30		
		možje		11	11		
Št. Ilj v Slov. G.	žene in dekleta	385		385		A	
Sv. Jurij ob Pesnici	žene in možje			226		A	
Pernica	občinski odbor				20. 1. 1918	A	
Sv. Martin pri V.	občinski odbor				26. 3. 1918	A	
	podpisani	283	192	475		A	
Slivnica	občinski odbor				5. 5. 1918		
Dragučova	občinski odbor				24. 2. 1918		
Sp. Jakobski dol	občina				7. 1. 1918		
Sp. Hoče	možje in mlade.		87	87		A	
	žene in dekleta	113		113			
	goriški begunci			27			
G. Sv. Kungota	podpisani	143	80	223			
Ceršak ob Muri	občina				9. 12. 1917		
Sv. Miklavž	občina				26. 12. 1917		
	dekleta in žene	89		89	26. 12. 1917		
Bohova	podpisani	50	26	76		A	
Ciglenca	občin. odborniki				3. 3. 1918		
Svečina	Hranilnica in p.				7. 2. 1919		
Žitnice	občinski odbor				3. 2. 1918		
Limbuš	občina				15. 5. 1918		
Sv. Duh na Ostr. v.	druž. zastopniki			76	8. 2. 1918		
Ceršak in Selnica	Slovenke	558		558	10. 1. 1918	A	
Maribor in okolica	žene in dekleta	3256		3256	20. 1. 1918		
	zveza jug. želez.				25. 12. 1917		
	prof. bog. učilišča				4. 3. 1918		
SV. LENART V SLOVENSKIH GORICAH	Andrenci	občinski odbor				20. 1. 1918	
	Sv. Trojica	tržani	57	20	77		
		člani mlad. družbe		170	170	10. 2. 1918	A
	Sv. Trije kralji	občinski odbor				2. 1. 1918	
	žene in dekleta	147		147			
Malna	občinski odbor				20. 1. 1918		
Sv. Jurij					30. 1. 1918		
Ihova	občinski odbor				30. 3. 1918		
Ročica	občinski odbor				13. 1. 1918		

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
SLOVENSKA BISTRICA	Zamarkova-Lormanje Sv. Anton v Sl. g. Sv. Benedikt	občinski odbor občinski odbor občinski odbor dekleta in žene Kat. bral. in gosp. društva	191		191	28. 1. 1918 26. 1. 1918 31. 12. 1917	A
	Drvanja	žene in dekleta	125		125	27. 1. 1918	A
	Ihova	žene in dekleta	121		121		
	Osek	žene in dekleta	161		161		
	Zg. Ročica	žene in dekleta	55		55		
	Šežuvički dol	žene in dekleta	131		131		
	Trotkova	žene in dekleta	125		125		
	Sv. Lenart	duhovščina okrajni odbor žene in dekleta	341		341	7. 2. 1918 11. 1. 1918	A
	Šetarova-Radehova	županstvo				21. 1. 1918	
	Smolinci	obč. odborniki				3. 3. 1918	A
	Župetinci	občinski odbor				26. 1. 1918	A
	Drvanja	občinski odbor				6. 1. 1918	
	Trotkova	občinski odbor				15. 1. 1918	
	Čagona	občinski odbor				20. 1. 1918	
	Čermleňak	občinski odbor				18. 2. 1918	
	Gornji Porčič	žene in dekleta	94		94		A
	Sp. Gasteraj	občinski zastop				19. 1. 1918	
	Korena	občina				30. 12. 1917	
	Cogetinci	občinski odbor				20. 1. 1918	A
	Senarška	žene in dekleta	110		110	10. 2. 1918	
	Sv. Ana na Krembergu	dekleta dekl. z. krajni šol. svet	21		21	17. 2. 1918	
	Žice	občinski odbor možje in fantje					A
	Sv. Rupert v Sl. g.	žene in dekleta	177	32	32		
	Sp. Voličina	žene in dekleta	185	39	216		
	Dolge njive, Rogoznica	žene in dekleta	126	14	199		
	Velka	žene in dekleta obč. predstojni.		40	166	28. 12. 1917	
	Bukovec	občina				23. 12. 1917	
	Frajhajn	občina					
	Črešnjevce	žene in dekleta možje in mlad.	102	63	102		
	Ogljenšak	občina			63		
Laporje	možje in fantje žene in dekleta Slov. kat. izob. d.	108	44	44			
Zg. Ložnica	občina			108	21. 4. 1918		
Sp. Ložnica	občinski odbor			48	2. 2. 1918	A	
Vitanje	prebivalci	32	12	44	20. 1. 1918		
Gor. Polskava	Slovenci	74	39	113	marec 1918		
Sele	možje in mlad.	6	131	137		A	
Ošelj	županstvo				23. 12. 1917		
Poljčane	občinski odbor krajni šol. svet				8. 1. 1918 27. 1. 1918		
Lušečka vas	žene in dekleta	116		116	28. 1. 1918	A	
Pekel	prebivalci	69	61	130	28. 1. 1918		
Poljčane	begunci			105	28. 1. 1918		
Stanovsko	žene in dekleta	58		58	28. 1. 1918		
Sp. Poljčane, Podbač	žene in dekleta	96		96	28. 1. 1918		
Pokoše	žene in dekleta	115		115	28. 1. 1918		
Pretrež	begunci županstvo občinski odbor			36	28. 1. 1918		
					20. 1. 1918		

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
		možje in fantje		70	70	9. 2. 1918	
		žene in dekleta	106		106	9. 2. 1918	
	Žabjek	občinski urad				1. 8. 1918	
	Levič	podpisani	36	21	57	1. 8. 1918	
	Sv. Martin na Poh.	županstvo				23. 12. 1917	
		žene in dekleta	124		124		A
	Studenice	župnija				17. 12. 1917	A
	Brezje	občani	95	48	143	15. 1. 1918	
	Hrastovec	možje in žene	92	31	123	15. 1. 1918	
	Modraže	možje in žene	104	36	140	15. 1. 1918	
		krajni šol. svet				17. 12. 1917	
	Trg Studenice	možje in žene	101	39	140	15. 1. 1918	
		Bralno društvo				17. 12. 1917	
	Tinje	odbor občine				10. 2. 1918	
	Tinsko	občinski odbor				9. 1. 1918	
	Bojtina	občina				23. 12. 1917	
	Videž-Cigonca	občinski odbor					A
		+ občani			11	19. 1. 1918	
	Vrhole	občinski odbor				9. 12. 1917	
		županstvo				10. 2. 1918	
	Laporje	možje		53	53	10. 2. 1918	
		dekleta in žene	158		158	10. 2. 1918	
	Slov. Bistrica	duhovniki			16	29. 11. 1917	
		Reisman pošilja			208	11. 3. 1918	
		Katol. izob. d.					
		žene in dekleta	516		516	jan. 1918	
	Fara sv. Venčeslja	žene in dekleta	90		90	17. 2. 1918	
	Makole	občine Mak. žup.				16. 12. 1917	A
		žene in dekleta				12. 4. 1918	
	Sv. Ana	podpisani	80.	49	129	12. 4. 1918	
	Dežno	podpisani	189		189	12. 4. 1918	
	Jelovec – Makole	občani			47	12. 4. 1918	
	Pečke	podpisani			103	12. 4. 1918	A
	Stopno	podpisani			166	12. 4. 1918	
	Štatenberg	možje in žene			203		

V sodnem okraju Maribor se je za deklaracijo izreklo 22 občinskih odborov, zbrali pa so 6576 podpisov, med njimi so tudi goriški begunci. Izrekla se je tudi Hranilnica in posojilnica iz Svečine, duhovščina iz Jarenine ter profesorji bogoslovnega učilišča v Mariboru, zveza jugoslovanskih železnic ter fantje in možje 18. stotnije v Mariboru. Prve izjave so iz decembra 1917, zadnje pa še iz maja 1918 (občine Slivnica, Grušova in Limbuš).

Slovenke iz obmejne župnije Št. Ilj, in sicer iz Ceršaka in Selnice, so 10. 1. 1918 poslale izjavo s 558 podpisi dr. Antonu Korošču: »Z obzirom na drzni naklep naših verskih in narodnih nasprotnikov, ki hočejo s pomočjo Schulvereina, Südmarke se s silo polastiti naše lepe slovenske zemlje, ki je bila že stoletja last slovenskega ljudstva, nas navdaja misel po ujedinjenju vseh jugoslovanskih avstrijsko-ogrskih pokrajin z veselo nado, da bo ves trud narodnih nasprotnikov zaman . . .«, dekleta iz Selnice pa dodajajo: » . . . ki nam naj pod žezlom Habsburžanov donese jasnejše dni ter želimo uspeha pod geslom: vse za vero, dom, cesarja!«⁵⁵

Iz obmejne občine Sv. Jurij ob Pesnici (zdaj Jurski vrh) so prebivalci zbrali 226 podpisov. V svojih izjavah med drugim pravijo: »Hvaležno in z iskrenimi željami spremljamo neutrudno delovanje sv. Očeta Benedikta XV. za pravičen in trajen mir ter enako prizadevanje presvitega cesarja Karla I., pod čigar žezlom hočemo živeti v svobodni Jugoslaviji.«⁵⁶ Akcija pobiranja podpisov je bila ovirana. V Pokrajinskem arhivu Maribor je ohranjeno poročilo, ki govori, kako je žandar iz Gornje Sv. Kungote v januarju poizvedoval, kdo pobira podpise, češ da ima takšno povelje iz Gradca.⁵⁷ Iz Maribora in okolice je bilo zbranih v januarju 1918 3256 podpisov žena in deklet. Svojo izjavo je iz Maribora poslala tudi Zveza jugoslovanskih železničarjev v Mariboru 9. 12. 1917 z željo, da Jugoslovanski klub sestavi Narodni svet, »v katerem naj bi imeli jugoslovanski železničarji vsaj dva zastopnika.«⁵⁸ Dodaja pa opravičilo Jugoslovanskemu klubu, napisano 25. 12. 1917 v Ljubnem, kjer zveza opravičuje svojo pozno podano izjavo in podporo deklaraciji.

⁵⁵ PAM, ADF, kart. I, št. 107/2.

⁵⁶ PAM, ADF, kart. I, št. 129.

⁵⁷ PAM, ADF, kart. V, razno.

⁵⁸ PAM, ADF, kart. I, št. 202/4.

Podpore majniški deklaraciji in politiki Jugoslovanskega kluba so izrazili tudi na političnem shodu volilcev 1. 1. 1918 v Jarenini. Na shodu je govoril dr. Anton Korošec. Sprejeli so naslednjo resolucijo: »Shod volilcev, zbranih v Jarenini dne 1. 1. 1918, v polnem obsegu sprejema državno-pravno izjavo Jugoslovanskega kluba z dne 30. majnika 1917, zahtevajoč zvezo Slovencev, Hrvatov in Srbov v eni in skupni samostojni državi pod žezlom Habsburžanov ter izreka Jugoslovanskemu klubu, njegovim članom poslancem, zlasti njegovemu načelniku dr. Korošču popolno zaupanje in toplo zahvalo.«⁵⁹

V sodnem okraju Sv. Lenart je bilo zbranih 2482 podpisov in 21 občin se je izreklo za politiko Jugoslovanskega kluba.

Za deklaracijo se je 7. 2. 1918 izrekla tudi duhovščina svetolenarške dekanije. Poleg okrajnega zastopa iz Lenarta, ki v svoji izjavi 11. 1. 1918 izraža navdušenje in zaupanje Jugoslovanskemu klubu in posebej dr. Antonu Korošču in svojemu zastopniku Ivanu Roškarju, je tudi izjava 341 žena in deklet župnije Sv. Lenart. Katoliško bralno in gospodarsko društvo pri Sv. Benediktu v Slovenskih goricah se je 27. 1. 1918 enoglasno izjavilo za deklaracijo zato, »ker deklaracija ni samo politična, ampak tudi nepopisno velikega gospodarskega pomena za jugoslovanske dežele. Velika in močna bo Avstrija, ker bodo močni v njej posamezni narodi, če bodo gospodarsko samostojni, zato v boj za jugoslovansko deklaracijo.«⁶⁰ V župniji Sv. Benedikt so zbrali 843 podpisov žena.

Občinski odborniki iz Smolnic 3. 3. 1918 v svoji izjavi vzklikajo: »za ohranitev naše slovenske zemlje pred vsemi sovražniki, vse za vero, dom, cesarja Avstrije.«⁶¹ Žene in dekleta iz Gornjega Porčiča s 94 podpisi, vendar brez datuma: »Svobodna Jugoslavija pod močnim žezlom slavno vladajoče habsburške vladavine.«⁶² Enako v svoji izjavi vzklikajo člani mladeniške družbe, ko se s 170 podpisi 10. 2. 1918 izjavljajo za novo državo.

Tudi v lenarškem okraju so priredili deklaracijski shod, in sicer pri Sv. Bolfenku v Slovenskih goricah 21. 4. 1918. Zbralo se je 500 poslušalcev. Ljudje so prišli od Sv. Andraža, Sv. Lenarta. Govoril je poslanec Miha Brenčič, ki je shod označil za sijajnega. Poslušalcem je poslanec v poljudnih besedah govoril o vinskem davku, rekviziciji. Sprejeli so tudi resolucijo. Med drugim je bilo v njej rečeno: »O, da bi le kmalu napočil njegov najlepši dan, dan miru za krvavečo Avstrijo«, poroča Slovenski gospodar. »Želimo iz celega srca, da se prejkoslej uresniči njihova izjava z dne 30. majnika 1917, da se namreč združijo vsi Jugoslovani naše mile domovine v eno jugoslovansko kronovino pod osrečujočim žezlom slavne habsburške vladarske hiše. Živijo Benedikt XV.! Živijo cesar Karel I.!, Živijo naši poslanci!, Srečna Jugoslavija na dan!« Poročilo Slovenski gospodar končuje takole: »Svečanostni trenutek je nastopil, ko je zbrana množica po krepkem trikratnem živio klicu na cesarja in cesarico navdušeno zapela avstrijsko himno.«⁶³ Na shodu je še omenjena habsburška klavzula, čeprav je shod potekal v aprilu 1918. V literaturi pa je rečeno, da po 10. marcu 1918 resolucije s shodov ne vsebujejo več habsburške klavzule.⁶⁴

17 občinskih odborov in 3.927 podpisov ter izjave društev so rezultati deklaracijskega gibanja v sodnem okraju Slovenska Bistrica. Prva izjava je iz novembra 1917, ko so se duhovniki slovenj-bistriške dekanije izjavili za deklaracijo. To je zabeležil tudi Slovenski gospodar že istega dne 29. 11. 1917.⁶⁵

Višek podpisovanja je bil v januarju in februarju, vendar je bilo tudi v aprilu, podpisovanje še intenzivno, imamo celo izjavo občinskega odbora Žabjek 1. 8. 1918. Zanimiva je izjava občine Gornja Loznica pri Sl. Bistrici, ki je 2. 2. 1918 dodala svoji izjavi obsežen tekst, kjer razmišlja o novi državi: »1. Ruski Poljaki dobe svoje kraljestvo, neodvisno kraljestvo, četudi so se vojskovali proti Avstriji in Nemčiji. Koliko bolj so Jugoslovani vredni lastne države, ker so prelili toliko krvi, pretočili toliko solz, pretrpeli toliko pomanjkanja za Avstrijo in Nemčijo. Svojo državniško zmernost in staro zvestobo pa kažejo Jugoslovani s tem, da hočejo v svoji državi živeti le pod žezlom preslavnih Habsburžanov. 2. Ogrska država nam v svetovni sili ni pomagala zadosti izdatno. Zato se mora hrvatski narod ločiti od madžarskega, da nam bo prihodnjič v kaki enaki stiski lahko pomagal, kar bo osvobojen rad storil.«⁶⁶

Možje in mladeniči iz Sel s 137 podpisi med drugim v svoji izjavi pravijo »naj se na jugu monarhije ustanovi samostojna jugoslovanska država pod vladarstvom cesarja Karla I. V tej državi bomo šele dobili svoje pravice.«⁶⁷ Iz same Sl. Bistrice je Reisman (župan) 11. 3. 1918 poslal prilogo Jugoslovanskemu klubu na Dunaj z 208 podpisi. Med drugim Reisman piše: »Število je za to nemürsko gnezdo še dokaj častno, bilo bi se vsaj potrojilo, ko ne bi nasprotniki ljudi strašili, da bodo vse, ki bodo podpisali deklaracijo zopet tako zapirali kakor leta 1914 in tako manjka na poli marsikateri

⁵⁹ Slovenski gospodar 52, 1918, 1, 3. 1., str. 2.

⁶⁰ PAM, ADF, kart. I, št. 13/1b.

⁶¹ PAM, ADF, kart. II, št. 336.

⁶² PAM, ADF, kart. II, št. 275.

⁶³ Slovenski gospodar 52, 1918, 17, 25. 4., str. 4.

⁶⁴ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, str. 176.

⁶⁵ Slovenski gospodar 51, 1917, 58, 29. 11., str. 2.

⁶⁶ PAM, ADF, kart. I, št. 192.

⁶⁷ PAM, ADF, kart. II, št. 322.

zavedni Slovenec. Upam, da bomo tudi v Bistrici kmalu pripravili veličastno manifestacijo za našo Jugoslavijo.⁶⁸ Iz slovenjebistriške okolice pa je bilo zbranih 516 podpisov žena in deklet.

16. 12. 1917 je bila sprejeta tudi izjava vseh šestih občin makolske župnije. V izjavi se pridružuje mirovnim prizadevanjem in si »kar najodkritosrčneje želimo srečno, mogočno Avstrijo.«⁶⁹ Šele v aprilu 1918 pa so zbrali podpise teh občin, ki so jih 12. 4. poslali Jugoslovanskemu klubu z izjavo: »Hočemo biti samostojni kot na primer Ogrji. Hočemo biti trdni steber Avstrije. Živel naš kralj, Karol I., dober vladar srečne Jugoslavije.«⁶⁹

V celotnem političnem okraju Maribor je bilo zbranih več kot 12.000 podpisov.⁷⁰

Politični okraj Ptuj

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum		
			ženske	moški	skupaj			
ORMOŽ	Vodranci	obor občine				16. 12. 1917	A	
	Ormož	župani in kmet.				16. 12. 1917		
	Jastrebc	odbor občine				27. 12. 1917	A	
	Kog	odbor občine						
	Sv. Bolfenk pri Središču					28. 12. 1917		
	Mihalovci	odbor občine				25. 3. 1918		
	Obrež	žene in možje	327	179	506			
	Središče	občinski zastop				15. 12. 1918	A	
	Savci	občinski odbor				17. 3. 1918		
	Sv. Tomaž pri Ormožu	občinski odbor				17. 2. 1918		
		krajni šol. svet				17. 3. 1918		
		podpisani:						
	Bratonečice		333	129		462		
	Lahonci		173	71	244			
	Žvab		150		150			
	Savci		102	41	143			
	Ključarovci		84		84		A	
	Sv. Tomaž		287	29	316			
	Trnovci		96	68	164			
	Šenik		52	32	84			
Zerovinci	županstvo					27. 11. 1917		
Sodinci	občinski odbor					3. 2. 1918		
Trgovič	občina					20. 1. 1918		
Vitan	občinski odbor					17. 3. 1918		
Cvetkovci	občina							
Zagorci	podpisani	66	112	178			A	
Samušen	odbor občine					13. 1. 1918		
Svetinje	duhovščina			13		13. 1. 1918		
Pušenci	občinski odbor					27. 2. 1918		
Šalovci	občinski odbor					1. 1. 1918		
PTUJ	Dragovič	občinski odbor				22. 11. 1917		
		prebivalci	210	50	260			
	Formin	občina					20. 1. 1918	
	Gajovci	občina					8. 1. 1918	
	Gruškovec	občina					12. 3. 1918	
		prebivalci	47	52	99		12. 3. 1918	
	Hajdina	občina					9. 2. 1918	
	Sp. Hajdina	žene in dekleta	209		209			A
	Zg. Hajdina	žene in dekleta	126		126			
	Sv. Trojica v Halozah	žene in dekleta	350		350			
	Janežovci	podpisani	90	83	173		6. 2. 1918	
	Kicar	občina					17. 2. 1918	
		podpisani			304			
Mala ves	občinski odbor					6. 2. 1918		
Lanca ves	občina							
Ptujška gora	podpisani	73	50	123				
	občinski odbor					3. 2. 1918		
Črna gora	podpisani občani			92				
	Posojilnica							

⁶⁸ PAM, ADF, kart. I, št. 17/1.

⁶⁹ PAM, ADF, kart. I, št. 196.

⁷⁰ Ude navaja, da je bilo zbranih blizu 10.000 podpisov

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
PTUJ		žene in dekleta goriški begunci občina	242		242 17	21. 1. 1918 25. 1. 1918 30. 12. 1917 12. 2. 1918	A
	Muretinci	odbor občine					
	Mezgovci	občina					
	Majšperk	odbor					
	Moškajnci	odbor					
	Nova cerkev	podpisani:					
	Nova cerkev		414	129	543	23. 4. 1918	
	Višnja vas		217	141	358	23. 4. 1918 9. 1. 1918 29. 1. 1918	A
	Pacinje	duhovščina občinski odbor				3. 2. 1918	
	Sp. Velovljek	žene in dekleta	97		97	22. 1. 1918	
	Dornava	žene in dekleta	238		238	3. 2. 1918	
	Pacinje	žene in dekleta	85		85	27. 1. 1918	
	Prvenci	občina				11. 1. 1918	
	Spuhlja	občinski odbor				24. 2. 1918	
	Podvinci	občina				20. 2. 1918	
		možje in fantje		101	101	12. 2. 1918	
		žene in dekleta	160		160		
		podpisani drugi	136	53	189		
	Polenci	občinski odbor				1. 1. 1918	
	Polenšak	odbor občine	235	53	288	19. 1. 1918 30. 1. 1918	
		Posojilnica					
		žene in dekleta	252	40	292		
	Slomi	žene in dekleta	98		98	13. 1. 1918 30. 1. 1918 20. 2. 1918	
	Bukovci	občina					
	Rogoznica	občinski odbor					
		žene, možje	43	22	65		
		žene in dekleta	95		95		
		možje in fantje		387	387		
	Breg	možje		139	139		
		žene in dekleta	221		221		
	Zagorci	podpisani	66	112	178		
	Sakušak	podpisani	127	82	209		
	Sv. Andraž v Leskovcu	občina				25. 12. 1917 30. 12. 1917	
	odborniki						
Sv. Barbara v Halozah	žene in dekleta	272	31	303			
	podpisani			428	5. 5. 1918	A	
Sv. Janž na Drav. p.	podpisani:						
Loka		21	27	48			
Trniče				91			
Starše				138			
Zlatoličje		100	71	171			
Marjeta				87			
Prepolje				187			
Sv. Lovrenc na Dr. p.	občinski zastop				23. 12. 1917		
Apače	podpisani			461			
Sv. Lovrenc	podpisani			310	23. 12. 1917		
Pleterje				294	23. 12. 1917		
Župečja vas	podpisani			100	23. 12. 1917		
Sv. Lovrenc v Sl. g.	občinski odbor				27. 1. 1918		
	dekleta in žene	121		121	27. 1. 1918		
	podpisani	55	50	105			
	krajni šol. svet				27. 1. 1918		
Markovci	občina				20. 1. 1918		
Sv. Urban	občinski odbor				24. 2. 1918		
Zavrče	duhovniki				31. 1. 1918		
Šikole	občinski odbor				10. 12. 1918		
Slomi	občina				18. 1. 1918	A	
Mestni vrh	možje in fantje		245	245			
	žene in dekleta	148		148			
Stoperce	občinski odbor				6. 1. 1918	A	
	podpisani	121	7	128	6. 1. 1918	A	
	podr. Kmet. družb.				6. 1. 1918		

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
ROGATEC	Trnovski vrh	občani	95	56	151	21. 4. 1918	
	Trnovska vas Drstela Sv. Urban	občinski odbor				10. 3. 1918	
		občina				3. 2. 1918	
	Turski vrh Slovenja ves	občinski odbor				25. 1. 1918	
		podpisani	69	46	115	27. 4. 1918	A
	Slovenja ves	žene in možje	110	87	197		A
		obč. odborniki				28. 1. 1918	A
	Skorba	žene in dekleta	106		106		
		žene in dekleta	121		121		
	Gereča vas	žene in dekleta	135		135		
		žene in dekleta	73	25	98		
	Hudoše	žene in dekleta	73		73		
		občinski odbor				15. 5. 1918	
	Sv. Kungota-Njiverce	podpisani + žup.	60	44	104	18. 2. 1918	
		občina + podpis.	15	15	30	27. 1. 1918	
	Vintarovci	občinski odbor				8. 12. 1917	A
		žene in dekleta	378		378	21. 1. 1918	
	Bišečki vrh	žene in dekleta	557		557	10. 2. 1918	A
		podpisani	71	57	128		A
	Borovci	občinski odbor				3. 3. 1918	
		žene	309		309	3. 3. 1918	
	Vurberk	občinski odbor				20. 1. 1918	
		žene in dekleta	119		119	5. 2. 1918	
	Ptuja	žene in dekleta	156		156	5. 2. 1918	
		žene in dekleta	33	28	61	24. 3. 1918	
	Formin	žene in dekleta	98		98	5. 2. 1918	
		žene in dekleta	104		104	10. 2. 1918	
	Gajeveci	žene in dekleta	182		182	5. 2. 1918	
		žene in dekleta	191		191	27. 1. 1918	A
	Sv. Marjeta	žene in dekleta	114		114	5. 2. 1918	
		žene in dekleta	122		122	5. 2. 1918	
	Mala ves	podpisani	245	218	463	10. 3. 1918	
možje in žene		38	86	124			
Mezgovci	občinstvo žup.	146	94	240			
	krajni šol. svet				24. 2. 1918		
Moškajnci	zastopniki občin				27. 1. 1918		
	ptujskega okraja	130	75	205	15. 2. 1918		
Muretinci	primorski begunci						
	duhovščina			13		A	
Zamušani	odbor občine				30. 1. 1918	A	
	občina				3. 2. 1918		
Prerod – Tivolci	žene in dekleta	372		372	3. 2. 1918		
	dekleta	75		75	25. 1. 1918		
Sv. Jakob v Slov. g.	duhovniki			10	31. 1. 1918	A	
	odbor občine				9. 12. 1917		
Pobrež	občinski odbor				11. 1. 1918		
	možje in mlad.	143	135	135		A	
Sv. Peter in Pavel v Ptuj	žene in dekleta			143		A	
	občinski odbor				8. 12. 1917		
Ptuj	občinski zastop				8. 12. 1917		
	občinski odbor				15. 1. 1918		
Ptuj	občinski odbor				20. 1. 1918		
	krajni šol. svet				5. 1. 1918		
dekanija Dravsko polje	občinski odbor				2. 12. 1917		
	občinski uradi				9. 12. 1917		
Donačka gora	občinski odbor				8. 12. 1917		
	žene in dekleta	115		115			
Kostrivnica	podpisani	15	8	23		A	
	žene in dekleta	70		70		A	
Rogatec	žene in dekleta	96		96		A	
	duhovniki						
Plat	občinski odbor						
	občinski odbor						
Sv. Florjan	možje in mlad.						
	žene in dekleta						
Sv. Mohor	občinski odbor						
	občinski zastop						
Sv. Katarina	občinski odbor						
	občinski odbor						
Sv. Rok	krajni šol. svet						
	občinski odbor						
Sv. Križ	občinski odbor						
	občinski odbor						
Slatina Okolica	občinski uradi						
	občinski odbor						
Žetale	občinski odbor						
	žene in dekleta						
Sp. Sečovo	podpisani						
	žene in dekleta						
Rog. Slatina	podpisani						
	žene in dekleta						
Brstovec	žene in dekleta						
	žene in dekleta						
Sv. Katarina	žene in dekleta						
	žene in dekleta						

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
	Nimno	žene in dekleta	69		69		A
	Rajnikovec	žene in dekleta	49		49		A
	Slatina Okolica	žene in dekleta	246		246		A
	Sv. Mohor	žene in dekleta	47		47		A
	Plat	žene in dekleta	95		95		A
	Tekačevo	žene in dekleta	124		124		A
	Sv. Trojica	žene in dekleta	111	22	133		A
	Sv. Jur pod Donač. g.	odbor občine				6. 1. 1918	

V političnem okraju Ptuj je bilo deklaracijsko gibanje zelo močno.

V sodnem okraju Ormož se je 15 občinskih odborov izreklo za deklaracijo, zbrali so 2.331 podpisov. Podporo pa so izjavili tudi krajevni šolski svet v Sv. Tomažu pri Ormožu ter svetinjska duhovščina. Podpisovanje prebivalstva ni datirano niti v enem primeru, medtem ko izjave občinskih odborov so, in sicer od decembra 1917 pa do marca 1918.

Zanimiva je izjava iz Zagorcev s 178 podpisi: »Pod slavno krono habsburške hiše hočemo biti svobodni gospodarji v svoji lastni domači hiši.«⁷¹ Občina Sv. Tomaž je sprejela izjave o podpori deklaraciji s 1647 podpisi. Pri podpisanih iz Ključarovec je rečeno: »Živela samostojna avstrijsko-habsburška Jugoslavija!«⁷²

V sodnem okraju Ptuj je deklaracijsko gibanje zajelo veliko število krajev in prebivalcev. Podporo deklaraciji je izjavilo 41 občinskih zastopov, deklaracijo pa podpisalo 14.259 ljudi. Tudi tukaj so izjave podobne. Veliko število jih je, ki še posebej poudarjajo avstrijski okvir in vlado Habsburžanov. Navedla bom nekaj primerov: občina Mezgovci, 25. 1. 1918: »na slavni Jugoslovanski klub, ki si je stekel neprecenljive zasluge za vsesplošen napredek našemu cesarju in domovini zvestega slovenskega ljudstva . . . da se tudi mi pridružujemo ideji oziroma deklaraciji Jugoslovanskega kluba, namreč za Jugoslavijo pod žezlom Habsburžanov, ker le v njej upamo osvoboditev izpod vsakega tujega jarma, ki škodljivo vpliva na našo narodnost in naše gospodarstvo. Živela Jugoslavija in njen vladar presvitli cesar Karel!«⁷³ Odborniki občine Slovenja vas, 28. 1. 1918: »popolno zaupanje ter njih navdušenje naj podpirajo našega miroljubnega cesarja Karla in cesarico Cito, da se doseže čimprej tako zaželeni mir, protestiramo pa proti postopanju okrajnega zastopa Ptuj, kateri je strašil naše župane s kako namišljeno zvezo s Srbi, ker njih je s tem mnogo premotil in pečat se je pritisnil na zahtevo prvega svetovalca.«⁷⁴

Grožnje pobiralcem podpisov in oviranje akcije s strani nemškutarjev je bilo značilno za ptujski okraj. O tem pravi tudi poročilo iz Krčevine pri Ptuj: »Nemci in nemškutarji so to izvedli, na kak način mi je neznano in so naju zatožili pri sodnji. J. Wolner se je moral že dvakrat zagovarjati pri sodnji v Ptuj, grozijo mu, da bo izgubil službo . . .«⁷⁵

Občinski odbor Vurberk 8. 12. 1917 svoji izjavi dodaja: »Zastopniki naši, stojte trdno kot skala, da popolnoma zmaga naša velika jugoslovanska misel pod okriljem habsburškega orla!«⁷⁶

Cirkovce na Dravskem polju s 557 podpisi, brez datuma: »zahtevajo, da se vsi Jugoslovani v Avstro-ogrski manarhiji združijo v jugoslovansko državo, ta bi pod slavno rodovino Habsburžanov bila najlepši del in najmočnejša podpora novo urejene in vsem narodom pravične Jugoslavije.«⁷⁷ Tudi duhovščina dekanije Dravsko polje v svoji izjavi pozdravlja in slavi cesarja Karla in njegovo prizadevanje za mir. V ptujskem okraju sta dve izjavi iz maja 1918, ki kljub poznemu datumu še vedno poudarjata habsburško klavzulo (Vintarovci in župnija Sv. Barbare v Halozah). 428 podpisanih iz župnije Sv. Barbare želi, da se izjava (5. 5. 1918) objavi v Slovenskem gospodarju in Slovenskem narodu in vzklika: »Navdušeno vam kličemo! Živel naš presvitli vladar Karl I! Živel Jugoslovanski klub in vsi njegovi somišljeniki.«⁷⁸

Sodni okraj Rogatec je k podpori deklaraciji prispeval 1819 podpisov, 12 občinskih odborov se je izjavilo zanjo. Tudi duhovniki rogaške dekanije so prepričani, »da se le z novo jugoslovansko državo pod našim svetlim cesarjem Karolom I popravijo stoletne krivice, ki jih je moral trpeti jugoslovanski narod. Nova jugoslovanska država bo silno okreplila Avstrijo na jugu, zato jo tirjamo iz najčistejšega domoljubja. Ako Nemčija tako lepo procvita, če ravno šteje 27 samostalnih držav, zakaj bi ne procvitala Avstrija, ko je svojim narodom naklonila posebne državne organizme.«⁷⁹

⁷¹ PAM, ADF, kart. II, št. 421.

⁷² PAM, ADF, kart. II, št. 380/1–8.

⁷³ PAM, ADF, kart. I, št. 215.

⁷⁴ PAM, ADF, kart. II, št. 332/1.

⁷⁵ PAM, ADF, kart. V, razno.

⁷⁶ PAM, ADF, kart. II, št. 418.

⁷⁷ PAM, ADF, kart. I, št. 45.

⁷⁸ PAM, ADF, kart. I, št. 10/1.

⁷⁹ PAM, ADF, kart. II, št. 306.

Možje in žene iz občine Sv. Florijan pod Bočem se z 278 podpisov izjavljajo za deklaracijo z željo, »da bomo tudi v samostojni lastni državi pod mogočnim žezlom slavnih Habsburžanov – dobri državljani in podaniki našega cesarja.«⁸⁰ Rogaška Slatina je sprejela polo s 1094 podpisniki, ki se »izrečejo za jugoslovansko državo pod vlado cesarja Karola I.«⁸¹

V vsem političnem okraju Ptuj je bilo zbranih 18.409 podpisov prebivalstva poleg občinskih izjav, društev in zvez. Močno deklaracijsko gibanje se je izražalo tudi na shodih, ki so jih pripravljali, da so ljudi seznanili z delovanjem poslancev, in to je bila hkrati priložnost, da so se izrekli za deklaracijo in potožili o svojih težavah. V februarju sta bila dva shoda, in sicer 2. 2. 1918 na Ptuj in 3. 2. v Ormožu. Slovenski gospodar je poročal: »Dva lepa shoda v ptujskem okraju.« Poslanec Brenčič je poročal o delovanju državnega zbora, obsežno govoril o deklaraciji, o postopanju okrajnega zastopa ptujskega proti županom. Čez 1000 podpisov so zborovalci pokazali javno z velikim veseljem. »Zgago je prišel delat Linhart, tajnik okr. zastopa in par štajercijancev, katerim pa se ni posrečilo, da bi dosegli kakšen uspeh, čeprav je Ornig poslal uradnega vodjo Günterja s policaji in 12 vojaki«, piše v poročilu. »Ta shod je pokazal Ptujčanom, da se naše ljudstvo ne da več komandirati od raznih nemškutarških privandrancev in da je 99% ljudstva iz okraja za našo deklaracijo, za katero se povsod pridno pobirajo podpisi. Besedo je dobil tudi Linhart, ki pa so ga zborovalci hitro potegnili z odra,« končuje poročilo Slovenski gospodar.⁸² Zborovanju v Ormožu je predsedoval Tomaž Korpar iz Oslušovec, prisotna pa sta bila poslanec Brenčič in komisar dr. Schrei. Brenčič je govoril o politiki Jugoslovanskega kluba, deklaraciji. Slovenski gospodar poroča: »Ob koncu govora je nad 300 ljudi broječa množica na poziv poslanca zaklicala trikratni živio presvitlemu cesarju in cesarici.« Na shodu so se izrekli za deklaracijo in dali zaupnico Jugoslovanskemu klubu.⁸³

24. 3. 1918 je bil shod v Št. Janžu na Dravskem polju. Zbralo se je 500 ljudi, ki so enoglasno sprejeli resolucijo za deklaracijo.⁸⁴ V aprilu je bil shod pri Sv. Urbanu pri Ptuj. Zbralo se je 200 zborovalcev, sprejeli so resolucijo, v kateri so protestirali proti rekviriranju žita, krme, slame, proti vinskemu davku, izrazili pa navdušenje nad deklaracijo.⁸⁵

Politični okraj Brežice

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
KOZJE	Dobje Kozje	občinski odbor	133	8	24	3. 2. 1918	A
		duhovniki				25. 4. 1918	
	občinski zastop	20. 12. 1917					
	okrajni zastop	18. 12. 1917					
	zborovalci na	30. 12. 1917					
	gospod. shodu	20. 11. 1917					
	učiteljstvo	28. 2. 1918			A		
	občina	9. 6. 1919			A		
	občinski zastop	5. 2. 1918			141		
	občinski odbor	3. 3. 1918					
	žene in dekleta	6. 1. 1918					
	Križe	1. 12. 1917				A	
	Lastnič	15. 2. 1918				A	
	Loka	12. 2. 1918				171	
Pilštajn	29. 6. 1918						
Prevorje	22. 4. 1918						
žene in dekleta	18. 1. 1918						
Prsečno	1. 12. 1918						
občinski odbor	1. 12. 1918						
odbor občine	1. 12. 1917						
žene in dekleta	14. 1. 1918						
občinski odbor	99	99	A				
žene in dekleta	2. 12. 1917						
odbor občine	15. 1. 1918						
občinski odbor	13. 1. 1918						
žene in dekleta	112	112					
občinski odbor	6. 12. 1917						
žene in dekleta	94	94					
občinski odbor	5. 4. 1918						
žene in dekleta	30. 3. 1918	A					
Požarna obramba							

⁸⁰ PAM, ADF, kart. I, št. 73.

⁸¹ PAM, ADF, kart. II, št. 308/1–10.

⁸² Slovenski gospodar 52, 1918, 6, 7. 2., str. 1.

⁸³ Slovenski gospodar 52, 1918, 6, 7. 2., str. 4.

⁸⁴ Slovenski gospodar 52, 1918, 13, 28. 3., str. 4.

⁸⁵ Slovenski gospodar 52, 1918, 17, 25. 4., str. 5.

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum					
			ženske	moški	skupaj						
SEVNICA	Virštanj Podčetrtek	občinski zastop županstvo	98		98	14. 6. 1918	A				
		občinski odbor krajni šol. svet žene in dekleta				27. 1. 1918					
	Mrčna sela	Hranilnica in p. kat. sl. izob. dr. Požarna obramba obč. odborniki				11. 11. 1917					
						5. 4. 1918					
						5. 4. 1918					
						28. 2. 1918					
	Anže Armeško Blanca Sevnica	občinski odbor občinski odbor županstvo županstvo								30. 3. 1918	A
		druž. in osebje slov. trg. Luka				4		7	11	27. 2. 1918	A
	Rajhenburg	občinski odbor žene in dekleta				65			65	10. 11. 1917	
		slov. narod. žene				1746			1746	18. 2. 1918	
Zabukovje Senovo Stolovnik Golobinjek Veliki Kamen Reztez	občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor				20. 1. 1918						
					30. 12. 1917	A					
					30. 12. 1917						
					20. 1. 1918						
BREŽICE	Artiče	dekleta in žene moški	357	269	357 269	1. 1. 1918	A				
	Bojsno Globoko	občinski odbor občinski odbor žene in dekleta				5. 2. 1918					
		krajni šol. svet učiteljstvo	149		149	2. 2. 1918					
	Kapela Pišece Pleterje	občinski odbor občinski odbor občinski odbor žene in dekleta				28. 12. 1917	A				
		podpisani občina	312 105	74	312 179	17. 2. 1918	A				
	Brežice Zakot	žene in dekleta krajni šol. svet goriški begunci občinski odbor	464	36	464	28. 12. 1917					
		žene in dekleta županstvo	45		81	19. 11. 1917	A				
	Videm Tesje Stari grad	dekleta in žene dekleta in žene	117		117	10. 1. 1918	A				
		duhovščina občinski odbor	44 52		44 52	27. 1. 1918					
	Videm Bizeljsko Bizeljska vas Bračna vas Brezovica Drenovec, Žalec Gregovce Orešje Stara vas Zg. in Sp. Sušica Čatež	ženske	31		31	27. 1. 1918					
		ženske	88		88	20. 1. 1918	A				
		ženske	115		115	20. 1. 1918					
		ženske	138		138	17. 2. 1918					
ženske		47		47	3. 2. 1918						
ženske		147		147	14. 2. 1918						
ženske		109		109	14. 2. 1918	A					
ženske		188		188	14. 3. 1918						
ženske		188		188	13. 1. 1918						
žene in dekleta		432		432	13. 1. 1918						

Sodni okraj Kozje je sprejel 21 izjav občinskih odborov in 1935 podpisov. Zanimivo je, da se je izjavljanje za deklaracijo zavleklo precej pozno v pomlad, saj je kar precej izjav iz aprila 1918, tri so iz junija 1918: občinski zastop Buče 9. 6. 1918, ki sem ga že citirala v uvodu kot dokaz, da so izjave še v pozni pomladi vsebovale habsburško klavzulo in celo poudarjale avstrijski okvir, občin-

ski odbor Prevoje 29. 6. 1918 in občinski zastop Virštajn 14. 6. 1918, ki pravi: »V zahtevi po samostojni državi pod okriljem Avstrije in pod vladarstvom presvitle hiše Habsburžanov.«⁸⁶

Odbor občine Sedlarjevo 2. 12. 1917 se izjavlja: »za združenje vseh jugoslovanskih dežel v eno državno skupino pod žezlom naše habsburške rodbine. To je bilo vsem nam iz srca izgovorjeno!«⁸⁷ Občinski odbor Dvorjane se v svoji izjavi zavzema tudi za odpravo vinskega davka.

V sevniškem sodnem okraju je 12 občinskih odborov podprlo deklaracijo, zbranih pa je bilo 1822 podpisov. Največ jih je bilo zbranih v občini Rajhenburg. Zbrali so 1746 podpisov »slovenskih narodnih žena«. V tej občini je bil v aprilu deklaracijski shod. O njem je 18. 4. 1918 poročal Slovenski gospodar, ki pravi, da je bilo zbranih 700 zborovalcev, ki so peli »Hej Slovani«. Govoril je poslanec Benkovič. Izrekli so zaupnico Jugoslovanskemu klubu, sprejeli z navdušenjem resolucijo za Jugoslavijo v smislu znane deklaracije.⁸⁸

Iz sodnega okraja Brežice je 9 občinskih odborov poslalo izjavo. Majniško deklaracijo je podpisalo 3319 ljudi. Pri tem je šteto tudi 81 podpisov goriških beguncev iz Zakota. Izjavila sta se tudi dva krajevna šolska sveta in učiteljstvo iz Globokega, ki v izjavi poziva tudi ostalo narodno čutečo učiteljstvo na Štajerskem, da stori svojo narodno dolžnost in podpiše deklaracijo. Občinski odbor Pišce izjavlja 10. 1. 1918 »v imenu občanov, da želi jugoslovansko avtonomijo pod habsburško dinastijo.«⁸⁹

Ob slovensko-hrvaški meji je bil maja velik slovensko-hrvaški tabor na Bizeljskem. Po poročilu Slovenskega gospodarja je bilo zbranih 6–8000 Slovencev in Hrvatov. Govorili so hrvaški poslanec Živko Petričić, od Slovencev pa dr. Korošec, Jankovič in Benkovič. Zastopnice bizeljskih in brežiških Slovencev so dr. Antonu Korošču izročile 3000 K za gradnjo slovenske šole v Mariboru. S pesmijo »Lepa naša domovina« je bil shod Slovencev, Hrvatov in Srbov zaključen, piše v poročilu.⁹⁰

V političnem okraju Brežice je bilo zbranih 6647 podpisov za deklaracijo.

Politični okraj Slovenj Gradec

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
MARENBERG	Ribnica + Lehno, Arlice	žene in dekleta podpisani	190		190	26. 11. 1917	A
		Sv. Primož na Muto Vuzenica Vuhred, Ribnica, Janžev vrh Remšnik	94	63	157	1. 3. 1918	
		prebivalci	110	50	160	20. 4. 1918 18. 2. 1918	
ŠOŠTANJ	Sv. Andraž nad Polzelo Sv. Ilj pri Velenju Sv. Florjan pri Šoš. Sv. Janž na Vinski g.	žene in dekleta občinski odbor krajni šol. svet občinski odbor občina podpisani:	289		289	19. 1. 1918 15. 11. 1917 12. 3. 1918 17. 3. 1918 2. 12. 1917	
		Črnova	57	71	128		
		Sv. Janž	46	36	92		
		Pirešica	60	53	113		
		Selo	44	10	54		
		Prelska	54	59	113		
		Lopatnik, Kozjak	24	42	66		
		Lepje	16	19	35		
		Šoštanj	391		391	30. 1. 1918 10. 1. 1918	A
		Šoštanj Okolica Družmirje	okrajni odbor občinski odbor			25. 11. 1917 6. 4. 1918	
	Škale	Prost. gasil. dr. občinski odbor podpisani	346	144	490	6. 1. 1918 13. 1. 1918 13. 1. 1918	A
	Topolščica Velenje	občinski odbor Slovenke delav. šal. premok.	408		408	20. 12. 1917 18. 1. 1918 16. 12. 1917	
	Bele Vode pri Šoš.	žene in dekleta	108		108	10. 2. 1918	

⁸⁶ PAM, ADF, kart. II, št. 406.

⁸⁷ PAM, ADF, kart. II, št. 321.

⁸⁸ Slovenski gospodar 52, 1918, 16. 18. 4., str. 5.

⁸⁹ PAM, ADF, kart. II, št. 252.

⁹⁰ Slovenski gospodar 52, 1918, 21. 23. 5., str. 2.

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
SLOVENJ GRADEC	Sv. Martin ob Paki	občinski urad	813		813	12. 11. 1917	
	Zavodnje	žene in dekleta	205		205	12. 11. 1917	
	Stari trg	obč. predstojništva	206		206	2. 12. 1917	A
		žene in dekleta	20	30	50	1. 1. 1918	A
		Kat. kmet. bral. d.			17	24. 2. 1918	
		duhovniki				3. 12. 1917	A
	Golovabuka	občinski odbor				5. 4. 1928	
	Legen	občina				2. 12. 1917	A
	Mislinja	občinski odbor				9. 12. 1917	
	Pameče					9. 12. 1917	A
						9. 4. 1918	
						13. 1. 1918	A
Sv. Janž pri Dravog.	žene in dekleta	208		208	25. 5. 1918		
Sv. Ilj pod Turjakom	občinski odbor	116	113	229	17. 3. 1918		
	možje in žene				28. 11. 1917		
	Bralno društvo				4. 5. 1918		
Sv. Vid nad Valdekom	občina				10. 3. 1918		
	žene in možje				16. 12. 1917		
	krajni šol. svet				6. 3. 1918		
Vrhe	občina	33	13	46	13. 2. 1918		
Slov. Gradec	možje, žene				10. 12. 1917	A	
	krajni šol. svet				26. 12. 1917		
	občina				26. 12. 1917	A	
Šmartin pri Sl. G.	občinski odbor	135		135	26. 12. 1917	A	
	podpisani	371	196	567	7. 4. 1918		
Podgorje	podpisani	119	79	198	25. 4. 1918		

V političnem okraju Slovenj Gradec ima izjavljanje občinskih odborov in zbiranje podpisov naslednje karakteristike in zanimivosti: V sodnem okraju Marenberg (danes Radlje) so trije občinski odbori podali izjavo, zbranih pa je bilo 507 podpisov. Prva izjava iz sodnega okraja Radlje, ki jo hrani mariborski arhiv, je z dne 26. 11. 1917, in sicer so to podpisi žena in deklet iz Ribnice, nasloveljni na dr. Korošca z željo za neoviran gospodarski, narodni in prosvetni razvoj pod žezlom Habsburžanov v smislu majniške deklaracije.

Iz šoštanjkega sodnega okraja je ohranjeno v Pokrajinskem arhivu 8 izjav občinskih odborov in pole s 3314 podpisi. Prva izjava je z dne 15. 11. 1917, in sicer občinski odbor Sv. Ilj pri Velenju. Okrajni odbor je 10. 1. 1918 podal izjavo, v kateri izreka zaupanje poslancem in cesarju Karlu: »Ob enem izreka neomajno zaupanje domačemu poslancu dr. Verstovšku, načelniku Jugoslovanskega kluba dr. Korošcu in vsem članom, koji neumorno delujejo za dosego naših pravic ... izreka najtoplejše zahvalo našemu cesarju Karolu I za prizadevanje v prid vroče željenega, splošnega miru.«⁹¹

Saleška dolina je bila tudi prizorišče množičnega shoda. Zbralo se je po poročilu Slovenskega gospodarja 1500–2000 ljudi. Zbor je otvoril župnik Cizelj, govoril pa je poslanec Karel Verstovšek in povedal, zakaj zahtevamo jugoslovansko preosnovo države, Novo Avstrijo. Nato je predsednik predlagal resolucijo, da se zborovalci zahvalijo presvitemu cesarju Karlu I in sv. Očetu papežu.⁹²

Velik shod je bil napovedan v Družmirju pri Šoštanju za 30. maj ob 4. uri, ko bi naj govoril Karel Verstovšek, vendar je bil prepovedan. Iz Šoštanja so poslali 30 orožnikov in vojaštvo, toda poslanec Verstovšek je kljub temu govoril.⁹³

Devet občinskih zastopov se je v sodnem okraju Slovenj Gradec izreklo za deklaracijo, zbranih pa je bilo 1999 podpisov. Podpisovanje je potekalo še v maju 1918. 25. 5. 1918 je Št. Ilj pod Turjakom sprejel izjavo s 229 podpisi.

Občinski odbor Št. Janž pri Dravogradu je 13. 1. 1918 podal izjavo za novo državo: »pod žezlom slavne habsburške vladarske hiše, ker vidi edino v tem rešitev slovenskega naroda.«⁹⁴ Tu je bil 7. 4. tudi velik deklaracijski shod, katerega se je udeležilo več kot 2000 mož in žena, vendar je okrog 200 Nemcev zmotilo zborovanje. »Nemški razgrajči na shodu v Št. Janžu odbiti«, je poročal Slovenski gospodar.⁹⁵

⁹¹ PAM, ADF, kart. II, št. 371.

⁹² Slovenski gospodar 52, 1918, 13, 28. 3., str. 4.

⁹³ Straža, 3. junij 1918.

⁹⁴ PAM, ADF, kart. I, št. 120.

⁹⁵ Slovenski gospodar 52, 1918, 15, 11. 4., str. 2.

17. marca 1918 je bilo zborovanje v Mislinjski dolini, v Št. Ilju pod Turjakom. Govoril je predsednik župan Roškar. Slovenski gospodar je njegov govor označil takole: »Gospod predsednik govori v navdušenih besedah o cesarju Karlu I in sv. Očetu, ki se najbolj trudita za mir.« Na shodu je govoril tudi poslanec Karel Verstovšek, ki je pojasnil politični položaj in govoril o pomenu deklaracijskega gibanja. Kaplan Toplak je izročil podpise za deklaracijo (1219) iz župnij Št. Ilj in Št. Vid. Zbrali so tudi 1608 K za Tiskovni dom v Mariboru in se izrekli za deklaracijo.⁹⁶

Za deklaracijske izjave iz sodnega okraja Slovenj Gradec lahko rečemo, da skoraj vse poudarjajo Avstrijo in Habsburžane. Občinsko predstojništvo Stari trg pri Slovenj Gradcu, 2. 12. 1917: »Pod žezlom slavnih Habsburžanov naj se razvija in procvita jugoslovanska država, to je geslo nas vseh.«⁹⁷ Žene in dekleta (1. 1. 1918, 206 podpisov) iz tega kraja: »prosimo naše vrle poslance naj zastavijo vse sile za uresničenje dr. Krekove ideje, za samostojnost mile Slovenije pod mogočno vladavo ljudomilega cesarja Karola I.«⁹⁷ Duhovniki »izražajo svojemu vladarju neomajno zvestobo«.⁹⁸ Občinski odbor in 135 podpisov prebivalcev Šmartina pri Slovenj Gradcu 26. 12. 1917: »Pod slavno krono habsburške jasne hiše hočemo biti svobodni gospodarji v svoji lastni domači hiši.«⁹⁹

Politični okraj Slovenj Gradec je zbral 5820 podpisov.

Na Štajerskem so nabrali 75.313 podpisov za majniško deklaracijo.¹⁰⁰ To število je dobljeno na osnovi pol s podpisov, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Koliko je ta fond popoln, ne vem. Zajeti so tudi podpisi goriških beguncev na Štajerskem, ne pa 170 podpisov slovenskih in hrvaških rudarjev iz Fohnsdorfa na Zg. Štajerskem, 75 podpisov slovenskih služkinj iz Gradca, 32 podpisov Slovencev iz Diemlacha pri Brucku ter 17 podpisov vojakov iz Galicije; skupno 294 podpisov. V to število niso zajeti podpisi duhovščine in raznih korporacij.

Kot najbolj zaveden se je pokazal celjski politični okraj, kjer se je več kot 2/3 občin izreklo za deklaracijo in so zbrali več kot 23.000 podpisov. Častno število je pokazal tudi Ptuj, kar je važno, ker je bilo tukaj središče močnega štajercijanstva. Iz ptujskega okraja je tudi veliko poročil, ki govorijo o oviranju podpisne akcije s strani Nemcev. Velik delež občin (okrog 2/3) se je izrekel tudi v okraju Brežice. V mariborskem okraju se je izrekla približno polovica občin, takšen delež pa tudi v okraju Konjice, nekaj več kot polovica občinskih odborov pa se je izrekla v ljutomerskem okraju. V slovenjegraškem okraju je 21 občin dalo podporo deklaraciji, vendar je potrebno ob tem pripomniti, da je bil marenberški okraj z majnimi izjemami popolnoma pod oblastjo nasprotnikov.

Duhovščina je v velikem številu podpisovala. V fondu Pokrajinskega arhiva Maribor so naslednje izjave duhovščine: Celje (20 podpisov), Gomilsko, Gornji Grad, Šmarje pri Jelšah (14), Sladka gora, Laško, Jarenina (13), bogoslovno učiteljsiše v Mariboru, Sv. Lenart (18), Slovenska Bistrica (16), že 29. 11. 1917 Svetinje (13), Nova cerkev, Zavrče, dekanija Dravsko polje (13), Rogatec (10), Kozje (24), Videm in Stari trg.

Izjavo za deklaracijo so dali tudi krajevni šolski sveti Sv. Pavel pri Preboldu, Rečica, Sv. Peter na Medvedovem selu, Turje pri Hrastniku, Moravci, Žice, Sv. Tomaž pri Ormožu, Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah, Sv. Rok, Globoko, Zakot, Sv. Ilj pri Velenju, Sv. Vid nad Valdekom, Slovenj Gradec ter učitelstvo iz Sladke gore in Kozjega in učiteljski zbor Kapela.

Nadaljevanje sledi

⁹⁶ Slovenski gospodar 52, 1918, 13, 28. 3., str. 3.

⁹⁷ PAM, ADF, kart. II, št. 345.

⁹⁸ PAM, ADF, kart. II, št. 346.

⁹⁹ PAM, ADF, kart. II, št. 367.

¹⁰⁰ Ude navaja podatek 72038 (str. 102).

Zusammenfassung

ERKLÄRUNGEN ZUR UNTERSTÜTZUNG DER MAI-DEKLARATION (1. TEIL)

Vlasta Stavbar

Im ersten Teil der Abhandlung analysiert die Verfasserin die Listen mit den Deklarationserklärungen, die sich im Regionalarchiv Maribor im Fond Acta declarationi faventia befinden und die bisher noch nicht systematisch untersucht worden sind. Es gibt davon alles in allen fünf Kartons. In dem vorliegenden ersten Beitrag werden die beiden ersten Kartons bearbeitet, die die Erklärungen von Steiermark enthalten, was quantitativ mehr als die Hälfte der Erklärungen darstellt. Die Erklärungen werden analysiert nach den einzelnen Ortschaften, nach Gerichtsbezirken und nach Gebieten, das Datum der Unterschrift der Erklärung wird erwähnt, ferner wer die Unterschriftensammlung organisiert und eingeleitet hat; die Unterschriften werden nach dem Geschlecht des Unterzeichners aufgliedert. Es wird auch angeführt, ob die Erklärung die Österreichklausel enthält. Es werden auch einzelne Erklärungstexte zitiert, die sich oftmals in mancherlei unterscheiden. Aus alledem läßt sich der Standpunkt und das Wollen der Bevölkerung herauslesen, die die Erklärungen unterschrieben hat. Es ist ersichtlich, daß die Vorstellung von dem neuen Staat sehr nebulös war, aber jedenfalls nicht so antiösterreichisch, wie bisher herausgestellt wurde.

V knjigarni Cankarjeve založbe v Ljubljani na Kongresnem trgu 8 (stavba Slovenske maticе) lahko naročite oziroma kupite naslednje publikacije **Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, drugih inštitutov Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU in Slovenske akademije znanosti in umetnosti**.

- Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije (Zbornik razprav). 1986.
- Gestrin F., Grafenauer B., Pleterski J., Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. 1991.
- Zadnikar M., Romanska Stična. 1957. (Razprave IV/4).
- Blaznik P., Zemljiško gospostvo v območju freisinške dolenske posesti. 1958. (Razprave IV/6).
- Razprave V., Hauptmannov zbornik. 1966.
- Grafenauer B., Ob osemdesetletnici Ljudmila Hauptmanna. Bibliografski pregled dela Ljudmila Hauptmanna. 1966. (Razprave V/1).
- Klaič N., Marginalia uz problem doseljenja Hrvata. 1966. (Razprave V/2).
- Miklavčič M., Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju. 1966. (Razprave V/7).
- Vilfan S., Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane. 1966. (Razprave V/10).
- Gestrin F., Piranska komenda v 14. stoletju. 1966. (Razprave V/12).
- Žontar J., Kranjski deželni vicedom. 1966. (Razprave V/14).
- Blaznik P., Spremembe v pravnem položaju loškega teritorialnega gospostva v 16. stoletju. 1966. (Razprave V/15).
- Pivec-Stele M., Biblioteka kmetijske družbe za Kranjsko (Slovenijo) 1820–1945. 1966. (Razprave V/18).
- Turk E., Značilnosti preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno. 1966. (Razprave V/19).
- Zelko I., Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po l. 1381. 1972. (Razprave VII/5).
- Čurkina I. V., Matija Majar-Ziljski. 1974. (Razprave VIII/2).
- Hoefler J., Slovenska cerkvena pesem v 18. stoletju. 1975. (Razprave IX/2).
- Valenčič V., Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne. 1977. (Razprave X/4).
- Razprave XV. 1986: Cevc E., Predromanski relief v Hodišah na Koroškem. Cevc E., Kipar Leonhard Kern in njegovo delo na Slovenskem v letih 1612–1613. Prelovšek D., Ljubljanski baročni arhitekt Candido Zulliani in njegov čas. Lavrič A., Pogodba z mojstrom Jurkom iz Loke za zidavo prezbiterija in zvonika v Crngrobu.
- Žontar J., Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja; 1957. (Dela 11).
- Gestrin F., Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. 1965. (Dela 15).
- Žontar J., Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju. 1973. (Dela 18)
- Lukovič P., Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875–1878. 1977. (Dela 19).
- Gestrin F., Pomorstvo srednjeveškega Pirana. 1978. (Dela 21).
- Mihelič D., Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. 1985. (Dela 27).
- Lavrič A., Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti. 1. knjiga. 1988. (Dela 32/1).
- Kos M., Urbarji Slovenskega Primorja. II. del. 1954. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Gestrin F., Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. 1972. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Hoefler J., Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. 1982. (Viri za zgodovino Slovencev 6).
- Mihelič D., Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89). 1984. (Viri za zgodovino Slovencev 7).
- Vilfan S., Otorepec B., Valenčič V., Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja. 1986. (Viri za zgodovino Slovencev 8).
- Pahor M., Šumrada J., Statut piranskega komuna. 2. knjiga. 1987. (Viri za zgodovino Slovencev 10/2).
- Gestrin F., Mihelič D., Tržaški pomorski promet 1759/1760. 1990. (Viri za zgodovino Slovencev 12).
- Kos D., Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). I., II. 1991. (Viri za zgodovino Slovencev 13/I, II).

Philipp Wambolt

KLOBUK NADVOJVODE JANEZA

Referat na znanstvenem posvetovanju Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne 29. okt. 1990 v Ljubljani

I.

»Kdo je ta?« vpraša staroavstrijski mladenič svojega bratranca iste baže, ko se nekdo pojavi s črnim pastirskim klobukom na glavi, obšitim s štirimi zelenimi vrvicami. Celo cesar Karel in cesar Franc Jožef sta nosila ta kmečki klobuk. V modo ga je vpeljal nadvojvoda, ki je v času po revoluciji, okrog leta 1800 živel kot kmet, se oblačil kot kmet, se oženil z meščanko slovenskega rodu in požel veliko priljubljenost med ljudstvom. Frankfurtška narodna skupščina ga je 1848/49 izvolila za državnega upravitelja.

Tako je ta klobuk neuradno postal simbol nastanka nove strukture države, ki temelji na ljudstvu in se je pričel konstituirati pri kmetstvu. Ta klobuk, razširjen med slovenskimi Nemci in slovenskimi alpinisti, nam priča torej o dvojem:

- kmečki in lovski element sta nosilca nove moči,
- tradicionalni zgornji sloj se ima za kmečkega.

Kdor se na tem mestu loteva interpretacije, mora iti po sledi strukturiranja ideologije in preveriti, katere dejanskosti in katere socialne skupine v politični celovitosti niso bile zastopane.

S temi vprašanji se ubadam, ko se z razvalin graščine Hmeljnik ob prvem jasnem sončnem vremenu razgledujem prek Slovenije, od Gorjancev do Triglavā ter do Koralpe in Malih Alp. Nato se pogled ustavi v dolini, skozi katero so rimske legije speljale cesto, ki je Hrvaško povezovala tja do Ljubljane, tam, kjer danes teče avtocesta. Ob turških udorih prek meje so tu zgoraj ponoči prižigali grmade in svarilna znamenja so segala vse do Dunaja.

Leto 1942 so plameni več dni gorečega poslopja naznanjali, da je to področje osvobojeno fašističnega in nacističnega gospostva. Zdaj pa je nad gričevjem, posutim s stotero cerkvami, tako mirno . . .!

II.

Na mojem aktu je bilo v ruski pisavi zapisano: »Avstrijec«. Ujeli so me na Silvestrovo leta 1942 in zasliševal me je sovjetski komisar, Dunajčan Fink. Začel je z nacionalnostjo in odgovoril sem mu, zavedal pa sem se, da ne morem dati odgovora, ki bi ustrezal sovjetskemu vprašalniku.

Moja stara mati, kneginja Ana Lobkowitz, je na vprašanje o nacionalnosti rekla samo: »Bedasto vprašanje!« Potem je pristavila: »Govorim v jeziku, kakršnega govorijo v kraju, kjer se zadržuje moja družina in kjer prebiva 'gospoda'.« Zнала je češko, nemško z dunajskim naglasom, francosko za konverzacijo in molitev, za goste angleško, madžarsko pa le malo.

Zaradi moravske pripadnosti je bilo samoumevno, da sem se moral učiti češčine. Slovenščino sem se učil le leto dni. Gimnazijo sem obiskoval v Avstriji, internat je bil knežje auerspergovski, tam naj bi se navzel politične kulture. Ne kulture Male Avstrije, temveč donavskega prostora. Naš priljubljeni učitelj nemščine, strokovnjak za barok in benediktinec seitenstettenškega samostana, je sina poslednjega cesarja na maturo pripravljaval ravno tako kot nas.

V času vojne sem doumel nesmiselnost politične teze, da so od 19. stoletja dalje lahko velike le države, konstituirane iz enega samega naroda, z enim jezikom, z enotno kulturo. Tam v bivšem carstvu, ki se je zdaj imenovalo Sovjetska zveza, sem pričakoval, da se bo zaradi skupne proletarske zavesti mnogovrstnost narodov zlila v trdno zvezo, ne da bi pri tem številčna večina Rusov vodila v njihovo hegemonijo.

Iz vojne sem se vrnil z enim nabojem preveč. Do množičnega morilca Hitlerja svoje dolžnosti nisem izpolnil.

Šele tedaj sem izvedel, da se je moja družina vpisala na slovensko listo. Hitler je predvidel, da bo mešano prebivalstvo ločil s preselitvami. Velikopotezno so nam ponudili ogromno posestvo v Ukrajini. To je bilo nesmiselno. Odšli bi lahko vsaj na Moravsko, vendar Slovenije nismo hoteli zapustiti.

Rdeči petelin na naši strehi nas ni pahnil v obžalovanje naše odločitve. Ostal sem navezan na Slovenijo kot domovino in mislim, da bo tako vse do konca mojih dni.

III.

God moje matere Ludvike, rojene grofice Harrach, smo praznovali 25. avgusta. Z bližnjih gradov je prišlo okoli šestdeset sorodnikov in prijateljev; s Turjaka Auerspergi, s Soteske njihova druga veja, z Bogenšperka in Bizeljskega pa naši sorodniki Windisch-Graezi. Meščanski so bili gostje iz diplomatskih krogov. Služabnik, ki je pospravljajal za mojim bratom in mano, je bil mlajši od naju, živel pa je v vasi. Blišč in slovesnost vélikega obeda sta name napravila nelagoden vtis, ne da bi pri tem izgubil občutek za lepo.

Po maturi leta 1936 sem se moral odločiti za poklic. Odločil sem se: »ubogim oznanjati veselo blagovest«, za študij teologije. Vedel sem, da bom v štirinajstih dneh v samostanu. Tam sem živel onkraj razlik med narodi. Naš jezik je bila latinščina.

Dve leti kasneje sem bil brez strehe nad glavo. Nacisti so samostan zasedli in razpustili. Sinagogo so požgali, naša cerkev pa je še stala.

Tedaj, ko so me prisilili v vojaško suknjo za sanitejca, se nisem ubadal le z vprašanjem antikomunizma, temveč tudi z vprašanjem antinacizma. Naši samostanski predstojniki so bili že v koncentracijskih taboriščih.

Zdelo se mi je žalostno in samoumevno, da mnogo ljudi, ki so nam bili blizu, ni prepoznalo groze rjave diktature in so se hoteli boriti z rjavimi proti diktaturi rdečih. V Rusiji pa sem srečal druge, ki so se za rdečo diktaturo borili proti rjavim.

IV.

Med vojno me ni bilo več v Slovenijo, ki jo je to gospostvo diktatur pahnilo v strašno bedo. Ostala je sestra Ana, ki je dopovedovala vsem soljudem na naši posesti Hmeljnik na Dolenjskem: »Ne segajte po orožju!«

Kako globoko sovražna in zločinska je politika delitve dežel, sem spoznal šele kasneje. Že delitev Slovenije pod srbskimi kralji na banovino je vzela Slovencem veliko. Po razdelitvi Slovenije med Hitlerja in Mussolinija in s tem nasilna ločitev od ostalih narodov Jugoslavije pa je bila pošastna. V otroštvu se mi je »presajanje« judov v geta zdela sredstvo zoper mržnjo do njih. Rečeno je bilo, da bodo tam lahko živeli v miru v skladu s svojo tradicijo in verskimi obredi. Vsa laž tovrstne rešitve se mi je razkrila prepozno, šele ob getu v Rigi, ki je bil v rokah SS in služil uničenju.

Glede inozemskih Nemcev, ki so jih iz Besarabije in drugih dežel »vračali domov« v Rajh, se nisem zgražal. Na to sem gledal kot na dvorezno priložnost z mnogimi pomanjkljivostmi. Rešitev je bila vse preveč preprosta, trpljenje pa veliko in nepredvidljivo.

Zdelo se je, da nasilna organizacija nacionalnih držav opravičuje razpad Avstro-Ogrske. Večnarodnostni problem se je vlekel dalje še desetletja. Nova perspektiva se je konkretizirala šele z Evropsko skupnostjo in ali s konferenco o varnosti in sodelovanju v Evropi. Tako si lahko predstavljamo mirno reševanje konfliktov med povezanimi državami. Izguba lastnega doma, preselitev zaradi vojne – to je prineslo nekaj bližine med vse, ki so trpeli pod vojskujočimi se silami. V taborišču sem bil skupaj s »presajenimi« tudi, z nasilno ponemčenimi Poljaki in Rusi. Deležem sem bil novih poznanstev.

V.

Dolga leta nisem mogel videti svoje slovenske domovine. Navdajal me je strah do socialističnih držav, strah, da bi po sedmih letih ujetništva moral trpeti še nadaljna. Deset let po vojni sem si drznil pripotovati v Slovenijo. Našel sem le ruševine. Neka ženska, ki me sedaj

po maši v vaški cerkvi vsakokrat pristrčno pozdravi, me je ob tem mojem prvem srečanju zasula s trpkimi obtožbami na račun moje družine.

Prijatelji in znanci so me pogosto spraševali, kako lahko prenesem vnovična srečanja s svojo domovino pod rdečo diktaturo. Ne le srečanja z razvalinami in grobovi, temveč tudi z nesvobodo in očitki.

Najprej smo prihajali iz prijateljstva do starejših ljudi, ki so jim komunistični partizani zaradi nas grozili s smrtjo. Kasneje sem se spoprijateljil z redkimi Slovenci, ki so bili pod titoistično diktaturo v službah, s katerimi pa se je bilo mogoče odkrito pogovarjati, ne da bi jih odkrita lojalnost do nas spravljala v nevarnost.

VI.

Nekateri ljudje v Sloveniji, ki se jih spominjam iz otroštva: Akademiki, ki so govorili slovensko in nemško in ki so po svojem izvoru imeli ali le našli razloge, da so se imeli za Nemce. Laskalo jim je, da so lahko nemške vojake, ki so vkorakali, poveličevali kot neprimerno bolj redoljubne, snažne in disciplinirane od vojakov in jugoslovanske vojske. Poudarjali so razliko med upravo v Ljubljani in Beogradu, Sloveniji pa lastne politične kulture niso priznavali.

Hitlerjevci so spretno namestili mnogo oficirjev in upravnikov, ki so izvirali iz Avstrije, zasedene, »osvojojene« od Hitlerja. Njihova komunikacija je bila prijateljska in pristrčna, vendar pa je šlo le za drobce ruševine: Povezanost je bila popolnoma prekinjena, državna zveza donavskih dežel ni več obstajala.

VII.

Naprosili so me, naj sprejemem ta referat z naslovom »Nemci na Slovenskem«, raje pa bi govoril o »Avstrijcih na Slovenskem«. To pa bi bilo preveč preprosto. V liotardovski netočnosti tega naslova tiči zavajajoča prevara, da bi bil videti »pangermanski« malonemec, ali še slabše, če bi se to razumelo v velikonemškem smislu z omejitvijo srednje Evrope na nemški narod, onstran pa Slovani, Madžari, Italijani in Romuni.

Moj brat Klemens, ki je padel leta 1945, se je tega vprašanja lotil drugače. Po tečaju za oficirje leta 1942 so ga vprašali, v čem je razlika med prusko in avstrijsko vojsko. On: »Za prusko velja – kratko, jedrnato, ostro. Za avstrijsko pa – tovariško, prijazno, žilavo, lagodno.« Protivprašanje: »Kaj je bolje?« Odgovor: »Za Pruse prusko, za Avstrijce pa avstrijsko!« Ostal je podoficir.

VIII.

Novembra 1989, torej šele na pragu demokratičnih volitev maja 1990, sem v novomeški Študijski knjižnici bral iz svoje avtobiografije, ki sem jo naslovil »Selitve«. Nisem bil prisiljen pogosto menjavati le krajev bivanja, socialnih okolij, jezikov in kultur okusa. Pripovedoval sem tudi o premnogih jedilnih in pisalnih mizah, o oblekah in kovčkih, o načinih političnega in religioznega govora. Znova sem objel resničnost stare slovenske domovine, znova za-objel njeno življenje in se uril v njenem jeziku. V tem je priokus konca menjavanj in začetka novih menjav v smislu poslušanja, opazovanja, govorjenja. Vsakdan mi ni več tuj, ni se mi treba umikati v vlogo človeka nekdanjosti.

Srečanje z ljudmi kot so Manca Košir, Spomenka Hribar, Ervin Hladnik in Peter Vodopivec so pripravljala spremembo, ki se je dogodila meni in vsej deželi. Šele v zadnjem času berem besedila Edvarda Kocbeka, srečanja z Venom Tauferjem in Marjanom Rožancem niso bila le naključje. Tišji so sadovi razgovorov z zgodovinarjem Jarcem iz Novega Mesta, z Emo Umek, s Špelo Valentinčič. Prvi stiki so ležali na »Via Clericalis«, stara in nova prijateljstva.

IX.

V zadnjih desetih letih sem sodeloval s socialnimi pedagogi poruhrskega industrijskega območja in skupaj z njimi iskal jezik proletariata. Jezik s kančkom solidarnosti, kot v mnogih

deželah, drugačen od reflektirane, za šole namenjene visoke govorice, bogat z emocionalno komunikacijo. Jezik, ki mi je dobro znan iz otroških let, preživetih na Dolenjskem.

Danes se moram zahvaliti Hmeljniku, da mi je dal vpogled v visoko vrednost regionalnih kultur in me navdal z zaupanjem v plodnost povezav med njimi.

Prevedla Uršula Cetinski

Zusammenfassung

ERZHERZOG JOHANN'S HUT

Philipp Wambolt

»Erzherzog Johann's Hut« stellt im autobiographischen Text Philipps Wambolts – dem Sohn des letzten Besitzers der Burg Hmeljnik bei Novo mesto und selbst einem Soziologen und Sozialpädagogen – zugleich ein Symbol und Sinnbild dar: Symbol neuer, veränderter Vorstellungen eines Teils des österreichischen Adels, der in der postrevolutionären Zeit nach 1800 einsah, daß »die neue Reichsstruktur« auf einer breiteren »Volksbasis« aufzubauen sei, zugleich aber Sinnbild der eigenen Gebundenheit Wambolts an das »Vaterhaus«, an die »Dolenjska-Region«, die weder durch zahlreiche Umsiedlungen des Autors noch durch seine lange Abwesenheit von der »slowenischen Heimat« geschwächt wurde.

Wambolt, der großmütterlicher- und mütterlicherseits mit großen österreichischen Adelsfamilien wie jenen der Lubkowitz und Harrach verwandtschaftlich verbunden war, schildert auf eine lebendige und suggestive Weise das österreichische adelige Milieu und seine Identitätswerte. »Wo meine Familie 'haushält' und an welchem Ort 'die Herrschaft ist', da spreche ich die Sprache, die dort gesprochen wird«, antwortet seinen Großmutter, Anna Prinzessin Lubkowitz, auf die Frage nach ihrer »nationalen Zugehörigkeit«.

Ein ähnlichen Standpunkt hinsichtlich der nationalen Zugehörigkeit und Unterscheidung vertrat ein breiter Kreis des österreichischen Adels, der eine kritische und ablehnende Haltung gegenüber dem Nationalsozialismus einnahm. Wambolts abwechslungsreicher Lebensweg, zusätzlich durch die siebenjährige russische Gefangenschaft geprägt, ist Bestandteil der einschlägigen Kriegs- und Nachkriegsgeschichte des österreichischen Adels. Das Sprachliche, das Ethnische, das Nationale sollen und dürfen nach Ansicht des Autors nicht die Kriterien der Trennung und Scheidung darstellen. Die Heimat beruhe nicht nur auf Sprache und Nation, sondern auch auf Raum und Menschen, auf Region und ihren Einwohnern. »Heute habe ich Hmeljnik zu danken dafür, daß es mich zur Einsicht in den hohen Wert regionaler Kulturen und zum Vertrauen in die Tragfähigkeit des Bündnisses zwischen den Regionalkulturen brachte« – mit diesen Worten schließt er seine Aufzeichnungen ab.

GORIŠKI LETNIK – ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo sedemnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SI-65001 Nova Gorica.

Vasko Simoniti

O SLOVENSKEM ZGODOVINOPISJU 1945–1990 ALI KAKO JE NA ZGODOVINOPISJE VPLIVALO STARANJE OBLASTI

Spremembe, ki so se zgodile v preteklih dveh letih v Sloveniji in še trajajo povsod na tleh bivše Jugoslavije, so prav tako usodne za vse politično in družbeno bitje, kot tiste spremembe, s katerimi so se srečevale generacije po koncu druge svetovne vojne. Prelomnost ali usodnost časa je seveda povezana s kakovostjo družbenega sistema, ki jo taka usodnost vzpostavi in zato je z njo nujno povezana ocena tistega časa, ki je odtekal pred določenim zlomom, vsaj za mnoge ljudi običajnega in mirnega življenja, za mnoge pa burnega in polnega negotovosti. Čas, ki ga začenjamo živeti danes, nas v marsičem postavlja v čas precej pred drugo svetovno vojno, saj gre za obnavljanje tistih družbenih mehanizmov, ki so nekdaj že bili in ki jih najenostavneje označimo z izrazom večstrankarski parlamentarni sistem. Dajati oceno nekega obdobja in z njim zvezanega t.im. marksističnega zgodovinopisja je lahko precej nelagodno, saj se tak pisec pravzaprav nehotе postavlja v vlogo tistega, ki je dajal oceno po koncu druge svetovne vojne o predhodnem obdobju in z njim zvezanim t.im. meščanskim zgodovinopisjem. Navidez je interpret ujet v isto ideološko zanko kot njegov predhodnik, dejansko pa seveda ne, saj je danes v razpravo vključen tisti instrument mnogoplastne mnenjske svobode, ki je bil prej skoraj petdeset let odsoten. Pri pogledu na čas, ki je kot nekakšna logična pomota Zgodovine, močno zaznamoval tudi zgodovinopisje, tako ne gre za vrednotenje nekega normalnega razvoja, ki je bil odvisen samo od potence ali impotence normalne družbene ureditve zahodno evropskega tipa, kateri pač človek še ni našel boljšega nadomestila, ampak gre za vrednotenje nekega izrednega stanja, v katerem se je želelo oblikovati enak in enoten pogled na preteklost, sedanost in bodočnost.

Zgodovinopisje, kot družbeno pogojena znanost, je bilo v precejšnji meri odvisno od enoznačnega političnega sistema, kateremu pa je odtekal čas v povojnem obdobju, od leta 1945 do 1990, v skladu s potekom staranja človeškega življenja. Socialistična družbena ureditev, ki so ji brezprizivno vladali komunisti, je trajala v bivši Jugoslaviji petinštirideset let, udejanili pa so jo ljudje, večinoma rojeni v letih 1910 do 1920. Njihovo življenje se je iztekalo ali izteklo v letu 1990, ko so dosegli od sedemdeset do osemdeset let starosti.¹ S tako biološko predpostavko, si dovolimo naslednjo periodizacijo slovenske zgodovine po drugi svetovni vojni in v zvezi z njo opozorimo na razvoj slovenskega zgodovinopisja:

1945–1950

Ob koncu vojne prevzamejo oblast ljudje v povprečni starosti petindvajset do petintrideset let; pride do obračuna z nasprotniki partizanskega gibanja (množični poboji ustašev, četnikov, domobrancev) in do obračuna znotraj vladajoče elite (informburo); konča se z utrditvijo komunistične oblasti, opredelitvijo privilegijev ter nacionalizacijo privatne lastnine.

Prevlada ideologija novega enoznačnega družbenega sistema v šoli, vendar se uporabljajo bolj ali manj stari učbeniki; začetek inženirstva duš; čistke na univerzi; velike mladinske delovne akcije.

1950–1960

Razdelitev funkcij na celotni hierarhiji oblasti, prehod znotraj oblasti zagotavlja lojalnost in revolucionarna preteklost; »iznajdba« originalne poti v socializem – samoupravljanje.

Utrditev šolskega sistema na celotni vertikali od osnovne šole do univerze; reforme šolstva; čistke med intelektualci; velike mladinske delovne akcije.

¹ V Sovjetski zvezi je trajalo obdobje enoznačne politične realnosti nekaj več kot sedemdeset let. Življenje ji je za petinštirideset let podaljšala prav druga svetovna vojna, v kateri so si novi kadri pridobili takoimenovano revolucionarno osnovo.

1960–1970

Poprava osebnega standarda na vseh ravneh oblasti; začetek zadolževanja v tujini in začetek delitve gospodarsko neustvarjenega; izbruhi nezadovoljstva za večjo individualizacijo narodov s primesmi nacionalizma, ki potekajo še po letu 1970.

Hud udarec šolstvu; ukinitvev klasične gimnazije; čistke na univerzi; začetek velikega odliva možganov v tujino; ukinitvev revije *Perspektive*.

1970–1975

Uvaja se »novi fevdalizem«: v strukturo oblasti sprejemajo nove, mlade ljudi brez revolucionarne preteklosti – vizionarje trenutka (karieriste); staranje elite se kaže tudi v gradnji velikih bolnišnic (kliničnih centrov); nova (jugoslovanska) ustava, ki naj bi zagotavljala večjo avtonomijo republik.

Čistke na univerzi, ukinitvev študentske organizacije; začetek tako imenovanih svinčenih let (zapiranje pisateljev in drugih intelektualcev); v šole uvedba predmeta samoupravljanje s temelji marksizma; poplava doktoratov iz samoupravljanja, družbene lastnine in ustavne ureditve.

1975–1980

Vizionarji trenutka se uveljavljajo ob asistenci stare elite; gradnja največjih spomenikov; velikanske proslave; ogromno zadolževanje v tujini.

Demontaža izobraževalnega sistema, ki ukinja splošna temeljna znanja; ukinitvev gimnazije in uveljavljanja t.im. usmerjenega izobraževanja; nadaljevanje t.im. svinčenih let; poplava doktoratov iz samoupravljanja, družbene lastnine in ustavne ureditve.

1980–1990

Stara elita fizično odмира; nova politična elita brez prave revolucionarne preteklosti skuša nadaljevati na revolucionarni tradiciji, nima nikakršnih vizij in je politično in gospodarsko popolnoma nesposobna; vizionarstvo trenutka pride do popolnega izraza; za vsako ceno se vizionarji trenutka oklepajo oblasti in z njo zvezanih privilegijev; izbruhi nezadovoljstva za večjo individualizacijo narodov s primesmi nacionalizma; država je nesposobna vračati dolgeve; nezaupanje zahodnih upnikov; družbenopolitični sistem samoupravnega socializma umira; država sama sebe sparatizira.

Rezultati sistematičnega uničevanja šolskega sistema se pokažejo in se kažejo v zelo drastični obliki; oblast poskuša še z enim »usmerjenim« načrtovanjem znanosti – program do leta 2000, ki propade; ustanovitev Nove revije; izredno močna gibanja za demokracijo med intelektualci vseh generacij.

1990–1992

V Sloveniji prve po drugi svetovni vojni svobodne večstrankarske volitve; plebiscit za državno samostojnost Slovenije, proglasitev državne samostojnosti; Jugoslavija razpade; kratka in za Slovence nadvse uspešna vojna; vojna se prenese z vso bestialnostjo na Hrvaško in nato v Bosno in Hercegovino, kjer še traja; v Sloveniji bolj ali manj demokratičen »boj« za vzpostavitev političnega sistema zahodnoevropskega tipa (bistveni problem denacionalizacija in privatizacija).

Začne se preoblikovanje šolskega sistema na vsej vertikali od osnovne šole do univerze: spremembe še trajajo.

V tem obdobju, razdeljenem na biološke etape staranja tistih, ki so po drugi svetovni vojni prevzeli oblast in jo do svoje fizične in mentalne izčrpanosti zadržali, je oblikovalo svojo podobo tudi zgodovinopisje. Lahko se strinjamo z mislijo pesnika Jožeta Udoviča, ki je, subtilno zaznavajoč družbeno realnost, zapisal leta 1978 (ob višku moči in napuha oblasti), da so zgodovinarje »pustili še kar dovolj pri miru. Bili so še kar svobodni«, ker naj bi bile predvsem

druge veje družboslovnih znanosti veliko bolj »servisi za dnevno politiko, sociologija, politologija in deloma geografija«. ² V celotnem obdobju, od konca druge svetovne vojne pa vse do zloma socializma, zgodovinarjev res niso preganjali, jih metali iz univerze in inštitutov ali jih celo zapirali, saj se zgodovinarji praviloma niso politično izpostavljali: morda iz spoznanja o relativnosti zgodovinskega trajanja, ki nam veliko pove predvsem o neobstojnosti totalitarnih režimov v Evropi; nekateri zgodovinarji pa se niso izpostavljali iz konformizma, oziroma tudi zaradi povsem jasnega zgodovinskega apologetskega stališča do režima. Zgodovinarji so bili tako res »še kar svobodni«, vendar pa jim je bilo njihovo delovno področje zelo natančno odmerjeno. V letih 1946–51 je bil namreč izoblikovan koncept zgodovinskega raziskovanja, ki je v glavnem zamejil polje zgodovinskega raziskovanja.

Zgodovinar Bogo Grafenauer je v svoji razpravi, objavljeni leta 1947, ³ podal oceno predvojnega zgodovinskega koncepta, ki je bilo »v veliki meri le odsev tujega, samo prenešenega koncepta, ne pa da bi zrastle iz domače problematike, ne da bi bila naša lastna, domača veda.« Opreديلil je tudi naloge, ki zgodovinskega koncepta čakajo in ugotovil, da se bo moralo težišče dela slovenskih zgodovinarjev premakniti na gospodarski in družbeni razvoj, pri čemer bodo morali zgodovinarji uveljaviti metodo zgodovinskega materializma kot »prvi metodični prijem, ki prelaga težišče zgodovinskega razvoja v gospodarski in družbeni ustroj in s tem na široke ljudske množice«. Grafenauer se je v svojem tekstu, čeprav je v njem pristal na ideološke obrazce nove politične realnosti po koncu vojne, povsem jasno zavedal, da je bilo slovensko znanstveno zgodovinskega takrat še razmeroma mlado (sedemdeset let) in je zato ponujal koncept, ki bi se pravzaprav precej logično razvil iz zgodovinskega pred drugo svetovno vojno. V ospredju predvojnega, t.j. meščanskega zgodovinskega koncepta, je bilo namreč raziskovanje zgodovinske problematike v zvezi s slovensko nacionalno usodo, socialnim in narodnim razvojem, nastajanje slovenskega narodno-političnega programa in narodno socialnega dozorevanja. Z vrsto fundamentalnih študij s področja gospodarske, socialne in politične zgodovine je bilo potrebno šele ustvariti temelje za bolj poglobljeno analizo slovenskega sveta kot celote. ⁴ Dve leti kasneje, 1948, je dopolnil Grafenauerjev koncept zgodovinar Milko Kos, ki je sprejemal koncept socialne in gospodarske zgodovine, hkrati pa se je popolnoma izognil vsaki politizaciji in ideološkosti ter opozarjal predvsem na stroko in njeno avtonomijo. ⁵

Vendar je tako oblikovan koncept zgodovinskega koncepta, ki je že odgovaljal na določene zahteve povojnega časa in hkrati zagotavljal relativno avtonomno pozicijo raziskovanja, doživel še eno, toda precej usodno, dopolnitev. Leta 1951 je nastopil na zborovanju slovenskih zgodovinarjev Boris Zihelr, takratni partijski ideolog. Zgodovinarjem je očital neoromantizem (preveliko zagledanost v zgodovino srednjega veka) in premajhno zanimanje zgodovinarjev za zgodovino ljudskih množic in posebej za vlogo delavskega razreda v slovenskem družbenem življenju. Zgodovinarji bi morali predvsem intenzivneje začeti: 1. delo na vprašanih novejšega zgodovinskega razvoja, zlasti od srede 19. stoletja naprej; 2. obravnavati prelomna in revolucionarna obdobja v zgodovini slovenskega naroda; 3. raziskovati rast slovenskega kapitalizma; 4. novo, kritičnejšo obdelavo zgodovine kmečkih puntov; 5. raziskovati zgodovino slovenskega kmeta v 18. in 19. stoletju in njegovo notranjo diferenciacijo pod vplivom kapitalističnega razvoja; 6. obravnavati genezo družbenih sestavin slovenskega naroda v zadnjih dveh stoletjih; 7. obravnavati nastanek političnih strank in njihovega družbeno-razrednega bistva kot tudi zunanje politične orientacije posameznih družbenih plasti na Slovenskem v dobi Avstroogrške monarhije; 8. obravnavati zgodovino Slovencev v času med prvo in drugo svetovno vojno. ⁶

Zgodovinarji naj bi pri raziskovanju navedene problematike dosegli stopnjo največje objektivnosti, le če bodo zavezani »delavskemu razredu, kot prvemu razredu v zgodovini« in seveda, če bodo uporabljali dialektično metodo historičnega materializma, ki »omogoča

² Jože Udovič, Zapis v tišino – iz dnevnikov, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992, str. 102.

³ Bogo Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinskega koncepta v našem času, Zgodovinski časopis, 1–4, 1947, str. 11–30.

⁴ Peter Vodopivec, Poizkus opredelitve razvoja slovenskega zgodovinskega koncepta z vidika odnosa zgodovina–ideologija, Problemi, 12, 1984, str. 6–9.

⁵ Milko Kos, O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinskega koncepta, Zgodovinski časopis, 2–3, 1948–1949, str. 135–143.

⁶ Boris Zihelr, O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinskega koncepta, Novi svet, 6, 1. knjiga, 1951, str. 451–495; glej tudi Bogo Grafenauer, Vprašanja sodobnega stanja slovenskega zgodovinskega koncepta kot znanosti v sistemu izobraževanja v Sloveniji, Zgodovinski časopis, 36, 1982, str. 183–196.

nenehni progresivni razvoj zgodovinarstva in vsake druge družbene vede.«⁷ S tem je bilo predpisano pri nas marksistično zgodovinarstvo, hkrati pa dokončno oblikovan koncept socialne in gospodarske zgodovine, ki je polje raziskovanja zgodovinarjev močno omejeval. Socialna zgodovina se je usmerila k raziskovanju nižjih socialnih slojev (podložnikov in delavcev), gospodarska, za katero je bil ustanovljen poseben institut (in konec petdesetih let premišljeno ukinjen), pa naj bi spremljala in raziskovala gospodarski proces, »v katerem se je rodil in odrasel nosilec slovenske bodočnosti, slovenski proletariat.«⁸

Ta usmeritev naj bi dejansko uresničevala ideološko predpostavko o predestinaciji zatiranih v zgodovini, ki naj bi se žrtvovali za lepši in boljši (socialistični) jutri. Ideološki interpretacijski modeli, kot lahko povzamemo po sociologu Bracu Rotarju, so vselej teleološki: vsa zgodovinska dogajanja interpretirajo tako, kakor da nujno vodijo prav v določeno družbeno formo in nikamor drugam. Ideološke interpretacije zgodovine ne analizirajo in interpretirajo zgodovinskih situacij samih na sebi, ne zanima jih globalna struktura posameznih zgodovinskih situacij in spremembe v njej, temveč zgolj tisto, kar je mogoče uvrstiti v vzročen evolucijski ali drugačen teleološki niz, s katerimi se legalizira in utemeljuje družbena forma. Raziskovanje zgodovine naj bi torej služilo tistemu, ki je moral preko zgodovine izdelati legitimnost svoje oblasti, oziroma je v določeni interpretaciji zgodovine videl jamstvo za svoj privilegirani položaj v družbi.⁹ Problem t.i.m. marksističnega zgodovinarstva pri nas tako ni bil v njegovem metodološkem pristopu kot enem izmed možnih, ampak v tem, da se je t.i.m. marksistično zgodovinarstvo razumelo in skušalo uveljaviti kot tisto, ki ne predpisuje samo en metodološki pristop, ampak predvsem onemogoča celovito obravnavo zgodovine.

V prvem obdobju po drugi svetovni vojni se še ni pretrgala kontinuiteta v zvezi s proučevanjem starejših obdobjev zgodovine, ker je zgodovinarstvo obvladovala še generacija pred drugo svetovno vojno izšolanih zgodovinarjev. Uveljavil se je sicer popolnoma koncept socialne in gospodarske zgodovine, vendar so v danem okviru zgodovinarji zadržali strokovno avtonomni položaj vse do danes.

Od šestdesetih let naprej, ko so začeli oblasti propadati tudi gospodarski projekti in reforme, pa se je začel vse hujši pritisk na oblikovanje zgodovinskega raziskovanja. Raziskovanje zgodovine starejših obdobjev se je zanemarilo, izredno pa se je začelo favorizirati raziskovanje zgodovine po letu 1917. Medtem, ko se je število zgodovinarjev, ki so raziskovali obdobja starejše zgodovine, omejilo na vsega nekaj posameznikov, se je število raziskovalcev novejših dobe izredno in nesorazmerno povečalo, pri čemer se je vse bolj začel kazati prepoznavni znak ideološkosti. V odnosu politika-zgodovina so zgodovinsko polje novejših dobe omejevali predvsem: 1. avtoritativna moč politike; 2. teza politike o permanentni revoluciji, po kateri je oblast smatrala vsako kritično vrednotenje zgodovinskega dogajanja v novejši zgodovini (po letu 1917 in zlasti v času narodnoosvobodilnega boja med drugo svetovno vojno in neposredno po njej) v bistvu za kritično vrednotenje sedanjosti in obratno, vsako kritično vrednotenje sedanjosti je veljalo za napad na »revolucionarne tradicije«; 3. nezmožnost uporabe arhivskega gradiva pod enakimi pogoji za vse možne raziskovalce, oziroma sploh popolno zaprtje določenega arhivskega gradiva; 4. časovna (ideološka) obremenjenost samih zgodovinarjev. Skoraj vsi zgodovinarji in tudi drugi številni amaterski proučevalci novejših in najnovejših zgodovine so bili člani zveze komunistov in kot taki zavezani tudi ideološkemu obrazcu stranke, njeni disciplini in verjetno tudi slavni »komunistični samokritiki«. Teorija distance, ki jo zgodovinarji poznamo in priznavamo, ni bila upoštevana, zgodovina pa je dobila zaradi okrnjene javnosti zelo enosmerno podobo.¹⁰ Prav ideološka obremenjenost je preprečevala, da se naprimer zgodovinarji niso mogli lotiti obdelave socialistične stranke v celoti, ampak samo njenega levega krila, če omenimo samo en blag poizkus preboja iz okvirjev zgodovinskega polja novejših dobe.¹¹

⁷ Boris Zihel, o.c.

⁸ Boris Zihel, o.c.

⁹ Braco Rotar, O historiografiji (Aktualni problemi marksistične historiografije), *Anthropos*, 1–2, 1984, str. 25, 26.

¹⁰ O političnih elementih, ki so omejevali raziskovanje novejših zgodovine, Vasko Simoniti, *Živi svet*, Nova revija, 46–47, 1986, str. 343–346.

¹¹ Franc Rozman v intervjuju z Dušanom Nečakom: Slovensko zgodovinarstvo tako in drugače, *Borec*, 6–7, 1985, str. 290–302.

Leta 1977 je zgodovinar Janko Pleterški, ki je bil v tesni povezanosti s politiko, zapisal ugotovitev, ki drži še danes: »Pristop, o katerem je govoril Zihlerl (leta 1951, op. V.S.), se je uveljavil na vsej črti.«¹² Dejansko je popolnoma prevladala zgodovina novejšega obdobja, katere so se lotevali številni, zlasti tudi nezgodovinarji, ki so poskrbeli za to, da so njihova dela hitro izšla in prejela tudi različne bogate nagrade.¹³ Medtem, ko so nekateri zgodovinarji v osemdesetih letih še kar naprej ponavljali tezo o marksističnem zgodovinopisju kot izredno kakovostnem, tako v metodološkem kot v konceptualnem smislu,¹⁴ pa so mlajši zgodovinarji vedno bolj spoznavali in opozarjali na dotedanji močno selektivni pogled na zgodovino, odpirali nova vprašanja ter terjali ponoven premislek o uveljavljenem zgodovinopisnem konceptu.¹⁵

Ta miren, popolnoma neuravnotežen in enostranski prenos zgodovinopisja na novejšo in najnovejšo obdobje pa je bil izvedljiv in izveden z vzporednim spreminjanjem raziskovalne in šolske politike. Razvoj zgodovinske znanosti je vsekakor bistveno odvisen prav od značaja pouka zgodovine v osnovni in srednji šoli. Z nenehnimi »reformami« in »reformami reform« je oblast dejansko izrivala zgodovino kot predmet iz učnih programov, tako da se je število ur, namenjenih v šolah zgodovini, stalno zmanjševalo. Vse seznanjanje z zgodovino v šoli je bilo namenjeno predvsem seznanjanju z delavskim gibanjem in narodnoosvobodilnim bojem v teku druge svetovne vojne, vse drugo pa je bilo v osnovni in srednji šoli le ideologiziran uvod v dogajanje po letu 1917 ali 1941. Zgodovinski način mišljenja, ki je ena izmed velikih pridobitev evropske kulture od 18. stoletja naprej, je bil v našem »revolucionarnem« svetu odsoten.¹⁶ Šlo je dejansko za poizkus oblikovanja nekakšne janičarske zavesti – oblikovanje ljudi brez preteklosti, oziroma za posredovanje spoznanja zgodovine, ki je pravzaprav antizgodovina. Če povzamemo zgodovinarja Mitterauerja, ki se naslanja na ugotovitev Nietzscheja, je šlo za vzpostavitev »monumentalne« zgodovine, ki naj bi bila nerefektirana identifikacija z dogodki in osebami iz preteklosti. Zgodovina naj bi tako služila kot instrumentalizacija za nastanek in krepitev »Mi-zavesti«.¹⁷

Kot osnovni in srednji šoli, seveda ni bilo prizanešeno tudi univerzitetnemu študiju. Od leta 1947 do 1985 je študij zgodovine na univerzi doživel sedem programskih sprememb, od katerih je bila reforma 1960 ena najbolj usodnih. Sprejet je bil sklep o odpravi latinščine in nemščine (temeljna jezika virov za zgodovino Slovencev) kot obveznih pomožnih predmetov, odpravljena je bila možnost študiranja samo enopredmetne zgodovine in uveden je bil dvo-stopenjski študij. Rezultat je bil predvsem v tem, da je bilo skoraj nemogoče usmerjati študente v študij starejših obdobj.¹⁸ Deset let je bilo za starejšo zgodovino skorajda popolnoma izgubljenih, kar navsezadnje kaže tudi, da je bila v desetletju 1960–1970 obranjena samo ena doktorska disertacija iz obdobja starejše zgodovine.¹⁹ Časovni lok študija zgodovine na uni-

¹² Janko Pleterški, Nekaj misli k vprašanju o marksizmu v našem zgodovinopisju (članek v knjigi Janka Pleterškega, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Založba Obzorja, Maribor 1981, str. 425); kot pomembno ugotovitev to zapiše tudi Bogo Grafenauer, Vprašanja sodobnega stanja slovenskega zgodovinopisja kot znanosti v sistemu izobraževanja v Sloveniji, Zgodovinski časopis, 36, 1982, str. 185.

¹³ Stane Granda v oceni knjige Slavke Ložar, Stare gostilne in gostilničarji v novomeški občini, Zgodovinski časopis, 46, 1992, str. 291.

¹⁴ Janko Pleterški, Različna pisanja zgodovine, Delo (Sobotna priloga), 21. februarja 1987, str. 23. Zanimivo je, da isti avtor leta 1990 kljub temu, da piše tudi o metodi zgodovinopisja, ne omenja več ne marksističnega zgodovinopisja, ne historičnega materializma, glej Janko Pleterški, Revizija zgodovine?, Sodobnost, 8–9, 1990, str. 750–755.

¹⁵ Peter Vodopivec leta 1980 (povzeto po prispevku Franceta Klopiča v diskusiji Aktualni problemi marksistične historio-grafije), Anthropos, 1–2, 1984, str. 15; Sodobna zgodovinska zavest (članki-razmišljanja), Naši razgledi, pomlad-poletje 1983; Peter Vodopivec, Poizkus opredelitve razvoja slovenskega zgodovinopisja z vidika odnos zgodovina-ideologija, Problemi, 12, 1984, str. 6–9; Vasko Simoniti, Ali obstaja koncept slovenske zgodovine?, Problemi, 12, 1984, str. 10–12; v to sodi tudi prizadevanje zgodovinarke Jasne Fischer, da se preimenuje Inštitut za zgodovino delavskega gibanja zgolj v Inštitut za novejšo zgodovino, s čimer se je raziskovalno polje tega inštituta pozitivno razširilo.

¹⁶ Bogo Grafenauer, Vprašanje sodobnega stanja slovenskega zgodovinopisja v sistemu izobraževanja v Sloveniji, Zgodovinski časopis, 36, 1982, str. 183–196; Mirjana Gross, Zgodovina: ideologija in (ali) znanost, Borec, 10–11, 1985, str. 517–527; Bogo Grafenauer, Kako je z zgodovinsko vedo nasploh in kaj se godi z zgodovino pri Slovencih in o Slovencih?, Sodobnost 8–9, 1990, str. 732–744; o prizadevanjih zgodovinarjev in njihovih družtev, da bi si zagotovili vsaj minimalni vpliv na oblikovanje učnih programov, glej Ignacij Voje, Uloga stručnih istorijskih društava v oblikovanju programa sadašnjeg usmerenog obrazovanja i u reformi »usmerjenog« obrazovanja istoričara na univerzitetu v knjigi Istoriografija, marksizam i obrazovanje, Beograd 1986, str. 206–219.

¹⁷ Michael Mitterauer, Jubileji in zgodovinska zavest, (članek v knjigi Vsi Tukididovi možje – sodobne teorije zgodovinopisja, Zbirka Krt, Ljubljana 1990, str. 179–196); glej tudi članek Vasko Simoniti, Historična (ne)zavest, Naši razgledi, 8. julija 1983.

¹⁸ Ignacij Voje, Ob sedemdesetletnici Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Zgodovinski časopis, 44, 1990, str. 603–611.

¹⁹ Bogo Grafenauer, Vprašanja sodobnega stanja . . . , Zgodovinski časopis, 36, 1982, str. 190.

verzi po vojni pokaže tudi, da je bilo treba cel čas oblikovati »originalne« pristope, ki dejansko niso omogočali konsistentne postavitve študijskega procesa. Skorajda vsaka generacija je študirala po drugačnem programu. Vodilni slovenski zgodovinar je leta 1969 dejal: »Bolj važne kakor vsi študijski sistemi pa so seveda osebnosti univerzitetnih učiteljev.«²⁰ Misel je seveda pravilna, ker daje prednost posamezniku pred sistemom, vendar pa ne smemo pozabiti, da sistem lahko omogoči enakomerni in skladen razvoj stroke.

Kakšen je rezultat slovenskega zgodovinopisja ob podanem pregledu, nam pokažejo že reprezentančne bibliografije, ki jih je izdajala Zveza zgodovinskih društev Jugoslavije vsakih deset let ob svetovnih kongresih zgodovinarjev.²¹ Za obdobja antike, srednjega veka in zgodnjega novega veka lahko ugotovimo, da so se z njimi ukvarjali le posamezniki, katerim sicer ne gre odrekati odličnosti, vendar pa bi v tem le težka prepoznali široko zastavljeno stroko. Zaradi izredno majhnega števila zgodovinarjev za ta posamezna obdobja (antika, srednji in zgodnji novi vek) ostaja večina raziskovalne problematike nepokrite. Z nekaterimi stoletji kot naprimer s 17. stoletjem, pa se ni ukvarjal skorajda nihče. Pri novejših obdobjih, zlasti 20. stoletja, pa je šlo za navidez povsem obraten proces. Tu se je zgostilo število raziskovalcev, ki naj bi pokrivali celotno zgodovinsko pahljačo obdobja. Vendar nam pregled pokaže, da je bilo raziskovanje skoncentrirano na delavskem gibanju, njegovi revolucionarnosti, sindikalnem gibanju, zgodovini komunistične partije ter seveda protifašističnem partizanskem boju itd. Raziskovalni proces je bil tudi tu usmerjen zelo enostransko. Možnost, ki se je ponujala s številom raziskovalcev, da bi se oblikovala stroka na področju 20. stoletja, je bila zapravljena.

Rezultat celotnega raziskovalnega polja zgodovine, ki je bil med posameznimi obdobji popolnoma neuravnotežen, tako glede števila raziskovalcev kot tudi tematike, ki so jo obravnavali, je praktično isti. Na področju starejše zgodovine smo prišli sicer tudi do potrebnih in dragocenih študij, ki jim ne gre odrekati, da so nastale kot plod velikega znanja in poznavanja razvoja svetovne historiografije,²² vendar ob strogo omejenem konceptu socialne in gospodarske zgodovine predstavljajo torzo, ne pa celovito obravnavanje zgodovine prostora, na katerem prebivajo Slovenci. Na področju novejše zgodovine pa se je nabrala izredno obsežna bibliografija (okoli 50.000 enot), vendar gre večinoma le za posamezne odlomke, interpretacije posameznih dogodkov, tudi zelo osebnih pogledov in večina znotraj okvira ideoloških shem.²³ Ko se danes oziramo na preteklih sedeminštirideset let slovenskega zgodovinopisja lahko ugotovimo, da je vendarle šlo za precej enostransko usmerjeno in kontrolirano zgodovinsko raziskovanje, v javnem življenju pa za nadzorovanje zgodovinskega spomina in bdenja nad njim. Čim starejši je postajal režim, tem bolj je želel omejiti preko šolskega sistema spoznanja o preteklosti, tem bolj je bil radikalen v uničevanju celotnega šolskega sistema. Šlo je za najboljše organizirano in sistematično ter nepretrgano sabotažo, ki naj bi pripeljala do skrajno omejenega in pohabljenega zgodovinskega spomina.

Če se ozremo še na zgodovinopisje v drugih republikah bivše Jugoslavije, bi lahko ugotovili podobno težnjo razvoja kot pri Slovencih, čeprav so bile zgodovinopisne podlage po posameznih republikah zelo različne. Edini prostor, ki je doživljal precej vsestransko zgodovinopisno osvetlitev, je bilo področje, kjer je do Napoleonovega vzpona konec 18. stoletja živel mala Dubrovniška republika (glej opombo 21). Sicer pa kaže na podobo nekdanje Jugoslavije tudi to, da so vsi veliki skupni projekti zgodovinarjev propadli. Obsežen načrt Zgodovine narodov Jugoslavije, ki je bil delno uresničen le v prvih dveh knjigah in je zaobjel zgodovino posameznih narodov do konca 18. stoletja, je že konec petdesetih let propadel. Zgodovinarji niso mogli uskladiti svojih pogledov na problematiko nacionalnih zgodovin, ozi-

²⁰ Citirano po članku navedenem pod opombo 18.

²¹ Dix années d'historiographie Yougoslave 1945–1955 (Redacteur en chef Jorjo Tadić), Beograd 1955; Historiographie Yougoslave 1955–1965 (Redacteur en chef Jorjo Tadić), Beograd 1965; The Historiography of Yugoslavia (Editor-in-Chief Dragoslav Janković), Beograd 1975; Slovenska historiografija 1975–1985, rokopis na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (Zgodovinski inštitut Milka Kosa), Ljubljana.

²² Na tem mestu omenimo le obsežni knjigi: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (zgodovina agrarnih panog), 1. zvezek, Agrarno gospodarstvo, SAZU, Ljubljana 1970; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (zgodovina agrarnih panog), 2. zvezek, Družbena razmerja in gibanja, SAZU, Ljubljana 1980.

²³ O številu bibliografskih enot Franc Rozman v intervjuju z Dušanom Nečakom: Slovensko zgodovinopisje tako in drugače, Borec, 6–7, 1985; Vladimir Kavčič, Pomen in možnosti sodobne zgodovinske publicistike, Delo (Književni listi), 1. februarja 1990.

roma nacionalne zgodovine in rešiti tudi številnih drugih vprašanj, ki se začnejo pojavljati od srede 19. stoletja, pa trajajo vse do danes.²⁴

Tudi pri izdaji Enciklopedije Jugoslavije so se pojavila močna nesoglasja pri oblikovanju posameznih gesel. Prva izdaja, ki je izšla v srbohrvaškem jeziku v letih 1958–1971, je še lahko premostila utišane probleme zaradi politične moči oblasti in tudi zaradi velike avtoritete glavnega urednika, pisatelja Miroslava Krleža. Pri drugi izdaji, ki je začela izhajati v jezikih jugoslovanskih narodov v letu 1980 (1. knjiga A-Bit), pa so se pojavljala huda strokovna nesoglasja že od prvega zvezka naprej (npr. pri geslu Albanci ali geslu crnogorski jezik itd.). Politika in politiki so v osemdesetih letih zgubljali moč vrhovnega razsodnika v znanosti, zelo so bila že zaostrena nacionalna nasprotja v Jugoslaviji, strokovni krogi in republiška uredništva enciklopedije pa so le stežka prihajali do enotnih stališč. Posamezni zvezki so izhajali počasi, dokončno pa je nedokončano delo popolnoma ugasnilo leta 1990 pri šestem zvezku v srbohrvaškem jeziku (6. knjiga Jap-Kat). O vseh teh problemih je bilo v desetletju izhajanje druge izdaje Enciklopedije Jugoslavije objavljeno izredno veliko člankov po vseh republikah nekdanje Jugoslavije.

Naloga slovenskih zgodovinarjev je, da oblikujejo širok, vseobsegajoč in celovit koncept zgodovine Slovencev kot dela evropske zgodovine. Šele ko je Zgodovina močna, se ne more zlorabljeni, šele ko je Zgodovina svobodna, lahko služi svobodnemu človeku. Zato pa bo potrebno več stikov zgodovinarjev s tujino, več študija in več novih mladih moči ter več dela doma. Znanstveno polje zgodovine, ki so ga prav letos oblikovali zgodovinarji pri Ministrstvu za znanost in tehnologijo, obeta, da bo razvoj šel v nakazani smeri. Upati je le, da bo demokratičen sistem, ki se postavlja danes v Republiki Sloveniji, obstojnejši od prejšnjega, v katerem sta bila predmet zgodovine v šolah in zgodovinska znanost odvisna od biološkega staranja politikov in njihovega enoznačnega razumevanja zgodovine.

²⁴ Zgodovina narodov Jugoslavije, 1. knjiga, do začetka 16. stoletja, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1953; Zgodovina narodov Jugoslavije, 2. knjiga, od začetka 16. stoletja do konca 18. stoletja, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959.

Summary

ON THE SLOVENIAN HISTORIOGRAPHY (1945–1990) OR: HOW THE AUTHORITIES' AGING AFFECTED HISTORIOGRAPHY

Vasko Simoniti

Considering the time (1945–1990), which as a sort of a logical error has strongly marked all levels of the life, it is not about the evaluation of a normal development, which depended on potency or impotency of a normal social order of the West European type, but it is about the evaluation of a state of emergency, in which a unique and uniform consideration of the past, of the present and of the future was wanted to be achieved. In this period, which the author divides into biological aging of those, who took over the power in Slovenia after the Second World War and kept it till their physical and mental exhaustion, the Slovenian historiography got its concept as well.

In the years 1946–1951 a concept was made, which put the research field of historians within the frame of social and economic history with very clear contents determination. Social history oriented to researching of lower social strata (subjects and workers) and the economic history, however, should consider and research the economic process, »in which the bearer of the Slovene future was born and grew up, the Slovene proletariat«. The so-called marxist historiography was prescribed, for which wasn't characteristic only the tendency to put through one methodological approach, but most of all to prevent the complex treatment of history. Especially from the sixties, when economic projects and reform, made by the authorities, began to fail, stronger and stronger pressure on historical research formation began. Researching of older ages (antiquity, the Middle Ages and modern times) was more and more neglected and marginalized, whereas the history researching after 1917 was extraordinarily favored. The number of historians, researching the periods of older history, was limited to only a few individuals, whereas the number of contemporary history researches extraordinarily and unproportionately increased, whereby the symptom of ideological characteristics was more and more recognizable.

This quiet, totally unbalanced and one-sided transference of historiography to modern and the contemporary period was, however, performable and performed with parallel changing of research and school policy. With permanent »reforms« and »reforms of reforms« the authorities actually ousted the history as a subject from teaching programmes, so that the number of history lessons permanently diminished. Most of the lessons was meant to get better knowledge of labour movement, partisan movement etc., everything else, however, was only ideological basis for events after 1917 resp. 1941. University study wasn't spared either. In the years 1947–1985 the study of history reached seven programme changes, which resulted mostly in the fact that it practically wasn't possible to direct students to the studies of older periods. Due to extraordinary small number of historians for older periods thus the most of the research problematics has remained unresearched. The individuals cannot be refused distinction, however, one cannot recognize a wide concepted field for the ages of the antiquity, the Middle Ages and the modern time. With newer periods, especially the 20th century, the number of researchers has extraordinarily condensed, yet the researches were limited mostly to the labour movement, the history of the communist party and the antifascist struggle etc. The possibility, offering itself with the number of researchers, to concept the branch for the 20th century, was thus wasted.

Looking back to the past fortyseven years of the Slovene historiography we can state that it was about the pretty one-side directed and controlled historical researching, in public life, however, about the control of historical memory and watchfulness over it. The older grew the system, the more it wanted through the school system to limit the recognition referring to the past, the more it was radical at destroying the complete school system. It was about the best organized, systematic and permanent sabotage, which should lead to the utterly limited and crippled historical memory.

The author touches also the historiography in other republics of former Yugoslavia and states similar tendencies as in Slovenia inspite of different historiographical bases in individual republics. For the image of former Yugoslavia is also characteristic that all great common projects of historians failed (The History of Yugoslav Nations, second edition of Encyclopedia of Yugoslavia).

ARHEOLOŠKI VESTNIK

Osrednjò slovensko arheološko revijo izdajata Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V Arheološkem vestniku (AV) so objavljeni rezultati arheoloških raziskovanj na vzhodnoalpskem in zahodnobalkanskem prostoru. Predstavljena so najdišča in premične najdbe iz vseh arheoloških dob.

Preko 900 izvodov Arheološkega vestnika zamenjuje Biblioteka SAZU z ustanovami iz vsega sveta (akademijami, univerzami, arheološkimi inštituti, muzeji, spomeniškovarstvenimi zavodi), s čimer pridobi letno najmanj toliko izvodov dragocenih tujih znanstvenih publikacij, in sicer ne le arheoloških, ampak tudi zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih.

Starejši letniki AV so večinoma že pošli, novejše pa lahko kupite v knjigarni Cankarjeve založbe v zgradbi Slovenske matice, Kongresni trg 8, Ljubljana. Cena letnika 42, 1991, ki je izšel v večjem formatu in trdi vezavi, znaša 1940 SIT.

ZAPISI

Irena Gantar Godina

DR. LEOPOLD LENARD

Dr. Leopold Lenard¹ se je rodil leta 1876 v Svibnem pri Radečah. Leta 1902 se je vpisal na teologijo Univerze v Innsbrucku ter v letih 1903 do 1904 študiral filozofijo v Lvovu, kamor ga je poslal Jeglič.² Kljub temu, da je hotel svoj študij zaključiti na Poljskem, ga je moral nadaljevati na Dunaju, kjer je leta 1908 doktoriral iz teologije, leta 1916 pa iz filozofije z disertacijo o panslavizmu.³ Po spominih Vojeslava Moleta habilitacije na Poljskem ni mogel opraviti zato, ker mu je to preprečil poljski teolog in filozof, sicer tudi privrženec slovanskega sodelovanja, dr. Marian Zdziechowski, urednik lista *Swiat Slowianski* in eden ustanoviteljev Slovanskega kluba v Krakowu. Le-ta je Lenardovo razpravo označil kot »nezrelo in neinteligentno« in je ni hotel sprejeti.⁴

Lenard je do leta 1907 na Poljskem deloval kot katoliški izobraženec, zlasti na področjih Varšavske in krakovske škofije. Kot novinar je dopisoval v Slovenca že od leta 1902. V glavnem je pošiljal dopise in članke o kulturnem in verskem življenju na Poljskem. Po vrnitvi je živel v Ljubljani in dopisoval predvsem v *Dom in svet* ter novoustanovljeni list *Čas* ter hkrati preučeval možnosti uresničevanja vseslovske ideje, med slovanskega sodelovanja in rusko politiko do Poljakov.

Kakor vidimo iz Šlebingerjeve Bibliografije slovenskih časnikov in časopisov, je bil v letih 1905 in 1906 urednik leposlovnega dela protialkoholičnega mesečnika *Piščalka* za abstinentne, pive in pijance, ki je izhajal v Celju. Tu je na ovitkih priobčeval »pabrke na polju staroruskega slovstva in zgodovine« in v prilogi 12 snopičev prevodov pesmi Lermontova.

Ze leta 1906 je v Celju izdal brošuro, v kateri je objavil del svoje kasnejše filozofske disertacije o panslavizmu,⁵ leta 1909 je kot samouk izdal Slovensko-nemško slovnico za samouke in kasneje na Poljskem »Razvoj slovenske historične gramatike«. Najbrž leta 1912 je napisal delo »Krvavi list iz zgodovine ruskega sistema«, toda natančen nastanek brošure ni znan, ker je natisnjena brez letnice. V delu je prikazal predvsem odnos ruskega carizma do Poljakov in svoje kritične poglede na rusko politiko. Svojevrstni je spis »Ljubljanski dirindaj, Dramatične sličice iz glavnega in stolnega mesta Slovenije«, ki jo je leta 1913 izdala Narodna tiskarna v Gorici.

V nekrologu je Ivan Kreft zapisal, da je Lenard nekaj časa vodil Mohorjevo družbo v Celovcu (?) in v letih 1917–1918 sodeloval pri listu *Jugoslovan*.⁷

V letih 1914 do 1918 je služboval kot duhovnik na Slapu pri Vipavi. Po končani vojni se je v Mariboru zaposlil kot novinar in izdal 1920 dve knjigi, »Slovenska žena v dobi narodnega prepoda« in »Jugoslovanski Pijemont«, s katero je Slovincem skušal predstaviti in približati Srbijo, njeno kulturo in zgodovino. Knjiga je doživela več ponatisov.

V Mariboru je bil tudi sicer zelo aktiven, saj je vodil Jugoslovansko matico, društvo slovenskih beguncev iz Italije in Koroške. Leta 1921 je zapustil duhovniški poklic in se preselil v Beograd. Kot dobrega poznavalca razmer med slovanskimi narodi ga je vlada zaposlila v ministrstvu za zunanje zadeve, kjer je skrbel za stike s slovanskimi državami. V pismu Vekoslavu Bučarju je zapisal, da je bil od prve do druge vojne, »torej celih dvajset let... po uradnem naslovu referent za tuje časopise v predsedništvu vlade...«. Kljub temu, da je deloval v Srbiji, je ohranil stike s Slovenijo, saj je pristal na uredništvo časopisa *Samouprava*, organa »narodnoradikalne omladine«, ki je izhajal od junija 1922 do marca 1923 v Gornji Radgoni.

Leta 1921 je v Beogradu ustanovil Društvo prijateljev Poljske. Ob vsem tem je dopisoval tudi v list *Message Polonais* in v *Baltische Presse*, ki je v nemščini izhajal v Gdynii. Prav tako je bil redni dopisnik češkega lista *Prager Presse*. V tridesetih letih je v Beogradu ustanovil – po zgledu Čeha Adolfa Černýja – Društvo prijateljev Lužičkih Srbov, katerega člani so po vsej Jugoslaviji prirejali predavanja o življenju, delu in razmerah tega slovanskega naroda. V okviru te dejavnosti je leta 1931 v Beogradu izdal monografijo »Srpsstvo u poeziji Lužičkih Srba«.

¹ Nekrolog ob Lenardovi smrti je za *Delo* napisal Ivan Kreft 28. januarja 1962.

² Janko Pleterski, *Trilazem pri Slovincih in jugoslovansko zedinjenje*, *Studije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Maribor 1981, str. 220.

³ Barbara Oczkova navaja, da se je Lenard na Jagelonsko univerzo v Krakowu, na Filozofsko fakulteto, vpisal z zamudo 16. novembra 1916, (*Zbornik Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku*, književnosti in kulturi IV, II. del, str. 296).

⁴ Vojeslav Mole, *Iz knjige spominov*, Ljubljana 1970, str. 65.

⁵ *Panslavismus, Eine Nationalpolitische Betrachtung*, Cilli 1906.

⁶ B. Oczkova, Lenardov »Razvoj historyczny gramatyki slowenskiej«, *Obdobja IV, II. del*, str. 295–303.

⁷ Glej op. 1.

⁸ Vekoslav Bučar, *Samoizpoved dr. Leopolda Lenarda*, Meddobja 1973, Buenos Aires, str. 73.

V Beogradu je ostal vse do upokojitve, do leta 1936, in se istega leta preselil v Zagreb, kjer je nadaljeval svoje novinarsko delo pri listu Nova riječ vse do okupacije. Do leta 1941 je sodeloval tudi s politično skupino Slovensko kmečko delavsko gibanje.⁹

Lenard je zapisal, da je osvoboditev pričakal »z zadovoljstvom in s čisto vestjo pred tem, kar prihaja . . .«. ¹⁰ Vendar mu nova oblast ni bila naklonjena. Zaposlitve, ki mu jo je v Beogradu ponudil minister Kosanović, je bila zanj, kot je zapisal, »za takratne razmere ponižujoča; prevajal sem iz poljskih in čeških časopisov. Pa še to je trajalo samo mesec dni. Naenkrat sem bil odpuščen z motivacijo, da sem popolnoma nesposoben za vsako delo . . .«. ¹¹ Od tega časa dalje je Lenard ostal brez zaposlitve, kar ga je zelo potrl, zlasti zato, ker je ostal povsem osamljen. O tem pričajo tudi njegove besede v pismu Bučarju, kjer pravi, da si ni nikoli mislil, da bo »moral igrati vlogo goba-vega človeka, ki se mu iz usmiljenja daje možnost za materialno življenje, osvobodeno vsake skrbi in bede . . .«. Umrl je 26. januarja 1962 v Beogradu v veliki osamljenosti, družbo mu je delala le njegova žena Radmila, ki je vso Lenardovo zapuščino prepustila ljubljanski NUK.

Lenardov poglavitni interes in tema, s katero se je ukvarjal vse svoje življenje in s katero je tudi doktoriral, je bila slovanska ideja in medсловansko sodelovanje s posebnim poudarkom na veliki želji po čim tesnejših stikih Slovencev s Poljaki. Zato so bili tudi njegovi prispevki v slovanskih listih posvečeni večinoma temu vprašanju.

Leta 1906 je v Celju v nemščini natisnil delo o panslavizmu, v katerem je podrobno razčlenil problem slovanske vzajemnosti, vprašanje ideje panslavizma kot pristajanja na Rusijo kot vodilno slovansko državo in problem povezovanja avstrijskih Slovanov z Rusijo. Skušal je dokazati, da je izraz »slovanska vzajemnost« le prazna fraza brez vsebine, skovana na Češkem in dokazovana predvsem na banketih. ¹² Polemiziral je s trditvami, da delovanje za »slovansko vzajemnost« ne bi moglo postati politično gibanje, ker naj bi se Slovani kot patrioti zavedali, da bi bilo to za državo prenevarno. Glavni slovanski voditelji so predvidevali, naj bi se slovanski narodi razvijali samostojno in neodvisno; zato naj bi tudi v kulturi upoštevali samo slovansko vzajemnost in nič drugega. Zato se je retorično vprašal »Torej, kaj hočejo z vzajemnostjo?« in z veliko mero ironije tudi sam odgovoril: »Z vzajemnostjo hočemo samo vzajemnost in če si dober Slovan, bi moral to razumeti.« ¹³ Lenard je bil začuden in presenečen nad Čehi, ki so pristali na frazo, s katero ne bi bilo mogoče reševati težjih in velikih vprašanj, na katera niso imeli pripravljenih odgovorov. Tudi na to vprašanje je odgovoril sam: »To je mogoče zato, ker ne razlikujejo ruskega naroda od ruske uradne politike. Med tema dvema pa je nepremostljiv prepad«. ¹⁴ Menil je, da Čehi tudi niso upoštevali ali niti ne videli dilem, ki so določale možnosti vzpostavitve neke realne slovanske vzajemnosti. Realne dileme so bile: sodelovanje Rusije in Poljakov, ki se je tedaj izkazalo kot nemogoče; voditi slovansko politiko proti Poljakom je bilo tudi nemogoče, prav tako delovati proti Rusiji in v korist Poljakov. Zato je kot poseben problem izpostavil Poljake in ruski odnos do poljskega narodnega vprašanja ter rusko-poljsko spravo. Skozi ta problem je presojal tudi novoslovansko idejo. Glavno prepreko rusko-poljski spravi je videl v ruski notranji politični ureditvi. Prvo možnost rusko-poljske sprave je videl v ruskem priznanju najširše poljske avtonomije, kajti s tem bi pridobili oboji: Poljaki avtonomijo in Rusi »mir navznoter in varnost navzven«. ¹⁵

Vsega tega pa ne bi bilo mogoče rešiti z brezvsebinsko frazo slovanske vzajemnosti. Rešitev tega vprašanja bi bila mogoča samo tako, da bi začeli razločevati uradno rusko politiko od ruskega naroda, kajti samo na ta način bi lahko vzajemnost dobila neko vsebino in panslavizem neko oprijemljivo obliko. ¹⁶

Poljakom je Lenard pripisal največ državotvornosti in najvišjo raven kulturnega razvoja, medtem ko je Slovence obravnaval kot del slovanske družine, ki se mora popolnoma nasloniti na Avstrijo oz. dinastijo, ta pa naj bi poskrbela, da nemški element ne bi prevladal nad slovanskim.

Lenardova razmišljanja so naletela na odmev tudi v širšem slovanskem prostoru. V Slovanskem Přeledu je Adolf Černý o knjigi zapisal, da je »preveč črnogleda«, in poudaril, da se politika malih narodov ne bi smela izključno oz. v tolikšni meri ravnati po notranjih razmerah v Rusiji. Tudi če do rusko-poljske sprave ne bi prišlo, je zapisal Černý, bi morali ostali Slovani še naprej delovati za uresničenje sicer res še zelo oddaljenega cilja. ¹⁷

Z vrnitvijo na Slovensko se je Lenard povsem posvetil obravnavi problemov slovanske vzajemnosti, zlasti po končanem novoslovanskem kongresu junija 1908 v Pragi. Sprejemal je program skupine okrog Slovanskega kluba (Klub Slowianski) v Krakovu, ki ga je ustavila skupina poljskih

⁹ Kot v op. 1.

¹⁰ Bučar, str. 74.

¹¹ Ibidem.

¹² Panslavismus, str. 36.

¹³ Nav. d., str. 37.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Nav. d., str. 54.

¹⁶ Nav. d., str. 38.

¹⁷ Adolf Černý, Vseobecne zpravy, Slovansky Přeled 1907, str. 115.

izobražencev z namenom, širiti slovansko idejo med Poljaki ter obenem izvajati t.i. drobno delo med širšimi množicami, podobno kot slovenska ali češka izobraževalna društva.

Leta 1912 so v okviru kluba ustanovili še Towarzystwo slowianske, društvo, ki je predvidelo in tudi uresničevalo ustanavljanje čitalnic, knjižnic, organizacijo popularnih predavanj in tečajev slovanskih jezikov, javne produkcije, gledališke predstave, izlete, potovanja, razstave ipd. Društvo je imelo okrog 167 članov, k sodelovanju pa so pritegnili tudi izobražence od drugod. Tudi Lenard je v okviru tega društva vodil tečaje slovenskega jezika ter dopisoval Swiat Slowianski.

Osrednji Lenardov interes je še naprej ostala misel o rusko-poljski spravi, kateri je posvetil največ zapisov. V listu Čas je rusko-poljski spor obravnaval ne le kot izključno politično, marveč tudi in predvsem kot zgodovinsko vprašanje, katerega je izzvala in bila zanj odgovorna predvsem ruska birokracija. Le-ta je bila, je trdil Lenard, pod močnim vplivom Nemčije: »Stranka 'pravih ruskih ljudi', ki je stranka ruskih policijskih, birokratičnih in dvornih krogov, je vsa zaverovana v Nemčijo... a oficijozno glasilo ruskega ministrstva za zunanje zadeve Novoje Vremja, ki je obenem oficijozno glasilo ruskega panslavizma, zagovarja v ruski notranji politiki vedno načela in postopanje 'pravih ruskih ljudi'...«. Lenard je bil na Slovenskem eden redkih, ki je v rusko-poljskem sporu videl odločilno vlogo nemških interesov, ki so narekovali politiko sporov in delovali tako, da do sprave ni bilo mogoče priti. Zato tudi Avstrija ni storila nič proti zatiranju Poljakov v Rusiji ali Nemčiji. Na drugi strani pa je v ruskem načrtovanju sprave s Poljaki slutil le prevaro, s katero bi Rusi uspeli pridobiti Slované in celotno Evropo na svojo stran. Tudi tu je bil razlog, da je Rusiji odrekel vsakršno »evropejskost, katero so ji nekateri pripisovali tudi iz pomote, da prenašamo naše evropske pojme na Rusijo...«. Obžaloval je, da to napako delajo tudi Slovenci, ki premalo upoštevajo »edini na Ruskem merodajni faktor: policijo in birokracijo...«. Tudi o spravi, ki sta jo načrtovala Karel Kramař in Roman Dmowski, je razmišljal docela negativno. Zdela se mu je povsem nerealna in nemogoča, predvsem zaradi popolnoma drugačnega in nasprotnega kulturnega in političnega razvoja Rusije in Poljske: »Med Rusom in Poljakom stoji pa skoraj neprodirna stena, različna kultura, na eni strani bizantinizem, kateremu so primešani tatarski vplivi, na drugi zahodno-evropski katolicizem«. Tudi v tem primeru je videl poglobitno oviro v ruski birokraciji, ki je namerno preprečevala spravo, saj bi Rusija, »ako bi privolila v tako spravo, to storila le iz splošno človeških, iz slovanskih ali ruskih patriotičnih razlogov proti svojim osebnim koristim... Rusko-poljska sprava bi bila torej mogoča, ako bi imela ruska birokracija toliko patriotizma, da bi bila sposobna žrtvovati del svojih osebnih koristi na oltar domovini. Toda ena najbolj groznih in obupnih prikazni za Rusijo je, da manjka ruski birokraciji popolnoma vsakega patriotičnega čustva«.¹⁸

Odpor do ruske politike je narekoval tudi Lenardovo oceno novoslovanske ideje in gibanja. V sami ideji ni našel nič novega, v ideji in gibanju je videl le »poizkus oživiti stari slavizem...«. Dokaze za svoje trditve je našel tudi v člankih mladočeškega glasila Narodni listy, ki ga je označil kot »organ starega slovanofilstva«, saj je objavljalo predvsem prispevke ruskih »slovanofilov«, ti pa so že vse to, kar načrtujejo novoslovani, že imeli v svojih programih. Analiziral je tudi prispevke v ruskih listih Novoje Vremja, katerega urednik je bil eden udeležencev novoslovanskega kongresa, Maklakov, ter Moskovske Vjedomosti. Vsebina prispevkov je bila Lenardu dokaz, da uredniki niso ločevali starega in novega slavizma, da med njima niso uspeli zaznati nobenega načelnega nasprotja; kot odločilen dokaz, da je ruski slavizem le prevara, je navedel svarila ruskih dopisnikov, naj bodo avstrijski Slovani previdni in »naj ne prinašajo med slovanstvo preveč avstrijske barve...«. Prepričan je bil, da Rusi sodelujejo pri gibanju samo zato, ker ideja sama njihovega vpliva ni ne omejevala ne zavračala, kajti v nasprotnem primeru Rusi ne bi hoteli tako polnoštevilno sodelovati.

Novoslovansko idejo in njene predstavnike je Lenard presojal tudi s stališča odnosa katoliške cerkve do liberalizma. Že samo geslo »enakost, bratstvo, svoboda« je izzivalo njegovo ogorčenje, kajti »to so kričali največji krvoloki francoske revolucije in v tem imenu izvrševali grozodejstva...«. Vse ostale točke programa novoslovnanov je ocenjeval le kot taktiko. Nakazovale naj bi le trenutne rešitve položaja Slovanov, niso pa ponujale »osnovnih načel, po katerih bi se moral novi slavizem voditi...«. V dejstvu, da so novoslovansko idejo večinoma proglašali kot izključno kulturno gibanje in delovanje, je videl predvsem popuščanje Rusije, saj so tudi Rusi potem, ko jim ideja panslavizma ni uspela, »potisnili... politično idejo v ozadje in pričeli naglašati, da hočejo le kulturno edinstvo. Ta fraza je samo krinka, a tudi nesmisel, ker kulturnega zblizanja, recimo, z Rusijo, nam ni potreba...«.¹⁹

Lenardov odpor in skepsa do Rusije, do njene notranje in zunanje politike sta bila torej glavni motiv za zavračanje novoslovanske ideje. Gibanje je označil kot »epigonstvo starega panslavizma«, ki da je imel že vse to, kar so načrtovali v Pragi, v svojem programu (ustanovitve Slovanske banke, propagando za potovanja po slovanskih deželah, predloge za organizacijo slovanske razstave ipd.). Zato se je Lenard zavzemal za drugačen, od ruskega vpliva neodvisen panslavizem, saj je vseskozi

¹⁸ L. Lenard, Nekaj slovanskih vprašanj (Rusko-poljska sprava), Čas 1909.

¹⁹ Nav.d., str. 84.

poudarjal, da slovanskega vprašanja ni mogoče istovetiti z ruskim, kajti slovanska bodočnost je mogoča tudi »brez bodočnosti Rusije in celo mogoča proti sedanji Rusiji...«.²⁰

Edini vseslovanski program, ki ga je Lenard zagovarjal in ga tudi brez zadržkov podpiral, je bil program skupine poljskih kulturnikov okrog lista *Swiat Slowianski*. Njihov program je označil kot »edini jasen slovanski program«, zato ga je navedel v celoti:

1. Vsak slovanski narod si sam določi obliko, v kateri hoče obstajati. Če hoče biti klerikalen, naj bo klerikalen, če liberalen, naj bo liberalen, če socialističen, naj bo socialističen. Noben sosedni narod nima pravice vsiljevati mu gotovih form.

2. Slovanska vzajemnost mora imeti smisel le kot politično vprašanje. Kulturna vzajemnost je fraza, ki nima nobenega smisla.

3. Težišče slovanstva ne leži v Rusiji, ampak v Avstriji. Ruski Slovani so pod gotovimi ziri še bolj zatirani kakor na Turškem. Morda pride čas, ko bo Avstrija morala osvoboditi Rusijo absolutizma in birokratizma.

4. Dosledno je tudi Avstrija edina poklicana narediti na jugu red in dati južnim Slovanom skupno državno obliko. Ne iz Srbije, ampak iz Avstrije mora izhajati južnoslovanska politika.

5. Dualizem je nemogoča in nenaravna državna oblika za Avstrijo. Ustroj, ki edini odgovarja nje bistvu in potrebam, je federalizem.²¹

Lenard sicer ni posebej komentiral tega programa. Zapisal pa je, da je »celo velikoavstrijski; ni protiruski, ker obeta ruskemu narodu svobodo v federaciji z Avstrijo; ni protijugoslovanski, nasprotno, obeta jim zedinjenje v višji kulturi.«²²

Pisal je tudi o zedinjenju vzhodne in zahodne cerkve. Vprašanje je bilo staro že 900 let in zanj se je zavzemala predvsem katoliška cerkev. Odgovornost, da se zedinjenje še ni uresničilo, je pripisoval pravoslavni cerkvi, kajti pri pravoslavnih so »občutili to potrebo le jako sporadično posamezni, bolj genialni in dalekovidni ljudje, ki so jih rojaki takoj 'desavouirali', zatajili«. Toda v Rusiji katoliška cerkev ni nazadovala samo zaradi tega, marveč med drugim tudi zato, je obžaloval, ker tudi iz Rima niso dobili prave podpore. Čeprav je vprašanje zedinjenja cerkva obravnavala kot prvovrstno in izključno politično vprašanje, ki je v veliki meri oviralo tesnejše sodelovanje Slovanov z Rusijo, pa za sodelovanje samo ni bilo poglavitno in odločilno, še več, celo odklanjal ga je: »Naivno je, ako se včasih sliši, da smo si bratje, loči nas samo nekaj dogem. To ni resnično, loči nas jako mnogo, loči nas dogma, politika, zgodovina, življenje, kultura; pravoslavni eloci cela skupina pojavov, katere moremo zaznamovati s skupnim imenom »bizantizem«. Ravno zato v samem zedinjenju ni našel posebnega smisla, kajti »mi bomo ločeni, tudi ako bi se dogmatično zedinili. Nikar se ne slepimo s frazo, da so pravoslavni tako privezani na svoje obrede, da bi bili pripravljene se zediniti, ako bi imeli le zagotovilo, da se jim puste obredi in samostojnost cerkva.«²³ Vsa ta nepremostljiva nasprotja med zahodno in vzhodno cerkvijo so Lenardu narekovala načrtovanje rešitve položaja katoliške cerkve v Rusiji. Predlagal je ustanavljanje verskih družb na ogroženih področjih, z oživitvijo stare »častitljive« Ciril-Methodove družbe. Zbrani denar bi lahko uporabili za pomoč katolicanom, zlasti v Litvi, na Beloruskem in Maloruskem, ki bi želeli postaviti cerkve ali kapelice. Ustanovili bi lahko tudi katehetsko šolo. V taki pomoči je Lenard videl eno od oblik »praktičnega panslavizma – propaganda dela...«.²⁴

V času bivanja v Ljubljani se je Lenard vključil tudi v razpravo o obiskovanju slovanskih univerz. Zdelo se mu je, da bo bodoča slovanska univerza po svojem duhu ena manjših nemških univerz, le predavalo bi se v slovenskem jeziku. Vse dotlej pa, dokler tega dolgoročnega cilja ni mogoče doseči, bodo morali slovenski dijaki obiskovati eno slovanskih univerz. Kot eno slabših možnosti je videl med Slovenci sicer popularno Prago, čeprav je med Slovenci in Čehi našel nekaj skupnih točk, ki bi obiskovanje praške univerze lahko opravičevale; te so bile »frazo o slovanski vzajemnosti, odpor do nemštva ter simpatije za Rusijo«. Sicer pa je bil prepričan, da Praga Slovencem ni imela ponuditi kaj posebnega. Zapisal je: »Morda edino pozitivno, kar smo dobili iz Prage, je Svobodna misel²⁵ in masarykovstvo. To so samo paberki nekega že davno zastarelega francosko-angleškega buržoazijskega liberalizma.«²⁶ Menil je, da to gibanje ne more roditi pri nas nobenih pozitivnih uspehov.

Sicer pa je Pragi odrekal vsakršno slovanskost, saj razen »slovanskega govora in napisov« ni imela nobenega pravega slovanskega značaja. Zato je na slovenske dijake apeliral, naj raje obiskujejo poljske univerze, kljub mnogim nesporazumom med Slovenci in Poljaki v okviru političnega delovanja. Nesporazume z Rusini in nezainteresiranost Poljakov za reševanje slovanskih problemov je opravičeval s posebnim položajem Poljakov v okviru Avstrije, katerih težišče je bilo v Galiciji. Rusinsko vprašanje je bilo, po Lenardovem mnenju, za Poljake le obrobno vprašanje,

²⁰ Nav. d., str. 85.

²¹ Nav. d., str. 85–86.

²² Nav. d., str. 86.

²³ Čas 1909, str. 138.

²⁴ Ibidem.

²⁵ O njej Vasilij Melik, Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje, PZDG, 1982, štev. 1–2, str. 19.

²⁶ Poljske visoke šole in Slovenci, Zora 1908–09, zv. 9, 10, str. 107.

²⁷ Nav. d., str. 108.

kakor so bili za Slovence beneški ali prekmurski Slovenci, zato je z velikim razumevanjem spremljal boj Poljakov za osvoboditev in vzpostavitev poljskega kraljestva. S tega stališča je presojal tudi boj Poljakov proti Rusiji; le-ta naj bi koristil celotnemu slovanstvu, saj bi na način tudi v Rusiji uvedli pravne razmere in s tem strli nemški vpliv, zlasti v Prusiji. Prav tako je s simpatijami spremljal delovanje poljskih poslancev in državnem zboru, ki da so s svojim delovanjem »pomogli streti nemški centralizem...«. Zato si je odpor Slovencev do Poljakov razlagal predvsem s tem, da so Slovenci premalo poznali in razumeli poljsko politiko in jo zato tudi prehitro obsojali. Vse to so bili razlogi, ki so ga prepričali, da bi bilo obiskovanje poljskih univerz za Slovence zelo koristno, zlasti s stališča »političnega mišljenja in idejne vsebine...«. Na Poljskem bi se lahko slovenski študenti naučili »družabne kulture«, prav tako bi »stare slovanske kulture dobro vplivale na duha naše mladine...«. Najpomembnejši razlog za vse to pa je bilo tudi pri Lenardu vprašanje vere in protiliberalizma; menil je, da bi »zveze s poljsko mladino v eni stvari dobro vplivale na našo: na širjenje idealizma«. Predvsem zato, ker je imel Poljake za »entuziastičen narod«, kar bi včasih posnemali tudi Slovenci; na drugi strani pa bi lahko Slovenci pripomogli k temu, da bi tudi Poljaki včasih »treznejše gledal v življenje.«²⁷

Toda Lenard se ni zanimal in ukvarjal le s trenutnimi političnimi in družbenimi vprašanji. Iz zelo informativne razprave Barbare Oczkowie iz Krakowa lahko izvemo, da je del svojega časa in moči posvetil tudi razpravam o slovenskem jeziku in slovenski slovnici. Oczkowa je v svoji natančni analizi pokazala, da je Lenard v svoji razpravi, ki je izšla leta 1913, »predstavil bogato bibliografsko, faktografsko in jezikovno gradivo... V razpravi je navedel mnoge podrobnosti o ustvarjalcih, njihovih delih, o razmerah, v katerih so nastajala, in vse to postavil v kontekst kulturnih in zgodovinskih dogodkov obdobja.«²⁸

Lenard je s preselitvijo v Beograd v mnogočem spremenil svojo življenjsko opredelitev. Odkel se je duhovniškemu poklicu, se poročil (po imenu žene sodeč s Srbkinjo) in deloval predvsem kot vladni uradnik. Obenem je vseskozi dopisoval v razne časopise, pisal knjige in še vedno aktivno spremljal življenje, delo in politiko slovanskih držav in narodov. Kljub temu je bilo prav to obdobje za Lenarda manj zaznamovano z novinarskimi prispevki in v večji meri s političnim delom v okviru Radikalne stranke, zlasti v času volitev v konstituanto leta 1921. Najboljše mnenje o srbskih politikih je imel o Svetozarju Pribečeviću, ki ga je spoznal že leta 1906, ko ga je poljski parlamentarni klub na Dunaju prosil, naj gre v Zagreb in Poljakom poroča, »kakšni so ti ljudje...«. Pribečevića je primerjal z Antonom Korošcem in ugotovil, da ju lahko obravnava samo kot »dva antipoda«, saj za Korošca ni našel nobenih pozitivnih lastnosti.

Postal je član glavnega volilnega odbora Radikalne stranke, ki mu je, kot vladajoča stranka, dala tudi zaposlitev.

Šele z letom 1941 se je Lenardovo razmeroma lagodno življenje končalo, saj ga je gestapo kmalu zaprl, prijatelji so ga kasneje rešili in do leta 1945 je živel v notranjosti Srbije. Z letom 1945 se je za Lenarda začelo obdobje polne osamitve, o čemer je v grenkobi pisal tudi Vekoslav Bučarju v Argentino.²⁹ Kljub temu Lenard ni prenehal s pisanjem. V njegovi zapuščinii lahko najdemo dva obsežna fascikla, v katerih so shranjena številna razmišljanja o Jugoslaviji, o jugoslovanskem vprašanju, o srbski politiki, pa tudi o angleški cerkvi, ameriški politiki idr. Kot kaže, se je povsem vživel v srbsko okolje, saj so vsi zapiski pisani v srbskem jeziku.

V obsežni razpravi z naslovom »Jugoslavija pre i posle – Sa gledišta beogradskog posmatrača« je analiziral nastanek prve in druge jugoslovanske države in vse to kritično ovrednotil. Za Lenarda je bila prva zmeta že sam naziv države, Jugoslavija, ki da je »umetna skovanka iz najnovejšega časa«. Ime vsebuje celo dve slovnici napaki, kajti en del je latinizem, drugi del pa germanizem. »Slavija« ali »Sclavija« je srednjeveški latinizem, zato bi bil ustrežnejši izraz »Slovenija«. Čisti germanizem pa je bila združitve dveh izrazov, Jug in Slavija, da bi dobili tretjega. Menil je, da bi bila najbolj pravilno privzeti naziv »Južna Slovenija«.

Zanimive so ugotovitve in razmišljanja o nastanku in perspektivah države, kakršna je nastala leta 1918. V nasprotju s svojimi pogledi po balkanskih vojnah in leta 1914, ko je podpiral tako nastanek nove južnoslovanske tvorbe kot razpad Avstro-Ogrske,³⁰ pozneje očitno ni bil več tako naklonjen nastanku nove državne tvorbe. Glede trializma je kot dokaz, da so v trializem dvomili tudi tisti, ki so se zanj zavzemali, zapisal razgovor z J. E. Krekom. Lenard je Kreka vprašal, ali res verjame, da je mogoče trialistično rešitev realizirati in dobesedno zapisal Krekov odgovor: »Rekel sem Hrvatom, da je to največja neumnost. Da bi to lahko storili, bi morali najprej na svojo stran dobiti dunajski dvor, potem večino v dunajskem in madžarskem parlamentu, potem premagati odpor avstrijske generalitete, potem pa še premagati pritisk Nemčije na Avstrijo. Ko sem ga vpra-

²⁸ Barbara Oczkowa, Lenardov »Razvoj historycny gramatyki slovenskej«, Obdobja 4, II. del, str. 301–302. Oczkowa trdi, da Lenard začeta dela zagotovo ni dokončal zaradi uničujoče kritike Franceta Kidriča, ki je izšla istega leta. Sama pa meni, da bi bilo Lenardovo delo »lahko uporabno kot učbenik zgodovine slovenskega jezika, ki ga dosedaj Poljaki nimamo niti v poljudni obliki.« (str. 302).

²⁹ V. Bučar je zapisal, da ga je Lenard spomladi 1959 »presenetil z dolgim pismom, v katerem je na njemu svojstven način kratko opisal svoje medvojne doživljaje in svoje duševno stanje v novih jugoslovanskih razmerah...« (str. 72).

³⁰ Janko Pleterški, Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor, str. 220.

šal, zakaj se potem zavzema za to idejo, če ve, da je neuresničljiva, je odgovoril: 'Jaz kot praktični politik grem lahko samo do te meje.' Kakšna je torej bila njegova ideologija, ne moremo ugotoviti.³¹

Sicer pa je, tako kot mnogi, videl osrednje vprašanje Jugoslavije v problemu odnosa med Hrvati in Srbi in pa v dejstvu, da Jugoslavija ni nastala v okviru neke enotne, skupne ideologije, ki bi jo podpirale široke ljudske množice, kot je bilo to pri Čehih in Poljaki. Tako se jugoslovanski narodi tudi niso mogli pojaviti s tako ideologijo pred mednarodno javnostjo.³² Med jugoslovanskimi narodi je videl le dve prevladujoči, toda nacionalno omejeni ideologiji, »srbska zavetna misao« in »hrvaško državno pravo« in »šele v najnovejšem času se je pojavila tretja, jugoslovanska nacionalna ideja kot neka kompromisna formula, ki je sintezo med njimi postavljala v prihodnost«. Trdil je, da Jugoslavije po prvi svetovni vojni »ni nastala iz navdušenja ljudskih množic in skorajda fanatičnega boja prebivalstva, ki je tako končno doseglo svoj cilj, osvoboditev in združitve, celo proti volji tistih, ki so vodili mednarodno politiko... marveč je bila ustvarjena na mednarodnem forumu, s stališča potreb mednarodne politike...«.³³

Iz nadaljnega pregleda tega teksta je razvidno, da je bil po letu 1945 izjemno zagrenjen. V skladu s svojo življenjsko opredelitvijo ni mogel sprejeti nove oblasti in njene ideologije, zato je, po vsej verjetnosti v času Informbiroja, že razmišljal o propadu Jugoslavije.

Njegova vizija Slovenije v primeru razpada Jugoslavije je zanimiva tudi za današnji čas. Predvidel je tri možnosti: ali ostane Slovenija samostojna, ali se priključi Avstriji ali pa se poveže s Hrvaško. Prvo možnost je zavrnil predvsem zaradi mednarodne javnosti oz. državnikov, ki bi, kot piše Lenard, »težko sprejeli idejo, da bi se na tako pomembnem in občutljivem tranzitnem teritoriju ustvarila neka tampon država, ki bi se po svoji naravi kregala z vsemi sosedi in bila od njih odvisna«. Prav tako je nasprotoval ideji priključitve Avstriji, saj bi tako odločitev »težko sprejela celo avstrijska država, ker ne bi hotela novega glavobola«. Zato je bil prepričan, da bi bila najboljša »rešitev, da gremo s Hrvaško«. ³⁴ Če pa do tega ne bi moglo priti, je predlagal »reševanje Jugoslavije« s pomočjo mednarodnih sil, ki bi Jugoslavijo okupirale in uvedle močno izvršno oblast. Bil je proti vmešavanju komisij Društva narodov, bližje mu je bila ideja, da v Jugoslavijo pride neka močna kulturna zahodna država, najbolje Francija, »ki ima simpatične tradicije še iz časa Napoleona«. ³⁵ Izvršna oblast bi izbrala ljudske poslance in šele ti bi lahko povedali, v kakšnih odnosih želijo živeti z drugimi posamičnimi deli Jugoslavije – ali konfederacija, federacija ali kak drug način, lahko celo odcepitev. Končno odločitev bi sprejela mednarodna komisija, ki bi upoštevala tudi druge dejavnike – ekonomske, geografske, zgodovinske, kulturne, nikakor pa ne bi smeli upoštevati vere ali jezika. Šele potem, ko bi bilo jasno, kaj prebivalstvo tega področja sploh hoče, bi se odločili za najboljšo možnost.

Poleg političnih zapisov je v njegovi zapuščini ostalo še precej literarnih prispevkov, katerih vsebina se vseskozi vrača k aktualnim političnim in povsem življenjskim problemom. Ti zapisi so ostali neobjavljeni predvsem zaradi Lenardove kritičnosti do novih oblasti in njene nepopustljivosti do drugače mislečih.

³¹ Fascikel I, 27/68, str. 7.

³² Nav.d., str. 3.

³³ Nav.d., str. 4.

³⁴ Nav.d., str. 305.

³⁵ Nav.d., str. 357.

Summary

DR. LEOPOLD LENARD

Irena Gantar Godina

With the biographical survey the author presented life and work of Slovene theologian, philosopher and a great Slavophile Leopold Lenard. He worked in Warsaw in Krakow where he met influential Polish Slavophiles whose main interest was to connect Slavonic idea and the idea of Slavonic mutuality with catholicism. Lenard's attempts to spread this idea among the Slovenes were published in various catholic papers such as Čas, Zora and the daily Slovenec. In a book »Panslavism – Eine nationalpolitische Betrachtung«, edited 1906 in Celje, he presented his views of Slavonic mutuality solidarity and cooperation. He has strongly opposed to any connection of Slavs and thus also Slovenes with Russia, and therefore was also against cooperations with Young Czech politics such as Kramař and others. His panslavism was limited with his loyalty and devotion to Habsburg Monarchy.

In spite of the fact that he was a catholic intellectual he has never interfered in political work of Slovene catholic party (SLS) and politics. In 1920 he resigned as a catholic priest and moved to Serbia, to Belgrade where he got married. After 1945 he remained unemployed which depressed him deeply but he continued to write about political questions concerning former Yugoslavia, United States and so forth. His wife has given his manuscripts to NUK in Ljubljana after his death in 1956.

JUBILEJI

PROF. BOGOMIR STUPAN – DEVETDESETLETNIK

Jubilant, ki ga moremo še skoraj vsak dan videvati na njegovih poteh v mestnem središču, pripada generaciji slovenskih zgodovinarjev in intelektualcev široke razgledanosti, neprestane v družbeno, kulturno in razmišljajočo sfero vpete dejavnosti, zveste svojim pogledom na svet in kritične do vsega okoli sebe.

Bogomir Stupan se je rodil uslužbenski družini 24. septembra 1902 v Celju. Osnovno šolo (1908–1913) in klasično gimnazijo (1913–1921) je obiskoval v Mariboru. Na filozofski fakulteti v Ljubljani je študiral zgodovino in zemljepis, diplomiral leta 1926 in bil študentski kolega mnogih pozneje eminentnih slovenskih zgodovinarjev. Posebej se je poglobljal v klasično nemško in marksistično filozofijo in pozneje, tudi po službeni dolžnosti, v pedagoško problematiko. V letu 1955 je kot štipendist UNESCO obiskal Anglijo, Dansko in Švedsko ter proučeval tamkajšnjo šolsko organizacijo in pouk družbenih predmetov. Danes nestor slovenskih zgodovinarjev je bil odličen šolnik, dober publicist in uspešen javni delavec.

Po diplomi je skoraj poldrugo desetletje služboval na realni gimnaziji v Mariboru. Sredi aprila 1941 ga je nemški okupator z družino izgnal v Srbijo, kjer je poučeval razne predmete na gimnaziji v Prokuplju in Knjaževcu. Ko se je vrnil iz izgnanstva, je nadaljeval s profesuro na učiteljski in klasični gimnaziji, kjer je eno šolsko leto tudi direktoroval (1948/49). Od tam je bil namreč premeščen v Ljubljano na ministrstvo za prosveto LRS in bil poslej do upokojitve v šolski upravni službi. Bil je republiški inšpektor za zgodovino do 1954, nato vodja za splošne izobraževalne šole do 1960 in končno samostojni svetnik na sekretariatu za prosveto in kulturo. Svoja pedagoška spoznanja je v letih 1960–76 posredoval študentom kot honorarni predavatelj za specialno metodiko pouka zgodovine na filozofski fakulteti v Ljubljani.

Pisal je o šolskih vprašanjih, reformi obvezne šole, obsegu in vsebini pouka zgodovine in metodoloških problemih pouka ter objavljajl v Pedagoškem delavcu (1954), Zborniku dokumentarnega gradiva o reformi obvezne šole I–II, Ljubljana 1955/56, Historijskem pregledu, zveznem časopisu za pouk zgodovine (1957) in Zgodovinskem časopisu (1963). Posebej naj tu navedemo prispevke *Problem izbire in razporeditve učne snovi pri pouku zgodovine*, *Problem obujma i izbora gradiva za nastavo povijesti* in *Problem zgodovinskega pouka na naših šolah* (ZČ 17, str. 93 sl.).

V Mariboru se je že zgodaj vključil v zelo živahno kulturno in družbeno življenje tega mesta. Deloval je v delavskem kulturnem društvu Svoboda in bil v njenem odboru vse do prepovedi delovanja. Pogosto je predaval na tečajih sindikalnih organizacij v Mariboru, Ptuj, Celju, Rušah in drugje. Kot tajnik in nato predsednik Ljudske univerze v Mariboru je poživel, razširil in poglobil njeno delovanje. Bil je dober šahist in od leta 1945 je predsedoval mariborskemu šahovskemu krožju. Umsko čil, kakor je, spremlja kraljevsko igr in se ji posveča še v teh visokih življenjskih letih. Po prihodu v Ljubljano je bil dolga leta požrtvovalen odbornik Zgodovinskega društva za Slovenijo in v letih 1963–76 član uredniškega odbora Zgodovinskega časopisa, osrednjega glasila slovenskih zgodovinarjev.

Zlasti v mariborskih letih je bil ploden pisec publicističnih člankov, ki so vključevali tudi zgodovinsko problematiko. Objavljajl jih je pod psevdonimom Ivan Klicár zlasti v Koledarjih Cankarjeve družbe v letih 1932–37; nekatere izmed sestavkov je cenzura tudi zaplenila. Poglavitni članki so bili npr. *Kristus in krščanstvo* (KČkD 1932, str. 100 sl.), *Rojstvo industrijskega veka* (prav tam 1933, str. 58 sl.), *Imperializem* (prav tam 1934, str. 30 sl.), *Abesinija* (prav tam 1936, str. 93 sl.) in *Problem Japonske* (prav tam 1937, str. 64 sl.). Napisal je tudi več ocen in prikazov v mariborskem Časopisu za zgodovino in narodopisje (1935/38) ter v Zgodovinskem časopisu (1961, 1970).

Profesorju Bogomiru Stupanu izrekamo prisrčno zahvalo za vse, kar je storil za ohranitev nivoja slovenskega šolstva, in posebej za nesebično delo v Zgodovinskem društvu za Slovenijo in njegovem glasilu Zgodovinskem časopisu. Hkrati pa mu ob visokem življenjskem jubileju želimo, da bi ga še pogosto in dolgo srečevali na nadaljnji življenjski poti.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. 061/150-001, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, 44 strani. – **156 SIT**

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

2. Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786). Ljubljana 1982, 24 strani. – **100 SIT**

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.

3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. – **336 SIT**

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni.

4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku. Ljubljana 1987, 76 strani. – **232 SIT**

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija).

5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907. Ljubljana 1988, 88 strani. – **268 SIT**

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

6. Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569). Ljubljana 1989, 40 strani. – **148 SIT**

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

7. Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. Ljubljana – Trst 1990, 36 strani. – **132 SIT**

Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.

8. Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja. Ljubljana 1990, 72 strani + pril. – **240 SIT**

Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.

9. Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. Ljubljana 1991, 56 strani. – **220 SIT**

Leta 1915 so italijanske oblasti po zasedbi področij na desnem bregu Soče izselile civilno prebivalstvo; iz različnih krajev Italije so se vrnil na domove spomladi 1919.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

SIMPOZIJ »KATOLIŠKA OBNOVA IN PROTIREFORMACIJA V NOTRANJEAVSTRIJSKIH DEŽELAH 1564–1628«

Simpozij je potekal v glavnih mestih nekdanjih notranjeavstrijskih dežel: v Ljubljani 7. in 8. maja 1992 (poročilo v prejšnji številki Zgodovinskega časopisa), v Gorici 9. maja, v Celovcu 14. in 15. maja, zadnji del pa je bil v Gradcu 4. in 5. junija.

V Gorici je večina referatov obravnavala protireformacijo na Goriškem in v Trstu. Prvi je obravnaval protireformacijo v goriški grofiji (1578–1593), naslednji so obravnavali apostolski obisk Bartolomea da Parcia na Goriškem leta 1570, vero in Cerkev na Goriškem v dokumentih patriarške kurije (1560–1616), katoliško obnovo v patriarhatu v luči dopisovanja Paola Bisantija, generalnega vikarja patriarha Grimanija ter plemstvo in stanove dežele Goriške v času protireformacije. Dva referata sta bila posvečena Koroški, eden je obravnaval katoliško protireformacijo na Koroškem v dopisovanih beljaškega arhidiakona Tandlerja, drugi pa vpliv Ogleja na protireformacijo na Koroškem. En referat je bil posvečen poteku protireformacije v Trstu. Marija Stanonik je v svojem referatu obravnavala folkloro v obdobju protireformacije in baroka pri Slovencih.

Simpozij v Celovcu je bil posebno razgiban, kar se je odražalo v živahnih diskusijah. Že v uvodu je bilo poudarjeno, da je simpozij posvečen temi, ki je bila doslej – tudi v zgodovinopisju – tabuizirana. Vsako detabuiziranje pa že samo posebi vzpodbuja diskusijo.

Simpozij je bil zasnovan tako, da je bilo v vsakem mestu, kjer je simpozij trajal dva dni, nekaj splošnih tem k problemu katoliške preнове in protireformacije, ali takih, ki so bodisi zadevale vse dežele, bodisi odnose notranjeavstrijskih dežel z zunanjim svetom. V Celovcu so širše področje obravnavali trije referati. Prvi je obravnaval dejavnike oblikovanja konfesionalne pripadnosti v notranjeavstrijskih deželah v 17. stoletju ter izoblikovanje cerkvenih identitet. Poudarjeno je bilo, da je bil v obeh cerkvah zelo močan element tradicije, tudi pri protestantih, tako v pobožnosti kot v cerkveni praksi. Izpostavljeno je bilo vprašanje, kako globoko je bilo razumevanje vere, vprašanje, ki je tesno povezano z drugim, kako je bilo mogoče, da se je protireformacija tako hitro uveljavila. Čisto koristljubne razloge je avtor izključil. Pomemben je bil dejavnik tradicije, od zunanjih pa dejstvo, da v tistem času pripadnost k določeni veroizpovedi ni bila le verska, temveč državna zadeva. Drugi referat je obravnaval razvoj oblikovanja škofij v notranjeavstrijskih deželah in prizadevanja za ustanovitev novih. Prizadevanja niso bila uspešna zaradi nasprotovanja Rima, ki je popustil pritiskom Benetk, tretji referat pa je predstavil Bavarsko kot vzor protireformacije v notranjeavstrijskih deželah, pri čemer pomeni važen mejnik Münchenska konferenca leta 1579, ki je postavila temelje protireformacijske politike in sklenila, da se odpre nunciatura v Gradcu.

Med referati, ki so obravnavali koroško problematiko v času protireformacije, je bil eden posvečen »veliki turški vojni« (1593–1606) in njenemu vplivu na Koroško. Teodor Domej je podal jezikovno sociološko razmišljanje o razvoju slovenščine v protireformacijski dobi. Ugotovil je, da je ostala slovenščina v cerkveni rabi tudi v času protireformacije. Naslednja referata sta bila posvečena političnemu in kulturnemu pomenu koroških deželnih stanov v času protireformacije ter spremembam v socialni strukturi celovškega meščanstva v obdobju protireformacije. Predvsem slednji je poskrbel za razgibanost diskusije. Referent je namreč pokazal, da je mogoče obstoječe trditve o nastali gospodarski škodi ob zmagi protireformacije zelo relativizirati. Gospodarska kriza sovpada s časom protireformacije, vendar protireformacija ni vzrok zanjo. Na gospodarsko krizo v času protireformacije so vplivali najrazličnejši dejavniki. Tudi izgon protestantov ni bil tako velik kot se velikokrat trdi. Radikalen izgon je namreč veljal le predikantom in učiteljem, medtem ko niso bili izgnani niti deželni uradniki, izgon zaradi vere je še manj prizadel ljudi iz gospodarstva. Do socialnih sprememb v mestu je prihajalo. Socialno podobo je spreminjala zlasti inteligenca. Večalo se je število domače katoliško usmerjene inteligence, ki se je šolala pri jezuitih, katoliška inteligenca pa se je priseljevala tudi iz nemških dežel. Med tistimi rokodelci, ki so mesto zapustili in so pripadali protestantski veri, so bili velikokrat taki, ki so kot protestanti v mesto tudi prišli iz nemških dežel. Tako so se na primer iz Gradca odselili predvsem Württemburžani. Za krizo v železarstvu na primer ni bila kriva protireformacija, temveč dejstvo, da je bilo tukajšnje železo slabše kvalitete kot drugod v Evropi. Deželni knezi so imeli gospodarsko stanje jasno pred očmi in so skrbeli, da pri izvajanju protireformacije ni prihajalo do gospodarske škode. Deželni knez je protireformacijo izvajal, vendar ne z nasiljem. Diskusija se je zaključila z ugotovitvijo, da smo še daleč od zadnje besede o celotni podobi protireformacije, in da je ta simpozij impulz za nadaljna raziskovanja.

O cerkvenih razmerah so govorili referati o cerkvenih ustanovah v Brežah v času med reformacijo in protireformacijo, o krški škofiji v času protireformacije ter o ženskih samostanih na Koroškem v času reformacije in protireformacije. Ostali referati so obravnavali obnovo župnijske duhovščine na Koroškem v času protireformacije, cerkveno politiko oglejskega patriarha Francesca Barbara, Metod Benedik pa je v slovenskem referatu predstavil delo kapucinov v notranjeavstrijskih deželah. Ugotovil je, da njihovo delo nikakor ni bilo – kot se velikokrat predstavlja – omejeno le na podeželje, ampak so delovali med vsemi družbenimi sloji.

Diskusija se je razvnela predvsem ob osebnosti nadvojvode Ferdinanda in sicer ob vprašanju, ali so ga vodili pri izvajanju protireformacije izključno politični oziri ali tudi osebno versko prepričanje. Mnenja so se razhajala, razpravljalci pa so si bili edini v tem, da so potrebne nove raziskave. Povdarjeno je bilo tudi, da je potrebno upoštevati celovite razmere in premike znotraj katoliške cerkve same. Jezuiti so na primer dobivali velik vpliv ne le v šolstvu, temveč tudi med preprostim ljudstvom, predvsem z Marijinimi kongregacijami, vpliv, kot ga dotlej ni nikdar imela katoliška svetna duhovščina.

Med tremi referati s področja umetnostne zgodovine sta bila dva slovenska. Emiljan Cevc je govoril o oživljanju sakralne umetnosti v času politične rekatolizacije v notranjeavstrijskih deželah, Nace Šumi pa je predstavil odraz protireformacije in katolični oziri ali tudi arhitekturi (1600–1680). Tretji referat s tega področja je bil posvečen preoblikovanju celovške stanovske cerkve v katoliško stolnico. Pri tem je bil izpostavljen predvsem pragmatizem jezuitov, ki so uspevali prevzemati protestantske cerkve tako, da v njih niso spreminjali ničesar ali pa čim manj.

Zadnji del simpozija je bil v Gradcu. Gradec, kot glavno mesto nekdanje Notranje Avstrije in sedež deželnega kneza, je bil že sam po sebi primerno mesto za razpravljanje o protireformaciji. Iz Gradca je deželni knez pošiljal protireformacijske ukaze, tu pa je ustanovil tudi univerzo, ki je imela od vseh drugih ukrepov najpomembnejšo vlogo pri uveljavljanju protireformacije in v procesu katoliške obnove. Izmed ta del simpozija še bolj zajemal celotno notranjeavstrijsko dogajanje kot prejšnji. Prvi zato je bil referat, ki so obravnavali širše razmere, je govoril o graški nunciaturi, o njenem nastanku ter vlogi in vplivu nuncijev na celoten potek protireformacije v notranjeavstrijskih deželah. Naslednja sta obravnavala obrambo reformacije s strani deželnih stanov ter poskuse rekatolizacije cesarja Ferdinanda I. in nadvojvode Karla II. in odnose med notranjeavstrijskimi deželami ter cesarstvom v času protireformacije. V slednjem je avtor predstavil prizadevanja notranjeavstrijskih stanov za ohranitev verske svobode, ter iskanje pomoči pri protestantih v državnem zboru. Največja ovira, na katero so tam naleteli, je bila turška nevarnost, saj so notranjeavstrijski predstavniki pazili, da bi razpravljanje o tem vprašanju ne postavilo pod vprašaj finančne pomoči, ki naj bi jo državni zbor odobril za obrambo proti turški nevarnosti.

Koroški in Štajerski je bil posvečen referat, ki je obravnaval kriptoprotetantizem v obeh deželah v času protireformacije; predvsem diskusija je pokazala, da je ob tem vprašanju še marsikaj nejasno. Dva referata sta obravnavala dejavnost in vlogo krškega škofa Brennerja v protireformaciji. Izkazalo se je, da je dosedanja slika o njem enostranska in da ga je potrebno vsestransko obdelati. Jože Mlinarič je predstavil vizitacije škofov Brennerja in Jakoba Eberleina v slovenskem delu Štajerske. Marijan Smolik je predstavil liturgijo v času katoliške obnove, zadnji referat prvega dne pa je obravnaval glasbo in cerkveno pesem v notranjeavstrijskih deželah v času protireformacije.

Zadnji dan simpozija je obravnaval en referat nagrobne napise in njihovo povednost iz časa protireformacije, večina ostalih referatov pa je bilo posvečenih šolstvu in izobraževanju v času protireformacije. Pri izobraževanju je zavzemala osrednje mesto graška univerza, ki jo je nadvojvoda Karel izročil jezuitom, kar je obravnaval poseben referat, naslednji je predstavil univerzitetno knjižnico v Gradcu v času protireformacije. V posebnem referatu je bil predstavljen vodilni graški znanstvenik Johannes Kepler in njegov odnos do vere. V tem referatu so prišli posredno do izraza tudi odnosi Würtemberga do protestantizma v notranjeavstrijskih deželah, saj so Keplerja od tam poslali kot učitelja na stanovsko šolo v Gradec. Zadnji referat je bil posvečen razpustitvi stanovske evangeličanske šole v Gradcu.

Na simpoziju je bila večkrat ponovljena misel, da pri protireformaciji ne gre le za versko komponento, temveč tudi za uveljavljanje zgodnjega knežjega absolutizma. Tako je bila že vloga nadvojvode Karla pri zmagi protireformacije veliko večja, kot je to upoštevalo dosedanje zgodovinske pisje. Karel je po eni strani sicer dopuščal določene svoboščine glede veroizpovedi predvsem plemstvu, obenem pa je postavljajl trdne temelje, na katerih je potem protireformacija brez večjih težav in brez uporabe nasilja lahko zmagala. Ti temelji so bili podpora prenovi znotraj katoliške cerkve in sprejem jezuitov v notranjeavstrijske dežele, ki jim je nadvojvoda izročil šolstvo. Drug temelj je bil zgodnji absolutizem, ki takrat na zunaj sicer še ni bil tako očiten, ki ga je pa Karel vztrajno uveljavljal in se sam tudi ni nikdar smatral drugače kot absoluten vladar (princeps).

Ob zaključku je bilo poudarjeno, da je bil simpozij veliko dejanje, saj so na začetku sami organizatorji komaj verjeli, da bo uspel. Vendar simpozij je uspel, podal je veliko odgovorov na doslej odprta vprašanja, predvsem pa je odpiral številna nova, na katera bo s poglobljenimi zgo-

dovinskimi raziskavami še potrebno odgovoriti. Protireformacija je s tem simpozijem nehala biti tabu tema, saj je simpozij dokazal, da je o njej že mogoče normalno diskutirati.

Simpozij je tudi jasno pokazal, da med reformacijo in protireformacijo ni ostre cezure, da je obstajala določena notranja kontinuiteta, ki je po svoje tudi doprinesla k uspehu protireformacije, in da sta tako reformacija kot protireformacija ustvarili novo kulturo, ki je v naslednjih stoletjih povezovala notranjeavstrijske dežele. Dediči te kulture smo prebivalci teh dežel in simpozij je pokazal, da nam omogoča, da se sicer v različnih jezikih na njenih osnovah lahko tudi danes sporazumevamo.

Na celotnem simpoziju so sodelovali slovenski strokovnjaki in s svojimi referati brez izjeme pokazali zelo visoko raven védenja o obdobju, ki tudi tukaj ni uživalo naklonjenosti. Zahvala organizatorjem na koncu ni bila prazna beseda, tukaj pa je prav, da omenimo predvsem dr. Franceta Dolinarja, ki je bil eden prvih pobudnikov tega simpozija in je tudi vsestransko pripomogel k njegovemu uspešnemu poteku.

Vinko Rajšp

MEDNARODNI KULTURNOZGODOVINSKI SIMPOZIJ MODINCI 1992

Rogaška Slatina, 1.–4. julij 1992

Letošnji simpozij Modinci (Mogersdorf), že 23. po vrsti, se je odvijal v Kristalni dvorani Zdraviliškega doma v prijaznem zdraviliškem okolju Rogaške Slatine. Simpozij bi moral biti tukaj že v lanskem juliju, vendar zaradi vojnih dogodkov njegova izvedba ni bila mogoča.

Tudi letos, kot že tolikokrat prej, so se zbrali zgodovinarji iz Avstrije (uradno sodelujeta deželi Štajerska in Gradiščanska, vendar je avstrijska delegacija nekako vsedržavna), Madžarske (uradno je zastopana Železna županija, vendar je tudi tu udeležba na državni ravni), Hrvaške in Slovenije. Zadnji dve sta tokrat prvič nastopili kot samostojni državi, kar je bilo med udeleženci zelo toplo sprejeto, žal pa so vojni dogodki na sosednjem Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini vplivali na razpoloženje udeležencev, še posebej v vrstah hrvaških kolegov, od katerih so nekateri pripotovali v Rogaško Slatino s precejšnjimi težavami.

Tema simpozija je bila Meščanski svet na panonskem območju med 1867 in 1914. Kot že doslej, je vsaka od sodelujočih dežel imela po dva referata, dežela prirediteljica pa še uvodni referat. Simpozij se je pričel v sredo 1. julija popoldan s slavnostno otvoritvijo in pozdravnimi govori visokih predstavnikov posameznih dežel oz. držav; s slovenske strani je simpozij pozdravil minister za kulturo Borut Šuklje.

Uvodno predavanje, v katerem je predstavila razvoj statutarnih mest na slovenskem Štajerskem v letih 1869–1910, je podala **Jasna Fischer**. Na obravnavanem ozemlju je imelo pred prvo svetovno vojno osem krajev mestne pravice, od teh pa so imela le tri mesta (Maribor, Celje, Ptuj) lastne statute. Referentka je opravila zelo temeljito analizo podatkov petih ljudskih štetij v času 1869–1910 za omenjena tri statutarna mesta in je prebivalstvo razdelila v štiri širše skupine. Njene ugotovitve in primerjave kažejo na relativno zaostajanje štajerskih mest v procesu urbanizacije in v razvoju industrializacije glede na druge dežele slovenskega narodnostnega ozemlja, zlasti v primerjavi s Kranjsko in Primorsko, delno tudi s Koroško.

Po tem uvodnem delu so si udeleženci ogledali Muzej grafične umetnosti, ki deluje v okviru Zdravilišča Rogaška Slatina in ima lepo zbirko grafik 16. do 19. stoletja. Sledil je slavnostni sprejem in banket, ki sta ga za člane simpozija priredila predsednica Skupščine občine Maribor in rektor mariborske univerze, ki je bila organizatorica simpozija. Goste je še posebej navdušil klavirski koncert mlade 12-letne Mariborčanke Nataše Majer.

Naslednja dva dneva se je zvrstilo deset referatov, vrsta diskusij in poldnevna ekskurzija.

Štajerski referent **Roman Sandgruber** (sicer profesor v Linzu) je bil odsoten; njegov referat je prebral Gerhard Pferschy, namesto napovedanega Otta Kolleritscha pa je imel referat Othmar Pickl iz Gradca. Sandgruberjev referat Podjetniško meščanstvo v Avstriji na prelomu stoletja je temeljil na zanimivih virih o meščanskem življenju v 19. stoletju, ki je mnogokrat skušalo posnemati življenje plemstva. Avtor je obžaloval, ker v virih manjkajo zlasti podatki za srednje in male podjetnike, marsikdaj je probleme pomanjkanja virov reševal z biografsko metodo, opozoril pa je tudi na posebno vrsto virov, na testamente, ki omogočajo vpogled v premoženjsko stanje. Proučil je tudi vlogo tujcev, zlasti Židov v obravnavanem obdobju.

Othmar Pickl je svoj referat posvetil stoletnici ustanovitve zgodovinske deželne komisije za Štajersko, ki je imela nalogo zbiranja virov in ukvarjanja s fundamentalnimi raziskavami štajerske deželne zgodovine. Avtor je posebej naglasil zasluge nekaterih posameznikov, članov te komisije, kot je bil Joseph Zahn. Po začetnem desetletnem uspešnem delovanju so komisiji mandat podaljšali, tako da je postala stalna ustanova. K tej tematiki naj opozorimo, da je izšel zbornik 100 Jahre Historische Landeskommission für Steiermark, ki ga je uredil O. Pickl.

Iz Gradišćanske je nastopil najprej **Hans Chmelar** iz Eisenstadta (Železno) s temo Vloga zdravilnega vrelca in železnice pri razvoju meščanske družbe na primeru Sauerbrunn. Njegove ugotovitve ne prinašajo kakih nepričakovanih rezultatov, saj je marsikatero zdravilišče v monarhiji imelo podoben razvoj, tudi naša Rogaška Slatina ali Bled. Drugi član gradišćanske delegacije **Michael Martischnig** iz Mattersburga (Martštof) je govoril o društvih kot nosilcih meščanskega kulturnega in družbenega življenja v nekadanji zahodni Ogrski na prelomu stoletja. Referent, ki se tudi sicer veliko ukvarja s kulturno zgodovino, je prikazal razne vrste društev, od dobredelnih, gasilskih, gospodarskih, športnih, glasbenih do židovskih in drugih, ki so delovala na zahodnem Ogrskem. Prikazal je, kako so se financirala, katere sloje so zajemala, kako so se diferencirala po spolu itd. Martischnig je že leta 1982 objavil knjigo Vereine als Träger von Volkskultur in der Gegenwart am Beispiel Mattersburg.

Oba madžarska referenta sta bila iz Budimpešte. Prvi, **Gábor Gyáni**, je govoril o vlogi industrijskega kapitalizma v razvoju mest v Transdanubiji. Tema je bila zelo široko zastavljena, med drugim je avtor razmišljal o tem, ali sta bili urbanizacija in industrializacija v Prekodonavju res zelo tesno povezani, kdo so bili največji davkoplačevalci, koliko se ima hitra urbanizacija zahvaliti naraščajoči moči industrijskega kapitala, kakšen gospodarsko-političen vpliv je dosegla družba modernih podjetnikov itd. Primerjal je tudi razvoj nekaterih podeželskih mest z razvojem Budimpešte. Drugi madžarski zgodovinar **Gyula Benda** se je predstavil s referatom Otok ali tujek – pomeščanje malih mest v Prekodonavju od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne. Opozoril je na velike razlike med t.i. malimi mesti (kamor je štel tudi nekatere trge v Prekodonavju) na eni strani, ki so veljala za zaprta, agrarna središča in ki jih je železnica odrezala od glavnih prometnih poti in so zato gospodarsko nazadovala, z mesti v veliki madžarski nižini (Alföld) na drugi strani, ki pa so se v istem času zelo razvila.

Hrvaško sta zastopala **Božena Vranješ-Šoljan** in **Igor Karaman**, oba iz Zagreba. Prva je govorila o deležu meščanstva in upravnih telesih severne Hrvaške pred prvo svetovno vojno. Naglasila je, da se je še v devetdesetih letih 19. stoletja režim naslanjal na tujo aristokracijo in onemogočal vzpon hrvaškega meščanstva, vendar se je ob koncu 19. stoletja stanje bistveno spremenilo, povečala se je vloga domačih meščanskih podjetnikov, tako industrijske kot trgovske buržoazije, plemstva, visokih uradnikov, višje duhovščine. V začetku 20. stoletja je industrializacija na severnem Hrvaškem napredovala, delež vodilnega meščanskega sloja pa je bil velik tudi v upravnih telesih oziroma županijskih skupščinah.

Igor Karaman je prikazal razvojne etape in značilnosti meščanstva na Hrvaškem od dualizma do 1918. Opozoril je na dejstvo, da je dosedanja historiografija premalo upoštevala razmerja družbenih tokov pri oblikovanju nacionalnega gibanja. V letih po nagodbi so bili dani pogoji za širše povezovanje hrvaških dežel, vendar so vladajoči krogi hoteli ohraniti zaprtost v regionalne okvire in podpirali tesno zvezo z Ogrsko. Šele ko je ob prelomu stoletja podjetništvo napredovalo, je prišlo do oblikovanja naprednejših gospodarskih tendenc, kar se je odrazilo v nacionalnem gibanju v letih 1903/4.

Slovenska strokovnjaka **Vasilij Melik** in **Janez Cvirn** sta obravnavala problematiko meščanstva na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja in v začetku 20. stoletja z različnih aspektov. Vasilij Melik je na zelo zanimiv način prikazal kulturno orientacijo slovenskega meščanstva okrog leta 1910. Opisal je tedanje razmere v šolstvu, opozoril na takratno časopisje, na društveno in gledališko dejavnost, poimenovanje cest in ulic v Ljubljani in še na marsikaj. Zelo originalna je bila avtorjeva ideja, da je na podlagi ohranjenih knjižnic svojih staršev, zbirke t.i. reklam (založba Reclam), sklepal na to, kaj so v obravnavanem času ljudje radi brali. Med drugim je ugotovil, da je bila zelo popularna ruska in skandinavski literatura.

Mladi slovenski zgodovinar Janez Cvirn se je predstavil s temo Urbanizacija ter njeni vplivi na socialno in nacionalno strukturo Celja v letih 1867 do 1914. Dotlej provincialno mesto Celje je namreč proti koncu stoletja pričelo postajati eno najpomembnejših industrijskih središč na Slovenskem. Hitreje od samega mesta so rasla naselja v ožjem obmestnem pasu, kjer je nastala državna cinkarna že v sedemdesetih letih in Westrova tovarna emajlirane posode v devetdesetih letih, vendar pa je mesto še dalje ohranjalo tudi obrtniško-trgovski značaj. Industrializacija je po avtorjevih ugotovitvah vplivala na socialne in nacionalne spremembe. Neugodna nacionalna struktura se je v osemdesetih letih izboljšala zaradi dotoka slovenskega prebivalstva iz okolice, ustanavljanje posojilnic je vplivalo na krepitev slovenskega meščanstva, ki je bilo tudi nosilec nacionalnega gibanja. Štajerski Nemci so sicer bili, kot je menil avtor, dominantna skupina še v 19. stoletju, vendar so se vedno bolj umikali v svoj krog.

Diskusija je bila ob nekaterih referatih precej živahna, diskutanti so sprožili vrsto vprašanj in želeli pojasniti npr. glede meščanstva v Vojni krajini, glede Židov na Štajerskem, obenem pa so ugotavljali določene skupne značilnosti v razvoju posameznih delov monarhije.

Udeleženci simpozija so v četrtek, 2. julija popoldan bili na zanimivi ekskurziji in obiskali grad Podsredo, Bistrico ob Sotli in Olimje pod strokovnim vodstvom umetnostnega zgodovinarja Ivana Stoparja.

Po končanem petkovem popoldanskem zasedanju je bil z zaključnimi govori predstavnikov posameznih dežel simpozij sklenjen. S problematiko meščanstva v panonskem prostoru v 19. stoletju so se ukvarjali simpoziji v Modincih (1989), v Köszegu (1990) in opisani v Rogaški Slatini. Opravljeno je bilo veliko dela, problemi so bili osvetljeni z različnih strani, upoštevan je bil tako gospodarski kot kulturni razvoj, razvoj prebivalstva, vloga društev itd. Tokrat je tudi večina referentov poslala svoje povzetke, ki so bili prevedeni in dani udeležencem že ob prihodu. Želimo si še, da bi bili referati čimprej objavljeni v zborniku, žal pa redno izhajanje zbornika Modinci-Mogersdorf zelo kasni in tako rezultati simpozija ne pridejo dovolj do izraza.

Ob koncu naj povemo, da je bila organizacija simpozija vzorna, prav tako prevajanje in hotelske usluge. Nekateri kolegi so obžalovali, da je bil simpozij skrajšan za en dan, saj je tako mednarodno srečanje nenazadnje namenjeno tudi medsebojnim neformalnim strokovnim razgovorom, za te pa je bilo ob tako bogatem in pestrem programu skoraj premalo časa.

Olga Janša-Zorn

DNEVI PRAŠKE ZGODOVINE V MÜNSTRU

Münster, 20.–24. maj 1992

Sončne in soparne študijske dneve na Westfälische Wilhelms-Universität v Münstru je v teh dneh popestril obisk delegacije zgodovinarjev praške Karlove univerze. Šest profesorjev stare praške univerze se je odzvalo povabilu tukajšnjega oddelka za zgodovino in historičnega seminarja. Gre za prvo tovrstno srečanje po drugi svetovni vojni. Njegovi organizatorji so izrazili predvsem željo po tesnejšem znanstvenem sodelovanju obeh univerz ter ponudili tudi pomoč pri reorganizaciji študija na Karlovi univerzi. Kot zanimivost naj še dodam, da obe mesti zgodovinsko povezuje začetek in konec tragične in dolgotrajne tridesetletne vojne. 1618 je prišlo v Pragi do znamenite praške defenestracije, 1648 pa je bil v Münstru sklenjen westfalski mir.

Predavanja čeških gostov so bila v prostorih Inštituta za primerjalno zgodovino mest (Institut für vergleichende Städtegeschichte). Udeležili so se jih predvsem profesorji oddelka za zgodovino in le skromna peščica študentov. Študentje torej niso pokazali posebnega zanimanja za praške zgodovinarje. Poleg tega jih je nekaj prišlo samo zaradi predavanja prof. dr. Josefa Petraña o »vsakdanjem življenju na Češkem v 17. in 18. stoletju«, ki pa je na njihovo veliko razočaranje odpadlo, saj se prof. dr. Petraň srečanja v Münstru žal ni mogel udeležiti.

Po pozdravnih govorih dekana oddelka za zgodovino prof. dr. Elmarja Schwertheima in direktorja historičnega seminarja prof. dr. Petra Johaneka smo najprej lahko prisluhnili dvema predavanjima o reki Labi in čeških deželah od 13. do 20. stoletja. Laba je predstavljala eno najpomembnejših plovnih poti v Evropi. Živahna transkontinentalna trgovina je imela velik pomen tako za češki kot za nemški prostor. Laba je igrala posredniško funkcijo med Pragom in Hamburgom, hkrati pa je razmejevala dva evropska gospodarska sistema. Predavanje sta si razdelila dr. Jaroslav Cechura in dr. Ivan Jakubec. Prvi predavatelj je zajel čas od prvih omemb trgovanja po reki v 11. stoletju do konca 18. stoletja, drugi pa je orisal zgodovino Labe v 19. in 20. stoletju.

Zelo zanimivo je bilo predavanje dr. Zdeněka Jindre o poslovnih povezavah firme Friedrich Krupp s Habsburško monarhijo 1840–1918. Predavanje, ki ga lahko uvrstimo v sklop t.i. zgodovine podjetnikov in podjetništva, je dr. Jindra vzorno pripravil. Temeljilo je predvsem na arhivskih podatkih arhiva firme Krupp. Avtor je upravičeno opozoril, da je bil obravnavani čas predvsem čas železnice in parnikov in to je igralo veliko vlogo tudi pri sponobnem in uspešnem podjetniku Alfredu Kruppu (sin Fridericha Kruppa, ki je leta 1812 firmo ustanovil). Alfred Krupp je v Habsburško monarhijo namreč izvažal predvsem dele za lokomotive in parnike. Manj uspeha je imel z izvozom topov. Domači trg z orožjem v monarhiji je namreč navkljub močni Kruppovi konkurenci uspela obdržati Škoda.

Naslednji dve predavanji (prof. dr. Zdeněk Kárník: »Dve ruski revoluciji in samostojnost Češkoslovaške« in dr. Drahoš Jančík: »Slovaško avtonomistično gibanje 1918–1938«) sta bili suhoparni, nekoliko staromodni in okorno izvedeni. Okoli Kárníka so se vile nevidne meglice stare marksistične ideologije, Jančík pa je slabo obvladal nacionalne probleme v Habsburški monarhiji, ki jih je skušal orisati v uvodu.

Zbrano občinstvo je nato z odličnim predavanjem »sen in travma socializma« prijetno presenetil dr. Jan Měchýř. Predavanje je prevečala avtorjeva emocionalna samoprizadetost in s tem je njegova pripoved samo še pridobila na povednosti. V predavanju je izpostavil nekaj temeljnih napak socializma in jih ponazoril s konkretnimi primeri. Poudaril je, da je bila največja napaka in hkrati samomorilska poteza socializma ta, da je na piedestal povzdignil navadne delavce v tovarnah oz. rudnikih, pozabil oz. slabo plačal pa je znanstvenike in umetnike. Centralistično vodeno sociali-

stično planiranje gospodarstva je narekovalo proizvodnjo tistega, kar so si zamislili ter ideološko postavili za cilj tovariši s pozicijo oz. partijski veljaki, ni pa se proizvajalo blago, ki ga je zahteval trg. To je imelo seveda za posledico tudi izgubo mednarodnega trga. V tovarnah se je pričela kopičiti zastarela tehnologija. Ogromne vsote denarja so se vlagale v težko vojaško industrijo zaradi Stalinove »nore« ideje, da se je ves Zahod pripravljal na sveto vojno proti socializmu. Zgrešeno planiranje partijskih veljakov je onemogočalo modernizacijo proizvodnje ter vodilo nacionalno gospodarstvo v katastrofalni položaj. Odnos partijskih veljakov do modernizacije je predavatelj nazorno predstavil s primerom računalnika. Prvi računalnik v Evropi je namreč nastal prav na Češkem, vendar so ga komunistični veljaki imeli zgolj za igračko drobcene in predvsem otročje skupinice znanstvenikov. Politični cilji partije so prišli v ospredje tudi v kmetijstvu (likvidacije buržuazije tako v mestih kot na podeželju). V kmetijstvu je prišlo do neracionalne proizvodnje s težkimi posledicami. Stagnaciji kmetijske proizvodnje v začetni fazi je nato v šestdesetih letih sledilo izboljšanje življenjskega standarda na podeželju. Življenjski nivo je zaradi dobrih subvencij kmetijskih zadrug naraščal in zato v času praške pomladi 1968 ni bilo čutiti nobenega omembe vrednega odpora na podeželju.

Na koncu si je predavatelj zastavil še nekaj vprašanj. Vprašal se je, ali ni socializem samo simbol neke travme? Ali ne obstaja dandanes socializem samo še kot pojem? Ali ni bil socializem v zadnjih štirih desetletjih dejansko le sen nekaj tisoč partiji zvestih, dobro plačanih ljudi? Socializem ni nikoli prinesel objubljenega blagostanja. Poglavitne značilnosti, s katerimi se je lahko kitil, so bile nizek življenjski standard, slabi in nekvalitetni proizvodi, stanovanjska stiska itd. itd. Za mnoge ljudi je bil socializem torej zgolj travma. Družbene lastnine proizvodjalnih sredstev praktično ni nikoli bilo, saj je bila dejanski lastnik partija – peščica ljudi na oblasti. In večni sen te peščice ljudi je bil socializem. Človek se danes, ko v Češki in Slovaški republiki vlada parlamentarna demokracija, končno lahko brez strahu vpraša, kakšno legitimacijo oblasti je sploh imela ta majhna skupinica, zbrana v okrilju komunistične partije. Danes namreč ne obstaja več prepoved svobode govora, ni več nevarnosti verbalnega delikta. Ostala je le še travma socializma, veliki sanjači pa so se zbudili ter se zavedali realnosti.

Poleg predavanj so organizatorji srečanja priredili tudi okroglo mizo, ob kateri je tekel pogovor zlasti o prestrukturiranju praške univerze v inštitute po nemškem vzoru. Gostje so že imeli informacije o strukturi študija in univerze v Bonnu in Kölnu ter so se želeli boljše seznaniti s študijem zgodovine v Münstru. V diskusiji so poročali o sedanjih organizaciji študija na praški univerzi ter o strukturi in statusu fakultete. Z münsterskimi kolegi so se dogovorili, da bodo v bodočnosti tesno sodelovali.

Na koncu naj dodam, da so organizatorji dnevov praške zgodovine v Münstru za goste lepo poskrbeli – spoznavni večer v stari gostilni Stuhlmacher ob Budweiser pivu, sprejem pri županu s kosilom, ogled historičnega seminarja in univerzitetne knjižnice, sprejem pri rektorici Westfälische Wilhelms-Universität in kosilo v grajski restavraciji, ogled mesta Münstra ter celodnevna ekskurzija po vzhodni Westfaliji. Kdo ve? Morda bomo kdaj v prihodnosti doživeli tudi dneve slovenske zgodovine v Münstru.

Andrej Studen

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1992 izhaja že njen 63. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SI-62001 Maribor, Partizanska 5.

OCENE IN POROČILA

Katja Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven — Korespondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani*. Maribor : Obzorja, 1991. 856 strani.

Ob predstavitvi knjige novembra 1991 na Dunaju je spregovoril profesor na univerzi v Innsbrucku Zoran Konstantinovič naslednje uvodne besede:

Kot profesor univerze v Innsbrucku občutim povabilo, naj spregovorim uvodne besede k izidu knjige, ki daje vpogled v življenje in delo Franca Miklošiča, predvsem kot izraz zakasnelega priznanja innsbruški univerzi, ker pred zdaj že več kot 150 leti izmed 13 kandidatov, ki so se prijaviли za takrat izpraznjeno stolico za filozofijo, ni izvolila Franca Miklošiča, temveč je dala prednost drugemu kandidatu. V tej tekmi je šlo za las; odločila pa je sodba ocenjevalca, ki je dejal za Miklošiča, da preveč logično misli.

Če bi tega ocenjevalca ne motilo preveč logično Miklošičevo mišljenje, bi mladi Slovenec postal tedaj v Innsbrucku profesor praktične filozofije, eden številnih zastopnikov te v predmarčnem času izredno ubožne stroke, ki so jo posredovali študentom iz učbenika, predpisanega po vsej monarhiji, ne da bi še kaj naprej filozofirali o taki filozofiji. Kdor je pa to kljub temu storil, temu se je dogodilo kot recimo Bernhardu Bolzanu, ki je zaradi tega izgubil svoje mesto na praški univerzi in je potem lahko svoja velika dela le anonimno objavljaj.

Tako se je moral tudi Miklošič po svojem neuspehu v Innsbrucku, ki pa je bil za nas sreča, zadovoljiti s tem, da je s pomočjo Jerneja Kopitarja lahko postal amanuensis v Dvorni biblioteki. Amanuensis je pomenilo, kakor sem mogel doznati, prenašalca knjig, pisarja in tajnika obenem. Toda prav to mesto je omogočilo Miklošiču, da je sledil svoji ljubezni do slovanskih rokopisov in knjig, in prav kmalu je tudi začel objavljati svoja pri tem dobljena spoznanja. Njegovo čisto prvo delo, ki je takoj tudi zbudilo pozornost tedanjih znanstvenih krogov, je bilo posvečeno temi »sanskr̥t in slovanščina«. Tako je prišlo 1849 do odločilne postavitve Miklošiča za prvega profesorja na novoustanovljeni katedri za slavistiko na dunajski univerzi. Stolica je postala najpomembnejše središče slavističnih filoloških raziskav, znana kot dunajska slavistična šola. Celotno delo, ki ga je ustvaril njen ustanovitelj, literarum slavicarum professor princeps, kakor piše na podstavku njegovega kipa v arkadah dunajske univerze, obsega 33 knjig in okrog sto razprav. Miklošič velja za enega prav največjih znanstvenikov 19. stoletja.

K značilnostim znanstvenega poslovanja 19. stoletja je spadala tudi obsežna korespondenca. Z njo so zbirali potrebne podatke, izmenjavali misli, preverjali lastna mnenja, oblikovali in spreminjali svoja stališča. Danes je to, mednarodno gledano, drugače. Iz kompjuterja priključimo podatke, potrebna besedila si damo kopirati, v najboljšem primeru telefoniramo, o priliki pa se čisto na kratko srečamo pri zborovanjih in kongresih.

Tudi Miklošičeva korespondenca kaže, kako močno lahko lastnoročna pisanja in pisemski dokumenti preko čisto človeškega služijo kot metateksti za razumevanje znanstvenikovega dela. Miklošič je bil v teh časih pridnega dopisovanja nad vse marljiv pisec pisem, tako da lahko na ta način dobimo kontinuiran vpogled v njegov celotni znanstveni razvoj. Gospa Katja Sturm-Schnabl omenja, da je bilo dozdaj mogoče ugotoviti okrog 3000 pisem in da je dopisovanje zajelo okrog 800 ljudi. Med njimi je izbrala 117 južnih Slovanov, se pravi Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov. Brata Dimitrij in Konstantin Miladinov sta le omenjena s svojim delom, tako da ostajajo Makedonci iz teh povezav še izključeni.

Gotovo ni bilo lahko, v številnih bibliotekah in arhivih najti vsa ta pisma, jih pregledati, urediti in na tako odličen način komentirati. Tako delo pa je neobhodno potrebno za vse nadaljne raziskave na tem področju. Tako čutim kot svojo prvo nalogo, da se gospe Katji Sturm-Schnabl zahvalim, da nam za stoletnico smrti Franca Miklošiča kot rezultat svojega požrtvovalnega in nesebičnega dela poklanja to zbirko njegovih pisem s skoraj vsemi pomembnimi južnimi Slovani tistega časa. Pri tem pa se je zgodilo, da se pojavlja to delo ravno v trenutku, ko je južnoslovanski problem tako nenavadno boleče prisoten in nas vse poziva k odgovornosti polnemu osveščenju.

Miklošič je bil v svoji mladosti (na to se spomnimo v zvezi s tem) skupaj s Stankom Vrazom v Gradcu središče druge generacije Ilircev, potem ko je bila prva generacija pod vodstvom Ljudevita Gaja, Dimitrija Demetra in Mojsija Baltiča dala podlago za to navdušeno gibanje južnoslovanske enotnosti. Tedaj je pesnil tudi Miklošič v ilirskem, se pravi, srbohrvaškem jeziku. Vrhunca, ki ga je gibanje doseglo, dogovora o skupnem knjižnem jeziku Srbov in Hrvatov leta 1850 na Dunaju se je udeležil Miklošič sicer le kot svetovalec, toda tudi njegovo ime je med podpisniki dokumenta. V tem času pa ni bil več južnoslovanski romantik, ampak se je lotil tega problema pragmatično. Vsak jezik — tako Miklošič — ima svoje zakonitosti in treba bi se bilo izogibati vsem oblikam normiranja, ki bi temeljilo samo na emociji. Isto velja Miklošiču tudi za medsebojne duhovne in kulturne odnose južnih Slovanov. Zaradi enega takih pojmovanj so ga tudi napadli; če pa danes s pogledom nazaj razmišljamo, bi njegovo pojmovanje morebiti vsebovalo boljši pristop k rešitvi južnoslovanskega vprašanja. Toda če se je Miklošič branil čustveno pogojene fascinacije, je s svojim delom neizmerno veliko prispeval k zgradbi skupnega duhovnega prostora južnih Slovanov. To se vidi zelo jasno prav iz njegove korespondence. Pisma, ki jih je izmenjal z velikim srbskim jezikovnim reformatorjem Vukom Karadžićem ali s črnogorskim pesnikom knezom Petrom Petrovićem Njegošem, so

posebej zdaj vredna premišljanja za bodočnost in docela se strinjam s končnim stavkom v oceni, ki jo je o tej knjigi gospé Katje Sturm-Schnablove napisal Tone Pretnar v ljubljanskem Dnevniku 16. oktobra 1991 in ki pravi, »da je predstavljena korespondenca res knjiga kakršne nam treba«.

Zoran Konstantinović

Daroko Darovec, Pregled zgodovine Istre. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Primorske novice, 1992. 88 strani. (Knjižnica Annales)

Avtor je tekst, ki je izšel v knjižni obliki, predtem objavljaval v Primorskih novicah. Veliko zanimanje je spodbudilo izid podlistka tudi v knjižni obliki. Knjižica je seveda zanimiv poskus celotnega prikaza zgodovine Istre. Ta pa je zelo razgibana in bogata. Bogastvo te zgodovine in njenega proučevanja je moč videti tudi v obsežnem pregledu literature, ki jo je avtor uporabil pri svojem delu.

Darovec začenja svoj tekst s kratkim prikazom zgodovinskega o Istri. V svojem delu je lahko Darovec prikazal le nekatere značilnosti v razvoju Istre, ki so njena posebnost oz. so imele največji vpliv na njen nadaljni razvoj.

Krajši predzgodovinski sprehod nas pripelje v antično dobo, ko Istra pade pod Rim in doživi pomemben vzpon. Zanimiv je tudi položaj Istre po razpadu Rimskega imperija, ko pride pod Bizanc. Srednjeveška zgodovina Istre je polna zanimivosti in posebnosti. Najpomembnejšo vlogo so igrali Benečani, ki so pokrajino tako ali drugače obvladovali. Beneška oblast je trajala vse do konca 18. stoletja, ko jo je zrušil veliki prekrojevalec evropskega zemljevida, Napoleon. Burno razdobje v začetku 19. stoletja je bilo enako tudi za Istro. Avstriji so po propadu Beneške republike l. 1799 zasedli Istro, vendar so jo Francozi že l. 1805 vključili v Italijansko kraljestvo. Med leti 1809 in 1813 pa je Istra sodila v Ilirske province. Francozi so v Istri uvedli Code civil, odpravili so mestne statute, izenačili pravice državljanov, omejili so moč cerkve, uvedli svoj davčni sistem. Vendar pa je Istra trpela tudi določeno škodo zaradi velikih zahtev Francozov zaradi stalnih vojaških akcij. Leta 1813 so se Avstriji vrnil v Istro in ostali njeni posestniki do propada cesarstva leta 1918. Kot organ samouprave je Istra leta 1861 dobila deželni zbor s sedežem v Poreču.

Darovec piše, da sta v 19. stoletju postala glavna gospodarska centra Istre Trst na severu in Pulj na jugu. Trst se je začel razvijati v industrijsko središče, Pulj pa je začel napredovati potem, ko je sredi stoletja postal glavna vojaška luka monarhije.

19. stoletje pa je prineslo tudi porast nacionalne zavesti in nacionalnega gibanja. Istra pa je bila torišče italijanskega, slovenskega in hrvaškega gibanja. Šele pred koncem avstroogrške monarhije se je pokazalo pravo razmerje med slovanskim in italijanskim prebivalstvom. Dokler so pač veljali različni cenzusi, so Italijani prevladovali. V tem času se je tudi izoblikovala nacionalna meja med Slovenci in Hrvati. Iz leta 1910 pa je najbolj verodostojen popis prebivalstva, ki je bil po drugi svetovni vojni merilo, medtem ko so italijanski popis iz l. 1921 in jugoslovansko anketo iz l. 1945 označevali kot tendenciozna.

Po prvi svetovni vojni je Istra delila usodo slovenskega Primorja in Dalmacije z otoki in bila za nagrado za sodelovanje v vojni na strani Antante dodeljena Italiji. Po drugi svetovni vojni pa je bila večina tega ozemlja dana Jugoslaviji. Iz tega časa pa je tudi tragično izseljevanje Italijanov iz Istre. Propad Jugoslavije je Istro razdelil med tri države. Trst z ozkim zaledjem je pod Italijo že od prej. Koprski predel, poseljen s Slovenci, je pripadel Sloveniji, največji del polotoka pa Hrvaški.

Knjiga Darka Darovca dokazuje, da je lahko tudi strokovno zahtevno branje zanimivo za nezagodovinarja, če mu ga le znamo pravilno približati.

Bojan Balkovec

Annales 1/91: Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin – Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1991. 289 strani.

Na pobudo Zgodovinskega društva za južno Primorsko in ob sodelovanju drugih regionalnih strokovnih društev (Geografsko društvo Primorje, Društvo arhitektov Obale) ter kulturnih ustanov na Koprskem (Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski muzej Koper, Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, Matična knjižnica Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, Morska biološka postaja Piran) in sekcij republiških društev (Slovensko slavistično društvo, Slovensko sociološko društvo), je izšla (novembra 1991) prva številka novega domoznanskega zbornika za južno Primorsko – »Annales«. Namen pričujočega zapisa je vsebinsko prikazati prvo – rojstno številko ter seznaniti bralce, da je slovenski knjižni oziroma kulturni prostor bogatejši za novo strokovno publikacijo – domoznanski zbornik za južno Primorsko. Prvo številko »Analov Koprškega primorja in bližnjih pokrajin« zaokrožuje 41 prispevkov z različnih področij – geografije, arheologije, zgodovine, pomorske zgodovine, umetnostne zgodovine, šolstva, botanike in zoologije, zavarovalništva itn. – razvrščenih med članke in razprave (24) zapiske in gradiva (5), dela naših zavodov in društev (5), ocene in poročila (4), in memoriam (2) ter odmeve in aktualnosti (1). Uredniški odbor je v uvodni besedi najprej opredelil vsebinske naloge novega zbornika: »Vsebinsko bo zbornik posegal na razna raziskovalna področja tako humanističnih kot družboslovnih in naravoslovnih ved na območju občin Koper, Izola, Piran, Sežana, Postojna, Ilirska Bistrica, zajemal pa bo še tržaško pokrajino in bližnje dele hrvaške Istre.

Veliko pozornost bo posvečal tudi vprašanjem morja, slovenski pomorski problematiki in ekologiji ter problematiki današnjega in polpreteklega časa, saj so te teme zaradi svoje razgibanosti hvaležne za strokovno obdelavo.

V razdelku »Članki in razprave« prvi sklop prispevkov posega v raziskavo in prikaz regije z geografskega in naravoslovnega vidika. V uvodnem članku akademik dr. Ivan Gams (Analiza imen za obalno regijo) ugotavlja, da je obalna regija v imenoslovlju slovenskih regij edinstvena in tem, da se v javnosti zanjo uporablja več kot deset imen (Obala, Obalna regija, Koprsko, Koprsko Primorje, Koprška pokrajina, Primorje, Slovenska Istra, Istrska Slovenija, Šavrini, Šavrinska brda, Šavrinsko gričevje, Obmorska regija, Koprška regija). Avtor analizira uporabljena regionalna imena z gledišča zgodovine, pojmovne ustreznosti in pogostosti rabe. Pri tem opozarja, da ne moremo pričakovati, da bi vsi raziskovalci uporabljali isto ime in enak obseg obalne regije, ki je sama v sebi heterogena, vendar pa je slovenska regionalna geografija poklicana, da po načelu geografske homogenosti opredeli obseg obalne regije kot geografsko kolikor toliko homogene pokrajine v odnosu do sosednjih regij ter ji da standardno ime. V okviru Slovenije je posebnost obalne regije v tem, da ima razvito pomorstvo, morsko ribištvo in obmorski turizem ter da je zaradi italijanskega avtohtonega prebivalstva dvojezična (slovensko-italijanska). Na podlagi opravljene primerjalne analize imen pisec ocenjuje, da je najbolj ustrezno ime »Koprsko primorje«. Od tod tudi izbira imena za nove letopise – »Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin«. Irena Rejec-Brančelj v članku »Antropogeno spreminjanje obalne linije v okolici Kopra« osvetljuje dogodke (od konca dobe Beneške republike do današnjih dni), ki so vplivali na spreminjanje razmerja med morjem in kopnim v korist slednjega – »večina sprememb je bila povezana s širjenjem solin, kasneje koprške luke, urbanih in kmetijskih površin«. Darko Ogrin je v izvirnem znanstvenem delu razčlenil pokrajino med Slavnikom in Kubejsko Vardo na 21 pokrajinsko ekoloških enot ter s pomočjo diagramov ponazoril geografske značilnosti obravnavane pokrajine. V članku »Prispevek k poznavanju razširjenosti orhidej Slovenske Istre« Mitja Kaligarič našteje in opiše razširjenost vrst iz družine Orchidaceae (34) na območju Istre in Čičarije v mejah Republike Slovenije. V botanični sklop sodi tudi članek avtorjev Andraža Čarnija in Mitje Kaligariča: »Travniki na Krasu in v Istri se zaraščajo«; pisca opisujeta pojav zaraščanja nekdanjih pašnikov na Krasu in opuščenih vinogradov na flišu v Istri, ne samo z botaničnega, temveč tudi z ekonomskega in sociološkega vidika – »Časi eksodus avtohtonega prebivalstva, ki je množično zapuščalo svojo zemljo, so mimo. Vse več teras, ki so bile opuščene pred desetletji, ljudje pričenjajo znova obdelovati...« Iztok Geister v zoološkem in z naravovarstveno problematiko prežetem prispevku: »Nekaj o kačjih pastirjih okrog Škocjanske luže« ugotavlja, da ob tej brakični luži, ki predstavlja s svojo slano (morjem) in sladkovodno okolico (prekopi) bogato ekološko nišo, živi najmanj 9 vrst kačjih pastirjev.

Drugi sklop člankov je prispevala arheološka in zgodovinska stroka. Elica Boltin-Tome v svojem prispevku povzema rezultate o večletnih izkopavanjih in arheoloških najdbah na kopnem in na morskem dnu v Viližanu in Simonovem zalivu v Izoli; obenem ugotavlja, da v Simonovem zalivu potekajo sistematično raziskave na kopnem, slabše pa je še vedno raziskano morsko dno zaliva, medtem ko je rimsko pristanišče v Viližanu z bližnjo okolico še neraziskano. V zgodnjo srednjeveško problematiko poseže Salvatore Žitko. Avtor nam razgrinja »Listino rižanskega placita« (sodnega zbora leta 804), enega najpomembnejših dokumentov za razumevanje družbenih, upravnih, gospodarskih in političnih razmer v Istri na prehodu med bizantinskim in frankovskim sistemom, ki nedvomno priča tudi o naselitvi in prisotnosti Slovencev v zaledju istrskih romanskih mest. Pisec v tehnični razpravi opisuje in komentira številna nasprotja, različne interpretacije in poglede zgodovinarjev na pravni, gospodarski in politični sistem v Istri na prelomu med 8. in 9. stoletjem. Darko Darovec v zanimivi razpravi poseže v zgodovinsko problematiko zavarovalništva (Oblike zavarovalstva v severni Istri v obdobju Beneške republike) in dokazuje, da korenine sodobnega zavarovalstva in zavarovalnih družb temeljijo na trgovskih odnosih, izoblikovanih že v visokem srednjem veku: »V obmorskih mestih severne Istre v srednjeveškem obdobju zasledimo vse prvobitne oblike zavarovalstva razen zadnje faze pravega pomorskega zavarovanja proti premiji, ker se zdi, da v takratnem istrskem pomorstvu in v obstoječih razmerah ta institucija ni bila potrebna«. Prispevka Žitka in Darovca se bosta nadaljevala v naslednji številki. Krešimir Čvrljak je v svojem prispevku predstavil življenje in delo padovanskega humanista Palladia Fosca v Dalmaciji in njegovo učiteljevanje v Kopru (1493–1520). Fosco (družinski priimek Negri), klasično zelo izobražen humanist in zrel pisatelj, je »eden tistih evropskih humanistov, ki so nekdanjo Dalmacijo duhovno in kulturno približali k učeni Evropi«. Darja Mihelič v študij »Mestni vsakdan v obdobju baroka v luči različnih pisnih virov (Piran, 1600–1602)« obravnava v prvem delu življenje nekdanje piranske mestne naselbine kot celote, v drugem pa vsakdanjik piranskih posameznikov v tedanjem mestu. Avtorica opisuje človeški vsakdanjik z vidika celotnega življenja enega leta in enega dne, in to na podlagi raznovrstnih pisnih virov iz začetka 17. stoletja, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Koper – enota v Piranu. V prispevku »Dvigrad – mesto, ki ga ni več«, nam Daniela Juričič predstavi in opisuje mesto Dvigrad (ki je bil nekakšen fevd koprške občine), njegovo mestno strukturo in poglavje značilnosti tega v beneški dobi cvetočega mesta, ki ga sedaj ni več: »Dvigradski komun je obstajal do druge polovice 18. stoletja, ko se je preostalo prebivalstvo mesta zaradi kuge preselilo v bližnje vasi Kanfanar in Barat«.

S člankom »Vloga vojaških ladij v primorskih mestih v 16. in 17. stoletju« pisec Flavijo Bonin poseže na specifično tematiko regije – področje pomorske zgodovine: »Med arhivskim gradivom, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Koper, je večkrat omenjena prisotnost vojaških ladij v primorskih pristaniščih, zato sem skušal zbrati podatke iz arhiva in literature za obdobje 16. in 17. stoletja, ko se omenjajo vojaške ladje (galeje, galeote in fuste)«. Na pomorsko tematiko se navezuje tudi umetnostnozgodovinski članek Duške Žitko »Ex voto – votivne podobe pomorcev«. Avtorica ugotavlja, da je zelo malo votivnih podob pomor-

cev oz. mornarskih ex votov, v primerjavi s prvotnim številom, ohranjenih na južnem Primorskem: »Največja zbirka mornarskih ex votov je ohranjena v zakristiji župnijske in romarske cerkve Marijinega prikazanja v Strunjanu (avtorica je opisala 26 tu ohranjenih mornarskih votivnih podob), ki je po letu 1512, ko se je po legendi prikazala Marija, postala ena najbolj obiskanih romarskih cerkva v Istri. V njej so se večinoma zaobljubljali prav pomorci in ribiči«. Naj na tem mestu omenim izjemno bogato slikovno opremo Analov, ki vključuje med drugim tudi 15 črno-belih fotografij (delo Dušana Podgornika) opisanih mornarskih votivnih podob; barvna votivna podoba (Ex voto posadke bracerce »Europa«, 1904) krasi tudi naslovno stran Annales.

Leon Marin se ukvarja z nadvse aktualno tematiko: »Upravna in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih« (od sredine XVII. stoletja do leta 1943). Avtor je prispevek napisal na podlagi virov o popisih prebivalstva, razvoja davčnih in katastrskih občin ter upravno politične in cerkvene organizacije v posameznih obdobjih. Članek se bo nadaljeval v naslednji številki. Gorazd Marušič je orisal življenje istrskega prefekta Angela Calafatija, enega najvidnejših protagonistov istrske zgodovine in Napoleonovega privrženca, v času med prvo avstrijsko zasedbo 1797 do Dunajskega kongresa 1814/15. Petar Strčić poseže v avstrijsko dobo istrske zgodovine in v fenomen iredentizma. V članku »Prilog poznavanju iredentističke djelatnosti Carla Combija 50-ih i 60-ih godina XIX. stoljeća« je opisal nacionalne poglede tega sicer uglednega koprškega humanista: »Menil je, da je Istra izključno in samo italijanska dežela, kjer vladajo in morajo vladati samo pripadniki italijanskega naroda. Pri tem je zanemarjal dejstvo, da v Istri v večini živi hrvaško in slovensko prebivalstvo, zanj pa je bilo le marginalna manjšina, prišleki, barbarska in amorfna skupina, ki ima možnost, da se civilizira, samo če se denacionalizira«. Marta Verginella v prispevku »Oporoka – da ali ne? Odnos do življenja in smrti v publicistiki 19. stoletja« preučuje oporočne akte na tržaškem podeželju ter osvetljuje odnos, ki ga je slovenska publicistika v 19. stoletju imela do občutja smrti oziroma življenja in do oporoče na sploh – »Pri obravnavi te tematike so v slovenskem tisku vidna razhajanja med cerkvenimi in posvetnimi pisci«. Igor Presl nas s člankom »Za družino, dom, cesarja«, na podlagi pisnih in ustnih virov popelje v burne čase prve svetovne vojne – skozi prizmo doživetij oficirja avstro-ogrske mornarice Antona Dolenca in njegove družine iz Orehka pri Prestranku. V prispevku »Leto dni med gojenci Pomorske letalske šole – Iz dnevnika Pavlina Zuleta 1929/30« Nadja Terčon osvetljuje življenje, delo, učenje in dogodivščine gojencev Pomorske letalske šole v Divuljah na podlagi dnevnika hidroletalca Domžalčana Pavlina Zuleta.

Zadnji del »Člankov in razprav« je osredotočen na šolsko in jezikovno problematiko. O delovanju »Zveze slovanskih učiteljev (slovenskih in hrvaških v Italiji) in njenem delu za mladinski list«, s sedežem v Trstu (1921–1926), je napisala pregledni članek Tatjana Hojan. Lucija Čok je v prispevku »Italijanski jezik – sredstvo vzgajanja in vsebina sobivanja ljudi v slovenski Istri«, na podlagi strokovnih, pedagoških in družbenih vidikov pouka italijanskega jezika v slovenskih šolah Obale predstavila uspešna pa tudi neuspešna iskanja poti, ki so v obdobju 1959–1990 pripeljale italijanski jezik v izobraževalni sistem, mu poiskale mesto in vlogo v šoli in opredelile njegovo vsebino (»poleg uvajanja jezikovnih znanj tudi uza-veščanje različnosti kultur in vrednot sobivanja narodov in civilizacij«). Z rezultati sociološke raziskave, katere namen je bil pregled in analiza razmer v šolah z italijanskim jezikom, ki delujejo v večetičnem okolju Istre in Kvarnerja, nas seznanja Loredana Bogliun Debeljuh v prispevku: »Le istituzioni scolastiche del Gruppo nazionale Italiano (GNI) nella realtà plurietnica dell'istrotroquarnerino« (Šolske ustanove italijanske narodnosti v večetični skupnosti Istre in Kvarnera). Zadnji članek obravnava danes še posebno aktualno temo o »Slovensko–hrvaški jezikovni meji v Istri. Gradivo za obdobje od leta 1860 do 1956«. Pričujoča razprava je še neobjavljeno delo pokojnega dolgoletnega ravnatelja Slovenskega šolskega muzeja Franceta Ostanka; avtor je na pobudo akademika dr. Antona Melika zbral gradivo o kulturnosociološkem razvoju prebivalstva ob slovensko–hrvaški jezikovni meji v Istri (leta 1957): »Namen dela je bil ugotoviti na tem ozemlju stanje in dejavnike (na podlagi relevantnih virov in literature), ki so pospeševali utrditev narodnostne jezikovne meje med Slovenci in Hrvati v obdobju od leta 1860 do 1956 . . . Ta meja se z izjemo odseka Rupa–Pasjak in vas Črnica ujema z republiško mejo«.

Tudi drugi razdelek »Zapiski in gradivo« prinaša vrsto študijskih zapisov. Branko Marušič v »Prispevku k istrski toponomastiki« objavlja gradivo istrske topomastične ankete (zbrano v 45 istrskih krajih), ki jo je v drugi polovici leta 1921 opravilo politično društvo »Edinost« iz Trsta; gre za aktualno gradivo iz zapuščine dr. Henrika Tume (Zgodovinski inštitut ZRC SAZU). Milica Kacin-Wohinz na podlagi dokumentov, ki jih objavlja v svojem prispevku, razkriva predloge Mussolinijevega izvedenca za nacionalno problematiko – Koprčana Itala Saura – za raznaroditev Slovencev in Hrvatov v Italiji (1939–1941). Njegovi predlogi so vsebovali ukrepe, potrebne za popolno poitalijančenje slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Julijski krajini; po okupaciji Jugoslavije predvideva razširitev teh ukrepov tudi na anektirana ozemlja Ljubljanske pokrajine in Dalmacije. Nada Morato nam v zanimivem zapisu »Preteklost Kort v luči njenih ljudi – legende, zgodovinske pripovedke in spominske pripovedi« posreduje etnološko gradivo, ki ga je zbrala sočasno z zbiranjem gradiva za zgodovino Kort (v letih 1980–90). V ta razdelek sta uvrščena še dva prispevka: pregledni članek Zore Žagar o »Muzeju solinarstva v Sečovljah« (otvoritev je bila septembra 1991) ter povzetek diplomske naloge Majde Skrinar – arhitekturna rešitev »garažne hiše v Piranu«.

Za razdelek »Delo naših zavodov in društev« so prispevke oziroma poročila prispevali – Duša Krncl-Umek: Na poti k dokončni rešitvi prostorskega vprašanja Pokrajinskega arhiva v Kopru; Vida Rožanc-Darovec: Delo Zgodovinskega društva za južno Primorsko v objavah v tisku (1989–1991); Petar Strčić: Čakavski sabor Istre i Kvarnerskog primorja; Božo Jakovljević: Kulturne novice na Buzetškem ter Darko Darovec: Poročilo o delu na fondu Kapiteljskega arhiva Koper v Pokrajinskem arhivu v Kopru, namenjenem restituciji (1991).

V rubriki »Ocene in poročila« je Dario Marušič predstavil dvoje del s področja krajevne (istrske) glasbene zgodovine (Ivano Cavalli: *Musica, cultura e spettacolo in Istria tra '500 e '600*; Roberto Starec: *Strumenti e suonatori in Istria*); Slavko Gaberc je prispeval oceno dela s področja sodobne likovne umetnosti (Andrej MEDved: *Poetike osemdesetih let v slikarstvu in kiparstvu*); Darko Darovec je napisal arheološko zgodovinsko oceno razstavnega kataloga (*Koper zwischen Rom und Venedig/Capodistria tra Roma e Venezia*) ter Vida Rožanc-Darovec oceno dela s področja gospodarske zgodovine tržaških Slovencev (Milan Pahor: *Slovensko denarništvo v Trstu – denarne zadruge, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880–1918*).

Annales prinaša še dve rubriki: v prvi (*In memoriam*) sta spominska zapisa o življenju in delu dr. Danila Klana (Darko Darovec) in dr. Branka Marušića (Robert Matijašič); v drugi (*Odmevi – aktualnosti*) pa zaključni razmišljanja o nostalgiji prispevek z naslovom »Evropska voda in implozija«, ki ga je napisal Tomo Vidic. Na koncu je uredniški odbor dodal še izvlečke iz razprav v angleškem in nemškem jeziku, medtem ko je povzetek v slovenščini pred in v italijanščini na koncu posamezne razprave, kar lahko samo pohvalimo.

Pričujoči lično opremljeni zbornik je nedvomno, gledano tako s strokovno-vsebinskega kot tudi oblikovnega vidika, dobro zapolnil predolgo trajajočo vrzel, ki je nastala po prenehanju izhajanja zbornika »Slovensko morje in zaledje« (v letih 1977–1984) – na področju periodičnih izdaj strokovnih družboslovnih, humanističnih in naravoslovnih publikacij za južno Primorsko. Uredniški odbor se zaveda velike odgovornosti pri nadaljnjem delu s tem, ko se sprašuje, kako obdržati visoko strokovno raven zbornika tudi v bodoče; to je več ali manj problem vseh uredniških odborov. Rešitev se ponuja v dveh smereh: prva (za katero se je odločil uredniški odbor): izbrati »najboljše« med ponujenimi prispevki in druga: raziskovanje vnaprej določene teme (ki jo določi uredniški odbor), z vidika različnih ved (interdisciplinarni pristop). Glede na ime zbornika »*Annales*« se zdi odločitev za drugo rešitev primernejša.

August Lešnik

Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1992. 662 strani. (Gradivo in razprave ; 11)

Izidi vodnikov po arhivskem bogastvu so za vse uporabnike velik praznik. To se je pokazalo ob predstavitvi novega vodnika. Takrat smo slišali tudi nekaj vznesenih besed v čast sodobni tehniki, ki naj bi v prihodnosti izničila potrebe po ponovitvi takih del. Sodobni računalniki resda delajo čudeže ne morejo pa nadomestiti našega znanja in naše, človeške kombinatorike. Pregledovanje te knjige nas utrjuje v prepričanju, da je tehnika vendarle tehnika in da že samo iz prebiranja vodnika dobi raziskovalec številne nove ideje.

Razvoj, celo razcvet slovenske arhivistike, se že nekaj let navezuje na regionalne arhive pri nas. S tem ne želimo trditi, da se je pomen osrednjega Arhiva Slovenije zmanjšal, le nekateri procesi so v njem bistveno daljši. V začetku sedemdesetih let je namreč začelo prihajati do precejšnjih kadrovskih zamenjav. Kmalu se je pokazalo, da je v arhivistiki podobno kot v ekonomiji: pogosto je zelo koristno biti majhen. Hitreje se prilagodiš, hitreje se obrneš. Te procese je zlasti na večini ozemlja nekdanje Kranjske zelo pospešil dr. Jože Zontar. Ko je ta 1972. leta prišel v ugledni Mestni arhiv, je pospešil in zaključil delo svojih predhodnikov, zlasti dr. Sergija Vilfana. Že od leta 1966 je namreč tekkel proces, ko se občine na podlagi nove zakonodaje prenašale varstvo arhivov ali pa svoje zgodovinske arhive na obstoječe zgodovinske arhive. Ljubljanski je v tem pogledu pokazal izredno aktivnost in prodornost in se iz nekdanjega lokalnega spremenil v regionalnega. To se je junija 1973 izrazilo tudi v preimenovanju v Zgodovinski arhiv Ljubljana s štirimi enotami: Mestni arhiv Ljubljana, Enota za ljubljansko regijo, Enota za Gorenjsko in Enota za Dolenjsko in Belo krajino. Ta proces ni bil enostaven, ne neboleč. Bil je določena žrtev za nekdanji mestni arhiv, mnogi lokalpatrioti so bili prizadeti, ker bodo poslej z dokazi njihove slavne preteklosti upravljali »tujci«. Seveda je resnica ta, da so od vsega imele največ koristi ravno arhivalije. Nova organizacija je omogočila zaposlitev mnogim mladim strokovnjakom, ki so takrat v velikem številu končevali zgodovinske študije in se zaposlili v arhivih. Nova organizacija-novi ljudje. Običajno je to kombinacija, ki obljublja uspeh. Približno to lahko trdimo za novi Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Tako je že 1980 izšel Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, sedaj pa imamo pred seboj nov, močno razširjen in izpopolnjen kažipot skozi arhivske zaklade. Posebej smo lahko veseli prav podatkov zunanjih organizacijskih enot. Zdi se, da je napredek tu največji. Za osrednjo enoto že tako nekaj let velja, da sodi med najurejenejše pri nas, da se odlikuje s hitro, natančno in nebirokratsko postrežbo. Iz novega vodnika je nedvomno jasno, da so lokalni arhivi veliko pomembnejši, kot je doslej večina strokovnjakov domnevala. Predvsem omogočajo te zbirke, pa čeprav pogosto drobci, da se veliko lažje, predvsem pa neposredneje, približamo vsakdanjemu življenju ljudi. Poročila osrednjim organom že nehoti zakrivajo dejanske razmere. Prav zaradi tega moramo obžalovati, da ni prišlo do takšne organizacije še veliko prej, ko je vendar še bilo precej privatnih zbirk. Ta ugotovitev nas zavezuje k pozivu vsem delavcem v lokalnih arhivih, naj z največjo možno mero skrbijo za prevzemanje privatnih zapsčin. Sam sem imel nedavno priliko, da sem pri neki trgovski rodbini, ki je bila aktivna od 18. stoletja do leta 1945, odkril dragoceno zapsčino. Posebno pozornost je treba posvetiti tudi družinskim arhivom po vaseh. Že nekaj let lahko poslušamo pripovedovanja, kaj vse hranijo kmetje v gornji Savski dolini. Marsikje so privatni zbiralci povzročili prava pustošenja.

Vodnika po arhivih ni mogoče predstaviti kot običajna znanstvena dela. Nanj je treba opozoriti in ga uporabljati. Vseeno pa moramo bralce opozoriti na predvsem kar 50 strani obsežen tekst (knjiga je cca A₄ format) o ustvarjalcih gradiva. Pred seboj imamo nenavadno, pa nadvse praktično enciklopedijo. Čeprav vsa gesla niso enako kvalitetno obdelana, pa je vendar v njih toliko znanja, da bi ta del želel človek imeti doma kot separat. Samo za ilustracijo naj navedemo, da najdemo v enem geslu tudi podatek, ki ga pogosto zaman iščemo v delih, kjer ne bi smel manjkati: Cerkev je nekdanji verski zaklad dobila v last in upravo šele 1. maja 1939. Pohvalna je tudi odločitev, da so v knjigo uvrstili priporočila za citiranje. Opozoriti moramo tudi na dejstvo, da novi vodnik predhodnega presega tudi s podatki o gradivu za gospodarstvo, sodstvo in družbenopolitične organizacije prejšnjega režima. Preseneča razmeroma majhno število privatnih zbirk, izjema je Škofja Loka, ter slaba ohranjenost arhivskega gradiva nekdanjih nižjih oblastnih organov: okrajnih gosposk, občin, ... Tu se je v preteklosti zgodila velika tragedija za naše zgodovinopisce.

Iz tega spoznanja izvira tudi največja kritična pripomba k novemu vodniku. Je že res, da je Zgodovinski arhiv Ljubljana naslednik nekdanjega Mestnega arhiva, vendar ni prav, da pozabijo, da so nekateri lokalni arhivi vendar obstajali in da so zanje lepo skrbeli. Eden najbolj znanih takih mož je bil metliški Drobnič. Zato bi lahko n. pr. pogršali statistične podatke o gradivu v Enoti za Dolenjsko in Belo krajino, obžalovati pa moramo, da ni uvodoma objavljen krajši historiat o varstvu arhivskega gradiva. Treba je jasno povedati, kakšne zasluge ima zanj prof. Janko Jarc, kaj so počeli z njim vojaki, od najbolj črnih do najbolj rdečih, kaj je počel z njim pokojni Drežče in kako se je nekdo hvalisal v Dolenjskem listu, kako veliko starega papirja je zbralo Novo mesto. Tudi to je zgodovina. Če arhivistika res želi postati samostojna znanost, se bo morala vendarle otresti birokratske in tehnokratske ozkosti, postati širša in predvsem skrbeti za lastno zgodovino. Saj vendar niso menda nasledli gonji proti revanšizmu, s katero tako uspešno skrivajo resnico! Če nas silijo, da bo prikazovanje resnice okarakterizirano za revanšizem, postanimo revanšisti! Ne zaradi preteklosti ampak prihodnosti. Voditi nas mora želja, da se kaj takega, kot se je zgodilo po zadnji vojni, nikoli več ne zgodi. Če želi arhivska služba resnično ohranjati pravo podobo trenutkov in obdobjih preteklosti, se mora najprej samo oprijeti in držati načel, zaradi katerih sploh obstaja. V Vodniku Zgodovinskega arhiva Ljubljana so dobili zelo sposobno tovrstno »orožje«.

Stane Granda

Vir za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni. Ljubljana 1992. 240 strani. (Viri : 5)

Nedavne politične spremembe v Sloveniji so izredno povečale zanimanje za dogajanje med II. svetovno vojno in po njej. Javnost in zlasti bivši politiki pogosto postavljajo zahteve po aktivnejši prisotnosti zgodovinarjev pri razčiščenju spornih in nepojasnjenih dogodkov in procesov. Čeprav velik del takih javnih pobud ni iskren, pa neodzivnosti zgodovinarjev to ne opravičuje. Stroki ni to ne v čast in ne v korist. Spomnimo se samo aktivnosti zgodovinarjev pri razčiščenju mejnih vprašanj po zadnji svetovni vojni, če že ne želimo posegati še bolj nazaj. Praznino spretno izkoriščajo publicisti in novinarji ter nekateri družboslovci. Uveljavljajo se stališča in ocene, ki so pod močnim vplivom dnevene politike. Zgodovinarji se bodo morali slej ali prej z njimi soočiti in jih podvreči reviziji. O zapletenosti tega procesa lahko pove skoraj vsak raziskovalec svojo osebno zgodbo. Argumenti in dejstva pomenijo malo, stare »resnice« se zdijo nepremagljive.

Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, ki jih je kot 5. zvezek Virov izdalo Arhivsko društvo Slovenije, so ena velikih svetlih izjem. Jože Prinčič, Maruška Zagradnik in Marjan Zupančič so izbrali 152 dokumentov, ki pojasnjujejo del povojnih nacionalizacij. Uporabili so zvezni in republiški uradni list, nekatere časopisne članke, objavljene govore vodilnih politikov ter vrsto arhivalij oblastne in partijske proveniencie. Po obsegu so zelo različni. Nekateri so zelo skromni in obsegajo le nekaj vrstic, drugi zelo obširno kot npr. Seznam in sodna ocenitev nacionaliziranih podjetij na ozemlju LR Slovenije, ki je zavzel kar 26 strani velikega formata. Časovno pokrivajo čas od 21. 5. 1945 do 18. 2. 1983. Publikaciji so dodali tudi seznam gospodarskih podjetij, kar uporabnost publikacije zelo povečuje.

Čeprav je v našem političnem življenju po volji politikov in njihovih pristašev, zlasti onih, ki vlečejo kontinuiteto še iz socialističnega obdobja, v ospredju predvsem vračanje nacionaliziranih gozdov, pa je problem nacionaliziranih industrijskih podjetij v bistvu veliko pomembnejši. To je pokazala tudi polemika okoli lastninske zakonodaje. Slednja bo za desetletja določila našo usodo, zlasti pa ekonomski in politični razvoj. Tisti, ki bi se radi z divjem lastninjenjem polastili industrijskih podjetij, obešajo na veliki zvon problematiko kmetijskih, zlasti pa gozdnih površin. Te so predvsem zelo vidne, običajno pa veliko bolj neprofitabilne. Pri njihovem vračanju gre pogosteje bolj za princip kot ekonomsko upravičenost. Naša splošna, zlasti pa ekonomska in politična zaostalost triumfirata.

Jože Prinčič, ki je pripravil za objavo večji del dokumentov, je že v uvodu nakazal problematičnost nacionalizacij. V določenih primerih so te, zlasti za države v nastajanju in tiste, ki so se otresele kolonialnih spon, nujne in ob pravi politiki tudi lahko uspešne. Seveda pa nacionalizacija v tem primeru ne pomeni nujno podržavljenje ampak bolj »ponašanje«, kontrolo države ali njenih državljanov nad vitalnimi gospodarskimi, zlasti infrastrukturalnimi objekti. Nekaj drugega pa so socialistične nacionalizacije. Tu je prvenstveni cilj oblast partije, ki želi streti ekonomske in s tem tudi politično samostojnost državljanov. V ospredju je stremljenje po ekonomski ekspropriaciji dejanskih, namišljenih ali potencialnih političnih

nasprotnikov. Nujnost nacionalizacij izhaja iz totalitarizma in ne iz ekonomije. Eden najbolj drastičnih primerov take politike je odnos do tiskarn (str. 21). Nacionalizacije po zadnji vojni so imele malo skupnega z ekonomijo. Če smo pripravljeni razumeti odnos do nekaterih podjetij, ki so bila v službi okupatorja, pa nas bedobesno pretrese ravnanje z domačimi podjetniki. Med njimi niso bili vsi politični nasprotniki nove oblasti, zlasti pa ne partizanskega gibanja. V velikem številu primerov je bil njihov edini greh, da so z delom in sposobnostjo nekaj ustvarili. Prinčič objavlja več zgovornih dokumentov, najboljši je tisti, v katerem so navodila predsednikom okrožnih sodišč za ocenitev vrednosti in ugotavljanje odškodnine nacionaliziranih podjetij (str. 101–103). Za zniževanje vrednosti podjetij so se posluževali najbolj umazanih metod: »Prizna naj (komisija) obveznosti (nacionaliziranega podjetja), četudi so dvomljive, da se na ta način doseže lažja čista aktiva, seveda razen obveznosti, ki padejo na bivšega lastnika.« Taka navodila so izhajala iz neverjetnega makiavelizma nosilcev nove oblasti, ki so v slepem sledenju sovjetskim vzorom šli v oprek z zdravo pametjo. Zato ni res, da vodstvo KPJ ni imelo »niti svoje vizije o tej preobrazbi« (str. 5). Imelo je točno tako vizijo, kot ji je narekovala ideologija v interpretaciji Lenina in zlasti Stalina. Ves nadaljni gospodarski razvoj je nato potekal v iskanju rešitev nasprotij med ideologijo in zakonitostmi gospodarskega ter tehnološkega razvoja, želel je najti model, ki bi z uspešnostjo dokazal upravičenost političnega sistema. Tu je mislil E. Kardelj odkriti kvadraturu kroga.

Maruška Zagradnik nam v primerih nacionalizacij industrijskih podjetij v Slovenskem Primorju in Slovenski Istri zelo lepo pokaže vse razlike med proklamirano politiko in dejansko prakso. V obravnavanem področju zaradi možnih mednarodnih zapletov ni bilo mogoče nastopati na enak način kot v predelih, kjer je bila nova oblast nesporna. Pravne norme je bilo treba vsaj navidezno spoštovati, zato »je bilo na primer okrajnim organom naročeno, da glede nacionalizacije italijanskih podjetij ne smejo izdajati pisnih navodil, temveč samo ustna«.

Publikacija *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni* ne omogoča kompleksne obdelave problematike, daje pa vanje dober pogled. Poznati ali vsaj delno prebrati bi jo morali vsi, ki nam vsiljujejo svoje modele reševanja največjih zagat sodobne slovenske družbe. Izredno koristno jo bodo lahko uporabili tisti, ki bodo želeli s konkretnimi primeri ilustrirati naš povojni politični in ekonomski razvoj. Ekonomija ima svoje zakonitosti in v njej ni prostora za moraliziranje. Kakorkoli pa svet opazujemo, spoznamo, da na daljši rok uspevajo le družbe, kjer cenijo človeka kot posameznika, delo, znanje in moralo. Tragičen konec lastnika in podjetja znanega angleškega časopisnega mogotca je eden zadnjih takih najbolj kričečih slučajev. Nacionalizacije so že v svojem bistvu v nasprotju s temeljnimi načeli vsake družbe, ki spoštuje nedotakljivost lastnine, za socialistične velja to še toliko bolj. Kako neresno zvenijo danes besede Borisa Kidriča, ki jih je izrekel v ljudski skupščini 5. 12. 1946, ko je utemeljeval Zakon o nacionalizaciji gospodarskih podjetij (str. 37–39). So njegove besede o inflaciji, solidnih finančah in solidni valuti posledica vere ali taktike, neznanja ali cinizma?

Stane Granda

Acta historico-oeconomica Iugoslaviae. Zagreb : Školska knjiga, 1990. 263 strani. (Vol. ; 17)

Ta številka edine specializirane revije za gospodarsko zgodovino na območju Jugoslavije, z gornjim naslovom je zadnja. Najprej bo revija po zahtevi glavnega in odgovornega Ivana Ercega in po tipkopisnem vložku v knjigo izhajala kot *Acta historico-oeconomica*.

Tudi v tej številki se kažejo vse dobre strani in pomanjkljivosti revije, kot že leta nazaj. Med njimi velja vsekakor omeniti jezikovno zelo slabe povzetke razprav in neredko nerodne prevode naslovov. Zlasti to velja za nemški jezik, ki pa glede tega v knjigi močno prevladuje.

Uvodoma je objavljena razprava Ivana Ercega *Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj republici*, ki zajema obdobje od njenega nastanka do konca. Obdelano je tako pridobivanje soli v domačih solinah, predvsem pa dokupovanje iz drugih sredozemskih tržišč, pri čemer je veliko pripomogla dubrovaška trgovska mornarica s transportnimi tarifami, znižanimi za ta namen. Obravnavan je izvoz (tovorjenje) po karavanskih poteh v Bosno, Srbijo in pozneje v otomansko cesarstvo. Trgovina s soljo je bila zelo pomembna dubrovaška gospodarska panoga, ki je zahtevala seveda tudi obsežno zakonodajno in upravno dejavnost. Dodani so regesti ustreznih listin za obdobje 1358–1460.

Stjepan Sršan je objavil 84 strani dolgo razpravo *Stanovništvo Osijeka i njegovo ekonomsko stanje 1828. godine*. Na podlagi državnega popisa l. 1828 so prikazane zelo pestre številčne vrednosti o strukturi prebivalstva z njihovimi imeni, priitki in drugimi za državo zanimivimi podatki. Za lokalno zgodovino je to gotovo zelo zanimiv prispevek.

Darja Mihelič je prispevala krajšo razpravo *Primer finančnega načrtovanja letnega proračuna v istrskem mestu*. V njej je zajet italijanski prepis proračuna mestne občine Piran za prvo desetletje 17. stoletja, slovenski prevod in komentar. Letni dohodki (prihodki) in izdatki (odhodki) lahko rabijo kot dragocen vir za osvetlitev gospodarskih in socialno ekonomskih razmer mesta. Poleg tega nam razprava lepo ponazarja, da življenje čez dane možnosti ni izmislek sedanosti, temveč tudi že preteklosti, saj so izdatki občine vsaj v obravnavanem letu presejali dohodek.

Mira Kolar-Dimitrijević je napisala razpravo *Struktura privredno aktivnih stanovnika severne Hrvatske prema materinjem jeziku uoči prvog svjetsko rata*. Na podlagi izvirnega statističnega arhivskega gradiva popisa iz l. 1910 je avtorica izdelala pregled zaposlenosti in posameznih strok osmih severnohrvatskih županij in štirih samostojnih mest. Prav v zdajšnjem času so ti podatki o narodnosti izredno zanimivi. Med vsemi zaposlenimi (v oklepuj zaposlenimi v kmetijstvu) na območju Hrvatske in Slavonije je bilo Hrvatov 61,5 (63,2)%, Srbov 24,4 (27,3)%, Nemcev 6,3 (3,3)%, Slovencev 0,6 (0,3)% itn. V državnih

službah, v armadi in v svobodnih poklicih je bilo Hrvatov 55,7% Srbov 20,8%, Nemcev 8,6%, Slovencev 1,1%. Ti in še drugi podatki dobro ponazarjajo, da so Hrvati že pred drugo svetovno vojno krepko prevzeli gospodarsko vodstvo v svoji domovini.

Smiljana Durović je objavila Ekonomsko istorijsko istraživanje Mije Mirkovića o uzorcima ekonomskog zaostajanja Jugoslavije početkom 20. veka. Razprava razumljivo temelji na Mirkovićevih objavljenih delih. Mijo Mirković (1898–1963) je bil rojen v Raklju v Istri, doktoriral je l. 1923 v Frankfurtu na Majni pri tedaj zelo uglednem profesorju, marksistu F. Oppenheimerju, z disertacijo O glavnih vzrokih majhne gospodarske učinkovitosti slovanskih narodov. Že mlad je postal profesor na Pravni fakulteti v Subotici in na Ekonomsko-komercialni visoki šoli v Beogradu, po 1945 pa na Ekonomski fakulteti v Zagrebu. Sodeloval je tudi na mednarodnih konferencah. Postal je že kmalu eden najbolj profiliranih strokovnjakov za gospodarsko politiko, zlasti po vojni pa tudi za gospodarsko zgodovino. Vprašanje, ki ga je avtorica načela, je tako kompleksno, da ga v kratki razpravi ni mogoče zadovoljivo obdelati. Vednar so nekatere ugotovitve o vzrokih zaostajanja, npr. neenaka raven gospodarskega razvoja v Kraljevini SHS in pozneje v Jugoslaviji ter različna struktura jugoslovanske družbe 1918–1941 kar trivialne. Tudi s protiindustrijsko filozofijo »slovanskih narodov« ni dosti boljše. Za vprašanje, načeto v tej razpravi, ni mogoče šteti, da je obdelano zadovoljivo.

Dragutin Feletar in Zoran Stiperski sta na podlagi objavljenih virov in literature prispevala razpravo Razvojne faze i procesi disperzije industrije Zagreba. V njej je zanimiva periodizacija industrijskega razvoja. Manufakturna faza naj bi trajala do 1862, manufakturno – industrijska ali železniška faza 1962–1918, faza med obema vojnoma in med drugo svetovno vojno 1918–1945, poveljna faza 1945–1990. Disperzija industrijskih obratov je ponazorjena z nekaj slikami.

Zadnjo razpravo je objavil Istvan N. Kiss iz Budimpešte z naslovom Die Muhrinsel-Domäne 1638–1720 (Die Domäne von Tschakaturm oder Čakovec). Gre za veliko gospostvo Petra Zrinskega, ki je zaradi njegove obsodbe in ker naslednik Adam ni imel potomcev, prešlo v kameralno upravo. Na podlagi arhivskih virov so prikazani ozemlje gospostva, prebivalstvo, sestav hub, pristave v lastni režiiji, zemljišča za krčenje, vinogradi, zapuščeni vinogradi, pustote in še nekatere manj pomembne zadeve. Izredno zanimivo je, da je gospodarstvo po prehodu iz kameralne uprave kot donacija markizu de Prieuju v letih 1694–1709 začelo rapidno propadati. Absentni lastnik je namreč hotel iz gospostva iztisniti čim večje dohodke, ni pa bil pripravljen nič vlagati. Manjši graščaki v okolici pa so v tem času vidno gospodarsko napredovali. V razpravi moti neenotno pisanje krajev.

Naj iz knjige omenim nekaj napak: kopuni niso purani, Haushälter je zelo slab prevod za gospodarja, ustrežneje bi bilo Hauswirt ali za 150 let nazaj bolje Haushaltsvorstand. Verordnung (ni tiskovna napaka!) nisem našel v nobenem nekem slovarju ali leksikonu. Težko razumljivo je, da se v tej publikaciji ustreznosti prevodov že dolgo namenja tako malo pozornosti.

Na koncu je še zelo informativen prikaz nemškega združenja za zgodovino podjetništva.

Jože Maček

Eric J. Hobsbawm, **Nazione e nazionalismo dal 1780**. Torino : Einaudi 1991. 226 strani

Na italijanskem knjižnem tržišču se je leta 1991 po zaslugi založbe Giulio Einaudi pojavilo delo Erica J. Hobsbawma »Nazioni e nazionalismo dal 1780«, ki v šestih poglavjih obravnava zgodovinski razvoj nacionalne ideje v Evropi. Hobsbawm je v italijanskem historičnem svetu že poznan z deli »Le rivoluzioni borghesi 1789–1848«, »I ribelli«, »I banditi«, »Studi di storia del movimento operaio«, »La rivoluzione industriale e l' impero«, »I rivoluzionari«, »Il trionfo della borghesia«, »L'invenzione della tradizione«, ter s številnimi razpravami in članki.

Njegova biografija je izredno razgibana že od rojstva dalje, saj se je rodil v Aleksandriji leta 1917 kot sin Židinke iz Galicije, ki je šla za nagrado v Egipt in tam srečala bodočega moža ter seveda Hobsbawmova očeta. Družina se je po 1. svetovni vojni vrnila na Dunaj, kjer je Eric tudi študiral. Predno je postal zaslužni profesor na Birkbeck College Londonske univerze, je prehodil dokaj nelinearno pot znanstvenega razvoja. Leta 1959 je sodeloval v Braudelovem seminarju s predavanjem o angleškem delavskem gibanju. Čeprav je Braudel do leve in do marksistično orientiranih učencev gojil nekatere dvome in odpore, je s svojo veliko širino in znanjem omogočal plodno diskusijo, v katero so se vključevali mnogi znanstveniki iz Sovjetske zveze, Poljske in tudi Jugoslavije. Na Hobsbawma je zelo močno vplivala angleška marksistična šola. Že zelo zgodaj se je začel ukvarjati s problematiko nacionalizma, saj je bil ta polmračni svet med zgodovino in spomini vseskozi prisoten tako v družini kot v okolju, v katerem se je ozaveščal. Nedvomno je poglobljeno branje Gramscija pustilo v njegovem formiranju globoke sledi ter nek atipičen pristop k materialističnemu pojmovanju zgodovine, ki ga je vedno razlikoval od piscev s podobno usmeritvijo.

Eric Hobsbawm je v shematski predstavitvi obdelane tematike razdelil snov na nekaj historičnih etap. Začetke razvoja sodobne nacionalne misli je avtor poiskal že v klasični dobi liberalizma v delih J. S. Milla. Logično povezavo s temi misleci je Hobsbawm poiskal tudi v predavanju E. Renana: »Qu'est ce que c'est une nation?« (1882). Interpretativni ključ za pravilno branje njegovega dela gre iskati v izraziti eksperimentalnosti izrečenih tez. Avtor se ne poslužuje fiksnih obrazcev in ustaljenih klišejev in definicij, ampak sprti preverja zgodovinske faze razvoja nacionalne misli v Evropi kot antropološko dejstvo.

Kot drugi sklop razmišljanj o nacionalnem vprašanju je avtor predstavil kritično analizo tega fenomena, ki so jo zelo uspešno podali marksisti II. internacionalne Kautsky, Luxemburgova, Otto Bauer,

Lenin in Stalin. Tretji razdelek vidi Hobsbawm v teoretičnem razmišljanju po prvi svetovni vojni, kis ta ga podala C. B. Hayes in Hans Kohn. Četrta etapa naj bi po avtorju bila obsežna literatura o nacionalnem vprašanju in nacionalizmu, ki je izhajala po letu 1968 v glavnem v angleškem jeziku.

V svojem obširnem teoretičnem uvodu je Hobsbawm predstavil okvire razmišljanja, ki jih je razvil v naslednjih poglavjih.

Vprašanja, ki si jih zastavlja, mobilizirajo bralčevo pozornost na nekaterih teoretičnih vprašanjih in definicijah, ki so bila v različnih časih večkrat zelo divergentna in celo protislovna. Izredno zanimiva so avtorjeva razmišljanja o objektivnih in subjektivnih značilnostih nacije ter iskanje kriterijev definiranja tega sodobnega fenomena uveljavljanja nekih skupnosti. V izogib kasnejšim reklamacijam je avtor v svojem obširnem uvodu definiral uporabljene pojme in stališča do njih, saj se pri terminologiji marsikada kaj rado zgodi, da smisel povedanega zvedeni ali pa se preinterpretira. Hobsbawm je razvoj nacionalne misli v Evropi popeljal skozi tri faze in sicer iz lingvistično kulturne v nacionalno ter končno v državno nacionalno fazo. Intervencija mas igra pri tem razvoju pomembno vlogo, ki se eksplicira v volitvah in ljudskih štetjih. Z vstopom politike v ta svet se problemi zamegljujejo in individualizirajo, na kar je opozoril že tudi pri Slovencih večkrat citirani E. Renan. Avtor na koncu uvoda opozori predvsem zgodovinarje na profesionalno previdnost ter na prepotrebno objektivnost ob obravnavanju te dandanes izredno aktualne problematike, ki postaja vse bolj eksplozivna. Eric Hobsbawm je v tem pogledu povsem ekspliciten, saj današnje dogajanje na Balkanu, v Sovjetski zvezi tid. diagnosticira kot zapoznel zgodovinski razvoj in razlaga prenašanje tematik, ki so bile značilne za XIX. stoletje, v čas, ko se izteka XX. stoletje, kot povsem anahronistično.

V svojem pregledu se je avtor poslužil kronološke in tematske delitve tako kompleksnega problema. V prvem poglavju, ki nosi naslov »Nacija kot novost: od revolucije do liberalizma«, odkriva jezikoslovne valence različnih pojmov kot so narod, nacija, nacionalna država, nacionalno vprašanje in nacionalizem pri različnih evropskih narodih. Pojmi se marsikje razlagajo različno, kar dokazujejo tudi ustrezna gesla v enciklopedijah raznih evropskih narodov. Hobsbawm je izvor nacionalne ideje utemeljil predvsem v Deklaracijo o človekovih pravicah iz l. 1795, ter v meščanskih gibanjih prve polovice 19. stoletja. Diferenciacijo je avtor iskal tudi pri vsesplošnih tendencah, tako pri nastajanju nacionalnih držav v času od leta 1830–1880. Vsa ta vprašanja po avtorjevem mnenju nujno sovpadajo tudi z ekonomskimi motivi liberalizma in kot kritika merkantilizma. Nacionalna država namreč nastopa kot subjekt gospodarskega razvoja neke enote, ki je definirana kot nacija, ki ne trpi pretiranega federalizma in avtonomije dislociranih enot. Friedrich List, vodilni nemški ekonomist tega 50–letnega obdobja, je zahteval, naj nacionalna država vzame tako teritorialno razsežnost, ki še omogoča linerarni gospodarski razvoj. Gre torej za vprašanje razsežnosti nacije ter njene opravičljivosti predvsem z ekonomskega aspekta. Teh vprašanj si ni postavljala le List in niso bila le sklenitev gospodarskega z nacionalnim teritorijem, ampak so posegala tudi v teorijo nacionalnosti Mazzinija, ki je za Evropo predvidel le 12 velikih držav in federacij. Wilsonova teorija je po prvi svetovni vojni rodila 27 držav kar kaže na izrazito tendenco po povečevanju števila državnih enot ter na upadanje »principa najmanjše možne enote«, ki je prevladoval v klasičnih časih liberalizma.

Hobsbawm je v svojem poglobljenem študiju upošteval osamosvojitvene težnje pri evropskih nacionalnih gibanjih. Ekonomsko opravičljivi veliki multinacionalni imperiji so se sčasoma razgrajevali prav zaradi hegemonije velikih nacij, ki niso upoštevale posebnosti manjših nacionalnih enot. Te nacionalne tvorbe so šle po evolucioniski poti naprej in zahtevale zase tisto možnost samoodločbe, ki bi jim lahko nudila lastno samostojnost, torej pokrivanje nacionalnega principa z državo.

Vendar se je ta proces v Evropi le stežka uveljavljal, še posebej do 50–ih let 19. stol. in tudi kasneje. Avtor je razvoj nacionalne ideje okarakteriziral kot ozaveščanje vedno širših mas prebivalstva, ki so tudi z volilno pravico že lahko izkazovale svoje mnenje. Razvoj je pri nekaterih narodih kazal na evolucijo narodne misli iz sfere jezika in kulture v sfero politike, kar je bil v primerjavi s prvo polovico 19. stoletja povsem nov pojav, ki ga pa vsi še niso dojeli in razumeli.

V drugem poglavju se je Hobsbawm lotil vprašanja autoidentifikacijskih modelov ljudstev z lastnim jezikom in tradicijo. V res iskrikem traktatu, katerega je naslovil kot »Ljudski protonacionalizem«, je avtor hotel pokazati na skrivne mehanizme avtogeneze in povezav s sodobno nacionalno problematiko. Jezik je pri teh transmisijah igral pomembno vlogo, še posebno takrat, ko je en dialekt prevzel vlogo nacionalnega literarnega jezika in postal povezovalni moment nekega naroda oz. neke nacionalne skupine.

Naslednji faktor povezanosti je po avtorjevem mnenju občutek etnične pripadnosti neke skupnosti, ki ima pa lahko pozitivne in negativne valence, v kolikor afirmira lahko sebe z negacijo drugih. Tretji faktor povezanosti je po Hobsbawmu povezava med religijo in nacionalno zavestjo. Identifikacija nekega naroda z lastno religijo lahko pripomore k formiranju takega naroda v okolju verske in nacionalne diferenciacije in je zato pomemben faktor pri konsolidiranju politične koncepcije narodnostne ideje.

Mnogokrat je po Hobsbawmu zavest o pripadnosti nekemu zgodovinskemu narodu ali pa narodu, ki je v preteklosti užival večjo avtonomijo, postala katalizator za sodoben nacionalni program ali pa za nacionalno državo. Vse te konstitutivne elemente naroda je Hobsbawm obdelal s kritično metodo in veliko skepso. Uporabil je mnogo primerov ter z bogato literaturo dokazoval različne valence tega ljudskega protonacionalizma. I. Banac je s svojim delom »The National question in Yugoslavia: Origins, History, Politics, London 1984« močno vplival na Hobsbawma, ki je prav na primeru Hrvatov in Srbov gradil svojo tezo o diferenciranem razvoju nacionalne ideje v Evropi v XIX. stoletju.

Tretje poglavje je Hobsbawm namenil nacionalni ideji in vladajočim slojem. Le-ti so nacionalno državo v modernem smislu definirali kot polje lastne hegemonije. Rast transmisij in komunikacij med centralno oblastjo in ljudstvom, udejanjene v vse večjem birokratskem aparatu, dokazuje naraščajoči interes države do lastnih državljanov. Tudi ti se vse bolj identificirajo z lastno državo preko vzgojenega patrio-

tizma, ki je svoj krst doživel s francosko revolucijo, ter s posnemanji teh obnašanj v različnih evropskih državah. Povsem nov moment nastane po Hobsbawmu po letu 1880, ko je volilna pravica dvignila na raven protagonizma ljudske množice, ki že soodločajo pri vodenju države. Civilna religija spodbuja novi patriotizem in motiviranost, žrtvovati se za domovino, postane vodilni motiv impliciranosti države pri spodbujanju teh čustev.

Četrto poglavje je avtor namenil času od leta 1870 do leta 1918, ko so se problemi nacionalnosti že konkretno začeli pokrivati s problemi državnosti. Spor med zgodovinskimi in nezagodovinskimi narodi postaja vse bolj očiten in jezik ter etnična pripadnost nista več le kulturni problem ampak preraščata v politično sfero. Po eni strani opazamo razgrajevanje dveh večnacionalnih imperijev, po drugi pa nastajanje nacionalnih držav. Med tema dvema tendencama, ki sta dominantni v Evropi druge polovice 19. stol., pa narašča vrelišče uveljavljanja nebroja manjših narodov, ki si želijo lastno nacionalno emancipacijo uveljaviti tudi na državnem področju.

V petem poglavju je Hobsbawm obdelal višek nacionalizma, ki ga datira v čas od leta 1918 do leta 1950. Ta čas je avtor analiziral predvsem z gospodarskega aspekta odpiranja ali zapiranja nacionalnih držav svetovni trgovini. Kajti po njegovem mnenju je bilo eno gibal svetovne zgodovine prav svetovne zgodovine prav svetovna razsežnost in sposobnost vsesplošnega trga kapitalov, dobrin in ideologij. Če se je svet zapiral, je prevladovala stagnacija, če se je pa posluževal Free Trade, so lahko krožile dobrine a tudi znanost in kultura. Čas po prvi svetovni vojni je po Hobsbawmu definirjal nacionalno državo. Gre za zaključek neke faze, neke epohe, ter za novo periodizacijo, za novo ero, v kateri zavzema nacionalizem vse bolj negativne konotacije. Avtorjev napor, da bi svojim tezam dal za podlago izseke iz evropske sodobne zgodovine, mu dovoljujejo ekskurze v vsa evropska in svetovna krizna žarišča zadnjih desetletij. Vseeno pa Hobsbawm poskuša s sintezo in definira dve tendenci našega časa: da je v 80-ih letih 20. stoletja nacionalno vprašanje izgubilo na probnostni ter da ni več faktor zgodovinskega razvoja, z druge strani pa življenjska in identifikacijska kriza socializma odpirata kopico vprašanj, katerim ni videti konca. Avtor misli, da smo ob koncu tega tisočletja na usodnem križišču. Ali bo prevladal razum ter načrtovana pot v enotno svetovno integrirano gospodarstvo, ali pa bodo prevagali motivi diferenciacije, avtarkičnosti in zapiranja. Ekspanzija velikih vprašanj svetovnega razvoja je nujno tako v teoriji kot v praksi. Dihotomija med razvitimi in nerazvitimi je vse večja, kar povzroča velike migracije in posledično rast rasizmov in nacionalizmov vseh barv. V tem povojnem času je svet znal in hotel obvladati vse ciklične krize gospodarstva ter ublažil posledice z ekonomskimi mehanizmi in intervencijami kapitala. Ali bo tudi tokrat prebolelo to slabost ter obšel pasti najbolj togih nacionalizmov, je vprašanje, ki mu Hobsbawm ne ve odgovora.

Nedvomno je delo Erica J. Hobsbawma izredno dragocen doprinos, velik divulgacijski prispevek k teoriji o naciji in o nacionalnem vprašanju, še posebej v času razsula komunističnih režimov ter novega definiranja nacionalnih držav v srednji Evropi. Njegov historični ekskurz se tu pa tam dotakne tudi Slovencev ter njihove umeščenosti med zahodno in vzhodno Evropo. Zanimivo je njegovo citiranje Etbina Kristana ter revizije Brnskega programa, njegov traktat o Srbih in Hrvatih pa pušča mnogo odprtih vprašanj ter kaže na nepoznavanje osnovne literature o tem vprašanju. Knjiga je v Italiji doživela velik uspeh ter sprožila več akademskih debat in polemik predvsem v okviru levice, ki še vedno išče v splošnoveljavnih formulah recept za reševanje problemov v okviru ideologije in ne v pragmatičnih segmentih svetovnih interesov.

Boris Gombač

James Gow, **Legitimacy and the Military. The Yugoslav Crisis (Legitimnost in vojska. Jugoslovanska kriza)**. London: Pinter Publishers, 1992.

Pri prebiranju sodobne zgodovinske literature o bivši Jugoslaviji se pogosto ni mogoče znebiti dveh vtisov. Takrat, ko avtor razprede razmišljanje, kaj se bo zgodilo s Titovo državo, se zdi, da gledaš znanstveno-fantastičen film iz petdesetih ali šestdesetih let: razvoj je šel povsem v drugačno smer od predvidevanj. Ko pa se avtor zamisli nad komaj preteklo stvarnostjo, ima občutek, da je zašel v gozd, kjer v množici dreves ne vidi celote. Za zgodovinarje, ki so se spoprijeli z dogodki komaj minulega desetletja, je na primer značilno, da so po večini spregledali dogajanje na Slovenskem, ki je dalo razkroju jugoslovanske države usodni sunek. Boj slovenske mladine in inteligence za civilno družbo in evropske duhovne vrednote so opazovalci jugoslovanske stvarnosti po navadi ignorirali, če pa so ga le opazili, so ga zamenjali z nacionalizmom in ga tako povsem napačno ocenili.

Tem spodrsrljajem se je znal izogniti mladi angleški raziskovalec James Gow, znanstveni sodelavec v uglednem Centru za Obrambne študije v King's Collegeu v Londonu. V razpravi Legitimnost in vojska, v kateri govori o jugoslovanski krizi zadnjih let, mu je uspelo pravilno zastaviti problematiko in jo prepričljivo obdelati. Gow, ki je študiral tudi v Ljubljani in pozna slovenski jezik, kar pomeni, da na burno dogajanje zadnjih let ni gledal z beograjskega zornega kota in skozi očala srbskega tiska kot večina raziskovalcev jugoslovanske stvarnosti, v svoji razpravi razmišlja o vzrokih propada legitimnosti jugoslovanskega režima in JLA. Oba sta iz druge svetovne vojne izšla ovenčana z zmago in imela v ljudstvu krepko zaledje, kar je bil predpogoj za njuno uveljavitev in obstanek. Kljub temu, da sta bila režim – v smislu politične strukture in nomenklature – in JLA tesno povezana, pa je njuna legitimnost, po Gowovi interpretaciji imela različno trajnost in odpornost. Medtem ko se je legitimnost režima iztrošila že v šestdesetih letih in s politično obglavitvijo nosilcev liberalnih teženj v Zagrebu, Beogradu, Ljubljani in Skopju leta 1971–72

začela ugašati, se je legitimnost vojske prav po teh usodnih dogodkih uveljavila kot surogat za oblastniški stroj, ki je izgubil stik z lastnim ljudstvom.

Zaradi rahljanja vezi v federaciji in sredobežnih sil, ki so se uveljavile v sami ZK, je JLA ostala edina vsejugoslovska struktura, ki se je zdela neprobojna za razkrajajoči zob samoupravne anarhije. V resnici pa le ni bila tako trdna, ko se je zdelo še v času po Titovi smrti: razvejana jugoslovska kriza, ki je udarila z vso silo na dan v osemdesetih letih, je tudi JLA potegnila v svoj vrtinec, prisilila njen vrh, da se vplete v medrepubliške spore in ga s tem spodnesla. Ko je JLA izgubila svojo navidezno nevtralnost, se začela s svojimi visokimi oficirji zapletati v vsakodnevno politično in ekonomsko diskusijo ter postala s svojo mentalno in kulturno togostjo eden od glavnih nosilcev preživelih vrednot, je začela tudi sama izgubljati svojo legitimnost. Kot pri vsakem odmirajočem organizmu so se pri tem sprožili samoobrambni refleksi, ki so bili povsem neučinkoviti, saj so še pospešili tisto razhajanje med novim in starim, med Slovenijo in Srbijo in JLA, ki je značilno za zadnje obdobje jugoslovskega kolapsa.

Poslabšanje odnosov med civilno družbo in vojsko, ki je izbruhnila na dan v Sloveniji proti koncu osemdesetih let in je dosegla svoj višek v procesu proti Janši in njegovim tovarišem, Gow posveča v svoji razpravi dosti prostora in pronicljivo prikazuje razvoj dogodkov ter reakcijo slovenskega javnega mnenja pa tudi uradne politike. Pri njegovi refleksiji bi se bilo mogoče morda spotakniti samo ob trditvi, da je slovenski nacionalizem relativno nov pojav. Slovenski nacionalizem (če vzamemo ta pojem kot vztrajanje v obrambi lastne kulturne, jezikovne in politične identitete) ni nov, temveč je tista rdeča nit, ki se vleče skozi vso našo zgodovino vsaj od poznega 18. stoletja dalje. Brez te zavesti in samozavesti, ki je imela najprej protinemske in protiavstrijske, po letu 1918 pa protijugoslovske poteze (značilna je na primer Kardeljeva ugotovitev, da med partizani do leta 1943 nisi smel omeniti besedo Jugoslavija), bi se Slovenci ne mogli ohraniti v državi, ki jim je bila sedemdesetih let prej mačeha kot mati.

Jože Pirjevec

Herwig Weigl: Materialien zur Geschichte des rittermäßigen Adels im südwestlichen Österreich unter der Enns im 13. und 14. Jahrhundert. Wien : Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 1991. 403 str. + 1 zemljevid. (Bd: 26)

Objava disertacije Herwiga Weigla, asistenta za srednjeveško zgodovino na dunajski univerzi in Inštitutu za raziskovanje avstrijske zgodovine (Institut für Österreichische Geschichtsforschung), sodeč po naslovu »ne bi mogla biti« zanimiva za slovenskega zgodovinarja. Pač po dobro znanem načelu: kaj pa nas navsezadnje briga nižjeavstrijska srednjeveška zgodovina. Pa bi avtorju naredili krivico, če bi ga kar z levo roko odpravili. Zadostuje že splošen uvid v probleme in kvaliteto disertacij pri naši severni sosedu, da ugotovimo, kje smo in kaj smo. Morda že zato lahko Weiglova služi za »case study«, kako se lahko iz razmeroma nekurentne lokalne problematike z ozirom na številne »zgodovine mentalitete«, z nekaj iznajdljivosti in znanja naredi velik korak v preučevanju plemstva s pravnih, diplomatičnih, političnih in socialnih plati, kako se rezultati vpno v strukturno mrežo in napiše zaključek knjige z mirno vestjo.

Razlog predstavitve pa je še eden in to uporabnejši: ob osnovni predpostavki, da se bistvene strukturalne komponente tudi v detajlih zaradi geografske in politične bližine na jugovzhodnem prostoru rimsko-nemškega cesarstva niso mogle preveč razlikovati, smemo določene ugotovitve predvsem pa metodološke prijeme (sicer s previdnostjo) direktno aplicirati in primerjati tudi s slovenskimi razmerami (vsaj za Kranjsko, Štajersko, Koroško, deloma Goriško). Zato je v našem prikazu tudi nekaj neposrednih primerjav Weiglovih ugotovitev s stanjem pri nas. Weiglovo delo pojasnjuje tudi nekaj tesnih avstrijsko-kranjskih družbenih vezi, ki so nastajale in zamirale v srednjem veku.

Cilj raziskav je avtorju pomenil razjasnitev odnosov med freisinskim gospostvi v zahodni Nižji Avstriji in plemstvom tega prostora, izmed katerega so škofje novačili svoje uradnike in spremstvo. Avtor jih originalno poimenuje »Amtsträger«, kar seveda ne odgovarja (skromni) slovenski medievistični terminologiji. Naj pripomnimo, da se v sodobni literaturi o plemstvu sam termin »plemstvo« uporablja le v najbolj splošnih pomenih, v detajlnih pa so v rabi najrazličnejši termini, ki ne poudarjajo več plemenitosti, marveč stopnjo in obliko izvajanja Gospostva v ideološkem in praktičnem pomenu. Avtor si sicer ni zadal naloge, da napiše zaokroženo zgodovino plemstva, na kar opozarja že naslov, marveč je po lastnih besedah želel le prispevati k neki bodoči »zgodovini plemstva« na obravnavanem prostoru.

Delo je razdeljeno na genealoški in splošni del. V prvem natančno analizira izvor, sorodstvene zveze in dejavnost članov 27 »viteško zmognih« rodbin. Člani treh (Anfeld, Hesib, Prater) so se v 13. in 14. stoletju pojavljali tudi na Kranjskem in sicer v spremstvu freisinskih škofov. Tako je npr. Gotfrid iz Anfelda leta 1306 prišel na Škofjeloško, kjer je bil dejaven v fajdah s plemstvom goriških grofov. Kot freisinski človek je prišel leta 1286 tudi Albreht Prater. O rodbini Hesib Weigl, v nasprotju s Siebmacherjem, upravičeno dvomi v njen kranjski izvor. Po pregledu ohranjenih listin se z njim lahko strinjamo, saj se razen krajšega časa v freisinski službi pri nas ne omenja več. Sploh pa je bilo delovanje Hesibov in drugih v glavnem omejeno na prostor Nižje Avstrije.

V prvem razdelku splošnega dela se avtor najprej posveti generalnim diplomatičnim raziskavam. Kot način ugotovitve socialne pozicije določene osebe vzame že doslej največkrat uporabljeno primerjavo položaja (uvrstitve) prič, kot bistveno vprašanje pa, zakaj je nekdo na določenem mestu. Temeljiteje razjasnjuje vprašanje različnega poimenovanja iste osebe, kar je bil tudi pri nas zelo pogost pojav. Prav tako lahko ugotovimo velike podobnosti s stanjem na Slovenskem in Avstrijskem in pogostejšem ženskem izstavljanju listin, manj pa v pričanju, medtem ko se je v drugi polovici 14. stoletja povečalo pečatenje

žensk v lastnih listinah. Glede izstavljanja listin ugotavlja, sa so jih »viteško zmožni« izdajali šele od približno leta 1280 dalje. Tudi v tem je bil proces pri nas skoraj sočasen in podoben. V Nižji Avstriji so pričre iz listin začele izpadati od okoli leta 1320 dalje (nekoliko bolj zgodaj kot pri nas – od okoli leta 1330). Novo prakso, ki je dajala moč listini preko pečata, ne pa s številnimi pričami, ki so prisostvovala sklenitvi posla, so razširjali zlasti kleriški pisarji. Glede izbora prič Weigla zanima, iz katerih krogov so prihajale. Lahko je šlo za slučajno prisotne osebe, člane gospodovega spremstva, domačine, sorodnike. Izstaviteljem nižjega ranga so navadno pričali ljudje iz spremstva prejemnika listine. Čim nižji rang je imel izstavitelj, bolj omejen izbor prič je bil na razpolago. Okoli 1300 je prišlo do spremembe izbora: klerike in dvorjane visokih cerkvenih in posvetnih gospodov je zamenjalo lokalno plemstvo. Najvažnejše poglavje v razdelku je namenjeno vrstnemu redu prič. Avtor ugotavlja, da je bil stanovski položaj sekundarnega pomena, saj so tudi nižji plemiči nastopali v listinah velikega plemstva. V drugi polovici 13. stoletja je bila odločilnega pomena za pričanje pripadnost gospodu. Priče so bile navadno razvrščene po rangu oz. stanovski pripadnosti. So pa tudi izjeme, ko je višji po rangu stal med pričami za nižjim. Avtor jih razlaga z mladostjo, ko višji plemič še ni bil povzdignjen med viteze. Za rangiranje prič v določen sloj je potrebno navskrižno primerjanje prič v več listinah. To je eden najtežjih postopkov, saj postanejo rezultati lahko neprimerljivi, če gre npr. za primerjavo »nekompatibilnih« listin iz rok več različno rangiranih izstaviteljev. Položaj med pričami je torej eden zanesljivih indicev socialne pozicije – če se je neko redko omenjal, je to pomenilo, da ni bil ugoden in potreben pri poslovanju. Žal se z zatonom pričanja ta način ovrednotenja ne da več uporabiti.

Weigl poudarja večplastnost vpliva sorodstva na izbor prič, še posebej, ker je primeren ugled za pričanje nosil posameznik, ne pa cela rodbina (družina). Prav pri preučevanju sorodstva se pojavi problem poimenovanja oseb v najrši obliki. Navadno so bile osebe, imenovane po istem kraju, resnično v sorodstvu, lahko pa tudi ne. To še posebej velja za uradnike in gradiščane, ki so lahko nosili enako izvorno ime kot gospodje (pojavn je bil v veliki meri prisoten tudi pri nas, npr.: vseskozi se po Žovneku imenujejo osebe, ki niso bile v nobenem sorodstvu z Žovneškimi, marveč so bili njihovi gradiščani na Žovneku). V listinah se jih da ločiti po uvrstitvi med pričami, saj so bili uvrščeni daleč za svojimi gospodi, in po drugačnem grbu. Posebno težavo povzročajo oznake stopnje sorodstva. Kdor je kdaj pregledoval srednjeveške listine, ve, da recimo »vetter« lahko pomeni strica, ujca, bratranca (v najrazličnejših kolekih), nečaka, svaka ali pa sorodnika nasploh. Ker je bil v starejšem obdobju razlog pričanja predvsem sosedstvo ali pripadnost gospodu, so sorodniki v načelu redko pričali, z izjemo, če je šlo za posel, ki se je tikal vsega sorodstva. To je prišlo še posebej do izraza s porastom pečatenja v 14. stoletju. Pri uvrstitvi prič pa je tako ali tako bil najpomembnejši osebni ugled, zato je pomen sorodstva za pričanje lahko vprašljiv. Weigl meni, da je zaradi vseh posebnosti in preprek razvrstitev prič zanesljiva predvsem do druge polovice 13. stoletja, kasneje pa ne.

Precejšnjo pozornost je dal avtor pečatenju. Ugotavlja, da za izbor pečatnikov ni čvrstih pravil: pečatili je vsak, ki je posedoval pečat. Glede na značaj posla je bilo pritegnjeno več ali manj prič iz krogov sorodnikov, prijateljev, gospodov, deželnih uradnikov ipd. Ponekod so se formirale skupine oseb, ki so redno pečatile za izstavitelje brez pečata (situacija je bila zelo primerljiva z našo: še posebej v listinah, izdanih v mestih, npr. v Ljubljani, srečamo en in isti krog pečatnikov v tujih zadevah). Morda bi bilo dobro, če bi avtor v takih primerih poskusil določiti pravila, ki so določala pečatnike v tujih zadevah. Zatem je nekaj strani posvečeno izpovedni moči pečatov. Glavni ugotovitvi sta izrazita poljubnost izbora grbov (na pečatih) in smatranje slike in legende za edina zanesljiva instrumenta identifikacije (razlikovanja) oseb. Še posebej so obdelane formule napovedi pečatenja. Potrebno je omeniti pojav dvojne napovedi od okoli leta 1325 dalje. Ta način po Weiglovih besedah na Avstrijskem menda ni bil razširjen, zato pa toliko bolj na Kranjskem in Štajerskem. To v resnici tudi drži. Koliko teže pa ima teza, da naj bi se običaj razširil s freisinskim škofom Konradom IV., bi vsaj za obe navedeni deželi morali natančneje raziskati. Še posebej, ali se je ta švabski običaj, ki je nastal že v drugi polovici 13. stoletja, pri nas zadržal tudi po smrti škofa Konrada leta 1340. Podobno raziskavo bi morali narediti za »brezodškodninsko« formulo, ki se je v Avstriji pojavila okoli leta 1330, v večji meri pa uporabljala od leta 1360 dalje.

V naslednjem razdelku je obravnavano naslavljanje oseb in atributov pri imenih, ki so važni za določitev ranga in odnos. najpomembnejše vprašanje je umestitev oseb z oznakami kot vitez, »knecht«, ministerial s pripadajočimi atributi. V nasprotju z naslovom »gospod«, ki je mnogostransko uporabljen in dostikrat pomeni le nagovor k imenu, kažejo drugi naslovi na status imenovanega. Še posebej je potrebno paziti na vpliv pisarja in okolja. Bistvena razlika z dogajanjem na Kranjskem je v zgodnejšem formiranju gosposkega in viteškega stanu v Nižji Avstriji (že v drugi polovici 13. stoletja), kar je glede na časovni zamik pri oblikovanju in utrditvi dežele razumljivo. V osnovi sta oba stanova izšla iz diferencirane ministerialitete. Vendar pa terminologija še ni bila utrjena. Weigl opozarja na različne pomene naziva ministerial, ki se pojavlja v listinah 13. stoletja. Z njim je v nasprotju naziv »vitez«. Beseda ima dva pomena – idealnega (ceremonialno prejeta čast) in pravno-stanovskega, ki se je v Avstriji izoblikoval od srede 13. stoletja (na Kranjskem še kasneje). Po drugi strani je bil viteški stan političen in ne socialen. Značilno je, da viteštvo ni bilo irelevantno za deželana in so tudi visoki gospodje lahko bili »vitezi«. Zato v 13. stoletju beseda »miles« ni bila prvenstveno stanovsko razumljena. Viteška čast je bila torej pomembna pri uvrstitvi med pričami, ne pa v stanovskem rangiranju. Osebe, uvrščene za vitezi, so pripadale večinoma »hlapcem« (knecht), vitezi sami pa so imeli viteško čast, večji prestiž in zato uglednejše mesto. Izstavitelj listine se je sam redko označeval kot vitez. Posebno variabilni so bili okoli leta 1300 dodatni atributi k naslovom, zlasti zaradi uvajanja nemščine v listine. Tudi v 14. stoletju je krog tistih, ki so se imenovali »vitez«, ostal isti: nižje plemstvo z viteško častjo. Večinoma pa je bila označba sploh izpuščena. Dodatni

atributi so se tudi kasneje uporabljali neenotno, predvsem pa s splošno uporabo razvodeneli. Nasplošno je veljalo, da je uglednejši plemič nosil bolj zamotan in po potrebi sestavljen naziv. Naslov »gospod« je v 13. stoletju nosilo višje plemstvo in kler. Kmalu so ga pričeli privzemati tudi nižji sloji oz. vitezi. Zato je postal zanesljiv znak viteške časti nosilca (nadomestilo). Velik Weiglov prispevek je določitev oznake »gospod« za 14. stoletje kot viteški naslov. Posebni atributi pa so služili višjemu plemstvu pred razvodenitvijo zaradi široke rabe. Naslov »gospod« so nosili tudi poviteženi meščani. Zadnja skupina plemstva – »viteškozmožnih« – se pravno niso ločili od vitezov, pač pa po ugledu in nazivu (brez gosposkega ali viteškega naslova, a z atributom). Večinoma so bili v službi (spremstvu) pri različnih gospodin.

Naslednji razdelek je posvečen spremstvu gospodov. Pomen in ugled gospoda je slonel na številčnem spremstvu. Kjer je imel gospod viteze, je imel tudi vpliv. Avtor si postavlja vprašanje, zakaj je spadal v spremstvo, čeprav sam pravi, da je lažje odgovoriti na vprašanje kdo in kako. Žal se od srede 14. stoletja, ko izginejo iz listin številne priče, le težko spremlja stanje pri vseh gospodin. Kot znak pripadnosti se od 13. stoletja naprej navajajo npr. omejitve pri porokah, pri odtujevanju posesti, pogodbe o delitvi ministerialnih otrok med dvema gospodom. Nekoliko kasneje je nastalo »politično viteštvo« in sicer s pristo-pom »viteškozmožnih« k gospodovemu spremstvu. S tem je bila odpravljena stara nesvobodna ministerialiteta. Vsi poskusi gospodov, da bi obnovili formalne odnose, so propadli. Ker gospodje niso več mogli zaupati važnejših poslov v upravi in politiki le eni osebi, še posebej, če je bila le njegov vazal, so začeli uvajati plačane uradnike in vojake.

Naslednji sklop govori o sodstvu. Avtor analizira posebej uradne instance (papež, škofje, deželni knez ali delegirani sodnik), vazalska sodišča (zbor vazalov fevdnega gospoda v sporih glede fevdov) deželska sodišča (omejene ingerence nad plemstvom, značilno redko omenjanje njihovih aktivnosti) še posebej pa poravnava, posredovanje in razsojanje v plemiških sporih. Prav ta segment sodstva je v listinah največkrat prisoten. Tudi tu je Weigl opravil temeljito diplomatično analizo, zanimalo ga je, katere osebe in v katerih sporih so bile dejavne, kdo je bil upravičen izdati listino o poravnavi ali razsodbi, sama problematika sporov, izvajanje razsodbe v praksi ipd. Generalna slika, ki se kaže iz avtorjevih analiz, je raznolikost, dolgotrajnost plemiških pravnih, neučinkovitost razsodb in kot edina realna možnost rešitve spora – soglasna poravnava s prth strani.

Zelo natančno in uporabno je razdelana poslovna prakcija nižjega plemstva. Večinoma je šlo za transakcije z zemljiško posestjo, medtem ko se je obravnava plemiškega meščanskega poslovanja in kreditništva avtor zavestno izognil, če ne upoštevamo zastavljanja posesti, ki je bila oblika kreditništva. Posebej izstopata dva načina: pri prodajah gre često za vključitev tretje osebe; ena in ista posest je lahko odtujena na različne načine, pri čemer so udeleženci iste osebe, včasih tudi na isti dan. Zapletenost nekaterih oblik poslov je bila sodobnikom lahko umljiva, nam pa ne. Weigl vidi glavni vzrok za težave v večplastnosti posestnih odnosov v srednjem veku – neko posest je lahko imelo v rokah več oseb (vrhovni lastnik – vazal – gradiščan – kmet), dediči, odvetniki itd. Deljeno lastništvo je jasno izraženo v listinah. Posamezne pravice na posest so se lahko ločeno odtujevale. Načeloma je znak deljene lastnine obvezen pristane k vrhovnega lastnika za transakcijo, pa tudi solastnikov (sorodnikov). Tudi tu je bila potrebna temeljita diplomatična analiza listin.

V zadnjem razdelku je Weigl raziskal zveze nižjega plemstva s sosednjimi mesti in trgi na primeru Waidhofna ob Ybbsu. Obravnavana je tudi problematika plemenitih meščanov oz. patriciata. Poudarja, da že okoli leta 1300 meščan, ki je prejemal fevde in bil sorodstveno povezan s plemstvom, ni bil v nič slabšem položaju kot plemič. Višjim, predvsem pa bogatim meščanom ni bilo težko poseči po viteški časti, ki se je skrivala za nazivom »gospod« ali kar odkrito »vitez«. Po drugi strani so tudi plemiči posegali po mestnih uradih, še posebej po sodniškem. Prvotno so bili sploh le oni iz kroga mestnega gospoda upravičeni do sodniškega urada. Bistvenih razlik med mestnim plemstvom in plemenitim meščanstvom pa pravzaprav ni bilo. Edina razlika je bila v ohranjanju primata plemstva v uvrstitvi med pričami pred meščani. Nasploh ukvarjanje s trgovino ni bila ovira za povzdig med viteze. Primerjava Weiglovih ugotovitev in dosedanjih raziskav za kranjska in spodnještajerska mesta razkrivajo veliko podobnost, tudi v podrobnostih, kot so npr. uporaba naslovov za pomembne mestne prebivalce.

V celoti vzeto je Weiglovo delo kljub navidez lokalnemu karakterju zelo uporabno za naše raziskave. Časovni zamiki, ki so opazni pri primerjavi z našimi deželami, so rezultat predvsem kasnitve oz. formiranja Kranjske v deželo in soodvisnih družbenih procesov, nikakor pa ne odrinjenosti ali celo zaostalosti naših dežel v primerjavi s severnimi. Knjigo odlikuje velika avtorjeva akribija, smisel za iskanje in ovrednotenje problemov, teoretično obvladovanje problemov ter iznajdljivost pri iskanju odgovorov tudi na navidez nenavadne oblike dejavnosti, ki so se pojavljale med plemiškimi sloji. Weiglova zasluga je še posebej vključitev diplomatičnih izsledkov v socialno in politično problematiko. Ne trdimo, da tega doslej ni bilo – nasprotno, prav za zgodnji in visoki srednji vek je bilo to skoraj pravilo. Toda za pozni srednji vek, z vsemi značilnostmi razkroja odnosov, nedoslednih navedb, večplastnih pomenov istega izraza itd. je to gotovo eno najtemeljitejših del.

Dušan Kos

»Als der Krieg kam, hatte ich mit Hitler nichts mehr zu tun«. Zur Gegenwärtigkeit des »Dritten Reiches« in Biographien. (Hg.): Gabriele Rosenthal. Opladen : Laske+Budrich, 1990. 256 strani.

». . . brez reproduciranja naših takratnih duševnih načinov doživljanja in brez vedno vnovičnega predelovanja našega takratnega obnašanja je nemogoče žalovati«.

Mitscherlich-Nielsen, 1979¹

Žalovati pa je treba, menita avtorja citiranega, saj drugače ni mogoče predelati subjektivne travme nacizma. S tem se strinja tudi urednica zbornika, enega izmed cele vrste del, s katerimi skušajo nemški avtorji prispevati h kritični analizi nacionalsocializma, vojne, »holocausta« itd. Toda žalovanje je terapija, ki pomaga predvsem soudeležencem. Kaj pa vsi ostali, potomci, cele generacije potomcev preganjalcev in preganjanih, tistih, ki nimajo osebne izkušnje, pa jih vseeno preganja ista travma, najpogosteje strnjena v vprašanje: *kako je bilo mogoče?*

Potlačitev je kratkotrajna rešitev. Znanstvena relativizacija zločinov 1933–1945 tipa Ernst Nolte, Andreas Hillgruber pa ni le skrajno neetična temveč tudi nevarna. Takšna apologija nacionalsocializma (izraz je Habermasov), ki v tem fenomenu vidi le ekstremno radikalizirano imitacijo in obračun s sovjetsko »politiko uničenja« (Vernichtungspolitik), ni nič drugega kot antikvarični Treitschkenizem. To je reakcionarno »branje« koncepcije zgodovine vsakdanjega življenja, ki v ospredje postavlja primerjavo med grozo »fronte« in bednim življenjem civilnega prebivalstva v Nemčiji, po drugi strani pa zločinstvo koncentracijskih taborišč mirno pušča ob strani. In če temu dodamo še elitiistično »kasarniško retoriko« ter arogantno pridigarstvo Michaela Stümerja, ki vztraja pri dokončnosti pojmov t.i. geopolitične koncepcije srednjega dometa, se naš prezir nad tovrstnim zgodovinarskim mazaštvom spremeni v začudenje nad tem, kako hitro je bila pozabljena diskusija ob Fischerjevi knjigi *Griff nach der Weltmacht*, in v spoznanje, kako umestna je bila Habermasova intervencija na novo »kritično« tematizacijo nacionalsocializma v delu zgodovinarske stroke slabih dvajset let kasneje.²

Publikacije kot »Als der Krieg kam . . .« so del te »intervencije«, vsaj kar zadeva moralno-etične dimenzije vprašanja. V strokovnem smislu, in pri tem mislimo tako na sociološko kot tudi na historično operacionalizacijo nacizma, pa so tovrstne biografske analize korak več od objektivne interpretacije časa med 1933–1945 in svetlobno leto pred fantastičnimi teorijami o vsiljeni nemški krivdi.

Ker smo se s fantastiko (Nolte et alli) za prvo silo že seznanili, si sedaj oglejmo, kaj je to, kar nam nacionalsocializem v vseh svojih razsežnostih – v analizah Rosenthalove in njenih kolegic – približa bolj kot vsako korektno, verodostojno in objektivno znanstveno delo. V prvi vrsti je to prav gotovo izbira predmeta obravnave: Ambicija avtorjev ni celovita slika nekega zgodovinskega dogajanja-procesa, temveč mikroanaliza (sedmih) »avtobiografij« sodobnikov obravnavanega časa, na podlagi katerih je mogoče (tudi) rekonstruirati vsakdanjo podobo vojne, ali metaforično rečeno, preko anatomije najobičajnejših življenjskih zgodb najobičajnejših ljudi, se nam razkrije cel spekter psiholoških, socialnih in kulturnih razsežnosti obravnavanega časa.

Nič manj pomembna pri tem je **metoda** dela t.j. princip hermeneutične rekonstrukcije pripovedovanih življenjskih zgodb, ki temelji na *globalni analizi, naključnem poskusu* (Stichprobe) in *kontrastni primerjavi*: Vsi razgovori (interviews) oz. vsi zapiski, ki nastanejo med in po razgovoru s »pričo«, kakor tudi osnovni pregled biografskih podatkov podlegajo globalni analizi, na podlagi katere je mogoče opraviti t.i. predhodno tipizacijo biografa(inje), (npr. glede njegove predstave o tem, kaj pomeni biti vojak). Naslednji korak pomeni izbira koncepta teoretične »štihprobe« (pri pričujočem projektu je bil uporabljen Glaserjev in Straussov³ koncept), na podlagi katerega je nato mogoče, določene v globalni analizi tipizirane razgovore odbrati za posamično analizo. Ker pri hermeneutičnem postopku ne gre za ugotavljanje reprezentativnosti, avtorje tovrstne raziskave ne zanima, kako pogosto posamezni tip nastopa v določeni populaciji. Prej kot to je namreč zanimivo ugotoviti, kakšne možnosti za »odgovor« na določene dogajanje so v neki družbi, okolju ali instituciji sploh na voljo. Glede na to so – v nasprotju s kriteriji reprezentativnosti – obravnave deležni tudi zelo redki »primeri«. Še več, slednji so lahko še posebej zanimivi, saj na podlagi tega kar niso, na svoj način potrjujejo to, kar se v dani situaciji pojmuje kot »normalno«. Poleg tega pa jih včasih spoznamo kot prve napovedi določenih družbenih sprememb. Skratka, znotraj koncepta teoretične »štihprobe« se na podlagi izbora teoretično zanimivih primerov teži predvsem k kontrastni primerjavi in posredovanju **različnih** tipov. Kontrastna primerjava posamičnih analiz tako pomeni analitični korak k zaključku posamične analize kakor tudi iskanje paralel med posamičnimi analizami. »Zato, da lahko določim, kaj posamezni primer je, moram istočasno vedeti, kaj ta ni, pri čemer mi po glavni rojijo tudi druge – bodisi imaginarne ali resnično prisotne – možnosti« (Rosenthal, 246). In ker so takšne in podobne raziskave praviloma stvar teamskega dela, se pravi, da vsak sodelavec gleda na projekt s stališča »svojega« primera, pride v skupni diskusiji vedno znova do dodatnega kontrastiranja posamičnih primerov.

Obdelava življenjskih zgodb: Za hermeneutično rekonstrukcijo transkribiranega teksta (posamične življenjske zgodbe) sta pomembna predvsem dva principa: princip *rekonstrukcijske analize* in *selektivnost*. Za razliko od subsumpcijsko-logičnega pristopa (logičnega povzemanja), nas rekonstrukcijska ana-

¹ Mitscherlich-Nielsen, M., »Die Notwendigkeit zu trauern«. V Marthesheimer, P. Frenzel, I. (Hrsg.): *Im Kreuzfeuer: Fernseh-film Holocaust* Frankfurt/M 1979.

² Ulrich Oevermann, »Zur Sache. Die Bedeutung von Adornos methodologischem Selbstverständnis für die Begründung einer materialien soziologischen Strukturanalyse«, v L. v. Friedeburg, J. Habermas (izd.), *Adorno Konferenz 1983*, Suhrkamp, Frankfurt/M 1983.

³ Glaser B., Strauss A., *The Discovery of Grounded Theory*, Aldine, Chicago 1967.

liza obvaruje pred tem, da bi se teksta lotili na podlagi vnaprej določenih klasifikacijskih sistemov oz. sistemov spremenljivk. Ali rečeno z Oevermannom (Oevermann 1983); s pomočjo hermeneutične rekonstrukcije »se rekonstruirajoč eksplikacije strukturiranosti konkretnega socialnega poteka prebijemo do občega strukturnega tipa«. Upoštevajoč *princip selektivnosti* – pa zadostimo procesualnemu karakterju socialnega delovanja. Vsako delovanje namreč terja nek izbor med večimi alternativami, ki se ponujajo v vsakokratnih razmerah delovanja. Poteki delovanja, ki se v tekstih manifestirajo kot protokoli delovanja, so s pomočjo selekcije neodvisni od subjektivnih stališč in s tem ločeni od vsakokratnih navezujočih ter iz njih izhajajočih delovanj.

Analitični postopek, ki sledi takšnemu pojmovanju, napeljuje na vprašanje, kateri *horizont možnosti* ustreza določeni sekvenci, rezultat kakšne selekcije je konkretni primer in kaj to pomeni za kasnejši čas. Se pravi, da gre za neke vrste sekvenčno analizo v okviru katere interpretacija ni nič drugega kot rekonstrukcija pomena teksta znotraj neke logične linije dogajanja. Istočasno pomeni sekvenčna analiza tudi generiranje mogočih hipotez, njihovih mogoče nadgrajevanje in v zadnji instanci, njihovemu empirično preverjanje. Skratka, cilj analize te vrste je rekonstrukcija strukture konkretnega primera. Eno ključnih vprašanj pri tem pa se glasi: ali biograf(inja) v svoji interpretaciji postopa selektivno in ali v tej selekciji obstajajo kakršnakoli pravila (?).

Odgovor je seveda pritrdilen, ob tem da sodelovci pričujoče raziskave pri posredovanju tega odgovora prisegajo na sekvenčno analizo, ki ob *genetski* analizi opozarja tudi na *analizo teksta*. Pri tem je prvi analitični korak (genetska analiza) usmerjen v analizo »objektivnih« dejstev oz. kronološko rekonstrukcijo biografskega sklopa izkušenj in doživetij. S pomočjo drugega koraka, t. j. s pomočjo sekvenčne analize teksta, pa skuša analitik predloženo biografsko pripoved rekonstruirati (umestiti) v okviru biografovega vrednostnega sistema. V tem primeru torej ne gre več za preprosto nizanje preživetih dogodkov, temveč za pomensko odbiranje pripovedovanih zgodb. Hkrati pa je to način, da konkretno življenjske zgodbe spregledamo kot sekvenco med seboj izmenično navezujočih se tem, ki tvorijo »gosto mrežo napatitivenih zvez (Verweisungszusammenhangen)«, ⁴ Končni cilj obeh analitskih korakov pa je, da dejansko ugotovimo, na kakšen način biografi(nje) svoje življenje predstavijo, se pravi, da ugotovimo, kateri mehanizmi vodijo izbor in povezovanje zgodb, ki jih pripovedujejo. Ali kot so formulirali avtorji empiričnih študij iz pričujočega zbornika: ne gre toliko za konkretno kronologijo obdobja 1933–1945, temveč za vprašanje, s kakšnimi (različnimi) strategijami si priče tega časa lajšajo življenje danes, in v kolikšni meri je njihovo podoživljanje preživetega odvisno od njihovega spola ter njihove »funkcije« (vojak, civilist-ka) ali starosti v obdobju nacionalsocializma.

». . . und wir mussten an der Front, unsere Knochen und unser Blut spenden . . . «

V iskanju skupnih značilnosti in posebnosti so soavtorji (ob Rosenthalovi še Christiane Grote, Martina Becka, Sigrid Matzik, Juliane Brandstätter, Martina Schiebel) tematizirali kar nekaj skupnih vzorcev podajanja, karakterističnega zatekanja v amnezijo in značilnega vrednostnega razvrščanja. Eno takšnih značilnih reakcij razberemo že iz zgornjega mednaslova. Gre za samopomilujočo držo »malega« človeka, ki po lastnem mnenju ni bil politično involviran, pa je kljub temu nosil največjo težo vojne. S pomočjo globalne analize se seveda izkaže, da je na delu princip zamenjave vlog; ko se storilci predstavljajo kot žrtve (češ, tudi sami so trpeli na fronti, trepetali za svoje družine . . .), krivdo pa pripisujejo neki neartikulirani manjšini nacionalsocialističnih politikov ali kar samemu Hitlerju. Pri tem praviloma ne reflektirajo kontradiktornosti svoje pripovedi, saj določene tragične sekvence, pred katerimi se še vedno zatekajo v amnezijo, mestoma opravičujejo z neko čudno vojaško logiko. Tako se naprimer soudeleženec ali očividec (kar pa iz pogovora ni čisto jasno) pomorov v Kragujevcu ne more znebiti prizorov groze v zbirnem taborišču, po drugi strani pa množične ustrelitve opravičuje z uboji nemških vojakov, ali kot pravi njegova sogovornica (Martina Schiebel): »*Er glaubte and die Rechtmäßigkeit der deutschen Weisung. Immer wieder fand er Bestätigungen für 'unrechtmäßige' Handlungen der Partisanen.*« (str. 174).

Naslednja značilnost, ki jo lahko razberemo iz večine biografij, je tudi t. i. »nacionalizacija« vojne. Gre za značilno anticipacijo ideološkega slogana o nemški »končni zmagi«, ki pa se potrdi šele takrat, ko biograf(inje) opisujejo svoj šok ob spoznanju, da je vojna za Nemčijo zgubljena. Izkaže se, da je večina nemških mož in žena dogajanja v času II. svetovne vojne dojemala zgolj skozi prizmo vojaških akcij, se pravi, da je nacistični osvajalni pohod doživljala preprosto kot vojno nemcev. Ta značilni način oz. »vzorec razlage« (Deutungsmuster) je urednica tega zbornika tematizirala že v enem svojih starejših tekstov (*Mythos des unpolitischen Soldaten*), samo da je tam analizirala le biografske zgodbe pripadnikov Wehrmachta. Toda, kot ugotavlja Martina Becka, soavtorica obravnavanega dela, zadeva proces depolitizacije tudi civilno prebivalstvo. Tudi civilno prebivalstvo se je, ne glede na svoj odnos do nacionalsocialistične politike, identificiralo z nemškimi vojnimi cilji in vojaško zmago. (str. 41).

Takšna identifikacija je v veliki meri rezultat širše socializacije, ki pa je značilna že za čas pred 1933. Proces kot »Gleichschaltung« množičnih medijev in totaliziranje državnega šolstva so namreč omogočili oblikovanje ene cele generacije. Nenazadnje se tudi zato HJ (Hitler Jugend) generacija v mnogočem razlikuje od »weimarske« ali »wilhelmovske«, čeprav je za vse značilna sorazmerno hitra adaptacija kompleksa večvrednosti »arijske« rase. Tudi pri tistih, ki se načelno niso opredeljevali za politiko stranke, je namreč čutili pridih te množične vzgoje. To se nenazadnje kaže v navidez zanemarljivih podrobnostih, kot so naprimer: poudarjanja iznajdljivosti nemških vojakov v zavezniskem ujetništvu, vrednotenje civilizacijskih razlik itd. (glej predvsem interpretacijo biografske pripovedi »Walterja Langenbacha«, str. 165–192). Takšnih »podrobnosti« je v pričujočih analitičnih predstavitev treh ženskih in štirih moških biografij še veliko, kot je veliko značilnih interpretacijskih vzorcev, na podlagi katerih raziskovalci lahko

⁴ Wolfram Fischer, *Time and Chronic Illness. A Study on Social Constitution of Temporality*. (disertacija), Berkeley, 1982.

opravičeno govorijo tako o selekcionirani pripovedi prič, kot tudi o določenih pravilih te selekcije. Se več, v veliko primerih je avtorjem zbornika to selekcijo in njena pravila uspelo nazorno predstaviti.

Takšno spoznanje oz. takšne sklepne ugotovitve pa so v velikem nesorazmerju z uvodnim razmišljanjem Rosenthalove. Izkaže se namreč, da resničnega podoživljanja takšno selekcioniranje in zamenjava vlog ne dopušča, zato v omenjenih biografskih pripovedih zasledimo le malo travmatičnega predeleovanja, ki bi omogočilo podlago za željeno žalovanje. Ena kritičnih pripomb ob predstavljenem delu gre zato prav gotovo na račun uvodnega psihologiziranja, ki pa v »empiričnem« delu ne najde svoje potrditve.

Prav tako v celi knjigi zaman iščeno kakršnokoli globjo tematizacijo, ki bi nas vsaj malo približala odgovoru: kako je bilo mogoče(?). Nič o *patogenezi moralnih svetov* ali *brisanju kolektivnega spomina*, o *razmejevanju skupinske morale od morale drugih*, *mitologiziranju* in *abstrakciji objektivnega duha*. Skratka, nič takega, kar je v drugih kritičnih (nemških) raziskovalnih okoljih že doobra opredeljeno. Le tu in tam lahko uganemo namige na dejstvo, da je v totalitarnem socializacijskem sistemu nacionalsocializma preteklost oz. vednost o preteklem postala del avtoritativne instance in s tem regulativ pravilnosti »novega« socialnega (družbenega) sistema, v okviru česar pa ne povemo nič novega, če spomnimo na to, da v takšni naravnosti kolektivni spomin privzame avtoritarni karakter, se pravi, da veljavnosti normativnega reda ne določajo več tradicije temveč predpisane uredbe (Ordnungen).

Predstavljena knjiga ima ob vseh v uvodu naštetih prednostih vsaj dve pomanjkljivosti. Prvič, neutemeljeno psihologiziranje, drugič, pomanjkljivo predstavitev širšega socio-historičnega konteksta. Zato tistim, ki jih nemška sodobna analiza obravnavane problematike (in načini njene predstavitve) še posebej zanima, namesto razmišljanj o žalovanju (v uvodu Rosenthalove) priporočamo (ponoven) ogled nadaljevanke *Heimat*, predvsem pa seznanitev s strokovno razpravo, ki je stekla takoj po njeni prvi projekciji (1984). Po mnenju evropskih ter ameriških sociologov, filmskih kritikov, zgodovinarjev, predvsem pa komunikologov je ta čudovita upodobitev nemškega vsakdana od leta 1919 do sedemdesetih let Nemcem povedala veliko več kot so bili o sebi kdajkoli pripravljeno zvedeti. Pri premagovanju druge pomanjkljivosti pa preprosto predlagamo delo Klause Ederja: *Geschichte als Lernprozeß*.⁵

Ne glede na vse kritične opazke in napolila naj v sklepu vendarle obvelja: zbornik je docela zadostil ambicijam avtorjem, dopolnil bo znanje marsikaterega, tudi strokovno dobro podkovanega bralca, predvsem pa bi lahko bil izvrsten pripomoček za seminar iz obče zgodovine med obema vojnama oz. predavanja na temo *II. svetovna vojna*.

⁵ Klaus Eder, *Geschichte als Lernprozeß. Zur Pathogenese politischer Modernität in Deutschland*, Suhrkamp, Frankfurt/M 1985.

Oto Luthar

Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem, Ljubljana: Narodni muzej, 1991. 198 strani.

Junjska vojna leta 1991 je v Sloveniji preprečila marsikatero prireditev. Tako bi moral septembra potekati kongres Mednarodnega združenja zvez industrijskih oblikovalcev (ICSID). Narodni muzej je želel izrabiti to priložnost in je pripravil razstavo in katalog o industrijskem oblikovanju pri nas v preteklem stoletju. Ker ima strah velike oči, oblikovalce pa bolj zanima zunanost, odmev kot vsebina, sta bila kongres in s tem avtomatično tudi razstava, preložena na letošnjo pomlad. Tedaj je dejansko izšel tudi katalog, čeprav nosi lansko letnico izida.

Zgodovinarji pogosto tožimo o neraziskanosti naše gospodarske preteklosti. Situacija je v resnici daleč od idealnosti, tako črna, kot včasih mislimo in pišemo, pa le ni. To dokazuje vsebinski del kataloga. Avtorji razstave in pisci tekstov so se lahko naslonili na številna dela od Alfonsa Müllnerja, Ivana Slokarja (zakaj Johann, str. 38?), Jožeta Šorna in Vlada Valenčiča do mnogih mlajših zgodovinarjev. Poglavitno delo tako pri razstavi kot katalogu je slonelo na Mateji Kos in Matiju Žargiju. Angažirala sta še številne sodelavce; del njih je sodeloval tudi pri pisanju kataloga. Matija Žargi je avtor prispevka Kovina, v katerem opisuje naše železarstvo in vlivanje kovin. Osrednje mesto pripada Dvoru ter podjetju Samassa. Mateja Kos piše o izdelkih iz keramike in stekla. Glede prve je nekoliko nerazumljivo, da kljub tako ugledni tradiciji, o kateri nam govorijo že arheološki predmeti, ni zmogla višjega, zahtevnejšega nivoja. Obratno je pri steklu. Zakaj tako številne tovarne in razmeroma kvalitetni izdelki niso pustili več steklarske tradicije pri naših ljudeh? Danes spominjata nanj le še steklarji v Rogiški Slatini in Hrastniku. Mateja Lozar-Štamcar je prispevala razpravo o pohištvu in upogjenega lesa, Janja Žagar o tekstilu, Branko Reisp o tiskarstvu in Neva Štemberger o knjižni opremi. Medtem ko je Reisp enciklopedično izčrpen in predvsem pregleden, smo pri vseh treh avtoricah nekoliko razočarani, ker smo pričakovali več. Ob branju njihovih prispevkov spoznamo, da v določenem smislu orjejo ledino, da gre le za povzetke dosedanjih dognanj, na katera bodo nadgradile svoja. Vsi avtorji so zapolnili 75 strani velikega fromata, ki jim sledi kataloški del, knjigo zaključujejo angleški prevodi. Kot vidimo, snovalci razstave niso uspeli zajeti vseh bistvenih oblik produkcije, posebno pogrešamo les (mizarstvo), usnje (čevljarstvo, torbarstvo, sedlarstvo). Verjetno bi kazalo obravnavati tudi izdelke iz gline in kamna ter mavca.

Že zunanji vitis, ki ga naredi na bralca katalog, je izredno ugoden. Podobno lahko zapišeno na splošno tudi za vsebino. Posebno velja pohvaliti strokovno umirjenost avtorjev, ki niso podlegli pomembnosti zunanjih učinkov, ampak so oblikovanje prikazali kot masovno produkcijo s proizvajalci vred, ki zaradi »dostojanstva dela« in komercialne uspešnosti skrbijo tudi za zunanji izgled izdelkov. Upoštevanje tega načela smo zelo pogrešali pri nekaterih dosedanjih tovrstnih razstavah.

Matiji Žargiju, Mateji Kos in Branku Reispu se očitno pozna, da se s problematiko, o kateri pišejo v katalogu, že nekaj časa ukvarjajo. To ni razvidno le iz obširnega znanja, ki ga izpričujejo, ampak predvsem iz suverenosti sodb o produkciji in njeni kvaliteti v primerjavi s sosednjimi deželami. Niso prenapeti glede oblikovne vrednosti našega industrijskega oblikovanja, niso tudi servilni do tujine. Nismo bili taka provinca, kot to želijo pokazati nekateri naši pisci. Podatki, ki jih avtorji kataloga navajajo, kažejo, da so bili naši kraji vabljivi za številne neslovenske sosedje: Italijane, Nemce, Čeha. Ti so se pri nas zaposlovali kot strokovnjaki za produkcijo v smislu tehnologije in oblikovanja. Vsaj te podatke bi morali poznati tisti »napredni« poznavalci našega splošnega, zlasti kulturnega razvoja, ki neprestano težijo za nekdanjimi balkanskimi sodržavljani in vidijo v naslonitvi na zahodne sosedje bližnji potop Slovencev. Čas, ko smo sprejemali kulturne dosežke v najširšem smislu besede z bližnjega in srednjega vzhoda, sodi očitno nepovnljivo v arheološki del naše preteklosti. V spreminjanje naše zavesti o usodni povezanosti naših krajev s kraji in ljudmi nekdanje Jugooslavije se bo morala zlasti na osnovi dejstev gospodarske zgodovine vključiti tudi šola. V učbenikih bo potrebno več prostora nameniti naši gospodarski zgodovini. Ne smemo se več zadovoljiti same s slikami obratov, treba je spregovoriti tudi o tovarnarjih, izdelkih, njihovi kvaliteti in zunanem izgledu. K sreči averzija do italijanskih in nemških priimkov izginja. Poudarjati je treba tudi vezi s Čehi. Kako zgovoren je primer mag. Franca Minařika, našega najboljšega raziskovalca zgodovine farmacije in steklarstva, katerega predniki so prišli k nam s Češke ravno zaradi pohorskega steklarstva. Tako kot on se naši tudi Samasse, pa Kleinmayr in vrsta drugih.

Pozornega bralca poleg vsebine, navedb literature pritegnejo nekatere zvrsti virov, ki so bili doslej premalo uporabljeni. V mislih imamo številne reklamne in prodajne kataloge, kataloge z različnih industrijskih razstav, male oglase, prospekte, . . . Navdušujoče so vesti o medaljah s svetovnih razstav. Mika nas, da bi monografsko obdelali dosedanj slovenski delež na tovrstnih prireditvah. Kolikšen je tokrat v Barceloni? Čeprav se avtorji pogosto naleteli tako pri razstavi kot pri katalogu na navidez nepremostljivo pomanjkanje materialnih in pisanih virov, pa se nam zdi, da vseh možnosti le niso izrabili. Tako bi analiza inventarjev meščanskih salonov, župnišč, zakristij in tudi notranjosti cerkva dala gotovo bistveno več podatkov o mizarstvu. Ne smemo pozabiti tudi puškarjev! Zaradi časovne stiske, ki običajno spremlja otvoritev razstav in izid katalogov, je v knjigi nekaj napak in pomanjkljivosti. Zaradi njih ni delo prav nič slabše, prav pa je, da se jih zavedamo. Samo za primer naj navedemo, da bi rabili nekaj več besed o fabriških privilegijih, ki ne pomenijo monopola, razložiti bi veljalo nekatere strokovne izraze, ocena francoske okupacije na strani 62 jeapačna, lastnikov na str. 73 ne bi označevali kot nemških, Neuthal in Deltch, stran 48, sta seveda Špitalič in Dolž, na kozarcu z grbom družine Pagliaruzzi verjetno ne piše Aus einiger Dankbarkeit, . . .

Katalog o industrijskem oblikovanju v 19. stoletju na Slovenskem kliče po nadaljevanju. Osnova je dobra. Zato ne kaže čakati naslednjega kongresa ICSID. Upajmo, da bomo končno spoznali, da s pomeni takih prireditev pretiravamo.

Stane Granda

Ernst H. Gombrich, **Kratka zgodovina za mlade bralce**. Ljubljana: Državna založba Slovenije in Panatal, 1991. 276 strani

Leta 1935 je mladi avstrijski zgodovinar Ernst H. Gombrich napisal knjigo, ki ima še danes neprecenljivo vrednost. Njegova Kratka svetovna zgodovina za mlade bralce je postala in ostala bestseller. Po šestinpetdesetih letih smo njen prevod dočakali tudi Slovenci.

Gombrich je v 39 poglavjih uspel predstaviti razvoj človeštva od pradavnine do konca prve svetovne vojne. Seveda je v relativno kratkem delu in glede na bralce, ki jim je knjiga namenjena, predstavil le najpomembnejše mejnike zgodovine. Tako so predstavljene konstante podobnih pregledov, ki zajemajo zgodovino ljudstev starega vzhoda, Grčije, Rima. Avtor predstavi glavna gibanja v zgodovini evropskega srednjega veka od Karla Velikega do odkritja Amerike, renesanse in verskih razkolov. Sledijo dogodki, ki so imeli najgloblje posledice za razvoj do danes od razsvetljenstva prek francoske revolucije in industrijske revolucije do preloma med 19. in 20. stoletjem, katerih anatagonizem je pripeljal do prve svetovne vojne.

Največja vrednost knjige je v njeni jasnosti, preprostosti in razumljivosti za mlade bralce. Gombrich zna mlademu bralcu na izviren način razložiti dokaj težke in včasih tudi zapletene probleme. Navedimo le nekaj teh primerov. Kaj je prazgodovina? Prazgodovina je čas, ko ne vemo povsem natančno, kdaj se je dogajalo, kdo so bili prisotni. Vsa ta nenatančnost je značilna za prazgodovino. Pisanje z znaki, kjer je en znak en glas, so si tako piše Gombrich, lahko izmislili samo tisti, ki so veliko pisali. To so bili trgovci. Podobnih enostavnih, vendar zelo nazornih razlag je še veliko. Knjigo naj vzamejo v roke tako mladi kot starejši bralci. Vsakemu bo nudila obilo užitka. Nekaterim v spoznavanju novega, drugim z načinom pisanja.

Bojan Balkovec

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 214-190

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi:

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 – 800 SIT

Iz vsebine: Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, L. Čermelj – Fizik Nace Klemenčič (1853–1901), V. Murko – Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, F. Minafič – Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, A. Stefančič – Kratek pregled zdravstvenega nadzora živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 – 800 SIT

Iz vsebine: V. Murko – Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini – astronomi, M. Matičetov – Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, F. Adamič – Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 – 800 SIT

Iz vsebine: D. Mušič, J. Batis – Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), P. Borisov – Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, V. Zavrnik – Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 – 800 SIT

Iz vsebine: J. Pučnik – Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Z. Bufon – Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, K. Bajc – Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, F. Sevnik – Žagarstvo na Slovenskem, J. Maček – Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, F. Adamič – Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5–6/1981 – 850 SIT

Iz vsebine: F. Habe, A. Kranjc – Delež Slovencev v speleologiji, E. Petrl – Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, F. Adamič – Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, S. Turk – Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, S. Turk – Mihael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 – 850 SIT

Bleiweisov zbornik s prispevki B. Grafenauerja, V. Melika, P. Vodopivca, F. Rozmana, F. Adamiča, S. Bavdka, M. Dolenca, J. Batisa, P. Borisova, B. Štiha, M. Orožen, D. Moravca, S. Grande, V. Gjurina, Š. Barbariča in M. Kambiča

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 – 850 SIT

Iz vsebine: A. Ramovš, V. Kochanovsky-Devidé – Marko Vincenc Lipold (1816–1883), prvi slovenski geolog, J. Strnad – Kako je Jožef Stefan odkril zakon o sevanju, V. Murko – Resslerovi načrti za izkoriščanje vetrne energije, A. Hribovšek, E. Petrl – Dr. Štefan Kočevar, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, A. Poznik – Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptuj, J. Zadravec – Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Sloveniji

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 9/1987 – 930 SIT

Iz vsebine: S. Sitar – Rusjanov poskus letalske industrije, T. Kurent – Merski sistem v arhitekturi na Slovenskem, E. Faninger – Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem, J. Jurca – Poročilo dr. Marka Gerbca o goveji kugi na Kranjskem

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 10/1989 – 1050 SIT

Iz vsebine: J. Strnad – Ernst Mach kot fizik, V. Ribarič – Albin Belar (1864–1939) in začetki slovenske seizmologije, P. Svetik – Oris razvoja geodezije na Slovenskem, L. Bezljaj-Krevel, Pregled zgodovine razvoja poštne službe na slovenskem ozemlju

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 11/1991 – 1715 SIT

P. Borisov, A. Dolenc – Razvoj sodnomoedicinskega izvedenstva v Evropi, F. Adamič – Razvoj agrotehniških znanosti na Slovenskem, B. Ozvald – Ljubljancan baron Anton Codelli – eden najplodovitejših izumiteljev na Slovenskem, S. Sitar – Slovensko letalsko pionirstvo, J. J. Ferber – Opis živorebrnega rudnika v Idriji na Srednjem Kranjskem

UDK 929 Žontar J.

VILFAN Sergij, akad., dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 12

Jože Žontar – šestdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 2, s. 255–260, bibliografija v dodatku

Sn. (Sn., En.)

Jože Žontar (r. 15. 3. 1932 v Kranju) je leta 1955 diplomiral na enopredmetni skupini iz zgodovine na filozofski fakulteti v Ljubljani. Svojo prvo službo je nastopil v Arhivu Slovenije. Leta 1971 je postal direktor Mestnega arhiva Ljubljana in ga vodi do 1992. Doktoriral je 1977 s temo *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od sredne 18. stoletja do leta 1848*.

Kot docent je 1979 pričel predavati Arhivistiko na filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in bil 1985 izvoljen v izrednega, 1990 pa v rednega profesorja. Jubilejnemu zapisu je dodana bibliografija objav prof. dr. Žontarja

N. Stergar

UDK 930 (497.12/13):945.3 "05/06"

BRATOŽ Rajko, dr.,izr. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškercева 12

Nekatera nerešena in neresljiva (?) vprašanja iz zgodovine severnojadranskih dežel v 6. in 7. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 3, s. 297–307, 49 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor pojasnjuje svoja stališča do petih spornih vprašanj, glede katerih predlaga drugačne rešitve kot L. Margelje: lokaliziranje dveh skofjskih sedežev (Cissa in Fedena), avtentičnosti seznama udeležencev sinode v Gradežu 579, vsebina omenbe začetek slovanskega vdiranja v Italijo leta 600 pri papežu Gregoriju Velikem ter dožinja istrske shizme, kot se omenja na epistafu papeža Honorija (+ 638). Sporna skofjska sedeža postavlja v Istro, seznam ocenjuje kot avtentičen, začetek slovanskega vdiranja v Italijo ne pomeni še slovanske naselitve v Istri, napis v čast papežu Honoriju pa se nanaša na odpravo sedemdesetletne shizme na bizantinskem severnem Jadrano.

Avtorski izvleček

UDK 945.33 "12/13"

ŠTIH Peter, asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškercева 12

Goriški grofje in Devinski gospodje

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 3, s. 309–321, cit 86 + III priloge

Sn. (De., Sn., En.)

Gospodje iz Devina/Duino so bili v zgodovinijsju doslej poznani predvsem kot veliki vazali oglejskih patriarhov. Toda, kot je razvidno iz kroga, v katerem so se gibal in iz omemb v virih, so bili tudi ministeriali goriških grofov. Se posebno pomembno vlogo je imel Hugo III. iz Devina (1297–1328), ki je bil glavar goriške grofije.

Avtorski izvleček

UDK 325.11 (497.12) "15/17"

VOJTE Ignacij, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškercева 12

Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turskem obdobju (16. do 18. stoletje)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 3, s. 323–333, 68 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V referatu so predstavljeni rezultati dosedanjih raziskav migracijskih procesov z balkanskega prostora v slovenske dežele od 16. do 18. stoletja. Posledica turskih vpadov v slovenske dežele so bile težke. Turški vpadi so povzročili opustelost agrarnega področja, ki pa ni bila povsod enako intenzivna. Migracije s turškega ozemlja so se začele po Mohački bitki 1526. Avtor prikaže specifičen položaj beguncev-uskokov na Kranjskem, v Štajerski in na Krasu.

Avtorski izvleček

UDC 930(497.12/13):945.3 "05/06"

BRATOŽ Rajko, Dr., Associate Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Some Unsolved and Unsolvably (?) Problems from the History of North Adriatic Counties in the 6th and 7th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 3, pp. 297–307, 49 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author explains his points of view referring to five disputable questions, for which he suggests other solutions as L. Margetic: localization of two diocesan seats, Cissa and Pedena, authenticity of the list of the synod participants in Grado 579, the contents of mentioning of the beginnings of Slav invasion to Italy 600 in the time of the pope Gregory the Great, as well as the length of the Istrian shisma, as mentioned on the epiphany of the pope Honorius (+ 638). He places the disputable diocesan seats into Istria, evaluates the list as authentic, the beginning of the Slav invasion into Italy in his opinion doesn't also mean the Slav settlement in Istria, the inscription on honour of the pope Honorius, however, refers to the abolition of 70 years shisma in the Byzantine North Adriatic.

Author's Abstract

UDC 325.11 (497.12) "15/17"

VOLE Ignacij, Dr., Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Migration Processes in the Slovene Area in the Turkish Period (16th till 18th)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 3, pp. 323–333, 68 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author gives the results of the so far made researches of migration processes from the Balkan territory to the Slovene provinces from the 16th till the 18th century. The consequences of Turkish invasions into Slovene regions were hard. The agrarian districts were devastated, but not equally everywhere. Migrations from the Turkish territory began after the battle by Mohat in 1526. The author describes the specific position of the refugees (*uskočji*) in Carniola, Styria and the Karst.

Author's Abstract

UDC 929 Žontar 1.

VILFAN Sergej, Academician, Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Law, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 12

Jože Žontar — Sexagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 2, pp. 225–260, bibliography in appendix

Sn. (Sn., En.)

Jože Žontar (born on March 15th, 1932, in Kranj) graduated from history at the Faculty of Arts in Ljubljana. He took up his first duties in the Archives of Slovenia. In 1972 he was named the head of the Municipal Archives Ljubljana which he chaired till 1992. He took the doctor's degree in 1977 with the dissertation *The Administration and Judicature Structure in Slovenia from the Middle of the 18th Century till 1848*. As a senior university teacher he began to lecture Archive Science at the Faculty of Arts in 1979. In 1985 he was elected associate professor and in 1990 full professor. The jubilee record is followed by the bibliography of his published works.

N. Stergar

UDC 945.33 "12/13"

ŠTIH Peter, Assistant, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Counts of Gorizia/Gorizia and Lords of Devín/Duino

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 3, pp. 309–321, 86 notes + III supplements

Sn. (De., Sn., En.)

The lords of Devín/Duino have up till now been known in historiography in the first place as great vassals of Aquileian patriarchs. But as one can see from the society in which they moved and from the mentions in the sources, they also served as ministrants to the counts of Gorizia/Gorizia. An especially significant function was carried out by Hugo III of Devín/Duino (1297–1328), who was the head of Gorizia county.

Author's Abstract

UDK 830.091:886.3.091

KOS Janko, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Sapfo, Grillparzer in Prešeren

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 3, s. 335–342, 14 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Prešeren se je v sonetu *An eine junge Dichterin* oprl na Grillparzerjevo obdelavo Sapfinega motiva v tragediji *Sappho*. Oba pesnika sta ob tem motivu tematizirala problem romantičnega pesnika kot nosilca nasprija med umetnostjo in življenjem, vendar bistveno različito: Grillparzer poudarja pesnikovo avtonomnost nasproti življenju, medtem ko Prešeren razume pesniško eksistenco kot determinirano in predestinirano za življenjsko nesrečo. Te razlike se ne dá razložiti individualno psihološko, zato jo razprava pojasnjuje na več ravneh – tipološko in psihološko, duhovnozgodovinsko in sociološko. Razlage se med sabo ne izključujejo, pač pa omogočajo sklep, da različnost Grillparzerjevih in Prešernovih idej o pesniku temelji v sociokulturni različnosti življenjskega sveta, iz katerega sta ustvarjala svoje življenjsko delo.

Avtorski izveleček

UDK 329.63(497.12) "1917/1918"

STAVBAR Vlasta, dipl. zgod., bibliotekarka, Univerzitetna knjižnica Maribor, SI-62000 Maribor, Gospejina 10

Izjave v podporo Majniške deklaracije (I. del)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 3, s. 357–381, 100 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtorica analizira popisne pole s podpisi v podporo majniški deklaraciji 30. 5. 1917, ki so ohranjene v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. V tej razpravi za Stajersko, upoštevajo sodne okrajne, javne podpisov, spol, organizacije, ki so podpisovale organizirale. Posebej opozarja na gostoto avstrijske klavzule.

Avtorski izveleček

UDK 929 Wamboldt Ph.

WAMBOLT Philipp, dr., sociolog, Birkenau-Hornbach, Nemčija

Klobuk nadvojvode Janeza

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 3, s. 383–386

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor, sin lastnika gradu Hmeljnik pri Novem mestu, na osnovi avtobiografske izkušnje predstavlja svoj pogled in pogled avstrijskih plemiških družin, s katerimi je bil družabno in sorodstveno povezan, na nacionalno opredeljevanje in razmejevanje. Pri tem opozarja na plemiško zavezanost pokrajini, v kateri so imeli posest in v kateri so živeli. Ta je na svoj način opredelila tudi avtorjev odnos do nacionalne problematike. Wamboltova dinamična življenjska pot je sestavni del avstrijske vojne in povojne plemiške izkušnje, njegovo pogosto vračanje na rodni Hmeljnik pa ne le sestavi del ponovnega odkrivanja »domovine«, temveč tudi spoznavanja pomena regionalnih kultur in zvez med njimi.

V. Vodopivec

UDK 930(497.12) "1945/1990"

SIMONITI Vasko, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

O slovenskem zgodovinoписju 1945–1990 ali kako je na zgodovinoписje vplivalo staranje oblasti

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 3, s. 387–394, 24 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor ugotavlja tesno odvisnost razvoja slovenskega zgodovinoписja (1945–1990) od življenjske poti političnega sistema, ki je želel obvladovati vse pore življenja. Oblikovan koncept zgodovinoписja v letih 1946–1951 je raziskovalno polje postavil v okvir socialne in gospodarske zgodovine. Predpisano je bilo t.m. marksistično zgodovinoписje, ki je onemogočalo celovito obravnavo preteklosti. Starejša obdobja so bila odrinjena in marginalizirana, novejša obdobja pa favorizirana. Popolnoma neuravnotežen in enostranski razvoj raziskovanja zgodovine pa je oblasti uspelo vzpostaviti s stalnimi reformami celotnega izobraževalnega sistema in mestom zgodovine v njem. »Revolucionarna« oblast je od njenega rojstva (1945) pa do njene smrti (1990) želela oblikovati enak in enoten pogled na preteklost, sedanost in bodočnost, s premisljeno selektivnostjo pa uveljaviti skrajno omejen in pohabljen zgodovinski spomin kot objektivno resnico.

Avtorski izveleček

UDC 329.63(497.12) : 1917/1918"

STAVBAR Vlasta, Historian, Librarian, University Library Maribor, SI-62000 Maribor, Gospejina 10

Statements in Support of the May Declaration (Part 1)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 3, pp. 357–381, 100 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The authoress analyses the questionnaires with signatures in support of the May Declaration on May 30th, 1917, being kept in the Regional Archives in Maribor. The treatise on Styria takes into account court circuits, the number of signatures, sex, organizations which organized the signing. The authoress especially points out to the frequency of the Austrian clause.

Author's Abstract

UDC 930(497.12) : 1945/1990"

SIMONITI Vasko, Dr. University Teacher, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Askercева 12

On the Slovene Historiography 1945–1990, or: How the Authorities Aging Affected History

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 3, pp. 387–394, 24 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author states close dependency of development of the Slovene historiography (1945–1990) on development of the political system which wanted to control every single life segment. The made up historiography concept in the years 1946–1951 put the research field within the frame of social and economic history. The so-called marxist historiography was prescribed, which made a complete history treatment impossible. Older periods were pushed aside and marginalized, whereas modern times, however, favored. The authorities succeeded to set up a completely unbalanced and one-sided development of the history researching with permanent reforms of complete educational system and the place of history in it. »Revolutionary« authorities wanted all the time from their birth (1945) till their death (1990) to shape an equal and uniform consideration of the past, of the present and of the future, and by means of well considered selectivity enforce a totally limited and crippled historical memory as the objective truth.

Author's Abstract

UDC 830.091:886.3.091

KOS Janko, Dr., Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Askercева 12

Sappho, Grillparzer and Prešeren

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 3, pp. 335–342, 14 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Prešeren in his sonnet *An eine junge Dichterin* based on Grillparzer's treatment of the Sappho motif in the tragedy *Sappho*. Both authors along this motif themed the problem of a romantic poet as carrier of the contrast between art and life, but essentially different. Grillparzer emphasizes the poet's autonomy towards life, whereas Prešeren understands the poet's existence as determined and predestined for life's misfortune. As these differences can not be explained individually-psychologically, the treatise explains them on more levels – typologically and psychoanalytically, spiritually-historically and sociologically. These explanations don't exclude each other; on the contrary, they make possible the conclusion that the diversity of Grillparzer's and Prešeren's ideas about a poet is based on the socio-cultural diversity of the life world, out of which they created their life work.

Author's Abstract

UDC 929 Wambolt Ph.

WAMBOLT Philipp, Dr., Sociologist, Birkeman-Hornbach, Germany

The Hat of Archduke Johann

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 3, pp. 383–386

Sn. (De., Sn., En.)

The author, son of the owner of the castle Hmečnjik by Novo mesto, on the basis of autobiographical experiences presents his own views and the views of the Austrian noble families, with which he was socially and by his relatives bound, on national declaration and delimitation. At the same time he points out to obligation of the aristocracy towards the region, where they had their estates and where they lived in. In its own way it defines also the author's attitude as to the national problematics. Wambolt's dynamic career is the integral part of the Austrian war and postwar aristocratic experience and his frequent coming back to his native Hmečnjik, however, not only the integral part of his renewed discovery of the »home-land«, but also of his recognizing the significance of regional cultures and the links among them.

P. Vodopivec

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

– osrednja slovenska historična revija
– glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon 061/150-001, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) – 216 SIT	33/1979, št. 4 – 128 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 288 SIT	34/1980, št. 1-2 – 232 SIT
4/1950 (1987) – 268 SIT	34/1980, št. 3 – 120 SIT
5/1951 (1987) – 348 SIT	34/1980, št. 4 – 120 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 500 SIT	35/1981, št. 1-2 – 180 SIT
8/1954 (1990) – 332 SIT	35/1981, št. 3 – 128 SIT
9/1955 (1989) – 268 SIT	35/1981, št. 4 – 100 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 308 SIT	36/1982, št. 1-2 – 168 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 332 SIT	36/1982, št. 3 – 120 SIT
14/1960 – pred ponatisom	36/1982, št. 4 – 100 SIT
15/1961 (1989) – 216 SIT	37/1983, št. 1-2 – 156 SIT
16/1962 (1991) – 280 SIT	37/1983, št. 3 – 100 SIT
17/1963 (1978) – 268 SIT	37/1983, št. 4 – 108 SIT
18/1964 (1980) – 268 SIT	38/1984, št. 1-2 – 156 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 332 SIT	38/1984, št. 3 – 100 SIT
21/1967 (1992) – 600 SIT	38/1984, št. 4 – 108 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 156 SIT	39/1985, št. 1-2 – 168 SIT
22/1968, št. 3-4 – pred ponatisom	39/1985, št. 3 – 144 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 180 SIT	39/1985, št. 4 – 120 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 144 SIT	40/1986, št. 1-2 – 196 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 144 SIT	40/1986, št. 3 – 144 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 168 SIT	40/1986, št. 4 – 168 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 180 SIT	41/1987, št. 1 – 180 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 168 SIT	41/1987, št. 2 – 180 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 216 SIT	41/1987, št. 3 – 168 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 196 SIT	41/1987, št. 4 – 168 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 180 SIT	42/1988, št. 1 – 156 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 196 SIT	42/1988, št. 2 – 156 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 180 SIT	42/1988, št. 3 – 168 SIT
28/1974, št. 3-4 – pred ponatisom	42/1988, št. 4 – 144 SIT
29/1975, št. 1-2 – razprodan	43/1989, št. 1 – 156 SIT
29/1975, št. 3-4 – 300 SIT	43/1989, št. 2 – 156 SIT
(kmalu razprodan)	43/1989, št. 3 – 156 SIT
30/1976, št. 1-2 – 180 SIT	43/1989, št. 4 – 168 SIT
30/1976, št. 3-4 – 168 SIT	44/1990, št. 1 – 156 SIT
31/1977, št. 1-2 – 300 SIT	44/1990, št. 2 – 168 SIT
(kmalu razprodan)	44/1990, št. 3 – 156 SIT
31/1977, št. 3 – 268 SIT	44/1990, št. 4 – 168 SIT
(kmalu razprodan)	45/1991, št. 1 – 168 SIT
31/1977, št. 4 – 136 SIT	45/1991, št. 2 – 168 SIT
32/1978, št. 1-2 – 196 SIT	45/1991, št. 3 – 156 SIT
32/1978, št. 3 – 144 SIT	45/1991, št. 4 – 180 SIT
32/1978, št. 4 – 144 SIT	46/1992, št. 1 – 240 SIT
33/1979, št. 1 – 180 SIT	46/1992, št. 2 – 320 SIT
33/1979, št. 2 – 168 SIT	46/1992, št. 3 – 320 SIT
33/1979, št. 3 – 156 SIT	

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1400 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 1400 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 30 SIT zaračunamo dejanske pošne stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 120 SIT. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. A
1992

941/949

120030125,3

COBISS •